

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XXI

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2024

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
І-18

Ідентифікатор медіа R30-02178

Рішення Національної ради з питань телебачення та радіомовлення №132 від 18.01.2024 р.

Затверджено як фахове видання категорії «Б» для спец. 035 Філологія
(наказ МОН України №848 від 10.10.2022)

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 10 від 28 листопада 2024 р.)

Збірник індексується наукометричними базами: **Google Scholar, Index Copernicus.**

Рецензенти

Наталія Кондратенко, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики
(Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)

Ігор Набитович, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Марії Кюрі-Скłodовської)

Сергій Корниченко, доктор історичних наук, професор,
професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

Редакційна колегія

Людмила Марчук, доктор філологічних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (*головний редактор*);
Олег Рарицький, доктор філологічних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (*відповідальний редактор*);

Олександр Кеба, доктор філологічних наук, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; **Тетяна Петрова**, доктор філологічних
наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна; **Ольга Турко**,
кандидат філологічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка; **Анна Хома-Сувала**, доктор габілітований,
Університет імені Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні (Польща);

Жанна Янковська, доктор філологічних наук, професор, Національний університет
«Острозька академія»; **Сергій Копилов**, доктор історичних наук, професор, Кам'янець-
Подільський національний університет імені Івана Огієнка; **Анатолій Глушковецький**,
кандидат історичних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка; **Олександр Завальнюк**, доктор історичних наук, професор,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Олександр Комарницький, доктор історичних наук, професор, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; **Олександр Федьков**, доктор історичних
наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Анатолій Філінюк, доктор історичних наук, професор,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

І-18 Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та
філологічна / [редкол.: Людмила Марчук (голов. ред.), Олег Рарицький (відп.
ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. XXI. 220 с.

До збірника ввійшли матеріали, присвячені узагальненню історичних, лінгвістичних,
літературознавчих і дидактичних аспектів сучасних новітніх наукових досліджень; системі
формування духовного потенціалу сучасної молоді; перспективним інноваційним авторсь-
ким науковим технологіям, присвяченим розвитку концепцій Івана Огієнка.

Збірник адресовано науковцям, викладачам, учителям, здобувачам вищої освіти
різних рівнів, усім, кого цікавлять актуальні питання вітчизняної гуманітарної науки,
проблеми української духовності та культури.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

ISSN 2309-7086

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2024

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
Ohienko Scientific Research Center

IVAN OHIIENKO

AND CONTEMPORARY SCIENCE AND EDUCATION

SCHOLARLY PAPERS

History and Philology

Issue XXI

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
2024

Reviewers

Nataliia Kondratenko, Doctor of philological sciences, Professor,
Professor of the Department of Applied Linguistics
(Odesa I. Mechnykov National University)

Ihor Nabytovych, Doctor of philological sciences, Professor,
(Maria Curie-Skłodowska University)

Serhii Kornovenko, Doctor of Historical Sciences,
Professor of the department of archeology and special branches of historical science
(Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University)

Editorial Board

Liudmyla Marchuk, Doctor of Philology, Professor,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University (*Editor-in-Chief*);

Oleh Rarytskyi, Doctor of Philology, Professor,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University (*Executive Editor*);

Olexandr Keba, Doctor of Philology, Professor, Kamianets-Podilskyi National
Ivan Ohienko University; **Tetiana Petrova**, Candidate of Philology, Associate Professor,

V. N. Karazin Kharkiv National University; **Olha Turko**, Candidate of Philology,
Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University;

Anna Khoma-Suvala, Doctor Habilitatus, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland;
Zhanna Yankovska, Doctor of Philology, Professor, The National University of Ostroh Academy;

Serhii Kopylov, Doctor of History, Professor, Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohienko National University; **Anatoly Hlushkovetskyi**, Candidate of History,
Associate Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University;

Oleksandr Zavalniuk, Doctor of History, Professor, Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohienko National University; **Oleksandr Komrnytskyi**, Doctor of History, Professor,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University; **Oleksandr Fedkov**, Doctor
of History, Associate Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University;

Antolyi Filinyuk, Doctor of History, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University; **Zoreslava Shevchuk**, Candidate of Philology,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (*Technical Editor*)

Ivan Ohienko and Contemporary Science and Education: Scholarly Papers.
History and Philology / [editorial board: Liudmyla Marchuk (editor-in-chief),
Oleh Rarytskyi (executive editor), et al.]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-
Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2024. Issue XXI. 220 p.

The collection includes materials devoted to the generalization of historical, linguistic,
literary and didactic aspects of modern scientific research; the system of formation of the
spiritual potential of modern youth; promising innovative author's scientific technologies
dedicated to the development of Ivan Ohienko's concepts.

The issue is addressed to scholars, educators, students and all those interested in
topical issues of Ukrainian humanities, spirituality and culture.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

XXI випуск наукового збірника «Іван Огієнко: освіта і наука в Україні» присвячений традиційним та новаторським поглядам українських науковців на розвиток літературознавчої, мовознавчої та історичної науки.

Авторами статей є високоповажні науковці, викладачі, аспіранти українських закладів освіти та установ (Кам'янець-Подільський, Миколаїв, Одеса, Вінниця), рецензенти – українські та зарубіжні вчені (Польща, Україна). Окремі публікації склали зміст цього збірника за такими напрямками: Мовознавча спадщина Івана Огієнка і сучасна українська наука; інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця; публіциста, педагогічні концепції Івана Огієнка і сучасна теорія і практика національного навчання та виховання; регіональні дослідження в контексті світової класики, актуальні питання історичної науки; дискурсологія; події.

Сподіваємося, що публікації зацікавлять як дослідників, викладачів-філологів, так і тих, хто не байдужий до рідної мови.

Із повагою – редакційна колегія

МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

УДК 821.161.2-31.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.6-15

Дар'я Бановська

ORCID 0009-0008-0786-3307,

аспірантка кафедри української мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ-МІТОЛОГЕМАМИ В РОМАНІ ЄВГЕНА ПОЛОЖІЯ «ІЛОВАЙСЬК»

У статті зроблено вибірку фразеологічних одиниць із компонентами-мітологемами, які зазнали авторських трансформацій. Проаналізовано семантичні та структурно-семантичні групи трансформованих фразеологізмів. Визначено значення й стилістичні функції видозмінених фразеологізмів у мовотворчості Євгена Положія.

Ключові слова: мітологема, семантичні трансформації, символи, структурно-семантичні трансформації, трансформація фразеологічних одиниць, фразеологія.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці актуальними є питання, пов'язані з вербалізацією культурних, етнічних і ментальних особливостей народу. Унікальним явищем, яке відбиває історичний розвиток та одночасно залишається «живим» динамічним утворенням, вважають фразеологію.

Українська фразеологічна система, як зазначає І. Огієнко, «складалася за дохристиянських часів, і має в собі багато такого, що з християнського погляду мусіло б бути перероблене, але воно позосталося незмінним» [8, с.315]. До того ж українські землі перебувають на так званому «помеж'ї цивілізацій» і тому сприятливі до іноземних віянь. Унаслідок тривалого синкретизму прадавніх вірувань,

нової державної релігії й мітологемних запозичень у складі нашої мови утворилися унікальні фразеологічні одиниці (ФО) сакрального, архетипного значення. Ідентифікувати такі фразеологізми можна за компонентами-мітологемами.

Хоча фразеологічна система зберігає архетипні одиниці, «стабільність зовнішньої оболонки багатьох фразеологічних одиниць не є абсолютною» [11, с.120]. Нові реалії життя народу, надто в кризові періоди, спричиняють посилення експресії мовлення, що сприяє індивідуально-авторському переосмисленню ФО. Для визначення авторських модифікацій застосовують терміни «трансформовані, індивідуально-авторські, okazіональні ФО, неологізми фразеологічного характеру, дефразеологізми, антифразеологізми, okazіональні фраземні деривати, а самі зміни розглядають як фразеологічні трансформації, перетворення, фразеологічні конфігурації, індивідуально-авторське оновлення ФО та ін.» [7, с.176]. Найчастіше дослідники (В. Білоноженко, Н. Венжинович, І. Гнатюк, О. Пономарів, А. Попович, В. Ужченко та інші) для позначення процесу модифікації сталих сполук використовують термін *трансформація фразеологічних одиниць*.

Питання, пов'язані з трансформацією ФО, постійно розробляють вітчизняні та зарубіжні лінгвісти. Серед українських мовознавців значний внесок у дослідження проблеми зробили М. Алефіренко, В. Білоноженко, Н. Бойченко, І. Глуховцева, С. Єрмоленко, В. Ужченко, Д. Ужченко, Л. Щербачук та інші.

На сьогодні усталеного визначення поняття трансформації ФО немає. Більшість лінгвістів, зокрема В. Білоноженко [1, с.142], О. Важеніна [2, с.242], А. Попович [10, с.36], під трансформацією ФО розуміють цілеспрямовані, стилістично зумовлені зміни структури й семантики традиційних фразеологізмів.

Дискутивним залишається питання класифікації видів трансформації ФО. Л. Скрипник вважає, що «заміна форми фразеологічних одиниць, що відбувається найчастіше внаслідок перерозкладу того самого комплексу, може торкнутися лише лексичного складу (виникають так звані лексичні варіанти), зачепити лише структуру (що зумовлює появу граматичних, або формальних варіантів), а найчастіше буває комбінованою, що веде до породження лексико-граматичних, або змішаних варіантів» [11, с.122]. О. Важеніна диференціює фразеологічні трансформації на три групи: «перша – фразеологічні варіації, друга – структурно-семантичні трансформації, третя – семантичні модифікації» [2, с.19]. В. Ужченко та Д. Ужченко поділяють трансформації ФО на зміни форм компонентів або компонентного складу ФО, контекстне обігрування ФО чи їх окремих компонентів, використання загального образу ФО [12, с.184]. Найбільш загальним та найчастіше вживаним є поділ видів трансформацій ФО на семантичні й структурно-семантичні (праці В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Красавіної, А. Попович, Л. Щербачук та інших).

В. Білоноженко під семантичними трансформаціями розуміє «зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих текстуальних умовах, внаслідок чого узусальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів ФО, чи словосполучення в цілому» [1, с.84]. Серед семантичних трансформацій ФО мовознавця виокремлює два підтипи: власне семантичні (незвичний контекст чи порушення сполучуваності) та подвійної актуалізації (сполучення прямого й переносного значень).

Структурно-семантичні трансформації В. Білоноженко визначає як перетворення форми ФО із незначними смисловими змінами [1, с.107]. До різновидів структурно-семантичних трансформацій уналежнює:

- а) лексичну зміну компонентів фразеологізмів словами вільного вжитку;
- б) поширення фразеологізму;
- в) фразеологічний натяк;
- г) контамінацію фразеологічних одиниць;
- д) еліipsis фразеологізму [1, с.108].

Незважаючи на тривалу увагу до студіювання трансформацій ФО в українській мові, багато питань залишаються відкритими: мотивація семантики; аргументація внутрішньої форми; символізм, стилістичне навантаження, функціональні особливості в сучасному усному та писемному мовленні; зокрема, потребують уваги й трансформації фразеологічних одиниць із архетипними компонентами.

Мета статті – опис специфіки трансформацій ФО з компонентами мітологемами в романі Євгена Положія «Лловайськ».

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: зібрати фактичний матеріал у аналізованому романі; з'ясувати семантику компонентів-мітологом ФО; класифікувати трансформації ФО; проаналізувати функційне навантаження ФО з компонентами-мітологемами в досліджуваному тексті.

Під час дослідження ми використовували описовий метод (теоретичне обґрунтування); вибірку й пошук одиниць (віднайдення прикладового матеріалу в тексті); метод фразеологічної ідентифікації (для інтерпретування ФО), аналіз та синтез (групування); зіставний аналіз (порівняння традиційних і оказіональних ФО), контекстуальний аналіз (для встановлення інтенцій автора), кількісний (зведення статистичних даних); узагальнення (висновкування).

Обраний роман не є випадковим. Як зазначає автор у передмові, «Лловайськ» – художній текст, роман, побудований на реальних подіях, у якому серед героїв, що мають реальних прототипів, живуть, здійснюють подвиги та помирають вигадані персонажі» [9, с.3]. Досліджуваний текст базується на інтерв'ю безпосередніх учасників подій, художньо оброблених Євгеном Положієм. Тобто в матеріалі відбито не тільки індивідуально-авторське мовлення, а й елементи загальнонародної вербалізації світосприймання в умовах війни, коли люди підсвідомо звертаються до ментального, глибинного, архетипного.

Виклад основного матеріалу. До трансформованих ФО Євген Положія вводить демонологічні мітологемами (*біс/чорт* – «уявна надприродна істота, що втілює зло і зазвичай зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, ...; уживається також як лайливе слово» [5, с.40]), теологічні (*Бог/господь* – «божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін.; представляється небогу, знедоленості» [5, с.43; 3, с.33]), стихійні (*вода* – «символ першоматерії, плодючості; початку і кінця всього сущого на Землі» [4, с.143]; *земля* – «мати, що родить (дає) людям усе, потрібне для життя, і забирає до себе по смерті; символізує багатство і плідність» [5, с.242-243]; *вогонь* – символ «Божої сили; ... вогонь святий, тому здавна за його допомогою чинили Суд Божий, – вірили, що невинного вогонь не спалить» [5, с.105]), соматичні (*серце і кров* – символи життя [5, с.316, 536]), просторові (*некло* – «потойбічне місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук» [5, с.436]; *Батьківщина* – «вітчизна; найбільша духовна цінність для людини» [5, с.29]; *небо* – «це вогонь і вода, які є найбільшими чистителями і святителями; ... місце перебування богів» [5, с.388]) та абстрактні (*душа* – «внутрішня сутність людини» [3, с.169], *дх* – «за міфологічними або релігійними уявленнями, добра чи зла безплотна надприродна істота, що бере участь у житті приро-

ди і людини ...; разом з тим дух – посередник між душею і тілом; свідомість душі зароджується в боротьбі духу з тілом» [2, с.2008], *доля* – «добрий дух, який захищає людину» [3, с.160], «символ Вищої Сили, Бога; щастя; талану; водночас – лиха, горя, біди, нужди, злиднів; неминучості, невідворотності» [4, с.236], *життя* – «найвеличніший прояв Бога дарований усьому світову» [3, с.176]; *смерть* – «припинення існування людини, тварини; протилежне життя; кончина» [5, с.553], «страшний скелет з косою» [8, с.262]; *гріх* – «порушення заповітів Божих, релігійно-моральних догм, настанов і т. ін.; також провина, непорядний учинок тощо» [5, с.157]; *добро* – одна з двох основних етичних категорій, «усе позитивне в житті людей, що відповідає їхнім інтересам, бажанням і потребам; благо» [5, с.191], *надія* – «впевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; сподівання; споконвіку надію вважають за опору на нелегкій життєвій дорозі» [5, с.383]).

Архетипні одиниці дозволяють автору ретранслювати складні ідеї та переживання через глибокий символізм. Використання трансформованих ФО забезпечує точне передавання емоцій, характерів героїв, подій і відтворення колориту війни. У симбіозі ці експресивно забарвлені елементи творять унікальну стилістику тексту.

Найширше в досліджуваному тексті автор використовує структурно-семантичну групу трансформацій (зафіксовано 34 одиниці). Показовим є прийом субституції, «при якому замінюється одна або кілька лексем-конституентів (субститути) ФО іншою лексемою (субституент) або іншими лексемами» [2, с.87].

Наприклад, *Ми його з-під вогню вивели, самі сюди пригнали вчора ввечері з-під... витягли з тієї чортової сраки, словом!* [9, с.270] (узуальний відповідник – *витягти з болота* – «допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища чи позбутися злиднів» [13, с.110], за допомогою згрубілого субституента автор досягає актуалізації змісту відповідно до сюжету й відтворює жаргонне мовлення зображуваної соціальної групи).

Субституцію з метою пристосування ФО до конкретного мовленнєвого акту спостерігаємо в Євгена Положія: ... *він немов дивився очима ворога на свою колону і розумів, де слабкі місця і куди потрібно вдарити* [9, с.260] (*дивитися* / *глянути іншими очима* (іншим оком) на кого – інакше сприймати, оцінювати кого-, що-небудь, по-іншому ставитися до когось – чогось» [13, с.236]); *І тут допомогли небеса* [9, с.103] (відповідник *Бог допоміг*, фіксуємо заміну компонента за принципом синекдохи); *Однак серце їй підказувало, з хвилини на хвилину ми чекаємо на підкріплення...* [9, с.31] (*серце чує* (учуває) / *учуло кого, чиє* – хто-небудь передбачає щось, підсвідомо здогадується про що-небудь» [13, с.797]); *Вона дихала їдкими випарами, обвуглювала серце і вкладала спеченим калачиком на диван, подалі від гамору і рухів зовнішнього світу* [9, с.173] (*серце (душа) тліє* – «хто-не-будь зазнає моральних страждань, тяжко переживає» [13, с.795] – через заміну лексичного компонента відбувається підсилення драматичного ефекту); *Грім, ... ходив посеред спалених машин по чорному полю – на землі не залишилося живого місця, а що вже казати про людей* [9, с.332] (*живого місця не знайдеш на тілі (в душі, в собі)* [13, с.340] – перенесення ознаки з людини на природний об'єкт).

Фіксуємо в тексті й приклади абсолютної субституції: *Він ще не знав, що його пригоди не закінчені, і через декілька тижнів доля подарує йому можливість відповісти добром на добро, і йому випадє нагода поклопотатися про Нюсю ...* [9, с.117] (семантично ФО *відповісти добром на добро* відповідає сполученню – *платити тою самою монетою* – «відповідати кому-небудь на щось подібним вчинком, ставленням і т. ін.» [13, с.644-645].

Ми, вслід за А. Попович, розрізняємо поширення ФО (поширювачі пояснюють лише один із компонентів) та додавання факультативних частин (які входять у зв'язки з цілою ФО) [10, с.44-45]. Євген Положий у романі «Іловайськ» 22 рази вдається до поширення ФО з компонентами-мітологамами. Поширення й додавання факультативних частин автор застосовує для підкреслення або уточнення змісту, зміщення акценту та адаптування ФО під тематику війни: *Взялася і собі спробувати, і тут виявилось, що ось же вона, **справа всього її життя**...* [9, с.138] (узусальне *справа життя* [13, с.853]); *Він любив такі тихі вечори на війні, де **доля тебе часто зводить** з неймовірно цікавими людьми ...* [9, с.144] (відповідник *доля привела* [13, с.261]); *Зовсім молодим Забара пройшов Афган, потім мріяв про оперативну роботу в міліції, але **доля розпорядилася на свій смак** – він став суддею* [9, с.257] (*доля судила* – «склалося, здійснилося щось, у кого-небудь певним чином» [13, с.261]); *У нас немає наказу відступати! – звучить патріотично, але **на душі скребуть чорні коти*** [9, с.39] (*коти на душі шкребуть у кого* – «виражає хвилювання, сум, передчуття чого недоброго» [6, с.161]); *Я стільки плакала, що **душа моя повинна була вийти** з мене разом зі сльозами* [9, с.197] (відповідник – *душа виходить* – «хто-небудь помирає, гине» [13, с.277-288]); *Він стояв під білим розквітлим абрикосом – ще молодий, упевнений у собі чоловік, з відкритим красивим обличчям, який **знає ціну життя і смерті**.* [9, с.162] (*знати ціну* [13, с.342]); *Ігорю теж кортіло підійти ближче, але він немов **пустив коріння в землю** за ці хвилини розмови і став ще одним деревом на подвір'ї* [9, с.162] (*пускати / пустити коріння в що* – «приживатися, закріплюватися, обживатися де-небудь» [13, с.718], ФО набуває нового змісту – стати нерухомим, закам'яніти); *... та й усі інші їх товариші залишилися десь там, далеко, **на самому дні пекла*** [9, с.266] (*спускатися на дно* [13, с. 855]; *опуститися на дно* [6, с.106]); *... ця сцена в Стилї, що **вразила їх у саме солдатське серце*** [9, с.337] (*у саме серце; до самого серця* – «дуже сильно, надзвичайно глибоко» [13, с.798]; *Тривога завелася в серці* ... [9, с.235], *Серце його незвично стисалося, і він не міг стримати сліз за цим незнайомим йому хлопчиком, який так рано загинув* [9, с.93], *... Кабан знову відчув, як **під серцем засмокотала туга і безвихід*** [9, с.96] (*досада смочке серце* [13, с.793]; *крається серце* [13, с.792], *серце задавило* [13, с.795]); *Серце забилося від радості, він хотів закричати зі всієї сили: «Я тут! Допоможіть!»* [9, с.285] («серце розривається (надривається) ... – хто-небудь переймається якимсь почуттям (кохання, жалю, одчаю і т. ін.)» [13, с.797], спостерігаємо конкретизацію багатозначної ФО); *таку ж функцію має трансформація у ФО: Цікаво все ж таки, як швидко і безболісно у людини стираються табу **перед лицем смерті** ...* [9, с.275] (*перед лицем* – «у безпосередній близькості до чого-небудь; перед настанням чогось, зіткненням з чимсь» [13, с.430]); *Без паспорта мене сам **біс через блокпости не провезе*** [9, с.84] (*сам чорт (біс, сатана) ногу (нози) зломить (вломить, зламає, ламає)* [13, с.951] – через додавання військових термінів зміст ФО адаптується до реалій); *Вони вислизнули з чіпких лап смерті й тепер їхали додому – що могло бути на світі для них кращим фіналом у цій історії?* [9, с.343] (*вирватися з лап (кігтів, лабетів) чийх, чого* [13, с.101] – додавання лексики *смерть* уточнює зміст і додає трагічності).

Відповідно до контексту поширення ФО може мати іронічний підтекст: *Сидячи на броні, Грег дивився, як ховаються російські солдати від «градів», що від усієї гостинної української душі навалювала їм реактивна артиле-*

рія [9, с.338] (від душі – «щиро, глибоко, сердечно» [13, с.284]). Іноді спостерігаємо антонімічні зв'язки поширених ФО з узуальним відповідником: *Він завжди посміхався, навіть у найскладніших ситуаціях ніколи не падав духом* [9, с.30] (пор. *дух падає (западає) / упав (запав)* [13, с.275]).

Прийом еліпсису («звуження рамок фразеологізму, усичення окремих його компонентів...» [1, с.130]) Євген Положій використовує не тільки для локалізації змісту, а й задля спонукання підсвідомості читача до рецепції. Наприклад, *Тут стояла на смерть і тримала оборону та частина 51-ї бригади, яку знищували росіяни 24-25 серпня* [9, с.159] (автор натякає на ФО *не на життя, а на смерть* – «не жаліючи своїх сил, не боячись за своє існування» [13, с.295]); ... *але кожного разу він стримувався – навіщо лізти людині в душу, тим більше, гарній людині* [9, с.237] (*без мила в душу лізти / влізти* – «зневажл. лестощами, хитрощами, підлабузництвом і т. ін. домагатися в кого-небудь довір'я, прихильності» [13, с.425]); ... *він слухався її беззаперечно, і за один поцілунок, не говорячи вже про два, міг продати не лише Батьківщину* [9, с.81] (конструкція *не лише... а й...* вимагає продовження, й тому читач доповнює її відповідно до власного життєвого досвіду, наприклад: *продати не лише Батьківщину, а й власну душу* – «втрачати свою гідність, давати згоду служити комусь; зрадити» [13, с.705]).

Іноді для мовної економії та створення ефекту динамічності письменник вдається до контамінації за семантичною й структурною схожістю: *Душа Мурки похолола і заповзла в п'яти* [9, с.203] (відповідники – *душа заповзла в п'яти* та *душа похолола* [13, с.278]).

З метою створення глибокого реалізму Євген Положій використовує власне семантичні трансформації ФО: *Заради бога, обережніше!* [9, с.80] («вираження застереження» [13, с.42]).

Адаптування до військової тематики спостерігаємо у вживанні ФО *Бог знає* – «ніхто не знає, невідомо» [13, с.36]: *Бог знає, що йому довелося пережити* [9, с.50]; ... *прийнявши їх або за росіян, або за сепаратистів, або бог знає, за кого* [9, с.212]; *Батько встиг побачити, як мужньо веде бій екіпаж однієї з наших бех – вони прикривали вогнем і своєю бронєю бійців, що відступали до села, бог знає, скільки життів вони врятували* [9, с.221].

Іронічного звучання набуває текст завдяки контекстуальній трансформації ФО: *«Двохсотих» сепарів – сорок два, в нацгвардії – двоє, у нас, слава богу, немає ...* [9, с.64]; *Вийшли – і слава Богу, відпочивайте, радійте життю, – убік, нібито й не на їхню адресу, зло бурмотів потертий життям майор* [9, с.272] (узуальне значення *слава богу* – «вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь» [13, с.82]); *Це звучало так безглуздо, так дико, наче він вибачався за те, що три хвилини тому вбив бог знає скільки їхніх товаришів, ...* [9, с.204]; *«Бог із нею, з камерою, зате буде, що показати, коли відпустять!»* [9, с.158] (*Бог із нею* – «уживається для вираження згоди, примирення, прощення; хай буде так» [13, с.37]); ... *людину, яка опинилася тут випадково, потрапила в біду, і на цій біді, раз уже чужак тут, не гріх і заробити – з нього не убуде, а родині користь* (із релігійного погляду «нажитися на біді» є *гріхом* – «порушенням заповітів Божих, релігійно-моральних догм, настанов і т. ін.; також провини, непорядний учинок тощо» [5, с.157], але в тексті відповідно до фразеологічного значення *не гріх* – «можна; дозволено» [13, с.199]); *Боекомплект поповнювали до четвертої години ранку: стрілецька зброя, ручні протитанкові гранатомети, по*

тисячі патронів на брата, гранати, словом, все, **чого душа побажає** і чого їм не давали на стрільбах в достатній кількості весь місяць [9, с.237] (чого душа побажає – «мати все в достатній кількості, доволі, без обмеження» [13, с.282]); *Били професійно, від душі, із знанням справи* [9, с.175] (від душі – нестримно, невимушено; з великим задоволенням [9, с.284]). Через контекстуальну невідповідність змісту семантика ФО може змінюватися на протилежну. Наприклад, узуальна ФО *заради бога* «уживається при наполегливому проханні здійснювати, робити і т. ін. що-небудь» [13, с.41], натомість автор використовує одиницю в значенні «заперечення вимоги»: *Заради бога, це ж добровільний внесок, хто скільки дасть* [9, с.87]. Або з *Богом* – «уживається як форма побажання успіху, удачі, позитивних наслідків у роботі, в якій-небудь справі і т. п.» [13, с.42] у Євгена Положія набуває негативного підтексту: *Тому повертайтеся з Богом, інакше я вас із агеесу всіх тут завалю!* [9, с.336].

Прийом подвійної актуалізації використаний у тексті з метою створення множинності значення: *Артист завжди готовий прийти на допомогу, і сам часто вголос дякує Богові* [9, с.23] (у прямому значенні – звернення до певного божества; за фразеологічною семантикою *дякувати богу* – «уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь» [13, с.922], що відповідає контекстуальному значенню ФО). Порівняймо з іншими прикладами подвійної актуалізації: ... *зникнуть безпілотники і його товариші встигнуть вискочити з-під мінометного обстрілу, а, дасть Бог, і з усього «котла»* ... [9, с.279] (словникове значення – «вираження сподівання на успішне завершення чогось» [13, с.39]); *Молилися Богу крихти від спаленої російськими «градами» і розчавленої танками 51-ї бригади* [9, с.149] (у прямому значенні – здійснювати релігійний обряд моління; у значенні ФО *молитися Богу* – «дуже просити кого-небудь про щось» [13, с.502]); *Бега, на яку заскочив Грег, рвонула навпростець через поле, і бійців підкидало до небес, із вихлопної труби йшов чорний їдкий дим, забиваючи носоглотку і заважаючи дихати* [9, с.207] (*підкидати до небес* – хвалити [13, с.638]).

Фіксуємо суміжне використання ФО та їх авторське тлумачення з метою уточнення змісту: ... *відправляючи їх «поближче до Бога», як він висловлювався – на шосту полицю* [9, с.177-178]; *Іронія долі. Я сам зміг допомогти лише 3 хлопцям, а собі четвертому вже нічим не можу* [9, с.39, 284] (*іронія долі* тут – «безглуздий, непередбачений, непояснимий збіг обставин» [13, с.351]); *Жодного конфлікту, душа в душу!* [9, с.239]; *Санітар не вірив своїм вухам – не святі, не мурахи і не опариші, а звичайні живі люди, з крові й плоти, стояли над ним і вели розмови* [9, с.285].

Євген Положій вводить до фразеологічної системи твору афоризми як виразники узагальнення життєвого досвіду народу, персонажів чи самого автора: *Поле перебігти – не життя прожити, особливо Кабану з його комплекцією і кулеметом* [9, с.59]; *На свій номер дзвонити він, природно, забороняв, бо це всім відомо – невчасний дзвінок може коштувати життя* [9, с.83]; *Життя – така річ, воно дорожче коштує, еге ж?* [9, с.83]. Зрідка через афоризми створюється ефект комічності: *В ній лише мертвих срати возити, – як влучно підмітив Тато....* [9, с.258].

Висновки. Отже, Євген Положій у текстах воєнної тематики для відтворення сучасної побутової мови активно використовує ФО з компонентами-мітологами. Пояснюємо це значущістю одиниць для підсвідомості людини, актуалізацією почуття зв'язку та приналежності до народу в екстремальних

умовах. Більшість фразеологізмів зазнали структурно-семантичних (34 одиниці) та семантичних (13 одиниць) трансформацій. За допомогою трансформацій ФО з компонентами-мітологами автор конкретизує зміст, увиразнює мову, поглиблює символізм і відтворює колорит.

Подальші дослідження творчості Євгена Положія допоможуть виявити частотність використання ФО із компонентами-мітологами в літературі та побутовому мовленні, з'ясувати механізми трансформацій фразеологічних одиниць.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наук. думка, 1989. 156 с.
2. Важеніна О. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала: дис. ... канд. філол. наук: спец.10.02.01 «Українська мова». Вінниця, 2018. 309 с.
3. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
4. Енциклопедичний словник символів культури України / ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенко, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
5. Жайворонко В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
6. Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.
7. Красавіна В. Авторська трансформація фразеологізмів у романі-колажі Дмитра Кешелі «Родаки». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 48. С. 175-179.
8. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. Київ: АТ «Обереги», 1992. 424 с.
9. Положий Є. Іловайськ. Харків: Фоліо. 2015. 377 с.
10. Попович А. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2008. 172 с.
11. Скрипник Л. Фразеологія української мови: монографія. Київ: Наук. думка, 1973. 278 с.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
13. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

References:

1. Bilonozhenko, V. (Ed.). (1993). *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy*. [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
2. Bilonozhenko, V.M., Hnatiuk, I.S. (1989). *Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv*. [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseological units]. Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukr.).
3. Kotsura, V., Potapenko, O., Kuibida, V. (Ed.) (2015). *Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy* [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine]. Korsun-Shechenkivskyi: FOP Havryshenko V.M. (in Ukr.).
4. Kovalenko, N.D. (2019). *Frazeolohichniy slovnyk podilskykh i sumizhnykh hovorok*. [Phraseological dictionary of Podilsk and neighboring sayings]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Ruta». (in Ukr.).
5. Krasavina, V. (2019). *Avtorska transformatsiia frazeolohizmiv u romani-kolazhi Dmytra Kesheli «Rodaky»*. [The author's transformation of phraseological units in Dmytro

- Kesheli's novel-collage «Compatriots»]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. [Scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko]. 48, 175-179. (in Ukr.).
6. Mytropolyt Ilarion. (1992). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu. [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. Kyiv: AT «Oberehy». (in Ukr.).
 7. Polozhii, Ye. (2015). Ilovaisk. [Ilovaisk]. Kharkiv: Folio. (in Ukr.).
 8. Popovych, A. (2008). Movnostylistychni osoblyvosti ukrainskoi satyrychno-humorystychnoi prozy. [Linguistic features of Ukrainian satirical and humorous prose]. Kam'ianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A. (in Ukr.).
 9. Skrypnyk, L. (1973). Frazeolohiia ukrainskoi movy. [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukr.).
 10. Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V. (2005). Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy. [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Luhansk: Alma-mater. (in Ukr.).
 11. Vazhenina, O. (2018). Avtorska transformatsiia zahalnonarodnykh frazeolohizmiv u khymernii prozi Yevhena Hutsala. [The author's transformation of national phraseological units in Yevgeny Hutsal's whimsical prose] [Unpublished PhD thesis]. Donetskyyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia. (in Ukr.).
 12. Voitovych, V. (2002). Ukrainska mifolohiia. [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
 13. Zhaivoronok, V.V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk. [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. (in Ukr.).

Daria Banovska

TRANSFORMATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH MYTHOLOGEMES-COMPONENTS IN YEVHEN POLOZHIY'S NOVEL «ILOVAISK»

Modern linguistic science gravitates to interdisciplinary research related to the verbalization of mental, historical, and ethnic features of the people. An important place in this paradigm is occupied by phraseology, which is a dynamic structure that preserves traditions and quickly absorbs new realities. In the structure of phraseology, archetypal units are often used, one of the leading places among which is occupied by mythologemes. Phraseological units with mythological components become especially relevant in the texts of subjects related to extreme life situations, when subconscious processes of turning to the primary sources of existence are activated in people.

The article is aimed at the classification, analysis and interpretation of the transformations of phraseological units with mythological components in Yevhen Polozhiy's text «Ilovaisk». The survey describes the trends and problematic issues relevant in modern phraseological studies; the relevance and importance of the mythological component for people during the war is determined; available classifications of transformations of phraseological units according to various criteria are given; 47 phraseological units with mythologeme components are grouped according to the recorded type of transformations (semantic or structural-semantic); interpretation and analysis of units is provided; the research results are summarized.

In the composition of transformed phraseological units Yevhen Polozhiy introduces demonological (devil/devil), theological (God), elemental (water, earth, fire), somatic (heart and blood), spatial (hell, Motherland, sky) and abstract (soul, spirit, fate, life, death, sin, good, hope) mythologemes.

The majority of phraseological units underwent structural-semantic transformations (34 units), fewer cases of semantic transformations were recorded (13 units). Mostly, the author resorts to transformations to create irony, deepen the content, specify the content or adapt the phoraeologism to a specific speech situation.

The author concludes about the trends of using transformed phraseological units with mythological components in artistic and everyday speech; stylistic functions of the studied units and their significance for revealing the topic, idea and problematic of the text.

Key words: mythologemes, phraseology, phraseological units, symbols, grammatical and content fusion of elements.

Отримано: 06.09.2024 р.

УДК 811.161.2'276.12:821.161.2...А

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.15-23

Евеліна Босва

ORCID 0000-0002-6431-6413,

кандидат філологічних наук, доцент,

*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»*

Жанна Горіна

ORCID 0000-0001-5875-3601,

кандидат педагогічних наук, доцент,

*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»*

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ТЕКСТУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУРЖИКУ: СПОКУСА ЕПАТАЖНОЇ ГРИ

Статтю присвячено аналізу функційних особливостей суржикізмів в ідіолекті О. Денисенка, який текстуалізує цей мовленнєвий субкод не тільки з метою передати мовні реалії сучасного суспільства, а і з метою створення епатажності. Доведено, що «суржикове» мовлення відіграє визначальну роль в організації структурно-семантичної єдності твору письменника, створює у поєднанні з іншими образотворчими елементами комічний підтекст. Проаналізувавши звуковий і морфемний склад суржикізмів у комедії «Травень-вересень», було виокремлено та схарактеризовано 9 груп лексики цього субкоду, що засвідчують існування певних механізмів утворення суржику. Здійснений докладний аналіз має забезпечити розуміння таких механізмів і повне викорінення спотвореного мовлення з ужитку адресата.

Ключові слова: суржик, мовленнєвий субкод, художня текстуалізація, літературна мова, засіб характеротворення, неологізми, звуковий і морфемний склад суржику.

«Таїна людини розкривається через мову, таїна мови – без'язика. Побачивши, що мова без'язика, людина стала розмірковувати про мову і створювати мову про мову» – цей влучний вислів Л. Ставицької [4, с.20] підтверджує необхідність вивчення будь-яких мовних явищ. На превеликий жаль, наукове дослідження суржику в радянському мовознавстві не провадилося. Надто явно це скалічене мовлення частини українського соціуму самим фактом свого існування спростовувало офіційну псевдоісторію гармонійної двомовності і «благоговірності» впливу російської мови на українську.

Постановка проблеми. Представлена розвідка присвячена комплексному вивченню функційних особливостей такого спотвореного явища, як суржик, в ідіолекті О. Денисенка. Зародки суржикізації, які становили загрозу україн-

ській літературній мові, ще наприкінці ХХ ст. аналізувались лінгвістами за часів Радянської України. Останнім часом з'явилися нові спроби теоретичних досліджень суржику в роботах В. Радчука, М. Феллера, О. Шарварка, Т. Кузнецової та ін. Своє ставлення до існування цього мовленнєвого субкоду в українській художній літературі окреслили такі науковці як Л. Масенко, Л. Ставицька, В. Труб, В. Русанівський, І. Брага, О. Тараненко, А. Бузько, В. Корольова та ін.

В останні роки в українській художній літературі спостерігаємо зростання тенденції звернення письменників до «суржикового» мовлення. Одним із них є Богдан Жолдак, який вже порадував своїх читачів і мовознавців виходом у світ нової збірки під промовистою назвою «Антиклімакс» [1]. До плеяди авторів, в чийх творах знаходимо цікавий ужиток «суржику», можемо зарахувати й Олександра Ірванца, Євгенію Кононенко, Світлану Пиркало, Оксану Забужко, Олександра Денисенка тощо.

Отже, докладне, глибоке вивчення такого явища, як суржик, лише починається. Тому **актуальність** представленої розвідки визначається не тільки необхідністю ґрунтовного дослідження суржику як типу мовлення, а й потребою блокування розростання цього хворобливого явища, що загрожує українській мові внутрішньою руйнацією всіх її рівнів.

З опертям на зазначене вище, **метою** статті є з'ясування ролі суржику як текстуалізованого явища в сучасній українській літературі. Реалізація поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**: розглянути «суржикове» мовлення як соціокультурну ситуацію та з'ясувати мету включення його до українського художнього мовлення; здійснити вибірку різноманітних груп суржикізмів з тексту комедії О. Денисенка «Травень – вересень»; здійснити розподіл «суржикової» лексики, зафіксованої у комедії О. Денисенка, за способом утворення, фонетичними та морфологічними особливостями; окреслити функційні особливості суржику в художньому тексті; установити роль семантичних і стилістичних конотацій лексичних одиниць суржикового мовлення персонажів у репрезентації характеру, внутрішньої культури літературного героя.

Матеріалом роботи стала комедія Олександра Денисенка «Травень – вересень» [6], в якій суржик виступає не просто засобом спілкування персонажів чи способом передачі світобачення автора, а окремим елементом розмаїтої палітри мовних кодів, використаних драматургом, що відбивають реалії сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що парадокс суржику полягає в тому, що помилкові стратегії переносяться на процес спілкування не іноземною, а рідною мовою. Відтак суржик постає як «третя» мова, яка функційно співвідноситься з українським просторіччям. За нормальних обставин українське просторіччя має бути однією з підсистем української мови, однак суржик не є такою підсистемою, оскільки до його складу входять елементи, які не можуть бути зареєстровані в жодному нормативному словнику. Отже, суржик є невпорядкованою, безсистемною «мовою», яка може хаотично, непередбачувано змінюватися. Відбиваючи культурно-освітній рівень своїх носіїв, у художньому тексті суржик є водночас явищем комічним, епатажним.

На сучасному етапі, здавалося б, літературна мова цілком розроблена і має вільно використовуватись у всіх галузях діяльності людини, а перш за все – у художній літературі. Що ж змушує саме письменників відмовитись від чинних стандартів і звернутись до суржику? Дослідник О. Тараненко пояснює це тим, що в художньому стилі знайшла своє найповніше втілення тенденція

до широкого залучення шарів стилістично зниженої лексики, включно з обценізмами, та інших елементів субстандартної мови як засобу вираження авторської розкутості та прагнення до епатажу [5, с.23].

Розбіжність між вжитком суржику сучасними письменниками і класиками української літератури можемо пояснити різними історичними умовами, за яких їм довелося творити. Візьмімо для порівняння непорівнювані постаті І. Котляревського і Б. Жолдака. Твори Івана Петровича Котляревського входять до системи жанрів і мово-стилів російської культури кінця 18 століття, що була об'єднана під короною імперії, але по своїй суті складалася з багатьох шарів. Мовна ситуація того часу характеризувалася поліглосією: у релігійній сфері продовжувала існування, хоча й модернізована, але церковно-слов'янська мова, для обслуговування ділової сфери використовувалась бюрократична російська мова, а також світська французька, розмовна світська російська, міська простонародна говірка, зафіксована в «Енсїді» Осипова-Котельницького, і, нарешті, широке розмаїття селянської, народнорозмовної, побутової російської і української мов, остання з яких навіть уважалася «малоросійським наречієм», не маючи звичайного для себе зараз статусу державної мови [2, с.26]. Саме в таких складних умовах І. Котляревський і впроваджує українську простонародну говірку в текст, що і робить її згодом окремою мовою, з власною граматичною, стилістичною, морфологічною, фонологічною та лексичною нормативністю.

Натомість зовсім інші умови і завдання виділяємо у творчості Б. Жолдака. Він текстualізує суржик, теж працюючи на стику літературно-нормативної і ненормативно-говіркової сфер. Але він, по-перше, працює в системі закоренілої пострадянської двомовності, відштовхуючись від української літературної мови. А по-друге, перед ним немає такої мети, яка була б у І. Котляревського сьогодні, – засвідчити існування окремої мови субмови; Б. Жолдак не планує і не намагається олітературити суржик, а лише за його допомогою передати мовні реалії сучасного суспільства.

Таким чином, очевидним видається той факт, що питання доцільності звернення до «суржикового» мовлення в літературі є дискусійним від самого початку. Саме тому закономірно постають й інші запитання. Чи може письменство, яке традиційно в нас розцінювалося як еталон літературного мовлення, використовувати суржик? Чи не є це відступом, зрадою української мови, чи, взагалі кажучи, засадних принципів літератури? Якщо ж така операція письменникові дозволена, то якою мірою? Вочевидь, він може залучати суржик лише як пряму мову персонажів, як цитатні вкраплення, забезпечуючи тим самим максимально виразний ефект.

З іншого боку, звертаючись до цього питання, мусимо зауважити, що література нерідко виявляє, висвічує, оприлюднює те, про що наука не наважується говорити відверто та категорично. Повсюдне побутовування суржику в Україні є реальністю, як би ми до нього не ставилися. І ця реальність вочевидь тісно пов'язана із сучасними лінгвістичними процесами, які відбиваються і на масовій комунікації, рекламі, інтернеті тощо. Надто легковажно було б списувати все на спадщину тоталітарного режиму, убачаючи причини поширення суржику лише в минулому, але ігноруючи нинішню соціокультурну ситуацію, безпосередньо причетну до розвитку та розповсюдження «суржикового» мовлення.

Зауважимо, що інтерес до суржику в сучасній українській художній літературі випадає оцінювати в контексті пошуку виражальних засобів мовно-образного експериментаторства. Часто автор відчуває, як гостро бракує в літературній мові такого матеріалу, який би адекватно зміг втілити особливос-

ті живого мовлення, атмосферу неформального спілкування, реалії сучасного світу тощо. У таких випадках мовні кліше не спрацьовують, зате «суржиковий» шар мовлення добре надається для вираження того живого середовища, яке не вкладається в межі літературної мови.

Останнім часом в українській літературі активізувалося вживання суржик-у як засобу характеротворення. Прикладом цього може слугувати творчість багатьох сучасних письменників, таких як О. Ірванець, Є. Кононенко, Б. Жолдак, С. Пиркало, В. Даниленко та інші [3, с.9], що застосовують цей субкод досить по-різному: від кількох слів чи речень до цілком повноцінних творів.

На цьому тлі досить прикметною постає комедія Олександра Денисенка «Травень – вересень», де суржик не є просто засобом спілкування персонажів чи способом передачі думок автора або ліричного героя, а окремим елементом розмаїтої палітри мовних кодів, використаних драматургом. Їх співіснування і взаємодія репрезентують авторську картину дійсності. Так, на сторінках комедії ми фіксуємо не лише вже звичні українську, російську мови, суржик, але й вкраплення англійської й іспанської: – Where is the nearest brothel? [6, с.135]; (Де найближчий дім розпусти?); – Amigo! Quitate los patines para entrar, por favor! [6, с.135] (Друже! Скілки коханок за вхід, будь ласка!).

Ці репліки належать персонажам, що є представниками сучасної київської молоді. До того ж, саме вони використовують російську мову як засіб спілкування, що становить близько 13% з усього тексту комедії. Це є досить прикметною рисою, адже міська молодь на противагу вихідцям з сільської місцевості й насправді досить часто спілкується російською. Автор не залишає поза увагою й той факт, що побутове молодіжне мовлення зазвичай є дещо кодифікованим, експресивним. Тому Дмитро, Дівчина у міні, ФІ, ALL та інші не просто розмовляють російською мовою, але й залучають і деякі елементи сленгу (48 лексем). Серед них значну частину складає лексика на позначення осіб жіночої статі: *морилки, ципи, клюшки, телки* та ін. Загалом, значення цих слів є зрозумілим і легко встановлюється за формою і контекстом. Наприклад: «*в тролейбах*» – в тролейбусах [6, с.130]; «...*какую жабу галимую наш Чупа-Чупс себе скоμμунизди?*!» – яку негарну жінку наш Чупа-Чупс знайшов [6, с.132].

Але оскільки сленг не є специфічним надбанням лише російської мови, автор задіює й його український відповідник. Кількісно ця група становить 26 лексичних одиниць і виконує ту ж саму функцію збільшення експресивності мовлення персонажів. Значення цих слів теж легко пояснити за контекстом: «*Вряди-годи бацає твого тата коломпоцалкою по кавуну*» [6, с.203] – вряди-годи б'є твого тата качалкою по голові.

Крім молоді, російською мовою розмовляють ще двоє персонажів. Це сантехнік Дядя Ваня і «дама з досвідом» Дерезиз. Але цілком «унормованим» їхнє мовлення назвати не можна через шепелявість Дяді Вані і специфічну вимову Інни Карпівни, зумовлену її «професією». Приміром: репліка сантехніка «*А сьто тут непонятного. Вот мятьсыком был расьбит вот этот фонарь*» [6, с.170] цілком зрозуміла і трансформується, набуваючи нормально-го вигляду і звучання: «*А что тут непонятного. Вот этим мячиком был разбит этот фонарь*». Це ж стосується і мовлення мадам Дерезиз: «*Шшуми! Обижжай меня! Можешци даже бить меня!*» [6, с.142]. «– *Шуми! Обижай меня! Можеш даже бить меня!*» Таким чином, ніхто з дійових осіб не розмовляє літературною російською мовою у повному розумінні цього слова. На противагу, можемо відзначити той факт, що літературна українська мова у тво-

рі присутня у репліках Груші, Отака, Дмитра (частково) і в авторських ремарках, що є досить широкими і розгалуженими, адже О. Денисенко прагне як найточніше змалювати всі деталі комедії. Ляля й Іван Петрович належать до інтелігенції, це вчителька і журналіст, а тому саме їм автор відводить роль репрезентаторів літературної мови.

Цілком природним і для російської, і для української мов є існування розмовних просторічних форм слів. Цей факт не залишається поза увагою О. Денисенка, адже їх використання є характерним саме для змальовуваного ним прошарку населення. Тому герої комедії «Травень – вересень» часто говорять «ио» замість «що», «скіки» замість «скільки», «хвігуру» замість «фігуру». Але це не спотворює їхнє мовлення, а просто наближує його до реальності (загалом 65 лексем). А для того, щоб його ще більше увиразнити, автор вдається до використання прислів'їв і приказок, що є невід'ємними складниками розмовного стилю: «мірай рота по кишені» [6, с.175], «хай тим кобила журиться, бо у неї голова велика» [6, с.185].

Прикметним є також і той факт, що О. Денисенко не просто використовує літературну українську мову в ремарках, але й залучає її потенційні можливості для створення неологізмів. Так, наприклад, слово «юнки» [6, с.181] не зафіксовано в словниках, але утворено за цілком природною моделлю: корінь юн-, суфікс на позначення осіб жіночої статі -к-, закінчення називного відмінка множини -и. До цієї ж групи можемо зарахувати й неологізми, якими автор збагачує мовлення своїх персонажів. І відповідно до того, якою мовою кожен із них розмовляє, творяться нові слова. До прикладу можемо навести назву-комполит приватного підприємства Широкопери «Звонпопподайнахрамжлоб» [6, с.139]. Неологізми російською мовою теж утворюються за загальними законами, так слово «отчленовредительствовать» утворено додаванням до основи слова «членовредительство» префікса от- і суфікса -ова-. Що ж стосується лексики «бордельерро», то її утворено від «бордель» із додаванням частини -ерро (як у «кабальеро»), що надає їй екзотичного звучання. За тим же принципом утворено й «пацанидбзе». Загалом ця група становить 17 лексем.

Слід зазначити і той факт, що авторське мовлення у комедії вирізняється ще однією характерною рисою – вживанням форм родового відмінка іменників у значенні знахідного: «дає потиличника» [6, с.131], «витягає калькулятор» [6, с.153] та інші. Ця тенденція простежується і в інших авторів (наприклад, у творах В. Шевчука, надрукованих протягом 2005-2006 р.р. у журналі «Кур'єр Кривбасу» є наслідком перенесення простонародних елементів до літературної мови, а, відповідно, їх зближення).

Але, звичайно, вагоме місце на тлі вищезазначених елементів посідає і суржик, що є засобом спілкування більшості героїв комедії О. Денисенка. Це подружжя Широкопер, міліціонер, Три Бабці і Безмильська. За своїм соціальним положенням ці люди належать до середнього класу, тобто це продавці, бухгалтер, колишній інженер сцени – звичайні, пересічні люди, чий прототипи і в реальному житті користуються суржилом, їхнє мовлення яскраво ілюструє той глибокий взаємовплив і взаємопроникнення елементів різних рівнів української і російської мов, які відбилися і на ментальності цих персонажів. Авторська позиція щодо цього питання є досить чіткою і може бути проілюстрована таким уривком з комедії: Дмитро. *Ты, вообще, думаешь, что говоришь?! Діана. Я как говорю, так и думаю. А шо?! Дмитро. А то, что мне страшно представит, до какого двуязычного бреда ты можешь додуматься*

на своем суржике! [6, с.147]. Хоч така негативна оцінка досліджуваного явища і висловлена російською мовою, це лише ще раз підкреслює, що цей субкод руйнує систему обох мов, «намагаючись» чи то їх поєднати, чи то «допомогти» перейти з однієї на іншу. Але у будь-якому випадку можемо говорити про досить широку розмаїту базу використання суржиків О. Денисенком.

Аналізуючи звуковий і морфемний склад суржиків, виокремлюємо наступні 9 груп лексики в комедії «Травень – вересень»:

I. Українське фонетичне оформлення російського слова зі збереженням твердості і м'якості приголосних. До цієї групи належать російські слова в українському фонетичному оформленні зі збереженням твердості і м'якості приголосних звуків вихідної лексеми (усього 131 лексема). Група є досить чисельною, адже фонетичні відмінності зазначених мов є очевидними для їх носіїв, і уподібнення відбувається дуже легко; збереження ж твердості і м'якості російських звуків забезпечує неповне пристосування лексем, що надає мовленню більшої відчуженості від українського мовлення.

Для цієї групи відчутною є орієнтація на писемну російську мову, що повністю відбиває її фонетичні особливості, бо правопис сформовано на основі історичного та морфологічного принципів. Тому пристосування виявляється в уникненні «акання», тобто вимови [ʌ] на місці ненаголошеного [o], що на письмі позначається «о» в таких словах, що фіксуємо в комедії: *понімаєш, сопляк, болієзь, хотя, волнувать*. До цього явища може додаватися й заміна російського проривного [r] українським фрикативним [r̥], що теж можна пояснити впливом правопису, адже літера на позначення різних звуків в різних мовах одна й та ж (наприклад: *глуность, попузай*).

Слід наголосити й на тому, що пристосування в цій групі може відбуватися й через уникнення оглушування дзвінких приголосних в кінці складу чи перед глухим приголосним, наприклад: *год, вьсьо, второй, етаж*.

До вищезазначених явищ може додаватись і заміна [e] в російській мові на [o] після шиплячого, наприклад: *пострадавши́му* [6, с.200].

Також до цієї групи відносимо й слова типу «развлекае́ся» (рос. розважаєшся – укр. розважаєшся) [6, с.132], де відбита асиміляція за способом творення, характерна для української мови.

Перша група «суржикової» лексики може бути позначеною й вживанням «і» в закритому складі замість «о» чи «е», наприклад: *всігда, успіть*.

II. Українське фонетичне оформлення російського слова із заміною російських звуків українськими. Ця група є досить чисельною (111 лексем). Пристосування цього типу найчастіше зводиться до вживання твердих шиплячих на місці м'яких в російській мові, наприклад: *женщин, пончик, зачем*. До цього можемо додати й вживання твердих губних на місці м'яких у російській мові: *во-первых, первим, бесплатно*. Друга група може бути проілюстрована й такими прикладами, в яких можуть поєднуватись вищеназвані елементи з уживанням твердих сонорних приголосних, з уникненням «акання», із заміною проривного [r] фрикативним [r̥]: *горечко, человеку, уговариваю*. До того ж, до цієї групи належать і слова з м'яким «ц» наприкінці, наприклад: *незнакомець, разниця*.

Уникнення оглушення приголосних в кінці слова чи складу теж є характерним для другої групи: *представ, годков, включоного*. У російській мові на місці «в» у словах такого типу вимовляється [f].

Фіксуються і поодинокі випадки пристосування, що виявляються у заміні звукосполучення «чн» в російській мові на «шн», як, наприклад, в лексемі «порядо́шца» (рос. порядочная – укр. порядна) [6, с.141].

Слід зазначити, що фонетичні пристосування виявляються не в повному обсязі, адже майже в усіх випадках є уникнення відбиття на письмі, а, відповідно, й у вимові, регресивної асиміляції за способом творення: *занімає^{сь}ся, одкр^юють^ься, продовжає^{ть}ся*.

Протилежний принцип може бути проілюстровано трьома прикладами: *по-старає^{сь}ся, лає^{сь}ся, грає^{сь}ся*. Цей факт можна пояснити тим, що правописні норми позначаються й на вимові, тому даний тип асиміляції на практиці не є регулярним.

III. *Українське фонетичне оформлення спотвореного звучання російського слова*. Цю групу складають російські слова, звучання яких спотворюється, і вони пристосовуються до норм української вимови (53 лексеми). Такий спосіб пристосування можна пояснити намаганням підлаштуватись під невимовлену російську вимову, наприклад: *ді^встві^тельно, до^говарю^вались, спра^шую*.

IV. *Російські слова в українському морфологічному оформленні*. Ця група лексики представлена російським словами в українському морфологічному оформленні (21 лексема). Цей тип пристосування найчастіше виявляється у заміні флексій, наприклад: *ка^ки^й, сп^яи^ці, ма^льч^ік^и*.

До цієї ж групи зараховуємо й слова, в яких вживаються повні стягнені форми закінчень, що є характерними для української мови – на противагу нестягненим в російській: *сал^ид^на, нер^вн^е* [6, с.156-157].

Так само, як і в першій групі, помічаємо, що є поодинокі випадки вживання українських слів в російському словотвірному оформленні, як, наприклад, «*в цьому*» (рос. в этом – укр. в цьому) [6, с.155]. Це ще раз підтверджує той факт, що досліджуване явище має певні механізми утворення, хоч і не завжди регулярні.

V. *Заміна російського слова не відповідним українським, а його омонімом*. Таких лексем зафіксовано 21 одиницю. Провідну роль для лексем цієї групи відіграє явище міжмовної омонімії, завдяки чому відбувається перенесення значення, що не є властивим для українських слів, із схожих лексем російської мови, наприклад: *на яз^ук^у, ус^ю неді^лю, стоя^ть*.

VI. *Шоста група*, яку складають неправильно побудовані словосполучення, помилково вживані слова, не є дуже чисельною і складається лише з 4 одиниць: «*так сказа^ть*» (рос. так сказать – укр. так би мовити) [6, с.132]; «*мала уви^ду*» (рос. имела в виду – укр. мала на увазі) [6, с.137]; «*ва^ли к дру^зя^м*» (рос. вали к друзьям – укр. вали до друзів) [6, с.170]; «*в са^мом ді^лі*» (рос. в самом деле – укр. насправді) [6, с.184]. Така низька кількість пояснюється тим, що зображувані автором явища та картини відтворюють буденне життя недостатньо освічених людей, їхнє побутове спілкування не потребує вживання мовних кліше, під час перекладу яких і відбувається найбільша кількість помилок, характерних для цієї групи лексики (типу «*в си^лу рі^зних об^ста^вин*» – рос. в силу различных обстоятельств – укр. через різні обставини).

VII. *Сьома ж група*, яка складається із зайвих «запозичень» російських слів, навпаки, нараховує досить багато елементів, що розподіляються на 2 категорії:

- а) відмінні від українських за формою і передані з урахуванням норм російської вимови: *ху^же, ско^рую, аска^рбляє^ш*;
- б) схожі на українські за формою і передані з урахуванням норм російської вимови: *ко^мна^та, зат^рудне^ни^й, ха^рош^ий*. Загалом, до цієї групи входять 126 одиниць.

VIII. *Восьма група* характеризується вживанням неправильних, неукраїнських форм слів. Перш за все це стосується відсутності форм кличного відмінка у звертаннях: *си^но^к, І^нна Кар^ловна, Ді^ана Ні^кі^форовна, Ні^кі^форовна*,

Лілія Степановна, товариш сержант, Діма, Дімачка. Цей факт пояснюється відсутністю форм кличного відмінка в російській мові, що застосовує у звертаннях називний. Тому вживання таких моделей наближує мову «селока» до більш інтелігентної. Показовими в цьому плані є змальовані автором сварки, під час яких зовсім не є суттєвим відокремлення від жителів сільської місцевості, тут переважають емоції, тому й уживані образливі слова мають форму кличного відмінка. Наприклад: *зміюко стара, вишкребку*.

ІХ. До *дев'ятої групи* суржикової лексики зараховуємо слова, в яких поєднуються російські і українські фонетичні й морфологічні елементи (91 лексема). У таких прикладах найсильніше відбилась природа досліджуваного явища, що намагається підлаштуватися одразу до двох мов, а в результаті не належить жодній, наприклад: *красіва, невероятні, вопрос по знаках припинання*.

Таким чином, можна дійти висновку, що суржик, використаний О. Денисенком у комедії «Травень – вересень» виступає як засіб і соціальної, й індивідуальної характеристики персонажа, чие мовлення протиставляється авторському. Письменник створює специфічне текстуальне середовище, де саме існування норми та нормативності і в мовному, і в культурному плані виявляється абсурдом, але саме в такий спосіб і відтворюється свідомість героїв.

Висновки. Уважаємо, що підвищення інтересу до суржику в лінгвістиці не могло не вплинути і на художню літературу, яка почала його частіше використовувати. Отже, сучасне письменство, залучаючи до свого активу суржикове мовлення, реалізує не лише безпосередньо міметичну функцію, хоча й ця функція (наслідування мови героїв) є досить помітною. Певна річ, важливо адекватно передати діалоги та монологи персонажів, оскільки в такий спосіб репрезентується їх інтелект, зовнішня і внутрішня культура, ментальність. Поряд із цим поширеною стала епатажна функція суржику, що не рідко використовується для привернення скандальної уваги до твору. Третя і, можливо, найскладніша функція виявляється тоді, коли суржик стає матеріалом мовної гри, що є абсолютно необхідним чинником сучасної культури і літератури, де головним стає «передражнювання» літературної мови.

Саме в цьому контексті серед багатьох творів, у яких застосовується такий субкод, помітно вирізняється комедія О. Денисенка «Травень – вересень». У цьому творі суржик виступає як один із засобів мовної палітри драматурга поряд з українською, російською, англійською, іспанською мовами. На такому широкому тлі найприкметнішим є той факт, що недолугість суржику стає домінантною рисою не лише мовлення персонажів, але й їхньої свідомості. Проаналізовані 9 груп лексики цього субкоду в тексті комедії засвідчують те, що існують певні механізми, за якими утворюється суржик, а отже докладний аналіз кожної з цих груп має забезпечити розуміння цих механізмів і повне викорінювання спотвореного мовлення з ужитку.

Список використаних джерел і літератури:

1. Жолдак Б. Антиклімакс. Київ, 2001. 210 с.
2. Кознарьский Т. Нотатки на берегах макабресок. *Критика*. 1998. Ч. 5. С. 24-29.
3. Поліщук Я. Металінгвістичний феномен суржику. *Українська мова та література*. 2003. №24. С. 3-12.
4. Ставицька Л. Слово про мову. *Дивослово*. 2002. №6. С. 20-23.
5. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). *Мовознавство*. 2002. №4-5. С. 33-39.
6. Денисенко О. Травень – вересень. *Кур'єр Кривбасу*. 2005. №11. С. 128-203.

References:

1. Zholdak, B. (2001). Antyklamaks. [Anticlimax]. Kyiv, 210. (in Ukr.).
2. Koznarsky, T. (1998). Notatky na berehakh makabresok. *Krytyka*. Chastyna 5. [The notes on the banks of macabresques]. 24-29. (in Ukr.).
3. Polishchuk, Ya. (2003). Metalinhvistychnyy fenomen surzhyku. [The metalinguistic phenomenon of surzhyk]. *Ukrayinska mova ta literatura. [Ukrainian language and literature]*. 24, 3-12. (in Ukr.).
4. Stavytska, L. (2002). Slovo pro movu. [A word about language]. *Dyvoslovo. [Wonderword]*. 6, 20-23. (in Ukr.).
5. Taranenko, O.O. (2002). Kolokvializatsiya, substandartzatsiya ta vulharyzatsiya yak kharakterni yavyscha stylistyky suchasnoyi ukrayinskoyi movy (z kintsya 1980-kh rr.). [Colloquialization, substandardization, and vulgarization as characteristic phenomena of the stylistics of the modern Ukrainian language (since the 1980s)]. *Movoznavstvo. [Linguistics]*. 4-5, 33-39. (in Ukr.).
6. Denysenko, O. (2005). Traven-veresen. [May-September]. *Kuryer Kryvbasu. [Courier of Kryvbas]*, 11, 128-203. (in Ukr.).

Evelina Boieva, Zhanna Horina

THE PECULIARITIES OF THE ARTISTIC TEXTUALIZATION OF THE UKRAINIAN SURZHYK: THE TEMPTATION OF AN OUTRAGEOUS GAME

The presented study is dedicated to the comprehensive analysis of the functional features of the surzhuk in artistic speech, focusing on Oleksandr Denysenko's comedy «May-September», in which the surzhyk is not just a means of communication between the characters or a way of conveying the author's picture of the world, but a separate element of the diverse palette of language codes used by the playwright, which reflect the realities of today.

The relevance of the study is determined by the interest in «surzhyk» in modern fiction, particularly in the quest for new expressive linguistic and figurative means to depict a living environment beyond the confines of literary language. It has been found that in modern artistic discourse, substandard speech is involved not only to represent the character, internal culture, and environment of the characters but also as a means for the author to convey a sense of looseness and provoke thought. In recent years, Ukrainian literature has increasingly employed surzhyk as a character-creation tool. In this context, the comedy «May-September» stands out among other works, in which the malaise of the surzhyk becomes a dominant feature not only of the characters' speech but also of their consciousness. In addition, the play's multilingualism as an effect of the game prompts the writer to portray sharp collisions of modern life – surzhyk appears as one of the tools of the language palette along with Ukrainian, Russian, English, and Spanish languages.

The analysis of the 9 groups of «surzhyk» vocabulary recorded in O. Denysenko's comedy allowed us to certify that there are certain mechanisms for the formation of this subcode. A deeper understanding of these mechanisms could contribute to the reduction of distorted speech in usage. The results of this research will be valuable for journalists, teachers, and scientists, helping to distinguish literary norms and deviations from them and will contribute to mastering the literary Ukrainian language.

Key words: surzhuk, speech subcode, artistic textualization, literary language, means of character formation, neologisms, phonetic and morphemic composition of surzhuk.

Отримано: 8.10.2024 р.

УДК 811.161.2:821.161.2Левкова
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.24-29

Аліна Козярук

*ORCID 0000-0002-3327-9410,
аспірантка кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ АНАСТАСІЇ ЛЕВКОВОЇ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ»

Дослідження присвячене вивченню мовних засобів вираження універсальної категорії простору. Кожна національно-культурна спільність, яка займає певний ареал, намагається сконструювати та вербалізувати навколишню дійсність за допомогою специфічних мовних засобів, які віддзеркалюють ментальність народу. Дослідження цих засобів сприяє розкриттю суто національного характеру просторових уявлень.

Ключові слова: оніми, авторські засоби, інтертекст, поетонім, антропоетонім, антропоморфозна формула, індивідуально-авторський стиль.

Постановка проблеми. У сучасних художніх текстах автори пропонують нові концепції власного бачення простору, часу, нові культурні коди та авторські засоби їх утілення. У кожному тексті натрапляємо на різне тлумачення певних слів, які давно використовуються в мові, що дозволяє автору створити новий текст як інтертекст, як безкінечну кількість контекстів, які можуть сприйматися по-різному. Д. Шевченко щодо сучасної художньої літератури стверджує: «Відбувається перехід від постмодерної інтертекстуальності до пост-постмодерного стирання кордонів між текстом і реальністю – віртуальна квазіреальність» [5, с.139].

Художній текст, його тематика та жанрове різноманіття впливає на мовні одиниці, які входять до його складу. Авторський текст реалізує нове значення, породжене контекстом та епохою, описуваною письменником. «Глобалізація зберігає та посилює регіональні відмінності, виникає і посилюється інтерес до локальних відмінностей, традицій глибокої давнини та відродження діалектів...» [5, с.140].

Головною функцією ономастичних одиниць в літературному тексті зазначаємо естетичну, яка полягає у властивості створювати додаткові до основного значення – контекстні, фонові, асоціативні тощо. «Актом комунікації, хай розтягненим у часі, є й написання художнього твору, наукової роботи чи іншого тексту. Тут адресант-творець, спираючись на наявні в нього концепти, творить також нові. У сфері власних назв це проявляється як у використанні зафіксованих онімів, наприклад, знаних топонімів, найменш відомих історичних осіб тощо, так і в витворенні чи, частіше, доборі антропонімів для позначення персонажів чи онімів для якихось інших предметів та явищ. При цьому і витворення, і добір серед існуючого створює нові концепти, бо існуюче набуває нового значення – пов'язується з персонажами чи явищами, створеними уявою письменника» [1, с.65].

Власна назва в художньому тексті набуває певну кількість змістових зв'язків, які утворюють індивідуально-художню семантику, яка набуває свого значення в контексті твору.

Контекст поетоніма в сучасному художньому тексті складається з сукупності трьох типів контексту – мікроконтексту (абзацу), макроконтексту (художнього твору чи усіх творів автора) и мегаконтексту (культурного та історичного).

У тексті твору можуть бути ономастичні номени, які мають певну історичну пам'ять, конотації інтертекстуального характеру. Напр.: *«“Хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі” – то котре вже, котре покоління матиме кращу долю на думку Івана Франка?»* [2, с.289]. Цей заклик із «Вічного революціонера», з яким звернувся Іван Франко до українців, не втратив актуальності і авторка роману «За перекопом є земля» Анастасія Левкова використала його в описі ситуації 2014 року в Криму, коли розпочалася анексія Криму росіянами і коли «боротьба всіх поколінь» впала на плечі головних героїв – патріотів України/українського Криму.

Ми визначаємо ономастичний контекст як мегатекстову ситуацію, яка в художньому творі реалізує смисловий потенціал поетоніма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи специфіку функціонування літературних онімів в сучасних художніх творах для дітей та юнацтва, Л.В. Шитик та Л.П. Юлдашева стверджують: «Використання літературних онімів варіюється відповідно до їхнього типу: актантами найчастіше є антропоніми, міфоніми й зооніми; для позначення фону використовують зооніми, топоніми, гідроніми, космоніми, зрідка в цій функції використовують антропоніми; значення характеристикаторів переважно набувають антропоніми, зооніми, міфоніми та okazіональні топоніми» [6, с.142-147]. У 2018 році захищена дисертація «Лінгвокогнітивні аспекти онімів у художньому тексті в жанрі фентезі (на матеріалі творів Урсули Ле Гуїн)» С.В. Левочкиною, в якій уперше запропоновано аналіз літературних ВН, наданий з позицій когнітивно орієнтованої теорії номінації, що інтегрує низку сучасних лінгвокогнітивних концепцій. Номінативний простір онімів уперше структуровано у вигляді багаторівневої матричної концептуальної моделі. У роботі вперше встановлено систему зв'язків між референтними значеннями груп онімів та їхньою внутрішньою формою [3].

Г. Шотова-Ніколенко зазначає, що «серед інших мовних одиниць саме власні імена виступають яскравим віддзеркаленням національного менталітету, національно-мовної картини світу, “в них акумулюється й зберігається століттями історико-культурна інформація”» [7, с.257].

Констатуємо, що без аналізу власних імен, які складають тло художнього полотна, неможлива аналітична інтерпретація. Власні назви ілюструють культуру етносу, його історію, індивідуалізують авторську картину світу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток образних можливостей власних назв – це визначення спектрів смислів, які зароджуються в процесі взаємовпливів та взаємодії поетоніма й різних семантико-змістових елементів контексту. У художньому тексті обов'язковою умовою розкриття семантики власних назв різних розрядів – антропопоетонімів, топопоетонімів, космопоетонімів, міфопоетонімів та периферійних ономастичних одиниць – є макроконтекст (тобто контекст на рівні цілого твору).

У статті аналізуємо процес набуття власними іменами додаткових смислових відтінків, конотацій на прикладі аналізу антропопоетонімів з роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля», героями котрого є представники різних національностей, які населяли Крим, населяють Україну.

Насамперед, автор тексту може асоціювати ім'я та національність героїв, прямо стверджуючи це: *«Аліє, Альона і я. З наших імен, написаних у рядок або стовпчик, можна читати історію Криму – чи принаймні один з її розділів...*

Проте спочатку була **Аліє** і я. **Аліє** — єдина у нашій дитсадковій групі **кримська татарка**» (А. Левкова, с.7); «На той час дядя **Рустем** був єдиний кримський татарин серед батьківських приятелів» [2, с.17].

Також національність може виявлятися через прізвищеві номени: «На вихідних і літніми вечорами я товклася у дворі **Алімових** і за прізвищем батька моєї подружки — **Меметових** з **Аліє** та іншими дітьми, їхніми родичами» [2, с.10]. Прізвище **Алімов** досить частотне серед прізвищ кримських татар, наразі можна натрапити на публікації щодо кримських татар в сучасних ЗМІ: «Незаконно засуджений до восьми років ув'язнення кримський татарин **Рефат Алімов** вийшов на волю з російської в'язниці» [https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3853502-vijsov-na-svobodu-krimskij-politvaznenkremla-refat-alimov.html]. На сайті «Рідні — геналогічне товариство» розміщено таке покликання «Красноперекопський район — найгустіший осередок прізвища **АЛІМОВ**. На одного носія прізвища припадає 1326 жителів» [http://surl.li/aiythc], таким чином, висновковуємо, що це прізвище вказує на національність або на територію проживання. Прізвище **Меметов** також належить до високочастотних, серед відомих діячів кримськотатарського народу — це **Меметов Ескендер Діляверович** — український кримськотатарський музикант, політик і промисловець, депутат Верховної Ради Криму і скликання; **Сейдамет Меметов** — активіст національного руху кримськотатарського народу, неодноразово заарештований і засуджений за участь у боротьбі свого народу за повернення на історичну батьківщину та відновлення державності, політв'язень з тимчасово окупованого Криму, фігурант бахчисарайської справи «Хізб ут-Тахрір» **Ремзі Меметов** та ін.: «У Криму 23 січня о 6:00 за місцевим часом російські силовики провели обшук у заступника голови ЦВК із виборів делегатів **Курултаю кримськотатарського народу Назіма Меметова**, повідомляє громадське об'єднання «Кримська солідарність» [http://surl.li/nqtodtz].

Антропоморфна формула може зазначати родинні зв'язки: «Хоча цю недовіру маленька я відчувала хіба що від **Аніфе-біта**¹» [2, с.7], «На цю мить за столом сиділи вже не тільки батьки, **Аліє** та близнюки, а й дідусь, **Ісмаїл-картбаб**², і бабуся, **Діляра-букан**³, — така ж красива, як і десять років тому, коли я навіть до кінця не розуміла, що вона — бабуся, а про те, що риси її лиця — середземноморські, і поготів не думала» [2, с.61], «Але, коли приїхали вперше, то стоять біля паркана — **Діляра-букан**⁴, **Ісмаїл-картбаба** і **Мухтар-дай**⁵...» [2, с.92], «А мама моєї **Фатма-джеген**⁶, — пригадав **Ахтем**, — ще дитиною осліпла, зразу по депортації» [2, с.92].

Онімний простір роману «За Перекопом є земля» пов'язаний із хоронімами та макротопонімами, які вказують на місця розселення кримських татар, які були депортовані з Криму «советською» владою: «Вони повернулися у **Крим** не на початку 1990-х і навіть не в кінці 1980-х, як більшість. І не з **Узбекистану**, а з **кубанського Новоросійська**. Депортовані були, звичайно в **Середню Азію**, але верталися поступово: відколи стало можливо виїздити з місць заслання, вини кожні кілька років змінювали місце мешкання — далі й далі на захід» [2, с.8]; «Ленур розповідав, що в **Ташкенті** його тато викладав в університеті, завіду-

¹ Бита, біта (кр. тат.) — один з називання бабусі в кримських татар, більш характерний для степових і перегірних регіонів півострова (А. Левкова, с. 7).

² З крим.тат. дідусь.

³ З кр. тат. — дядько, мамин брат, ткт — бабусин брат (А. Левкова, с. 92).

⁴ Кр.тат. — так називають дядину (дружину татого або маминого брата) у степових районах Криму (А. Левкова, с. 92).

вав лабораторією електричних машин, а тут, у **Криму**, в **Сімферополі**, він почув: якщо в котрогось із викладачів щось зникне, то всі будуть знати, на кого думати» [2, с.25]; «Часом мої співрозмовники показували фото – ті, збереглися в них із радянських часів, із заслання. ... де на звороті було написано ім'я прізвище кожного зі світлини й хто звідки – з якого села чи міста в Криму і де живуть зараз: **Учкурган, Маргелан, Чирчик, Самарканд, Ташкент...**» [2, с.143]. Також у романі вжито ойконіми, гідроніми, мікротопоніми, серед яких багато урбанонімів та годонімів, які визначають батьківщину головної героїні – Крим: «**Хан-Чаір, Хансанський Сад, 6-й мікрорайон**» [2, с.55]; «Якось липневої ночі ми вирушили компанією на **Чуфут-Кале** – на пікнік» [2, с.86]. Авторку як корінну мешканку Криму відзначає і скорочення окремих ойконімів, звичне для тих, хто там проживав: «У перший рік я рідко спілкувалася з **Аліє** – ми навчалися в різних вишах, а крім того, я їздила на заняття щодня з **Бахчика**, а **Аліє** винаймала кімнату в **Сімфі**» [2, с.114]. Також зазначаємо уживання старих назв міст і сіл Криму, а не нав'язаних радянською владою: «...і я теж почала їх вживати. **Ішунь**, а не **Дозорнос**, **Карачоль**, а не **Чернопольє**, **Німецька колонія**, а не **Ютїнос**. Я тепер і вдома говорила, що їду не в **Сімферополь**, а в **Акмесджит**, що хтось відпочиває в **Кезлеві**, а не в **Євпаторії**, що хтось із **Карасубазару**, а не з **Білогорська**. **Салирар, Кучук-Узень, Уракли, Орталан, Ай-Серез** – саме звучання цих слів перетворювало **Крим** у моїй свідомості на скриньку, сандык, із коштовним камінням» [2, с.96].

Серед антропонімів функціонують імена справжніх людей як от Кадієва Роллана: «Гість був – **Роллан Кадієв**¹, учений-фізик, один із провідників національного руху, давній друг сім'ї, котрий, як можна збагнути, не цурався чорного гумору» [2, с.10].

Основною думкою головної героїні, яку авторка роману дещо асоціює із собою, хоча і не є кримчанкою, є думка Крим – це Україна: «Але ж **Крим** – частина **України...**» [2, с.41], де обидва топоніми мають найбільше функцій навантаження. Таким чином стверджуємо, що однією із суттєвих стилістичних функцій топонімів у художньому тексті є закріплення за ним певного географічного простору. А Левкова використовує в романі топонімічні одиниці для створення достовірності, об'єктивності, реальності відтворюваного. Топонімізм займає певне місце у сприйнятті художнього тексту, створюючи емоційний та експресивний образ. Топонімічна одиниця КРИМ несе в аналізованому тексті не лише функцію географічного об'єкта, а й орієнтує читачів щодо подій, які розвивалися, а саме: подій у Криму в 2014 році й у тому, що Крим – це територія України. «То ж у Крим їхали не тільки в пошуках тепла і денег – тепер усі їхали з Криму. Українські військові та міліція, що залишилися вірні присязі. Проукраїнські активісти. Хлопці призовного віку, що не бажали служити в російській армії. Протестанти, католики, парафіяни

¹ КАДІЄВ Ролан (09.04.1937, Сімферополь – 15.05.1990, м. Самарканд, Узбекистан) – правозахисник, фізик. 1944 депортов. із родиною в Узбекистан. Кандидат фізикоматематичних наук (1965). Закін. Самарканд. університет (1959), де й працював відтоді на каф. теор. фізики (з перервами). Від 1964 брав участь у русі проти геноциду крим. татар, виступав за визнання їхнього права повернутися на батьківщину. 4 жовтня 1968 заарешт., за звинуваченням у злісному хуліганстві засудж. до 3-х р., покарання відбув на буд-ві м. Навої. Від 1976 брав участь у збиранні матеріалів з історії державності, етнографії, культури крим. татар для подання касац. заяви до ЦК КПРС, у виданні ж. «Мирас» («Спадщина», 1976-77, усього 6 номерів). У грудні 1979 знову заарешт., за звинуваченням у злісному хуліганстві засудж. до 3-х р., покарання відбував у таборі поблизу м. Ухта (Комі, РФ) [4].

церков Київського патріархату. Члени мусульманської організації «Хізб ут-Тахрір», що в Україні діє легально, а в Росії заборонена. Журналісти, непричетні до провладних медіа. Правозахисники, науковці, що працювали на західні гранти, — бо тепер вони тут іноземні агенти. Приватні нотаріуси — бо в Росії нотаріуси тільки державні. Хворі на віл/снід — бо в Росії інакше лікування. Спортсмени, бо не зможуть брати участь у міжнародних змаганнях, адже Крим ніде не визнаний територією Росії» [2, с.337]. Крим постає в мовленні тих, хто перебрався в Крим з росії після 2014 року як щось чуже, що вони б дуже хотіли зробити своїм. У цьому виявляється не лише вплив контексту, а й індивідуально-авторський підхід до топонімічного матеріалу.

Висновки. Літературні топоніми спроможні наповнюватися додатковим смислом, реалізувати в тексті всі власні семи. Стилістично нейтральні власні назви все-одно формують загальну картину певного регіону, також передають авторське сприйняття довкілля.

Список використаних джерел і літератури:

1. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 377 с.
2. Левкова А. За Перекопом є земля. Київ: Лабораторія, 2023. 392 с.
3. Левочкіна С.В. Лінгвокогнітивні аспекти онімів у художньому тексті в жанрі фентезі (на матеріалі творів Урсули Ле Гуїн): дис. к. ф. н., Черкаси, 2018. 305 с.
4. Плахотнюк С.О. Кадиев Ролан. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12086>.
5. Шевченко Д.В. Епоха постмодернізму в контексті метанаративних установок. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журн. 2022. №4. С. 136-141.
6. Шитик Л.В., Юлдашева Л.П. Специфіка літературних онімів сучасних творів для дітей і юнацтва. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 1. С. 142-147.
7. Шотова-Ніколенко Г. Проблематика вивчення власних назв у літературній ономастиці: автор і його твір. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 71. Ч. II. С. 257-266.

References:

1. Karpenko, O.Yu. (2006). Problematyka kohnityvnoi onomastyky: monohrafiia. [Problems of cognitive onomastics: monograph]. Odesa. (in Ukr.).
2. Levkova, A. (2023). Za Perekopom ye zemlia. [There is land behind Perekop]. Kyiv. (in Ukr.).
3. Lievochkina, S.V. (2018). Lihvokohnityvni aspekty onimiv u khudozhnomu teksti v zhanri fentezi (na materialy tvoriv Ursuly Le Huin) dys. k.f.n. [Linguistic aspects of onymes in the artistic text in the fantasy genre (based on the works of Ursula Le Guin)]. Cherkasy. (in Ukr.).
4. Plakhotniuk, S.O. (2011). Kadyiev Rolan. [Kadiev Rolan]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. [Encyclopedia of modern Ukraine]. Kyiv. URL: <https://esu.com.ua/article-12086>. (in Ukr.).
5. Shevchenko, D.V. (2022). Epoha postmodernizmu v konteksti metanaratyvykh ustanovok. [The era of postmodernism in the context of metanarrative attitudes].

- Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv: nauk. zhurnal. [Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts: Science magazine].* 4, 136-141. (in Ukr.).
6. Shytyk, L.V., Yuldasheva, L.P. (2020). Spetsyfika literaturnykh onimiv suchasnykh tvoriv dlia ditei i yunatstva. [Specificity of literary names of modern works for children and youth]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. [Academic notes of TNU named after V. AND. Vernadskyi. Series: Philology. Social communications].* 31 (70) 4, 1, 142-147. (in Ukr.).
7. Shotova-Nikolenko, H. (2019). Problematyka vyvchennia vlasnykh nazv u literaturnii onomastyti: avtor i yoho tvir. [Problems of studying proper names in literary onomastics: the author and his work]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna. [Bulletin of Lviv University. Philological series].* 71, II, 257-266. (in Ukr.).

Alina Kozyaruk

AUTHOR'S INTERPRETATION OF ANONYMOUS SPACE IN ANASTASIA LEVKOVA'S NOVEL «BEHIND PEREKOP THERE IS LAND»

The study is devoted to the study of linguistic means of expression of the universal category of space. Each national-cultural community that occupies a certain area tries to construct and verbalize the surrounding reality with the help of specific linguistic means that reflect the mentality of the people. The study of these means contributes to the disclosure of the purely national character of spatial ideas.

In modern artistic texts, authors offer new concepts of their own vision of space and time, new cultural codes and author's means of their realization. In each text, we come across different interpretations of certain words that have been used in the language for a long time, which allows the author to create a new text as an intertext, as an infinite number of contexts that can be perceived in different ways.

The artistic text, its subject matter and genre diversity affect the language units that are part of it. The author's text realizes a new meaning generated by the context and era described by the writer.

The main function of onomastic units in a literary text is aesthetic, which consists in the property of creating additional to the main meaning – contextual, background, associative, etc.

In the article, we analyze the process of acquiring additional semantic nuances and connotations by proper names using the example of the analysis of anthroponyms from Anastasia Levkova's novel «Behind Perekop there is a land», the heroes of which are representatives of various nationalities that inhabited Crimea and Ukraine.

Literary toponyms are able to be filled with additional meaning, to realize all their own meanings in the text. Stylistically neutral proper names still form the general picture of a certain region, and also convey the author's perception of the environment.

Key words: onyms, author's means, intertext, poemonym, anthroponym, anthropomorphic formula, individual author's style

Отримано: 3.10.2024 р.

УДК 371(477)(092)

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.30-37

Оксана Литвинюк

ORCID ID 0000-0002-4428-9892,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри англійської мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

Світлана Никитюк

ORCID ID 0000-0002-2304-9291,

старший викладач кафедри англійської мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

THE ROLE OF IVAN OHIIENKO IN ESTABLISHING UKRAINIAN IDENTITY THROUGH THE PRIZM OF UKRAINIAN-russian WAR

The article investigate how Ivan Ohiienko's life and heritage can be interpreted as a foundational reference for the current struggle for sovereignty and cultural integrity. Ohienko, a prominent linguist, theologian, and politician, emphasized the crucial role of language and culture in shaping Ukrainian identity. His advocacy for the Ukrainian language and the establishment of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church laid the groundwork for a distinct national consciousness, fostering a sense of unity and resilience among Ukrainians.

In the context of the current conflict, Ohiienko's vision resonates deeply as Ukrainians confront external aggression. The war has ignited a renewed sense of patriotism and cultural pride, with many citizens actively promoting the use of the Ukrainian language in daily life, education, and media. This linguistic revival is not just a matter of communication but a powerful symbol of resistance against cultural assimilation.

Moreover, the war has reinforced the importance of religion in the formation of national identity. Ohiienko's emphasis on spirituality and community aligns with the role of the Ukrainian Orthodox Church in providing moral support and solidarity during these challenging times. As the nation grapples with the effects of war, Ohiienko's legacy serves as a guiding light, inspiring Ukrainians to rally around their shared language, culture, and faith, ultimately fostering a strong sense of national identity amidst adversity.

Key words: Ukrainian identity, war, language, culture, patriotism, spirituality.

Bibliograph. Ivan Ohiienko, also known as Metropolitan Ilarion, played a pivotal role in shaping modern Ukrainian national identity through his contributions to education, language, culture, and religion. Born in 1882 in the Russian Empire (now Ukraine), Ohiienko lived during a time of significant cultural suppression when the Ukrainian language and identity were under threat from both Russian imperialism and Soviet policies. Despite these challenges, Ohiienko emerged as a key figure in advocating for the preservation and promotion of the Ukrainian language, culture, and religious independence. This article seeks to investigate Ohiienko's multifaceted role in establishing Ukrainian identity, investigate how his life and social activity resonance with current events in Ukraine. By examining his work as a scholar, educator, linguist, and church leader, we will explore how Ohiienko's intellectual contributions helped to solidify a distinct Ukrainian identity, which remains relevant in contemporary

Ukraine. The following Ukrainian scientists as A.O. Yevgrafova, O.M. Zavalniuk, G.Y. Nasminchuk, E.I. Sokhatska, M.S. Tymoshyk have studied Ohiienko's creative heritage [6]. Still the vast heritage left behind by I. Ohiienko will rise scholars' scientific interest. The facts above determine **the relevance** of the chosen topic.

The **subject** of the article is to investigate Ohiienko's multifaceted role in establishing Ukrainian identity. By examining his work as a scholar, educator, linguist, and church leader, we will explore how Ohiienko's intellectual contributions helped to solidify a distinct Ukrainian identity, which remains relevant in contemporary Ukraine, while Ukrainians are fighting in the war for their existence as a nation, as a sovereign country. The central objectives of this article are:

- 1) to examine Ivan Ohiienko's role in promoting the Ukrainian language and its connection to national identity;
- 2) to explore Ivan Ohiienko's contributions to the Ukrainian cultural renaissance;
- 3) to investigate Ohiienko's influence on Ukrainian religious life and its role in shaping national identity;
- 4) to assess Ivan Ohiienko's political and educational contributions in the context of Ukrainian self-determination;
- 5) to contextualize Ohiienko's legacy in modern Ukrainian geopolitical situation.

Methodology. To achieve these objectives, the article will draw upon a variety of primary and secondary sources, including Ohiienko's own writings, historical records, and scholarly analyses of his work. The research will focus on both his intellectual output and the historical context in which he lived, offering a comprehensive understanding of how Ohiienko's efforts shaped the formation of Ukrainian national identity.

Primary Sources: Ohiienko's major works, such as his translation of the Bible, his writings on Ukrainian language and culture, and his theological essays, provide direct insight into his thoughts and goals. **Secondary Sources:** Academic studies, biographies, and historical analyses of Ohiienko's work offer interpretations and contextualize his contributions within the broader Ukrainian national movement. **Comparative Analysis:** Ohiienko's role is seen through prominent Ukrainian events taking place in Ukraine and the world.

To fully understand Ivan Ohiienko's impact, it is essential to grasp the historical and political context of his time. The late 19th and early 20th centuries were marked by the suppression of Ukrainian culture and language under both the Russian Empire and, later, the Soviet Union. Ukrainian intellectuals and nationalists were fighting to assert their cultural identity and political autonomy in the face of russification policies.

Ohiienko's work emerged during the Ukrainian national revival, a period when there was a growing awareness of the need to preserve the Ukrainian language and culture. However, this was met with resistance from both Russian authorities and the Polish-dominated religious institutions in Western Ukraine. Ohiienko, as both a scholar and a church leader, was well-positioned to address these challenges and offer solutions that would help solidify a unified Ukrainian identity.

Ohiienko's extensive work in language advocacy, including his efforts to introduce Ukrainian into education, religious worship, and public life, marked a significant shift in how Ukrainians perceived their own identity. Ohiienko believed that language was not only a communication tool but also the vessel of a nation's spiritual and cultural soul. One of Ohiienko's most important contributions was his advocacy for the Ukrainian language as a key element of national identity. His famous maxim, *«The nation lives in its language»*, encapsulates his belief that lan-

guage is not only a tool for communication but also a carrier of a nation's history, culture, and spirit [7].

Ohiienko worked tirelessly to promote the use of Ukrainian in education, the church, and public life. He argued that without the Ukrainian language, the Ukrainian people would lose their connection to their past and their right to self-determination. His translation of the Bible into Ukrainian was a landmark achievement, giving Ukrainians the opportunity to worship in their native language and strengthening their cultural autonomy.

Ohiienko was deeply committed to the idea that religion played a vital role in national life. His work to introduce the Ukrainian language into church services and his translation of religious texts into Ukrainian were revolutionary at a time when the Russian Orthodox Church was the dominant religious institution in Ukraine. By promoting Ukrainian Orthodoxy, Ohiienko not only aimed to bring the church closer to the Ukrainian people but also to establish religious independence, which he viewed as essential to the broader national struggle. As a leading figure in the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, he worked to establish a Ukrainian-speaking, independent church that would serve as a spiritual foundation for the nation. His belief that the church should reflect the language and culture of the people was revolutionary at a time when the Russian Orthodox Church sought to maintain control over Ukraine.

Ohiienko's efforts to Ukrainianize religious worship were part of his broader goal to create a culturally and spiritually independent Ukraine. He believed that religious independence was inseparable from national independence, and his reforms in the church were designed to align with his vision of a free and sovereign Ukrainian state. Ohiienko also played a key role in the Ukrainian cultural revival, a movement aimed at reviving and promoting Ukrainian history, literature, and folklore. His works on Ukrainian culture emphasized the distinctiveness of the Ukrainian national character and its divergence from Russian and Polish cultural influences.

In his writings, Ohiienko sought to restore pride in Ukraine's historical achievements, focusing on the cultural contributions of the Kyivan Rus' era and the Cossack period. By highlighting these aspects of Ukraine's past, he sought to instill a sense of national pride and continuity, essential for the formation of a modern national identity. During his time as Minister of Education in the Ukrainian People's Republic (1918), Ohiienko introduced significant reforms aimed at promoting Ukrainian-language education and fostering a sense of national pride among students. Ohiienko's educational policies contributed to the development of a modern Ukrainian identity and his political engagement during Ukraine's brief independence period in the early 20th century reflects his broader vision for Ukrainian sovereignty. Ohiienko's contributions extended beyond language to a broader cultural awakening. As an intellectual and educator, he wrote extensively on Ukrainian history, literature, and folklore, emphasizing the need for Ukrainians to reconnect with their cultural roots that emphasized Ukraine's distinctiveness from Russia and Poland, with whom its culture was historically entangled.

Language was at the core of Ivan Ohiienko's intellectual and theological worldview. He believed that language was not only a tool for communication but also a sacred element that shaped national identity, preserved cultural heritage, and connected people to their spiritual roots. In his view, the Ukrainian language was a vital component of Ukrainian national identity, and its suppression under Russian imperial rule was a direct attack on the soul of the Ukrainian people.

Ohiienko's most famous work, «Ukrainian Culture» (1918), underscores his conviction that language and culture are inseparable from religion. In this work, he

argues that the Ukrainian language must be revived and promoted as a means of spiritual and national renewal. He saw the development of a standardized Ukrainian literary language as essential for the education of the masses, the preservation of Ukrainian culture, and the flourishing of the Ukrainian Orthodox Church [9].

In addition to his linguistic advocacy, Ohienko devoted considerable attention to the preservation of Ukrainian religious and cultural traditions. He believed that the Ukrainian people's spiritual and cultural heritage was deeply rooted in their Orthodox Christian faith, and he saw the church as a key institution in maintaining national identity. His work often explored the intersections of faith, language, and culture, advocating for the use of Ukrainian in religious texts, sermons, and church services.

During the tumultuous years following the Russian Revolution and World War I, Ohienko became actively involved in the Ukrainian national movement. He saw the church as a central institution for fostering national unity and preserving Ukrainian identity in the face of Russian imperial domination. In 1919, he was appointed Minister of Education in the government of the Ukrainian People's Republic, a position in which he worked to promote Ukrainian language and culture in the educational system.

In 1920, Ohienko was ordained as a priest and soon became a leading figure in the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, which sought to establish an independent Ukrainian church free from Russian control. In 1940, he was consecrated as a bishop and took the ecclesiastical name.

For Ohienko, language was the primary carrier of national identity. He believed that a nation's language is an expression of its unique spirit and history, a repository of collective memory, values, and traditions. The Ukrainian language, in his view, was not only a means of everyday communication but also a sacred tool through which the Ukrainian people could connect to their spiritual and cultural heritage.

Ohienko argued that when a nation's language is suppressed or replaced by a foreign language, its cultural identity is at risk of being eroded. This was a key concern in his time, as the Russian Empire had long pursued policies aimed at Russifying Ukraine, including the imposition of the Russian language in schools, government, and the church. These policies, in Ohienko's eyes, were not only political and cultural acts of domination but also spiritual assaults on the Ukrainian people.

To counteract this, Ohienko dedicated much of his scholarly and ecclesiastical career to promoting the use of Ukrainian in all spheres of life, including religious practice. He believed that Ukrainians needed to reclaim their language to assert their independence, both spiritually and politically.

Ohienko's most significant contribution to the religious life of Ukraine was his insistence on the use of the Ukrainian language in the liturgy and in the translation of sacred texts, including the Bible. At the time, church services in Ukraine were predominantly conducted in Church Slavonic or Russian, which many Ukrainians found difficult to understand. This alienated the common people from the spiritual life of the church, reinforcing the domination of Russian culture and Orthodoxy over Ukraine.

Ohienko saw the introduction of the Ukrainian language into church services as a necessary step in reconnecting the Ukrainian people with their faith. He believed that worship in a native language allowed for a deeper, more personal connection to God and made religious teachings more accessible to the masses. His work to translate the Bible into Ukrainian, a task he dedicated many years of his life to, was aimed at giving Ukrainians direct access to the word of God in their own language, free from foreign influence.

His translation of the Bible, completed in the 1930s, was a monumental achievement in the history of Ukrainian culture and religious life. It not only pro-

vided a sacred text in the vernacular but also served as a statement of Ukrainian national and spiritual independence. Ohiienko argued that the use of Ukrainian in religious worship was both a religious and a national duty, as it affirmed the Ukrainian people's right to express their faith in their own cultural terms.

Beyond his work on language, Ohiienko was deeply committed to the broader preservation of Ukrainian culture. He understood culture in a holistic sense, encompassing literature, art, history, and religious traditions. For Ohiienko, Ukrainian culture was not just a collection of artifacts or customs but a living expression of the national spirit, shaped by centuries of shared experiences, struggles, and aspirations.

Ohiienko emphasized the importance of education in preserving and promoting Ukrainian culture. He believed that a national education system, taught in the Ukrainian language and focused on Ukrainian history, literature, and religious traditions, was essential for the formation of a strong national consciousness. His work as Minister of Education in the government of the Ukrainian People's Republic was guided by this conviction, as he sought to reform the educational system to reflect the cultural and spiritual needs of the Ukrainian people.

Ohiienko's advocacy for Ukrainian language and culture was not without its challenges. Throughout his life, he faced opposition from Russian imperial authorities, who saw the promotion of Ukrainian as a threat to their control over Ukraine. The Russian Empire had long pursued a policy of suppressing non-Russian languages, especially Ukrainian, in an effort to solidify its power. This was seen most clearly in the Ems Ukaz of 1876, which banned the publication and teaching of Ukrainian and severely restricted its use in public life [1].

Ohiienko understood that language suppression was a political tool used to undermine Ukrainian national identity. He worked tirelessly to counter these policies through his scholarship, translations, and public advocacy. His efforts to promote the Ukrainian language in the church, schools, and government were part of a broader struggle for Ukrainian self-determination, both politically and spiritually.

Despite the obstacles, Ohiienko's vision of a Ukrainian-speaking, culturally distinct nation persisted. His works inspired future generations of Ukrainian scholars, clergy, and activists who continued the fight for linguistic and cultural rights, even during the darkest periods of Soviet repression.

Ohiienko's ideas about the role of language and culture in shaping national and spiritual identity have had a profound and lasting impact on Ukrainian society. His work laid the foundation for the development of modern Ukrainian language standards and helped to establish the importance of the Ukrainian language in both secular and religious life.

Nowadays Ohiienko is remembered not only for his scholarly achievements but also for his unwavering commitment to the Ukrainian cause. His belief that language is the key to national and spiritual renewal continues to resonate in contemporary Ukraine, particularly in the ongoing efforts to assert the primacy of the Ukrainian language in public life and to reclaim Ukraine's cultural and religious heritage from foreign domination.

His translation of the Bible into Ukrainian remains a landmark achievement, symbolizing the inseparability of language, culture, and faith. Ohiienko's vision of a Ukraine where the people are free to worship, learn, and express themselves in their own language has become a reality in the post-Soviet era, as the Ukrainian language and culture have experienced a revival.

Ivan Ohiienko's thought on language and culture was grounded in his belief that they are the twin pillars of national identity and spiritual life. Through his tireless

work as a scholar, translator, and church leader, he fought to ensure that the Ukrainian people could speak, worship, and learn in their own language, free from the pressures of russification. His legacy lives on in the continued promotion of the Ukrainian language and the preservation of Ukraine's rich cultural and religious heritage [7].

In conclusion, Ivan Ohienko's role in establishing Ukrainian identity was multifaceted, encompassing linguistic, cultural, religious, and political contributions. Through his work, he laid the intellectual and spiritual foundations for a Ukrainian national consciousness that would endure despite the political and cultural challenges of his time. His legacy continues to influence contemporary Ukraine, as the country seeks to assert its identity in the face of ongoing external threats and internal transformations.

By investigating Ohienko's contributions, this article highlights the enduring importance of language, culture, and religion in the formation of national identity, and the lasting impact of Ohienko's work on the Ukrainian national project. Finally, his vision of a linguistically and culturally distinct Ukrainian nation continues to influence discussions on national identity, particularly in light of Ukraine's ongoing struggles with Russian aggression and its quest to strengthen its national identity in the post-Soviet era.

Список використаних джерел та літератури:

1. Хохітва І. Роздумвання про духовність людини. Нові Дні. Toronto, 1982.
2. Тимошик М.С. Українська культура. Київ: Наша культура і наука, 2001. 342 с.
3. A Brief History of the Ukrainian Orthodox Church of Canada. URL: <https://www.uocc.ca/about/history/>
4. Gerus O. Metropolitan Ilarion Ohienko and the Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada, (Ed), Millennium of Christianity. Winnipeg, 1989. P. 988-1988.
5. Jarmus S. Spirituality of the Ukrainian people. Winnipeg, 1989.
6. Metropolitan Ilarion (Ohienko) URL: https://orthodoxcanada.ca/Metropolitan_Ilarion_I_%28Ohienko%29
7. Ohienko I. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви, Київ: Україна. 1993.
8. Ukrainian Orthodox Church the Holy Orthodox Church and its Doctrine, published by St. Vladimir's Ukrainian Greek Orthodox Church, Toronto. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/7080-ukrainian-orthodox-church-the-holy-orthodox-church-and-its-doctrine/>
9. Yereniuk R. A short historical outline of the Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC). Toronto, 2004.

References:

1. Khokhitva, I. (1982). Rozdumuvannia pro dukhovnist lyudyny. [Some thoughts about human spirituality]. Novi Dni. [New Days]. Toronto. (in Ukr.)
2. Tymoshyk M.S. Ukrainiska kultura. [Ukrainian culture]. Kiyv: Nashakultura i nauka, 2001. 342 p.
3. A Brief History of the Ukrainian Orthodox Church of Canada. URL: <https://www.uocc.ca/about/history/>
4. Gerus, O. (1989). Metropolitan Ilarion Ohienko and the Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada, (Ed), Millennium of Christianity, 988-1988. Winnipeg.
5. Jarmus, S. (1989). Spirituality of the Ukrainian people, Winnipeg.
6. Metropolitan Ilarion (Ohienko). URL: https://orthodoxcanada.ca/Metropolitan_Ilarion_I_%28Ohienko%29
7. Ohienko, I. (1993). Ukrainiska tserkva: Narysy z istorii Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy. [Ukrainian church. A brief history of Ukrainian Orthodox church]. Kyiv: Ukraina. 284. (in Ukr.)

8. Ukrainian Orthodox Church the Holy Orthodox Church and its Doctrine, published by St. Vladimir's Ukrainian Greek Orthodox Church, Toronto. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/7080-ukrainian-orthodox-church-the-holy-orthodox-church-and-its-doctrine/>
9. Yereniuk, R. (2004). A short historical outline of the Ukrainian Orthodox Church of Canada (UOCC), Toronto.

Оксана Литвинюк, Світлана Никитюк

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Всесвітньо відома постать Івана Огієнка, поета і прозаїка, есеїста і мовознавця, полігота і теоретика канонічного права, вченого-професора і перекладача Біблії та релігійної літератури, ієрарха Української автокефальної православної церкви, енциклопедиста відіграє значущу роль у формуванні української національної ідентичності через призму його внеску в освіту, мову та релігію.

Так, є метою цієї статті є дослідити багатогранну роль Івана Огієнка у становленні української ідентичності у надскладний для України період із допомогою його праць як освітнього та релігійного діяча, перекладача, публіциста.

Працями та величною постаттю Івана Огієнка цікавилися й досліджували такі вітчизняні вчені, як А.О. Євграфова, О.М. Завальнюк, Г.Й. Насмінчук, Є.І. Сохацька, М.С. Тимошик.

Огієнко, як лінгвіст, теолог та політик, наголошував на рішучій ролі мови та культури у формуванні української ідентичності та стверджував, що Автокефальна православна церква заклала підґрунтя для виразної національної свідомості, плекання почуття єдності та стійкості серед українців.

Наразі, коли українці протистоять зовнішній агресії, бачення Огієнка глибоко резонують сучасній його інтерпретації. Війна відродила почуття патріотизму та культурної гордості, і багато громадян активно сприяли використанню української мови в повсякденному житті, освіті та ЗМІ. Це мовне відродження є не просто питанням комунікації, а потужним символом опору культурній асиміляції.

Окрім того, війна посилила значення релігії у формуванні національної ідентичності. Те, що Огієнко наголошував на духовності та об'єднанні, узгоджується з роллю української Православної церкви у наданні моральної підтримки та єдності в ці складні часи.

Велика робота Огієнка в мовній пропаганді, включно з його зусиллями запровадити українську мову в освіті, релігійному культі та громадському житті, ознаменувала значну зміну у сприйнятті українцями власної ідентичності. Огієнко вважав, що мова є не лише засобом спілкування, а й джерелом духовної й культурної спадщини народу. Одним із найважливіших внесків Огієнка було його відстоювання української мови як ключового елементу національної ідентичності.

Його відома сентенція «Нація живе своєю мовою» переконує, що мова є не лише засобом спілкування, а й носієм історії, культури та духу нації.

Огієнкові зусилля з українізації релігійної культури були частиною його глобальної мети створити культурну та духовну незалежну Україну. Він вважав, що релігійна незалежність невіддільна від національної незалежності, а його реформи в церкві були спрямовані на узгодження з його баченням вільної та суверенної української держави.

У праці «Українська культура» (1918) Огієнко сформулював своє бачення культури як морально-духовної основи нації. Він стверджував, що нація без власної виразної культури знаходиться під загрозою втрати своєї ідентичності та асиміляції в інші, більш домінуючі культури.

Його переклад Біблії українською мовою залишається знаковим досягненням, що символізує нерозривність мови, культури та віри. Бачення Огієнка України, де люди можуть вільно молитися, навчатися та висловлюватися своєю мовою, стало реальністю в пострадянську добу.

Незважаючи на перешкоди, бачення Огієнка україномовної, незалежної нації збереглося. Його праці надихали майбутні покоління українських науковців, духовенства та активістів, які продовжували боротьбу за мовні та культурні права навіть у найтемніші періоди радянських репресій.

Поки нація бореться з наслідками війни, спадщина Огієнка слугує дороговказом, надихаючи українців об'єднуватися навколо спільної мови, культури та віри, зрештою сприяючи сильному почуттю національної ідентичності серед лиховісної війни.

Ключові слова: національна ідентичність, війна, мова, культура, патріотизм, духовність.

Отримано: 2.10.2024 р.

УДК 811.161.2'37:821.161.2-3

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.37-44

Людмила Марчук

ORCID 0000-0002-9022-2103,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри журналістики,

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Уляна Чайковська

ORCID 0009-0001-1419-7938,

асистент кафедри української мови,

заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

КОНЦЕПТ «ВІРА» ТА ЙОГО КОНТРАРНІ АНТИПОДИ (на матеріалі української художньої прози)

Аналіз основних концептів, що входять в мовну картину світу, дозволяє проникнути в сферу мовної свідомості особистості й етносу в цілому, визначити ступінь співвідношень мови і особистості, особистості і народної культури. Мова завжди відображає національний характер мислення, вона, по суті, є об'єднаною духовною енергією народу. Ця духовна енергія, або душа народу, утілюється в окремих елементах мови і таким чином складає своєрідну мовну картину світу, яка, в свою чергу базується як з комплементарних, так і на контрарних відношеннях.

Ключові слова: мовна картина світу, контрарні відношення, комплементарні відношення, концепт, категорія людського буття, когніція, когнітивна метафора.

Постановка проблеми. Концептуалізація здійснюється у процесі соціалізації людини і починається із засвоєння довкілля спершу чуттєвою сферою, згодом – шляхом формування цілісних образів і відповідної мисленнєвої обробки отриманої інформації. За рахунок такого процесу термін «картина світу» віддзеркалює багатовимірність вияву когніцій людини в різних сферах, вияв експансіонізму, тобто вихід лінгвістики за межі науки. Разом із тим

філософи й психологи, культурологи й філологи, теологи й мистецтвознавці, етнологи й фольклористи прагнуть виділити, описати й осмислити основні морально-етичні категорії людського буття, пізнати їхню природу, властиві їм трансформації смислів, той образний світ, що захований у них, а по тому – й трансцендентний, метафоричний сенс існування загальнолюдських орієнтирів, у нашому розумінні – концептів. Концепт «(від лат. *Conceptus* – поняття) – інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [6, с.256].

Е. Сепір зазначає: «...коли йдеться про мову, що розглядається як система символів, яка відображає фізичні та соціальні умови, в яких перебуває група людей, під терміном «середовище» доцільно розуміти фізичні та соціальні чинники. Під фізичними маємо на увазі географічні характеристики країни, розташування щодо узбережжя водойм, рельєф (низини, долини, висоти, гори), клімат, кількість опадів, а також те, що можна назвати економічним базисом буття людини – флору, фауну та корисні копалини в регіоні. До соціального середовища входять різноманітні соціальні чинники, які формують спосіб життя й світогляд кожного індивіда. Серед найсуттєвіших з них релігії, етичні стандарти, форма політичного устрою та мистецтва» [14, с.14]. Саме з цієї позиції цікаво дослідити концепт «віра» та концепти з абсолютно протилежним, контрарним значенням, які створюють не лише певне мовленнєво-мисленнєве середовище, а й, за рахунок когнітивних метафор, передають наше уявлення про навколишній світ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як твердять філософи, *віра* – форма знання, істина, переконання; за Гегелем, «...це також знання, тільки у своєрідній формі» [12, с.48]. Нерідко в це поняття включається містичний зміст («духовна здатність людської душі безпосередньо знати таємні пласти буття, містично (зосереджено) перебувати в предметі пізнання та інтуїтивно осягати його сутності» [12, с.48]), тобто й за такими міркуваннями, *віра* – вияв знання, прагнення пізнати невідоме, утаємничене:

Якщо Бог зачинить одні двері, то відчинить тисячу, тільки треба приходити до нього з вірою і покірною [1, с.15].

«Дав тобі Бог лебединий вік, отамане, – сказав Тринитка після присуду, – тож хай подарує він тобі ще й такий журавлиний крик, як оце ти мені даруєш за мою віру в совість і розум твій» [2, с.143].

Й. Сліпий стверджував: «Це є людська віра і з нею стрічаємося на кожному кроці. Вона є головним джерелом людського знання, бо навіть кожна наука спирається на вірі, бо одні приймають висліди других за правдиві, не провіряючи їх. Коли я дивлюся на доокружний світ, переконуюся, що кожна річ має причину свого буття, нічого не діється в нім без достаточної рації; з того вношу, що і цілий світ мусить мати якусь причину. Я бачу, що існує рух, а матерія сама з себе змагає до беззладности, отже хтось мусів її рушити. Ця причина мусить бути розумна, бо в світі царює великий лад, краса, доцільність і гармонія. Всі люди є переконані, що існує таке надземське ество і звуть його Богом» [7]. Проблема когнітології у вітчизняному мовознавстві займалися такі вчені, як К. Голобородько, І. Голубовська, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Івашенко, М. Кочерган, О. Селіванова та ін. Проте всі вони приходять до висновку, що потенціал значення слова в конкретному висловлюванні не реалі-

зується в повному обсязі. Щодо питання використання слова в різних контекстах висловлювався В. Еванс, який стверджував, що при кожному використанні слово задіє незалежну від контексту інформацію з одного боку і семантичне його значення може варіюватися в кожному окремому випадку [13, с.501].

Виклад основного матеріалу. Показове визначення слова *віра* в богословській літературі: «“Без віри догодити Богові неможливо, бо той, хто приходить до Бога, мусить вірувати, що Він є, а тим, хто шукає Його, Він дає нагороду” (Євр.11:6)

Щоб користуватися дарами благодаті Божої, необхідно мати живу сердечну віру. Не можна пізнати Бога, полюбити Його і знайти Його благословення, не маючи віри в Нього. Без віри неможливо утвердитись у християнській надії, не можна залишитись вірним Богу подвижником благочестя, неможливо із самовідреченням стояти на захисті істини і правди, не маючи непохитної віри в те, що потрібно захищати до смерті: “Лише в міру віри даються нам “усі божественні сили для життя і благочестя” (2 Пет.1,3). Тільки до того Бог близький своєю благодаттю, хто сам наближається до Нього вірою» [5].

Хай ти не змиришся в душі з новою вірою, хто ж про це знатиме чи краще за це буде? [1, с.16].

Характеристику поняття дає «Філософський енциклопедичний словник»: «*віра* – термін для позначення особливого екзистенційного, духовного акту людської життєдіяльності, який не визначається лише практичними, емпіричними чи теоретичними засадами його своєрідності, змісту, основ і критеріїв; одна з найважливіших специфічних здатностей людини сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне; сприймати не підтверджені соціально-історичним чи індивідуальним практичним або ж пізнавальним досвідом, не обґрунтовані емпіричними, експериментальними чи логічними засобами знання, цінності, норми та ідеали як істинні, автентичні характеристики об’єктивної реальності; підґрунтя і складник адекватного вираження людських світоглядношень, надій і сподівань; одна з наріжних світоглядних категорій» [11, с.92].

У цьому визначенні, що охоплює онтологічні, соціальні, релігійні та інші категоріальні ознаки для художнього дискурсу, вочевидь, характерне використання поняття *віра* в значенні здатності людини сприймати належне як бажане чи дійсне, майбутнє як сучасне, хоча й інші тлумачення, в тому числі не лише зазначені, виявлять себе в художніх рецепціях:

Просила пожаліти її – не може віри своєї зрадити, чоловіка свого, знакомитого полковника Саміїла, забути не може... [1, с.11].

Калнишевський обієв неспокойним поглядом передні ряди і зрозумів: як не потопче він зараз, отут перед народом, Катеринино листя, то козацтво потопче свою віру в нього [2, с.133].

Отож, в основі *віри* лежить орієнтація на добре, краще, належне, корисне тощо, тобто лише на позитивне; наслідок вірування має тим самим лише оцінку «добре». Тим більш прикрим є розчарування, біль, страждання від не виправданої *віри*:

Засумнівався у правдах віри або, може, душа забажала приблизитися до Господа? [2, с.69].

Не допомагає П’ятдесятий псалом – мій досвід заперечує Бога. Мій досвід не може існувати разом з вірою [1, с.260].

Таким чином антиподом до «*віри*» стає «*зневір'я*» або «*безвір'я*»:

Страшне безвір'я опановує людину в поспільності карликів. Серед них глухо і страшно. Серед них – сліпа покора, байдужість і упадок духу [1, с.309].

Щодо тлумачення лексики «віра» як сакрального в текстах Івана Огієнка, то Зиновій Тіменник стверджував, що «при осмисленні ідеї Бога помітна багато-значність у вживанні поняття “віра”: як синонім конкретної релігії (християнська віра – християнство); як рівнозначного терміна щодо конфесійної орієнтації (православна віра – православ'я), як визначального поняття будь-якої релігії (у моделі “віра-розум”); як поєднання язичницько-християнських понять та явищ у синкретичних виявах (уже в контексті терміна “двоєвір'я”) і, врешті, – як трактування ще двох похідних понять (“маловір'я”, “безвір'я”) [Огієнко, с.151, 149]» [10].

О. Кузнецов подає психологічний аналіз поняття віри та розглядає етимологію цього слова в інших мовах, що дозволило йому виділити такі його основні значення, як вірність, служіння, щирість, переконаність, істинність, правильність, а також такі функції віри, як емоційно-терапевтичну та комунікативну. Характеризує релігійну віру як впевненість у реальному існуванні Бога (трансцендентного), зумовлену прагненням до самотрансценденції, виходу за межі власних можливостей та достовірного знання. Визначає психологічні ознаки релігійної віри [Кузнецов]. Він зазначає, що «...віра в онтологічному розумінні – це постійне прагнення до істини буття, що оформлюється, проявляється для людини згідно з її становлення як істинної» [4, с.294].

Ви побачите бога-творця в останній день суду лице в лице так, як бачите тепер подібних вам. Всі, хто поклоняється ідолам, замість істинного бога, будуть скинуті в полум'я вічне [1, с.19].

А тебе, о господи, не мучитиме совість, коли загине моя дитина? [1, с.17].

Уявлення про сутність віри і вірувань значно розширюються й поглиблюються. Духовний концепт «*Віри*» виникає на основі концепту «*Довіра*» або ж навпаки. Наприклад:

Калнишевський скупо усміхнувся до молодика й далі дивився у натовп, радіючи зі своєї влади над людьми, з їхнього довір'я... [2, с.31].

Власне теологія вбачає у вірі «джерело і центр усього релігійного життя». І далі: «віра, згідно з Біблією, має наче два полюси: довіру до особи “вірної”, котра належить до людини, і дію розуму, якому слово чи знамення допомагає досягнути реальність невидимого» [8, с.145]. Ідеться про людей із вірою в Ісуса і Його слово, віру в воскресіння, про інші релігійні поняття, що передбачають «перемогу, яка перемогла світ». Тлумачення зосереджуються виключно у сфері віри в Бога. Наприклад:

Де нема Бога, там диявол панує! – сахнувся Єніфаній, злякавшись слів господаря, які вдарили в його серце докором, що й сам так не раз думав у хвилини розпачу [1, с.282].

Слово віра має значення:

- 1) упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь;
- 2) те саме, що довір'я;
- 3) рел. визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного [9, I, с.679].

Обмеженість цих тлумачень виявляє себе не лише в тому, що віра в Бога розглядається як сполука із сфери виключно релігійного життя, а й у відсутності принаймні таких значень, як:

- 1) переконаність у гідності, позитивних якостях кого-небудь, у правильності, розумності і т. под. поведінки, життя кого-небудь;
- 2) те чи інше релігійне вчення; релігія.

Не висвітлені в цих визначеннях і супровідні значення, додаткові конотації, оцінні позначки тощо. В словниках не розкрито психологію *віри*, підґрунтя релігійності, підвалини *віри* в Бога тощо.

Розгалуження іменника *віра* на дієслівні утворення *вірити* й *вірувати* лише з частковим розходженням значень характерне з погляду зосередження у вихідному слові *віра* наповнення семантичної структури похідних. За СУМом, *вірити* має значення:

- 1) бути впевненим, переконаним у чому-небудь;
- 2) приймати щось за правду;
- 3) мати довір'я до когось;
- 4) бути релігійним; вірувати;
- 5) *тільки 2 ос. оди. і мн.* вставне слово, що вживається для більшого переконання того, до кого звернена мова [9, I, с.680]:

...і, можливо, вже ніколи не схоче знати, яка *віра* була в її батьків, та й узагалі **не повірить**, що може бути щось інше, крім магометанського бога, на світі [1, с.19].

Милостивий генерал – поручику і кавалере, – дарувала цариця у листі і ласку й чин, – я *вірю*, що все ви робите з гарячого старання для батьківщини й особисто для мене [2, с.152].

Вірувати вживається у значеннях:

- 1) бути релігійним, вірити в Бога, у надприродні сили;
- 2) *рідко* бути певним, переконаним у чому-небудь [9, I, с.682].

Тобто обидва значення дієслова *вірувати* знаходять відтворення у значеннях дієслова *вірити*, хоч первинність і вторинність значень, частотність уживання цих дієслів у різних функціях не збігаються. Вислів *вірую в Бога*, очевидно, є визначальним для цього дієслова.

Уживання дієслів *вірити*, *вірувати* тісно пов'язане з роллю наратора – як носія Я-концепції, так і виразника думок, почуттів, переживань, переконань інших персонажів.

Фраземи *вірити на слово*, *не вірити своїм (власним) вухам*, *не вірити своїм (власним) очам*, *самому собі не вірити* мають у своїй соматичній мотивації сему невпевненості в тому, в що можна вірити; таким чином утверджується ідея відносності *віри*, невпевненості в можливість її реалізації.

Переходи, «переливання» *віри* й *зневіри* одне в одне чітко не визначаються, та й чи може бути фіксованою їхня межа, адже йдеться про перебіг почуттів, переживань і емоцій?

Українська художня література звертається до поняття *віри*, коли прагне довести: людина живе тим, що надіється тим, що бачить своє майбутнє кращим, аніж воно є. І в цьому сенс людського життя. Віра знаходить конкретні реалізації у сім'ї, у побуті, щоденних стосунках. Віра живе в українській сім'ї, і вірність роду – це і віра в силу, яку дає родина, близькі. Без *віри* в людей, у себе, в свій народ людина не може жити:

Може, моя *віра у вільну Україну*, що наснажувала колись гетьмана, надихне людей на переможну битву [1, с.312].

А коли віра втрачається, коли залишають сили і вже нема на що сподіватися, людина все одно шукає порятунку, можливо, в чомусь іншому, але не менш важливому, — в любові, добрі, правді:

Чи, може, осінило тебе світло визвольного духу і дикі пристрасті твої змінилися пошуками правди? [1, с.6].

Віра знаходить свої реальні, предметні образи. Вона підтримується церковними обрядами. Дитину називають її ім'ям. Святкують день «Віри, Надії і Любові». Божі храми — конкретні носії ідеї віри і в пришествя Христа, і в кращу долю кожного.

Наприклад: *А ти, безсилий, знищений ним ліліпут духа й тіла з його волі проклятий чинити зло, з його ж волі знесилений тілом, столочений життям, — хочеш відновити храм душі своєї?* [1, с.261]; *Кожен мент нашого життя — це вже історія, і коли ми втрачаємо її з пам'яті — стаємо ліліпутами, що не мають храму* [1, с.327].

За християнською традицією, символом віри є *хрест* (хоч його образний «ореол» багатозначний і неоднорідний):

А здолавши хресну дорогу, постав на батуринському згарищі хреста, признайся народу во грісі своїм і дай себе розп'яти [1, с.412].

— Прости мене, мій боже...*Ми не топтали хреста, це снилося. Прости* [1, с.20].

Відгомін цього значення відчувається у фраземах на зразок *нести свій хрест, нести важкий хрест, мов із хреста знятий*, тобто переносити будь-які випробування, зрештою, в ім'я своїх переконань, своєї віри.

Уособленням віри можуть виступати й інші предметні поняття, скажімо, та ж церква:

Дивися, Мальво, — сказала Марія, підвівши голову. — Дивися і запам'ятай: це божя церква [1, с.22].

Не церкви руйнують, а душі людські [1, с.93] (руйнування церкви як символу віри письменник порівнює з руйнуванням духовності, внутрішнього світу людини).

Висновки. Однак безсумнівим є той факт, що вербальне вираження мисленнєвого сприйняття довкілля є засобом доступу до концептуальної інформації. Концепти, як згустки сутності, можуть мати регулярні, закріплені за ними мовні засоби вербалізації, актуальні для мислення та спілкування, або ж не мати таких мовних засобів, але бути глибоко особистісними. Крім того, основні концепти будь-якої картини світу базуються на опозиційних зв'язках, які одночасно можуть підтверджувати або заперечувати думку автора тексту, об'єднуючись в одне ціле, завершене мислеутворення.

Список використаних джерел і літератури:

1. Іваничук Р.І. Мальви (Яничари). Орда: Романи. Харків: Своякспрес, 2000. 416 с.
2. Іваничук Р.І. Журавлиний крик: Роман. Харків: Фоліо, 2006. 382с.
3. Іларіон Митр. Мої проповіді. Ч 1. Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1973. 187 с.
4. Кузнецов О. Психологічний аналіз феномену віри у науковому пізнанні. *Психологія і особистість*, (1), 2019. С. 289-297. URL: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2017.1.163566>.

5. Лозинський Кипріан. Значення віри в житті християнина. 08.10.2010. URL: <http://lpba.org.ua/tag/vira>.
6. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-Київ, 2006. 716 с.
7. Сліпий Йосип. Віра і наука/ URL:<https://zbruc.eu/node/62414>.
8. Словник біблійного богослов'я / за ред. Ксав'є Леон-Дюфура... [та ін.]; пер. з фр. Вл. Софрона Мудрого. Львів, 2010. 992 с.
9. Словник української мови: в 11 т. / редкол. І.К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970-1980.
10. Тіменник З. Ідеї філософії релігії у митрополита Іларіона (Огієнка) і процес вірування. URL: <http://surl.li/chhmzw>.
11. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; [редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с.
12. Хмельовський Орест. Теорія образотворення. Луцьк: Луцький державний технічний університет, 2000. 507 с.
13. Evans V. Lexical Concepts, cognitive models and meaning-construction. *Cognitive Linguistics*. 2006. Oxford University. P. 491-534.
14. Sapir E. Language and Environment. The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment / [ed. A. Fill, P. Mülhäusler]. Continuum: London and New York, 2001. S. 13-23.

References:

1. Ivanychuk, R.I. (2000). *Malvy (Yanychary)*. Orda: Romany. [Mallows (Janissaries). Horde: Novels]. Kharkiv: Yevroekspres. (in Ukr.).
2. Ivanychuk, R.I. (2006). *Zhuravlynyi kryk: Roman*. [Crane's cry: A novel]. Kharkiv: Folio. (in Ukr.).
3. Ilarion Mytr. (1973). *Moi propovidi*. [My sermons]. Ch. 1. Vinnipeg: Nakladom Tovarystva «Volyn». (in Ukr.).
4. Kuznietsov, O. (2019). *Psychologichnyi analiz fenomenu viry u naukovomu piznanni*. [Psychological analysis of the phenomenon of faith in scientific knowledge]. *Psykhoholiia i osobystist*. [Psychology and personality]. (1). URL: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2017.1.163566> (in Ukr.).
5. Lozynskyi, Kyprian (08.10.2010). *Znachennia viry v zhytti khrystyiany*. [The importance of faith in the life of a Christian]. URL: <http://lpba.org.ua/tag/vira> (in Ukr.).
6. Selivanova, Olena. *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia*. [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-Kyiv (in Ukr.).
7. Slipyi, Yosyp. *Vira i nauka*. [Faith and science]. URL:<https://zbruc.eu/node/62414> (in Ukr.).
8. *Slovyk bibliinoho bohoslovia* (2010). [Dictionary of Biblical Theology]. Za red. Ksavie Leon-Diufura... [ta in.]; per. z fr. VI. Sofrona Mudroho. Lviv. (in Ukr.).
9. *Slovyk ukrainskoi movy: V 11 t.* (1970-1980). [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes] / redkol. I.K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv: Nauk. Dumka. (in Ukr.).
10. Timenyk, Z. (2010). *Idei filosofii religii u mytropolity Ilariona (Ohienka) i protses viruvannia*. [Ideas of the philosophy of religion of Metropolitan Hilarion (Ohienko) and the process of belief]. URL: <http://surl.li/cwmeqg> (in Ukr.).
11. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovyk* (2002, Vs). [Philosophical encyclopedic dictionary] / NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H.S. Skovorody; [redkol.: V.I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv: Abrys. (in Ukr.).
12. Khmelovskiy, Orest (2000). *Teoriia obrazotvorennia*. [Teoriia obrazotvorennia]. Lutsk: Lutskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet (in Ukr.).
13. Evans, V. (2006). Lexical Concepts, cognitive models and meaning-construction. *Cognitive Linguistics*. Oxford University (in English).

14. Sapir, E. (2001). Language and Environment. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* [ed. A. Fill, P. Mülhåuser]. Continnum: London and New York. (in English).

Liudmyla Marchuk, Uliana Chaikovska

THE CONCEPT OF «FAITH» AND ITS CONTRARY ANTIPODIES (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN FICTION)

The conceptual and terminological apparatus of the study of the concept of faith in the worldview of the Ukrainian people, the method of linguistic description of language material are determined by the purpose of the work, the content and nature of the research tasks. The concept of conceptualization is decisive, which we consider as a characteristic conceptual classification of information perceived by a person and interpreted by him with the help of various cognitive mechanisms.

The result of conceptualization is the formation of a conceptual system as a network of concepts in the human mind under the influence of the collective consciousness of the ethnic community, its culture and language.

A concept is an informational structure of consciousness, which contains a set of verbal and nonverbal knowledge about the object of cognition, acquired through the interaction of the five mental functions of consciousness and the unconscious. Concepts contain individual sensations, feelings, images, mental structures, but they are largely determined by linguistic categorization, processes of socialization, and inculturation.

The analysis of the linguistic means of the concept is carried out by using the model of the mental-psychonetic complex, which is an idealized scheme of a fragment of knowledge, in the structure of which there is a propositional-dictum nuclear component, an associative-terminal peripheral part, an end-to-end mode component (evaluations and emotions).

At the same time, the specific characterization of the features of the verbal manifestation of the concept takes into account the principle of two-vectority, which consists in the counter analysis «from word to thought» and «from thought to words» and two main procedures: cognitive and onomasiological analysis (determines the motivational mechanisms of this vocabulary group, which are a factor in conceptualization); textual and interpretive analysis.

The concept is a direct component of the conceptual picture of the world, which tends towards universality. The peculiarities of the verbal representation of the concept determine the specificity of the content and organization of the linguistic picture of the world, which manifests itself as a nationally distinctive linguistic phenomenon determined by a whole set of different factors.

Key words: language picture of the world, opposite relations, complementary relations, concept, category of human existence, cognition, cognitive metaphor.

Отримано: 18.10.2024 р.

УДК 811.111'38: 821.111(73)Бітті
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.45-51

Тетяна Мітроусова

*ORCID 0000-0002-8961-9381,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри англійської мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ГРАФОН ЯК ЗАСІБ ГРАФОВИМОВНОЇ МОДИФІКАЦІЇ СЛОВА У РОМАНІ ПОЛА БІТТІ «ЗАПРОДАНЕЦЬ»

Постмодернізм виступає як характеристика певного менталітету, способу світосприйняття, як якісно новий підхід, реакція на універсальне бачення світу в модернізмі. Новації в літературі бачать в зухвалому експерименті, порушенні логічної послідовності подій, пародіюванні традиційних форм, інтерпретаційній полівалентності; тексти зазвичай залучені в мовну гру, а сама істина твориться в словесних твердженнях, в процесі написання тексту. Художній постмодернізм в США є особливо виразним, оскільки не тільки відображає світ політики, внутрішньої історії, а й переглядає основні поняття, на яких базується американське суспільство.

Характерною ознакою цієї течії є інноваційна графічна форма, яка переважає над змістом і яку зреалізовано в неоднорідності складових. Графон, будучи одним із видів авторської модифікації написаного, його оригінальний візуалізації, спричиняє появу нових смислових відтінків, посилює авторську оцінку або емоцію, виділяє «чужі» слова, допомагає у створенні комічного ефекту, посилює зображальність та експресивність спілкування, графічно фіксує індивідуальні фонетичні особливості мовця тощо.

Творчість Пола Бітті оголює гострі суспільні проблеми, головною з яких є міжрасова нетерпимість. Світогляд автора відбивається не тільки в зображенні об'єктивно існуючого світу, але й в особливостях його ідіостилу, якому притаманний «чорний гумор» – невід'ємна складова постмодернізму. У романі Бітті зміни в написанні відкривають додаткову інформацію про культурний та освітній рівень протагоніста, фізичні та емоційні особливості, характеризують його як представника окремого соціального середовища.

Ключові слова: графічні новації, графон, постмодерністська поетика, візуалізація, експресивність.

Постановка проблеми. Постмодерністський художній текст запроваджує такі новації, в яких найменші одиниці графічного рівня не лише трансформують візуально текст, але й породжують новий зміст. До таких одиниць і належить графон, репрезентуючи вимовні типи на графічному рівні.

Як свідчить аналіз не надто чисельних наукових публікацій, роль та місце графону в якості графічного виразника вимовних типів у постмодерністській поезії залишається недостатньо висвітленою лакуною і потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць стосовно графічних змін у тексті, певні аспекти функціонування графону можна побачити у працях О.В. Білецької, О.М. Мельниченко, І.В. Смушинської, у зарубіжних розвідках – Рут Надлер-Нір [цит. за: 10]; Дж. Сазерленда [11] (хоча

сам термін зрідка використовується західними дослідниками). Наразі немає одностайного визначення терміну «графон»: у наукових працях: *графостилістичний засіб, графічний засіб, фонографічний стилістичний засіб*, «графічна okazіональність», «графічні інновації», тобто відхили від графічної або орфографічної норми мови; об'єднання зорового діалекту, фонематичний принцип запису стандартної вимови, стягнення [9, с.23-28], полуформальне устне і письмове мовлення та розслаблена вимова [12]. С. Бараса й М. Моус поєднують у терміні «графон» слова «графічний» та «фонема» [6, с.237]. Функціонування різних дефініцій окреслює графон як одиницю різних мовних рівнів.

Питання лінгвістичного аналізу художніх текстів – предмет перманентних розвідок науковців. Творчість сучасного американського письменника, володаря Букерівської премії за роман «Запроданець» (The Sellout, 2016 рік) Пола Бітті, зацікавила дослідників не так давно. Наразі залишаються майже недослідженими ідіостиль письменника, принципи текстотворення, лінгвістичні особливості його романів.

Мета цієї статті – схарактеризувати стилістичні функції графону як засобу вираження вимовного акценту в постмодерністському романі Пола Бітті «Запроданець».

Окреслена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: розглянути поняття «графон» у сучасній лінгвістиці; простежити специфіку графону і виявити особливості його реалізації в романі сучасного американського письменника.

Виклад основного матеріалу. Постмодерністський художній текст – це багатовимірний, інтертекстуальний простір, що відображає деструктивні тенденції постмодерністської поетики [1, с.23]. Проте, у безладді виявляється своя система, оскільки сам безлад сплановано автором. Зміни однієї системи іншою за допомогою гри в постмодерністському тексті призводять до того, що сама гра стає самоціллю. Авторська роль поступається ролі спостерігача, якого в безкінечному діалозі текстів ототожнюють з оповідачем. Важливу роль у нелінійному текстотворенні постмодерністського художнього тексту починають відігравати стилістичні прийоми, що нагадує роботу свідомості.

Уся сутність постмодерністського стилю письма полягає в тому, що об'єктом іронії в сучасній американській прозі стає вся система цінностей американського суспільства, виявляючи патологічність і неадекватність як норму буття [8, с.45] (що й красномовно демонструють слова у романі «So I mumble Sorry and scribble my initials next to the box marked «Black, African-American, Negro, coward»» (тут і надалі приклади з [7] – Т.М.), зокрема, абсурдність закладеного в ній філософського, політичного, етичного та ідеологічного змісту.

У романі Бітті головний герой – Альберт, син доволі дивного чорношкірого психолога-дослідника, вбитого поліцейським. Він проживає в не позначеному на карті містечку Діккенс (десь біля Лос-Анджелісу), в якому населення складається переважно з негрів і мексиканців. Раптово Діккенс зникає з карти, а один з довгожителів (зірка екрану, яка ніколи не була згадана в титрах), вирішує вкоротити собі життя. Головний герой рятує його, а старий віддає себе йому у добровільне рабство. Альберт усвідомлює, що звичний расизм має багато переваг для всіх (включаючи і чорношкірих) і вирішує воскресити Діккенс та провести сегрегацію населення відповідно до кольору шкіри (з добрих намірів); і все це, разом зі своїм рабом, приятелькою, яка керує автобусом з місцями для

білих і чорних, ще й вчителькою, яка створила навчальний заклад для білих в чорному Дікенсі. Ім'я головного героя швидко забувається і він залишається в пам'яті усіх як Запроданець. У світі удаваної толерантності, дивних стереотипів та подвійних стандартів, герой намагається знайти відповідь на питання: «Хто я? Як мені стати собою?»: «...I had no idea who I was, and no clue how to become myself». Зміна текстової графіки, а саме використання графона як мовленнєвої гри для передачі внутрішнього стану персонажа, відтворення індивідуально-звукових особливостей містечка Дікенс, значно експресивізує оповідь.

«Графон» уведений в науковий термінологічний корпус В.А. Кухаренко на позначення навмисного спотворення орфографічної норми, з метою відображення порушення фонетичної норми, що віддзеркалює індивідуальні чи діалектні особливості вимови [3].

Оскільки графон виражається буквеними і небуквеними графемами, то й питання щодо його приналежності до певного мовного рівня безпосередньо залежить від конкретного ракурсу дослідження, серед яких О. Білецька [2], узагальнюючи розвідки про графон, виокремлює *дифузний та лінгвосинергетичний*.

У *дифузному підході* у графоні виокремлюється домінантна складова залежно від певного мовного рівня (фонологічного, графічного або поєднання цих двох на проміжному фонографічному мовному рівні). Відтак, у графоні вбачають:

- *орфографічне відхилення від норми з метою фіксації фонетичних особливостей вимови; стилістично релевантне спотворення орфографічної норми, що передає індивідуальні чи діалектні порушення фонетичної норми; фонографічний засіб, що і не порушує вимовну норму слова, і не сприймається читачем як відображення норми; асоціативний стилістичний прийом фонологічного мовного рівня; графіко-фонетичний засіб стилістики, що відображає будь-яке стилістично значиме відхилення від графічного стандарту чи орфографічної норми.*

У рамках *лінгвосинергетичного підходу*: графон – це *стилістичний засіб виразливості* з взаємозамінними складовими фонетичного та графічного рівня, які взаємодіють між собою за принципом ризому: кожна з них за певних умов може стати домінантною.

Графон володіє широким діапазоном використання у вигляді імітації, фонематичного запису слів, що допомагає передати особливості емоційного мовлення, навіть серйозну патологію, говір, діалект, акцент, що зумовлені низкою причин. Останні можна розділити на дві групи: екстралінгвістичні і внутрішньолінгвістичні. Внутрішньолінгвістичними факторами викликана лише варіативність вимови (градація та асиміляція звуків), яка в межах норми [3]. До екстралінгвістичних чинників належить «емоційний стан мовця, його національна приналежність», а також іноземний акцент, дитячий фонетичний дефіцит і спів як особливий вид мовної діяльності.

Виокремлюється й інша класифікація графонів, яка базується на імітації звукових змін на різних рівнях організації мовленнєвої одиниці: внутрішні, контактні, змішані. Внутрішні являють собою зміни одних фонем на інші, чи їх зникнення в межах слова: «C'mon, man. That shit is cashed. It's time to make the donuts, homie»; «drive-thru window»; контактні графони імітують викривлення звуків на межі слів: «I'm Ai'ight. You're Ai'ight»; «S'up?»; зміни в змішаних типах відбуваються на обох рівнях «What was next? Fixin'? Sho' 'nuff?». Таким чином, графон можна визначити як своєрідну стилістичну форму на-

писання слів для відображення особливостей вимови, яка втілюється в зміні орфографічної норми.

Графон у романі проявляється через:

- *курсив*, з його допомогою автор передає інтонацію і ставить на це слово, словосполучення, фразу наголос: «Growing up, I used to think all of black America's problems could be solved if we only had a motto. A pithy *Liberté, égalité, fraternité* we could post over squeaky wrought-iron gateways, embroider onto kitchen wall hangings and ceremonial bunting»;
- через *капіталізацію слів, словосполучень та частин слів* створюється ефект гучності: «One clear South Central morning, we awoke to find that the city hadn't been renamed but the signs that said WELCOME TO THE CITY OF DICKENS were gone»; «Shouting down Beverly Hills dowagers asserting their luxury sedan right of way by nosing their gigantic cars into spaces marked COMPACT ONLY»;
- - *дефікація*. Морфемне членування слова за допомогою дефіса по складах або по літерах. Це забезпечує ефект протяжності й підкреслює окрему вимову кожної частини. Головною функцією дефікації є інтонаційний наголос: «a dilapidated-overcrowded-Section-8-henhouse-topped-by-a-weathervane-so-rusted-in-place-that-the-Santa-Ana-winds-El-Niño-and-the-'83-tornado-couldn't-move-it ...»;
- *включення до слова графем інших знакових систем, логограм та морфемогам*: «Extended my line with a line of their own, often in a different color. Sometimes the line wouldn't be a line at all but drops of blood, or an interrupted string of graffiti signing off on my efforts, AceBoonakatheWestsideCrazy63rdStGangsta», or, as in the case of the corner fronting the L.A. LGBTDL Crisis Center for Chicanos, Blacks, Non-Gays, and Anyone Else Who Feels Underserved». Графічне об'єднання слів у межах одного словосполучення підсилює смислову єдність його компонентів, а також інтенсифікує й авторський сарказм, яким просякнута весь роман: «Legally, I'm not allowed to say who Foy name-dropped, because when I turned my head toward what I thought would be Foy's invisible hallucinations, standing in the Dum Dum Donuts doorway were three of the world's most famous living African-Americans, the noted TV family man _ i _ _ _ _ b _ and the Negro diplomats _ o _ _ _ _ o _ _ _ and _ n _ _ _ e e _ _ _ _ c _ _»;
- *лапки* використовуються як при виділенні слова, так і частини речень; вказуючи на додаткове смислове навантаження, вони часто вжиті в переносному значенні: «Why do white moths always be flying toward lights, slamming into screen doors, and shit? You never see black moths do that. Stupid fluttering motherfuckers»;
- *повтор букв (редуплікація літер)* створює ефект протяжності крику, фізичного стану або потоку свідомості: «Try to imagine Winston Churchill, Colin Powell, and Condoleezza Rice ...»; «Crying hard as Niagara Falls, the boy goes up to his father. 'What's wrong, son?' 'M-M-Mommy sl-sl-slapped me!' 'Why she do that, son?' his father asks. 'B-b-because I-I said I was w-w-white»;
- *відхилення від орфографічної норми*. Такий тип графона часто передає діалектну/розмовну мову носія, «I found a hastily written sign Scotch-taped to Hominy's screen door fluttering in the breeze. *I'z in de back*, it read»; «As a talented artist and thespian. *I'z a Brahmin*» (зустрічається в мовленні старого афро-американця), кількісними та якісними змінами літерного складу слова;
- *застосування шрифтів різного розміру (від найбільшого до найменшого)*, що має видільно-актуалізуючу функцію та передає інтонацію, емоційність героя.

Висновки. Особливе графіко-зображальне оформлення роману Бітті «Запроданець» зумовлює його розуміння як калейдоскоп строкатих елементів. Елементи фонографічного рівня, не маючи власного мовленнєвого значення, здатні до смислородження; у самому романному просторі постають основою для творення образів. Вони уможливають велику кількість часто протилежних інтерпретацій; завдяки фонографічним засобам можна розпізнати голос автора, прихованого в оповіді. Це й спрямовує читача на осягнення та розуміння картини світу письменника, можливість викриття різного роду підтекстів (філософських, релігійних, міфопоетичних тощо).

Список використаних джерел і літератури:

1. Бабелюк О.А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. Київ, 2010. 32 с.
2. Білецька О.В. Графон як засіб вираження вимовних типів у постмодерністському художньому тексті. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. 2014. № 2. С. 10-17.
3. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту: навч. посібник. Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. 272 с.
4. Мельніченко О.В. Роль графона в організації комунікативних стратегій глобалізації, контрастування та створення дискомфорту. *Лінгвістика тексту: хрестоматія / упор. А. Загнітко, Г. Монастирецька*. Донецьк: ДонНУ, 2009. С. 142-146.
5. Хайчевська Т. Графон як засіб експресивізації художнього тексту. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2016. С.314-319.
6. Barasa S., Mous M. The Oral & Written Interface in SMS: Technologically Mediated Communication in Kenya. *Craats, I. van der, Kurver J. Low-Educated Adult Second Language and Literacy Acquisition 4th Symposium*. Antwerp, 2008. P. 234-242.
7. Beatty P. The Sellout. Farrar, Straus and Giroux. 2015. URL: <https://www.rulit.me/books/the-sellout-read-383464-1.html> (дата звернення: 20.10.2024).
8. Belgrad D. The Culture of Spontaneity. Improvisation and the Arts in Postwar America. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1998. 524 p.
9. González M. Uncontracted Negatives and Negative Contractions in Contemporary English: A Corpus-based Study. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2007. 456 p.
10. Ong'onda Nancy, Peter Maina Matu, Omondi Oketch. Group identities in Kenyan SMS messages. *Acta Academica*. 2010. Vol. 42 (3). P. 86-114.
11. Sutherland J. Cn u txt? URL: <http://www.theguardian.com/technology/2002/nov/11/mobilephones2> (дата звернення: 10.10.2024).
12. Weinstein N. Whaddaya Say? New Jersey: Prentice Hall, 1982. 68 p.

References:

1. Babeliuk, O.A. Poetyka postmodernists'kogo hudozhn'ogo dyskursu: pryntsy-py tekstotworennia (na materiali suchasnoi amerykans'koi prozy maloi formy). [Poetics of postmodernist artistic discourse (on modern American novels)] [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv. (In Ukr.).
2. Biletska, O.V. (2014). Grafon jak zasib vyrazhennia vymovnykh typiv u postmodernists'komu hudozhniomu teksti. [Graphon as means of expression of pronunciation types in postmodernist fiction]. *Naukovy visnyk DDPY imeni I.Franka. Seria «Filologichni nauky»*. *Movoznavstvo*. [Scientific Bulletin of D Ivan Franko SPU. «Philological Science series». Linguistics]. 2, 10-17. (In Ukr.).

3. Kucharenko, V.A. (2004). Interpretacia tekstu: navch. posibnyk. [Text Interpretation]. Vinnytsia: Nova Knyga, 272. (In Ukr.).
4. Melnichenko. O.V. (2009). Rol' grafona v organizacii komunikatyvnykh strategii globalizacii, kontrastuvannia ta stvorennia dyskomfortu. [The role of graphon in organization of communicational strategies of globalization, contrast and discomfort creation]. *Lingvistyka tekstu: chrestomatia*. [Text Linguistics: anthology] / ed. A. Zagnitko, G.Monastyretska. Donetsk: DonNU, 142-146. (In Ukr.).
5. Haichevska, T. (2016). Grafon yak zasib ekspresyvizacii hudozhniogo tekstu. [Graphon as means of expressiveness in fiction]. *Naukovyi visnyk Shidnoevropeiskogo nacionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. [Scientific Bulletin of Western Ukrainian Lesya Ukrainka National University]. 314-319. (In Ukr.).
6. Barasa, S., Mous, M. (2008). The Oral & Written Interface in SMS: Technologically Mediated Communication in Kenya // Craats, I. van der, Kurver J. Low-Educated Adult Second Language and Literacy Acquisition 4th Symposium. Antwerp. 234-242.
7. Beatty, Paul. (2015). The Sellout. Farrar, Straus and Giroux. URL: <https://www.rulit.me/books/the-sellout-read-383464-1.html>
8. Belgrad, D. (1998). The Culture of Spontaneity. Improvisation and the Arts in Postwar America. The University of Chicago Press: Chicago and London. 524 p.
9. González, M. (2007). Uncontracted Negatives and Negative Contractions in Contemporary English: A Corpus-based Study. *Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela*. 456.
10. Ong'onda, Nancy, Peter, Maina Matu, Omondi Oketch. (2010). Group identities in Kenyan SMS messages. *Acta Academica*. 42 (3). 86-114.
11. Sutherland, J. C n u txt? Retrieved from [http:// www.theguardian.com/technology/2002/nov/11/mobilephones2](http://www.theguardian.com/technology/2002/nov/11/mobilephones2).
12. Weinstein, N. (1982). Whaddaya Say? New Jersey: Prentice Hall. 68 p.

Tetiana Mitrousova

GRAPHON AS A METHOD OF GRAPHIC-ACCENTED MODIFICATION OF A WORD IN PAUL BEATTY'S NOVEL «THE SELLOUT»

Postmodernism appears as characteristics of certain mentality, way of world perception, as a clearly new approach, reaction to universal world view in modernism. Innovations in fiction are seen in audacious experiment, disorder of logical sequence of events, parody of traditional forms, multivalence of interpretation; texts are involved into a language play and the truth is created verbally, in the process of text formation. American postmodernism in literature is especially prominent, as it is does not only reflect politics, domestic history, but reconsiders basic concepts which the American society is grounded on.

The characteristic feature of this movement is its graphic form, that dominates the contents and that is implemented in heterogeneous elements. Graphon, as one of the forms of writer's modification of a text, its unique visualization, causes the appearance of new connotations, intensifies author's evaluation or emotion, highlights «other» words, helps to create comic effect, increases depiction and expressiveness of communication, fixates graphically individual phonetic peculiarities of a speaker, etc.

The works of Paul Beatty expose severe social problems, the main of which is racial discrimination. The author's outlook reflects not only the existing world depiction but in specificity of his individual style with dark humor – an essential component of postmodernism. In Beatty's novel the changes in writing reveal

the additional information about cultural and educational level of protagonist, physical and emotional peculiarities, characterize him as a member of a separate social milieu.

Key words: graphic innovations, poetics of postmodernism, visualization, expressiveness.

Отримано: 17.09.2024 р.

УДК 811.161.2'37:821.161.2-3

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.51-58

Леся Прокопів

*ORCID 0000-0002-7055-9956,
аспірант кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЯВИЩА АВТОРСЬКОЇ СИНОНІМІЗАЦІЇ (комплементарність та контрарність)

Вчення про синоніми на сьогодні виділилося в самостійний розділ мовознавства і відповідну науку – синонімологію. Проблема синонімії – це не тільки власне лексикологічна проблема. Різні її аспекти звертали на себе увагу не тільки дослідників мови, а й інших наук, насамперед філософії, семіотики, психології. З'явилась необхідність осмислення результатів і фактів, що обґрунтовані цими науками, що приводить до розуміння багатоаспектного характеру синонімії, її взаємозв'язку з різними сторонами мови і комунікації. По-третє, теоретична зацікавленість проблемами синонімії була зумовлена лексикологічною практикою.

Ключові слова: синоніми, комплементарність, контрарність, повтор, лексико-семантичний варіант, синтаксичний паралелізм, іплікативна модель.

Постановка проблеми. Неоднозначний і багатоаспектний підхід до визначення синонімії, до результатів дослідження в цій галузі, а також матеріали лексикографічного опрацювання, подані у словниках синонімів, дозволяють висловити думку про те, що лексична синонімія не подається цілісною концепцією. Не знайдено ті компоненти в семантичній структурі слова, які мають відношення до синонімії, і ті, які, хоча й виявляють семантичну варіативність, не можуть розглядатися як основою для передачі синонімічної інформації. Різномірний характер компонентів семантичної структури слова змушує звернутися до такого мовного механізму, як нейтралізація з метою розгляду його як об'єктивного показника семантичної варіативності, що лежить в основі синонімії на лексичному рівні.

Мета дослідження. Простудіювати та описати закономірності мовленнєвої «поведінки» (функціонування) стилістичних синонімів та визначити особливості комплементарних та контрарних відношень у лексико-семантичних синонімічних рядах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У семантичній структурі слова визначаємо ядерним компонентом лексичне значення і граматичне зна-

чення, а неядерним – конотативні і стилістичні значення, тобто такі утворення відповідають якійсь імплікативній моделі. Розгляд конотативних і стилістичних утворень як семантичних форм слова дозволяє виключити їх з власне лексикографічної класифікації української мови і тим самим не включати в лексичну класифікацію, що представлена синонімічним рядом. Синонімічний ряд включає різні ознаки, які формують таку типологію синонімічних рядів: дво-членні – багаточленні; закритої структури – відкритої структури; однорідного складу – неоднорідного складу; одноструктурні – різноструктурні; словесні – словесно-фразеологічні; однокореневі – різнокореневі.

Історію дослідження синонімів, починаючи від праці «Лексикон словеноросский и имен толкование» П. Беринди в українському мовознавстві (1627 р.) та досліджень науковців Давньої Греції та Риму, наприклад, М. Квантиліана [15] репрезентувала в 1999 році представниця харківської наукової школи Валентина Василенко [1]. Синоніми тлумачимо як «...слова, що є назвами одного й того самого поняття, мають спільне основне лексичне значення, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням, сферою стилістичного використання чи можливостями поєднання з іншими словами» [9, с.374].

Наприклад:

*Життя ж – одне, в зарубинах і схибах.
У шрамах-кровотечах, в зболених ногах, –
Та світла дар – в палацах і колибах,
В пониззях духу й на його верхах* [7, с.183].

У тексті у синонімічних стосунках перебувають слова – *зарубини, схиби*. У ВТССУМ подано такий синонімічний ряд: *зарубина, зарубка, виїмка, позначка* [2, с.325].

Синонімічні ряди об'єднують групи, мікросистеми слів з граничною близькістю значень, слова одного синонімічного ряду, що визначають те саме явище об'єктивної дійсності. Кожен член синонімічного ряду, разом з тим виражає якийсь відтінок – значеннєвий чи стилістичний – того значення, що є загальним для всього ряду. Таким чином, синонімічні ряди утворюють систему відтінків того самого поняття.

Наприклад:

*Номенклатурні дурні, бюрократи,
Пласкі мурмила в квадратурі рам!
Ваш інтелект не зважає на карати,
А що найбільше просто на сто грам* [8, с.29].

Мовомислення поета втілюється в певний текст, будова якого підпорядкована інтонаційно-композиційній будові завершеного вислову, семантично-тематичній викінченості повідомлення, цілісності психологічного настрою на відповідну ситуацію. Наприклад:

*Відболів,
Відстраждав,
Відчекав –
Розкололося небо навпіл,
Заждався, зачекався,
Відтремтіє,
Як осини́й лист
Серед піль.*

*Дочекавсь, дозорів,
Долетів,
Як метелика сон, –
До зорі,
І вустами геть спив,
Що жадав,
Що хотів, –
Чого навіть у сні
Не відчули царі!* [7, с. 220].

Автор створює такі синонімічні ряди: *відболів, відстраждав, відчекав, відтретів; Зажадавсь, зачекавсь; дочекавсь, дозорів, долетів; жадав, хотів*. «Різноманітні індивідуальні стилі, де суб'єктивне підґрунтя виявляється найвиразніше, об'єднуються спільним етнопсихологічним змістом, закладеним у мовно-літературній традиції національної культури, в закономірностях творення текстів» [3, с.286]. Одне з останніх досліджень в українському мовознавстві – дисертація Л.А. Семак «Лексична синоніміка в сучасній українській жіночій прозі (функціонально-семантичний аспект) (2021), в якому авторка аналізує та обґрунтовує проблему синонімів як словозближення та систематизує їх за лексико-семантичними класами або групами [14].

Виклад основного матеріалу. Синонімічні ряди, створені авторами поетичних текстів, можуть бути побудовані за принципом спадного чи висхідного ряду. Наприклад:

*Приходить смирення. Воно не значиться ніде,
явивши поразку іще неокресленим рухом,
сховається **відчай** під криса твого капелюха,
і псина бродяча, антенами вигнувши вуха,
чекатиме хліба, а потім не візьме й ніде.
Пора відвертань од людей та ідей на роки.
Її б пережить, як **період «і нендзи, й розпачи»**.
Та жінка, що втратила і позабула, як плачуть,
розводить дерева, й пальто її жовто маячить,
і, наче вода, замикаються ззаду гілки.
Ця дивна місцина, у котрій не вернеш назад.
І вітер надвечір промерз і пропах листопадом.
І світ України, і нішу голодного саду,
означених часом періоду напіврозпаду,
зігрієш зітханням, оберненим у снігопад.
А подиху вистачить [5].*

Характерні ознаки тексту – зв'язність і цілісність – у поетичних творах трансформуються в ланцюгові нанизування слів, що мають різну внутрішню форму, але підпорядковані закону еквілінеарності, синонімічним відношенням як у системі мови, так і у відповідному контексті. Синонімічний ряд: **смирення, поразка, відчай** побудовані за принципом висхідного градаційного ряду, а також утворюють семантичну і стилістичну основу для окремого ряду: **Пора відвертань; період «і нендзи, й розпачи»**. Завдяки однаковому лексичному значенню, ці синоніми співпадають один з одним, але вказують на найвищу точку розпачу.

У своєму дослідженні ми б хотіли подати не класифікацію синонімів (а цією проблемою займалися Булаховський Л.А., Білодід І.К., Л. Полюга,

О. Тараненко та ін.), а основні відмінності, які існують між синонімами, а саме: обов'язкова між синонімами спільність впливає на схожість їх значень; синоніми можуть бути однокореновими і різнокореновими; значення синонімів можуть співпадати повністю; багатозначні синоніми співпадають, як правило, в одному якомусь значенні; синоніми можуть нічим не відрізнятися один від одного, крім додаткових відтінків значення; синоніми з однаковим значенням можуть належати до різних стилів мовлення; синоніми можуть передавати різну інтенсивність якості, дії чи явища; синоніми можуть по-різному характеризувати якість, дію чи явище; синоніми можуть по-різному емоційно оцінювати якість, дію чи явище; синоніми можуть різнитися тематичними, асоціативними зв'язками; синоніми можуть бути схожі у прямому і фігуральному значенні; синоніми можуть відрізнятися первісною образністю, яка в них закладена; синоніми можуть стосуватися різних епох; синоніми можуть відрізнятися тим, що одне слово – власне українського походження, а інше – іншомовне; синоніми різняться з точки зору використання в різних місцевостях; можуть різнитися також синоніми з точки зору використання у різних професійних жаргонах і літературній мові; синоніми можуть замінюватися евфемізмом; може бути різна частотність використання того чи того синоніма; синоніми різняться в граматичних умовах їх використання; може бути різна поєднуваність і фразеологічно пояснювальні зв'язки; синоніми можуть бути пов'язані між собою постійними і випадковими відношеннями.

Продемонструємо це на прикладі поезій Ліни Костенко:

*Було нам важко і було нам зле.
І західно, і східно.
Було безвихідно. Але
нам не було негідно.
І це, напевно, головне.
Якої ще фортуни?
Не відступитися. І не
покласти лжу на струни [8, с.199].*

Простежимо синонімічний ряд на означення почуття важкості:

*Було {важко
зле
західно
східно
безвихідно.*

Синонімічний ряд побудований за принципом градаційного, де від прилівника *важко* до *безвихідно* градаційні ознаки посилюються зі знаком – і перетворюються в абсолютну якісно втрачену ознаку. У таких синонімічних рядах простежуємо збільшення або зменшення ознаки, коли будь-який член синонімічного ряду маркує позицію *більше – менше* нульового виміру, норми на шкалі градації [див. 10-12].

Н. Єфремова стверджує: «Із позицій структурного підходу до аналізу мовних явищ, який передбачає синхронне двовимірне дослідження мови, що відображає вертикальні (парадигматичні) й горизонтальні (синтагматичні) структурні відношення, дослідження лексичних синонімів відбувається за допомогою методу опозицій і дистрибутивного аналізу. Опозиція в лінгвістиці визначається як лінгвістично суттєва (що виконує семіологічну функцію) відмінність між

одинацями плану вираження, якій відповідає відмінність між одинацями плану змісту. Опозиції є специфічним видом парадигматичних відношень. Сукупність опозицій, у які вступає певна одиниця, відіграє вирішальну роль для ідентифікації (парадигматичного визначення) цієї одиниці. Ідентифікація одиниці полягає у виявленні тих ознак семантичної субстанції, якими ці одиниці відрізняються одна від одної» [4, с.74]. Таким чином, перша і остання лексема в синонімічному рядові можуть перебувати в опозиційних (а, отже, контрарних) відношеннях, наприклад, цитата Ліни Костенко із циклу «Летючі катрени»:

*Ура!
Дозволено бути сміливими
Ох же ж і поговоримо
ох же й покричимо
Між іншим вовка уже підсмалили
Уроків історії не вчимо* [8, с.267].

Цей мікротекст має у своєму складі плеоназм (фігуру з накопиченням синонімічних виразів – лексичних варіантів), який підсилюється лексичними дублетами. Семантику цих виразів, їх ієрархічні відношення можна продемонструвати схемою:

*Дозволено бути сміливими
ох же і поговоримо ох же й покричимо.*

Проте, контрарні та контрадикторні (комплементарні) відношення в основному науковці виділяють у антонімів. «Інваріантність усіх основних видів семантичної протилежності, яка є основою для формування антонімічних опозицій, пов'язується із фактом полярності лексичних значень. Разом із ідеєю заперечення, що, так чи інакше, міститься у значенні антонімічних слів, протилежність семантики служить найважливішою підставою віднесеності» мовних одиниць до класу антонімів» [13, с.100]. Але відношення несумісності властиві й синонімії, особливо це стосується контекстуальних синонімів, «...які характеризуються відношенням перетину із розширенням значення» [6, с.201]. Тому вважаємо побудова синонімічного ряду на основі градаційних опозицій демонструє контрарні відношення як основні в побудові мовленнєво-мисленнєвого сприйняття довкілля.

Висновки. Слово як самодостатня вартість у художньому тексті віддзеркалює особливості індивідуальної мовтворчості поетів. Синонімія є системно організованою частиною словника літературної мови. Одиницею цієї системи є синонімічний ряд. Ряди бувають різні за структурою і складом, але в кожному з них є стилістична співвіднесеність. Такі лексичні засоби відносимо до об'єктивних властивостей системи мови, без яких може зникнути інформативна значущість, головна умова функціонування мови. Також вважаємо, що одна з основних ознак побудови синонімічного ряду – градаційність – підтверджує присутність контрарних і комплементарних відношень, оскільки синонімія та антонімія – два аспекти єдиної семантичної концепції мови.

Список використаних джерел і літератури:

1. Василенко В.А. Синонімія і антонімія в поезії Ігоря Муратова: дис. ... к. ф. н., спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 1999. 154 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.
3. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: Стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999. 413 с.

4. Єфремова Н., Гончарук С. Методи дослідження лексичної синонімії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. РОЗДІЛ II. Граматична й лексична семантика*. 2015. Вип. 3. С. 72-77.
5. Зарівна Теодозія. *Метаморфози*. URL: <https://poetyka.uazone.net/zarivna>.
6. Казимір І. Семантичні відношення перетину та несумісності контекстуальних синонімів в газетному тексті. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2023. Вип. 62. Т. 1. С. 200-208.
7. Качкан В. *Епістоли серця: Поезії днів моїх*. Коломия: Вік, 2011. 238 с.
8. Костенко Л.В. *Вибране*. Київ: Дніпро, 1989. 558 с.
9. Мала філологічна енциклопедія / уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2007. 478 с.
10. Марчук Л.М. Шкала градації в художньому мовленні сучасної української літературної мови. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харків*, 2005. Вип. 15. С. 56-64.
11. Марчук Л.М. Розмежування граничних ступенів ознаки градації. *Дивослово*. 2007. №8. С. 37-40.
12. Марчук Л.М. Статус категорії градації в науковій парадигмі сучасної української мови. *Формування професійної компетентності майбутніх фахівців: педагогічна та філологічна парадигми: матеріали Міжнародної науково-практичної міждисциплінарної конференції, м. Тернопіль, 11 травня 2023 року / за заг. ред. О. Турко, О. Янкович, Ю. Петрици*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 3-7. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29030/1/Conf_Formyv_prof_kompet.pdf.
13. Мовчан Д.В. Гетерогенний характер антонімічних зв'язків. *Філологічні трактати*. 2015. №7. С. 97-101.
14. Семак Л.А. Лексична синоніміка в сучасній українській жіночій прозі (функціонально-семантичний аспект): дис. ... к. ф. н., спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпро, 2021. 207 с.
15. Quintilianus M. *Institutio oratoria* / ed E. Bonnell. Lipsial, 1866. Vol. II. 149 p.

References:

1. Vasylenko, V.A. (1999). Synonimiia i antonimiia v poezii Ihoria Muratova. [Synonymy and antonymy in the poetry of Igor Muratov]: dys.... k.f.n., spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Kharkiv. (in Ukr.).
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]: 250000 / uklad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun. (in Ukr.).
3. Yermolenko, S.Ia. (1999). Narysy z ukrainskoi slovesnosti: Stylistyka ta kultura movy. [Essays on Ukrainian literature: Stylistics and language culture]. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
4. Yefremova, N., Honcharuk, S. (2015). Metody doslidzhennia leksychnoi synonimii. [Methods of lexical synonymy research]. *Naukovyi visnyk Shchidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. ROZDIL II. Hramatychna y leksychna semantyka*. 3. (in Ukr.).
5. Zarivna Teodoziia. *Metamorfozy*. [Metamorphoses]. URL: <https://poetyka.uazone.net/zarivna> (in Ukr.).
6. Kazymir, I. (2023). Semantychni vidnoshennia peretynu ta nesumisnosti kontekstualnykh synonimiv v hazetnomu teksti. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. [Semantic relations of intersection and incompatibility of contextual synonyms in newspaper text. Current issues of humanitarian sciences]. *Movoznavstvo. Literaturoznavstvo. [Linguistics. Literary studies]*. 62, 1. (in Ukr.).
7. Kachkan, V. (2011). *Epistoly sertsia*. [Epistles of the heart]: Poezii dniv moikh. Kolomyia: Vik. (in Ukr.).

8. Kostenko, L.V. (1989). Vybrane. [Selected]. Kyiv: Dnipro. (in Ukr.).
9. Mala filolohichna entsyklopediia (2007). [A small philological encyclopedia] (in Ukr.) / ukladly O.I. Skopnenko, T.V. Tsybaliuk. Kyiv: Dovira. (in Ukr.).
10. Marchuk, L.M. (2005). Shkala hradatsii v khudozhnomu movlenni suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. [The scale of gradation in the artistic speech of the modern Ukrainian literary language]. *Linhvistychni doslidzhennia*: zb. nauk. pr. Kharkiv. 15. (in Ukr.).
11. Marchuk, L.M. (2007). Rozmezhuvannia hranychnykh stupeniv oznaky hradatsii. [Demarcation of the limit degrees of the gradation feature]. *Dyvoslovo*. 8. (in Ukr.).
12. Marchuk, L.M. (2023). Status katehorii hradatsii v naukovi paradyhmi suchasnoi ukrainskoi movy. [The status of the gradation category in the scientific paradigm of the modern Ukrainian language]. *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv: pedahohichna ta filolohichna paradyhmy: materialy Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi mizhdystyplinarnoi konferentsii, m. Ternopil / za zahal. red. O. Turko, O. Yankovych, Yu. Petrytsy. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka*. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29030/1/Conf_Formyv_prof_kompet.pdf. (in Ukr.).
13. Movchan, D.V. (2015). Heterohennyi kharakter antonimichnykh zviazkiv. [Heterogeneous nature of antonymic connections]. *Filolohichni traktaty*. 7. (in Ukr.).
14. Semak, L.A. (2021). Leksychna sinonimika v suchasni ukrainskii zhinochii prozi (funktsionalno-semantychnyi aspekt). [Lexical synonymy in modern Ukrainian women's prose (functional-semantic aspect)]: dys. ... k. f. n., spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Dnipro/ (in Ukr.).
15. Quintilianus, M. (1866) *Institutio oratoria*, ed E. Bonnell. Lipsial, 1866. II. 149. (in Lat.).

Lesia Prokopiv

UPDATE OF THE PHENOMENON OF AUTHOR SYNONYMISSATION (Complementary and Contrary)

Today, the doctrine of synonyms has been separated into an independent section of linguistics and a corresponding science – synonymy. The problem of synonymy is not only a lexicological problem. Its various aspects attracted the attention not only of language researchers, but also of other sciences, primarily philosophy, semiotics, and psychology. There was a need to understand the results and facts substantiated by these sciences, which leads to an understanding of the multifaceted nature of synonymy, its relationship with various aspects of language and communication. Thirdly, theoretical interest in the problems of synonymy was conditioned by lexicological practice.

However, insufficient study of the patterns of speech «behaviour» (functioning) of stylistic synonyms and the problem of distinguishing linguistic and speech synonymy belong to the unresolved problems. Such problems are relevant not only in a theoretical, but also in a practical sense. Proceeding from the word, its semantic and stylistic connections and the ability to form established formulas, to reveal the inner form through the possibilities of word formation, associative, contextual relations, the characteristic linguistic and typological features of poetry are revealed, the structure, content, and peculiarities of the functioning of linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture are revealed. They are cross-cutting (key) verbal images that cause the creation of author's contextual synonymous series, lexical-semantic variants of words.

From a linguistic point of view, lexical synonymy is a semantic phenomenon based on the opposition of words.

A strong position for synonyms is the position of their joint use in the context of the same subject or phenomenon of reality. A weak position is considered to be the position of interchange of synonyms in the context that conveys their common meaning in order to increase the speed of information transfer per unit of time, when the difference

between the components of lexical meanings is not actualized due to their irrelevance for the communication process. Thus, the linguistic mechanism that establishes the synonymy or non-synonymy of relations is the neutralization of their lexical meanings.

Key words: synonyms, complementarity, contrariety, repetition, lexical-semantic variant, syntactic parallelism, implicative model.

Отримано: 2.10.2024 р.

УДК 323(477):811.161.2]:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.58-64

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ЛЕКСЕМИ «ВІЙНА» В ПОЕМИ ІВАНА ОГІЄНКА «ТУМИ»

У статті проаналізовано семантичне наповнення лексики «війна» в поемі «Туми», її вербалізацію крізь призму символічності (смерть, руйнування, втрата, трагедія). Окреслено полісемантичність лексики «війна», представлену негативно конотованими асоціатами (ворог, полонений, рана, кров).

Ключові слова: Іван Огієнко, лексема, асоціат, трагедія, смерть.

Постановка проблеми. Лексема «війна» є важливим елементом мовної картини світу, відображаючи не лише об'єктивну реальність, а й культурні, історичні та ментальні особливості суспільства. Дослідження номінації «війна» в мовознавстві має багатий академічний контекст і охоплює такі напрями, як когнітивна лінгвістика, семантика, дискурс-аналіз та лінгвокультурологія.

Лексема «війна» є однією з ключових у мовному просторі, особливо в контексті соціально-історичних та культурних змін. Її семантика відображає багатогранність сприйняття цього поняття у різних комунікативних і стилістичних ситуаціях. Т. Вільчинська зауважує, що війна, яка на перший погляд видається інтуїтивно зрозумілою, насправді є складним і багатогранним явищем. Досліджуючи символічну природу поняття війни, автори Енциклопедичного словника символів культури України стверджують, що зазвичай на планеті завжди хтось воює, війна стала неодмінною і схоже неминучою умовою людського існування. Навіть не задумуючись про це, ми живемо з тією чи іншою концепцією війни, яка закарбувалася в нашій свідомості і культурі [2, с.111].

Важливого значення слову як основному репрезентанту концепту надає В. Жайворонко, зауважуючи, що воно не тільки містить і передає актуальну інформацію, а й акумулює також загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емоційну, оцінну інформацію, значущу для того чи того соціуму. У результаті чого мовна одиниця функціонує не просто як слово-номінація, а як словоконцепт – вмістилище узагальненого культурного смислу [5, с.10].

Поняття війни активно досліджували науковці в українському художньому дискурсі (О. Бондар, Л. Марчук, Н. Сологуб, Л. Масенко, Т. Приступа, Г. Яворська та ін.). Проте детального аналізу потребують твори Івана Огієнка в контексті опису різнорівневих лексем.

Мета дослідження. Метою розвідки є вербальна репрезентація лексеми «війна» та її семантичне наповнення в поемі Івана Огієнка «Туми».

Виклад основного матеріалу. Лексема «війна» була об'єктом лінгвістичних досліджень у різних аспектах: лінгвокультурологічному, етнолінгвістичному, лінгвоконцептологічному тощо. Її лінгвістичний аналіз передбачає виокремлення істотних ознак предмета, поняття, явища, «занурених» у культуру етносу та об'єктивованих у мовленні, для виявлення яких необхідне звернення до фактів історії, філософії, психології, соціології та інших суміжних наук [4]. В українській мові лексема війна об'єктивується за допомогою низки лексичних засобів, утворюючи універсальні бінарні опозиції: війна – мир, смерть – життя, сум – радість та ін.

Широке системно-логічне розуміння номінації «війна» подає О. Колесник: «ВІЙНА є наслідком конфлікту контрарно сконфігурованих і орієнтованих систем. Протилежна орієнтація учасників конфлікту охоплює їхні онтологічні (а), функціональні (б), локативно-темпоральні (д) та аксіологічні (с) ознаки. При цьому, замість діалектичної взаємодії та трансформації енергії конфлікту в нові творчі моделі співіснування відбувається ескалація конфлікту. Його глибинні причини, пов'язані з низкою вторинних міфів (базових аксіоматичних операторів, що визначають стратегії й тактики буття), ситуативно профілюються й загострюються. Це свідчить, з одного боку, про «виснаження» ресурсів певної системи, її кризовий стан і неспроможність адекватно взаємодіяти зі світом, що динамічно розвивається й трансформується, а з іншого – про закритий «жорсткий» характер системи, що унеможливорює її адаптацію, компромісні взаємодії та здатність до самопідтримки (звідси – агресія як пошук нових ресурсів різної природи)» [7, с.217].

Слово «війна» має праслов'янське походження (воjьна), пов'язане з коренем воj- («воїн», «бой»), що вказує на початковий зв'язок із поняттям збройної боротьби. За словником української мови, війна – «1. Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо. 2. Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» [10, т. 1, с.669]:

*Забули свою рідну мову,
І їм Україна не мати,
Покинули Віру Христову
Й ходили вже Січ воювати...* [6, с.5].

Лексема «війна» містить такі семантичні ознаки:

Руйнування та конфлікт: війна завжди асоціюється зі знищенням, фізичним чи моральним.

Колективність: поняття війни стосується великих груп людей.

Протистояння: боротьба між двома чи більше сторонами.

Мета: досягнення переваги, влади, ресурсів.

Поема Івана Огієнка «Туми» є одним із його знакових творів, де через призму національної та особистісної трагедії автор передає драматизм і жахи війни. Невипадково обрана назва твору. У давнину тумами, діти, народжені се-

ред татар, коли одним з батьків були християнка чи християнин. Описана тут голосна подія відбулася весною року 1675-го, по татарському нападі на Січ на Різдво Христове 1674-го року [6, с.3]:

*І крикнув Сірко в повний голос:
«А де ж наші дітоньки **туми**?»
Йй на сонці блищить сивий волос,
Йй схилилось обличчя з задуми... [6, с.5].
Йй у Крим подалися **статарені туми**:
Ніхто не лишивсь з козаками...
Все братство завмерло в обіймах задуми:
Це люте прокляття над нами !... [6, с.7].*

Лексема «війна» в поемі «Туми» має багатогранне семантичне наповнення, яке відображає не лише фізичну реальність бойових дій, а й їхній вплив на духовний, емоційний та культурний світ людини. Розглянемо основні аспекти.

Війна як символ руйнування, втрата, трагедія. Війна в поемі постає як руйнівна сила, яка несе смерть і спустошення. Автор часто використовує слова з негативною конотацією, що асоціюються із втратою, болем:

*І кидались браттям на груди,
І гоїлись **болі** та **рани** [6, с.4].
Йй стелилось цілунками бранці по чолу:
Не плач за чужим, **скорбна** мати!... [6, с.7].
І полум'ям стелиться сповідь Сіркова,
Бо **плаче** душа наболіла [6, с.12].*

Для Огієнка війна означає велику особисту і національну трагедію. Через символи (смерть, могила, сльози) в поемі передано розірвані людські долі, утрату близьких. У широкому сенсі, смерть, у баченні Огієнка, – історіософська (смерть як загибель народу, нації, держави):

*І чує Сірко в своїм стомленім серці:
Сини України пропаці...
Йй в душі його батько з козаком у герці
Мста з **смертю** роззявили паці... [6, с.6].
І будьмо вірні їй й віддані,
Йй любім їй, як матір милу,
Аж поки ляжем в **смертні** сані,
Аж поки підєм у могилу!... [6, с.10].
Пробачте й старому мені, мої діти:
Не я вас **убив** – **вбила** доля »... [6, с.13].
Йй козаків чимало в кривавій цій зливі
В **могилу** холодну загнали [6, с.3].
І вийшов Сірко на високу **могилу**:
Розкидані **трупи** довкола,
І звести очей кошовому невислу,
Печаль невимовна б'є з чола... [6, с.12].
Йй козаки зсумніли від щирого слова,
І рине **сльоза** їм несміла [6, с.12].*

Війна як виклик для національного духу. Іван Огієнко трактує війну також як момент випробування для народу, що має або стати сильнішим, або бути зни-

пченим. У цьому контексті лексема «війна» наповнюється значенням боротьби за виживання, збереження територіальної цілісності та національної ідентичності:

*Й поклявся Сірко за цю **кров** відплатити,
Хоч старість покрала вже сили:
«Сірка спам'ятає татарин неситий
За ці передчасні **могили**!».. [6, с.3].
Не знає Сірко для татарів **пощади**,
Ім'я його – **жах** для невіри:
«Нехай Україну забудуть ці гади,
Минуться хай наші вампіри !
Гуляй, товариство, козацтву на славу,
Для мене гульня це остання:
У **помсті** наш меч на невіру лукаву
Посвище нехай до світання!»... [6, с.4].*

Війна як моральний конфлікт. У творі війна зображується як зіткнення не лише армій, а й цінностей, добра і зла. Це моральна дилема, де постає питання справедливості війни та її доцільності. Лексема «війна» у цьому аспекті позначає протиріччя між руйнівною природою боротьби і її можливими шляхетними цілями:

*І з **помстою** Кримом гуляє **відплата**,
Козацькі мечі вже щербаті,
І з димом пішла пишина ханська палата,
Рятунку нема й бідній хаті [6, с.3].*

Лексема «війна» є полісемантичною, а також часто несе різні конотації: Відтак із-поміж негативно конотованих асоціатив, пов'язаних із лексемою «війна» у поемі «Туми», виокремлюємо такі:

Війна – ворог:

*Скрізь повно в нас зради
За марні принади,
І **ворогу** служать за гроші [6, с.8].
В нас згоди немає,
Свавілля безкрає,
Всі пнуться до **ворога** пана [6, с.8].
О Краю милий, Краю Рідний,
Святий огню душі моїй,
Я вірю: буде завжди плідний
За Тебе з **ворогом** наш бій! [6, с.9].*

Війна – кров:

*Йде ступить козак – повно крові та диму,
І тісно татарам, як в жорні.
І стеляться Кримом голодні пожари,
Невірна **кров** летиться рікою [6, с.3].*

Війна – рана, поранений:

*І крикнув Сірко рано-вранці,
Немов лісовій тур **ранений** [6, с.4].
І кидались братам на груди,
І гоїлись болі та **рани** [6, с.4].
Он там... юнак гордий у батька вп'яв очі...
І **рана**, як паща, на чолі... [6, с.13].*

Війна – полонений, бранець (за словником української мови, бранець –

1. Полонений, військовополонений (нар.-поет.) [10, т.1, с.226].

*«А де ж наші родичі бранці,
Де ж брат у Христі **полонений** ?» [6, с.4].
І стали козаки збирати
Всіх **бранців** із тюрем глибоких [6, с.4].
І звільнені **бранці** танцюють щосили
А туми німі, звірі хижі [6, с.6].*

Відзначимо, що Іван Огієнко вживає лексему «бранка» в жіночому роді, водночас чоловічого варіанта цієї номінації не представлено:

*І скрикнула **бранка** до рідного сина,
І в розпачі витягла руки [6, с.7].
А **бранка** невтішна за сином голосить,
І плакати буде довіку [6, с.12].*

Із війною тісно пов'язаний асоціат-кольороназва «чорний». На семантичному рівні чорний зображує щось негативне:

*І тумів козаки стягали, –
Шваргочуть усі, як татари,
Й дивилися злобно, шакали,
Чорніші від темної хмари [6, с.5].
А туми **зчорніли**, як тучі грозові,
Лиш очі горять невеселі [6, с.6].*

Висновки. У поемі «Туми» Івана Огієнка лексема «війна» має глибоке семантичне наповнення, яке розкриває не лише жахи та страждання, але й вказує на національні ідеали, боротьбу за ідентичність і внутрішній моральний конфлікт. Через цю лексему автор акцентує увагу на драматичній долі українського народу в умовах історичних катастроф.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вавшко О.В. Концептуальні метафори на позначення концепту війна в Україні. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2017/концептуальні-метафори-на-позначенні/>
2. Вільчинська Т.П. Концепт «війна»: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 34. С. 110-114.
3. Добощ О.О. Війна – Україна. Реальність чи концептуальна метафора? *Людина. Комп'ютер. Комунікація*: зб. наук. праць. Львів, 2015. С. 146-149.
4. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія. Київ: НДІУ, 2007. 444 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнологістика. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
6. Іларіон. Туми. Париж, 1947. 18 с.
7. Колесник О.С. Концепт війна в аспекті лінгвoseміотики та лінгвокультурології. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 48. С. 216-230.
8. Навальна М.І. Війни загарбницькі й «солодкі» (семантична динаміка лексеми війна в сучасній мовній практиці). *Культура слова*. 2006. № 66-67. С. 88-90.
9. Овсієнко А.С. Лексема війна в різних лексико-семантичних виявах. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. Філологічні науки (мовознавство)*. Дрогобич. С. 156-159.
10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980.

References:

1. Vavshko, O.V. Kontseptualni metafory na poznachennia kontseptu viina v Ukraini. [*Conceptual metaphors to denote the concept of war in Ukraine*]. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2017/kontseptualni-metafory-na-poznachenn/> (in Ukr.).
2. Vilchynska, T.P. (2017). Kontsept «viina»: osoblyvosti movnoi ob'iektyvatsii u hazetnomu teksti. [The concept of «war»: features of linguistic objectification in a newspaper text]. *Linguistic studies*. [*Linguistic studies*]. 32, 110-114. (in Ukr.).
3. Dobosh, O.O. (2015). Viina – Ukraina. Realnist chy kontseptualna metafora? [War – Ukraine. Reality or conceptual metaphor?]. *Liudyna. Kompiuter. komunikatsiia: zb. nauk. prats*. [Man. Computer. Communication: col. of sc. papers]. 146-149. (in Ukr.).
4. Yermolenko, S.Ya. (2007). Mova i ukraїnoznavechy svitohliad: monohrafiia. [Language and the worldview of Ukrainian studies: a monograph]. Kyiv: NDIU. (in Ukr.).
5. Zhaivoronok, V.V. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka. [Ukrainian ethnolinguistics]. Kyiv: Dovira. (in Ukr.).
6. Ilarion (1947). Tumy. [Tumi]. Paris. (in Ukr.).
7. Kolesnyk, O.S. (2014). Kontsept viina v aspekti linhvosemiotyky ta linhvokultur-olohii. [The concept of war in the aspect of linguosemiotics and linguocultural studies]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. [*Linguistic and conceptual pictures of the world*]. 48, 216-230. (in Ukr.).
8. Navalna, M.I. (2006). Viiny zaharbnytski y «solodki» (semantychna dynamika leksemy viina v suchasni movni praktysi). [Aggressive and «sweet» wars (semantic dynamics of the lexeme war in modern linguistic practice)]. *Kultura slova*. [*Word culture*]. 66-67. (in Ukr.).
9. Ovsienko, A.S. Leksema viina v riznykh leksyko-semantychnykh vyjavakh. [The lexeme war in various lexical and semantic images]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. [*Scientific Bulletin of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series Philological sciences (linguistics)*]. Drohobych, 156-159. (in Ukr.).
10. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes [*Dictionary of the Ukrainian language*] (1970-1980) / ed. I.K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).

Zoreslava Shevchuk

SEMANTIC FILLING OF THE LEXEME «WAR» IN THE POEM OF IVAN OHIIENKO «TUMY»

The article analyzes the semantic content of the lexeme «war» in the poem «Tumy», its verbalization through the prism of symbolism. The lexeme «war» is one of the key ones in the linguistic space, especially in the context of socio-historical and cultural changes. Its semantics reflects the multifaceted perception of this concept in various communicative and stylistic situations. In the poem «Tumy» by Ivan Ohiienko, the lexeme «war» has a deep semantic content, which reveals not only horrors and suffering, but also indicates national ideals, the struggle for identity, and internal moral conflict. Through this lexeme, the author emphasizes the dramatic fate of the Ukrainian people in the conditions of historical disasters. The lexeme «war» in the poem «Tumy» has a multifaceted semantic content that reflects not only the physical reality of hostilities, but also their impact on the spiritual, emotional and cultural world of a person. War appears in the poem as a destructive force that brings death and devastation. The author often uses words with negative connotations associated with loss and pain. For Ohiienko, the war means a great personal and national tragedy.

Through symbols (death, grave, tears) the poem conveys torn human destinies, the loss of loved ones. Ivan Ohienko also interprets the war as a moment of testing for the nation, which must either become stronger or be destroyed. In the work, the war is depicted as a clash not only of armies, but also of values, good and evil. This is a moral dilemma, where the question of the justice of war and its expediency arises. The lexeme «war» in this aspect denotes the contradiction between the destructive nature of the struggle and its possible noble goals. The lexeme «war» is polysemantic and also often carries different connotations. Therefore, among the negatively connoted associates associated with the lexeme «war» in the poem «Tumy», we single out the following: enemy, blood, wound, captive. The associated color name «black» is closely connected with the war. At the semantic level, black represents something negative.

Key words: Ivan Ohienko, lexeme, associate, tragedy, death.

Отримано: 8.10.2024 р.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

УДК 821.161.2-1.09І.Огієнко

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.65-69

Семен Абрамович

ORCID 0000-0002-7307-9106,

*доктор філологічних наук, професор кафедри
слов'янської філології та загального мовознавства,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ВІРШ І. ОГІЄНКА «НЕ ПИТАЙ, ЧОГО В МЕНЕ ЗАПЛАКАНІ ОЧІ...» ЯК ХУДОЖНЯ СТРУКТУРА

У статті описано жанрово-стилістичний план, образну систему і ментальний план юнацького вірша Івана Огієнка «Не питай, чого в мене заплакані очі...», твору, який став народною піснею. Окреслено фольклорно-літературний контекст твору, відзначено й недостатній професіоналізм віршування, що, втім, лише наближує вірш Огієнка до стихії народного слова.

Ключові слова: Іван Огієнко, жанрово-стилістична структура, образна система, ментальний зміст, віршування, народність, дилетантизм.

Не питай, чого в мене заплакані очі,
Чого нишком тікаю я в гай.
Та блукаю по темних лісах до півночі.
Не питай, не питай, не питай.
Не питай, чого в'яну і сохну, як квітка,
Бо так щиро кохаю тебе...
Ти покинув мене, сиротину,
На посміх, поговір для людей.

Не питай, бо нічого тобі не скажу я, —
Бачив ти мої сльози і сум,
А нещирі слова та байдужі
Не розвіють тяжких моїх дум.

1906 [4]

Постановка проблеми. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) добре відомий як церковний та політичний діяч, науковець та культуртрегер, але його поетичні твори залишаються якось на маргінесі. Між тим його вірш «Не питай, чого в мене заплакані очі...» став народною пісню, що, втім, стало додатковим фактором забуття імені автора. Між тим ця ситуація, хоча й висвітлювалася в окремих дослідженнях, усе ще гідна уваги науковця.

Адже самий лише феномен звертання такої складної й талановитої особистості, як І. Огієнко, постійно занурений в інтелектуальну сферу й величезну кількість практично-організаційних проблем, до ліро-поетичної словиді вимагає уваги. Між тим поетична структура того ж вірша ««Не питай, чого в мене заплакані очі...» залишається маловивченою. Як зазначає М.С. Тимошик, «Іван Огієнко залишив після себе не лише величезну наукову, а й художню спадщину, про яку пересічний читач в Україні майже нічого не знає. Не досліджений цей пласт творчості й літературознавцями. А він, безперечно, цікавий, самобутній і різнобічний» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема більш-менш значну увагу приділено саме віршу ««Не питай, чого в мене заплакані очі...» хіба що у згаданій статті М.С. Тимошик, але й тут автор зосереджений виключно на порівнянні авторського тексту та його фольклорних варіацій.

Ми ж ставимо на меті розгляд поетичної структури цього вірша як тексту, взятого іманентно, — на рівнях організації словесного матеріалу (зовнішня форма), образної системи та ментального плану (змісту), позаяк питання творчої історії вірша та його функціонування в контексті його інтертекстуальних зв'язків в основному вже висвітлено в згаданому дослідженні М.С. Тимошик.

Виклад основного матеріалу. По-перше, звертає на себе увагу звертання автора до фольклорної традиції, що значною мірою й визначило подальше органічне функціонування твору як народної пісні. Тут знайшла свій вираз органічна приналежність автора до свого народу; як зазначав Ф. Колесса, українці «одарені з природи великими музикальними здібностями і поетичним талантом...» [3, с.24]. Фольклорно-романтичною естетикою визначено втечу від людей на лоно природи, «в гай», використання типових просторічних лексем («темні ліси», «чого в'яну і сохну, як квітка», «Ти покинув мене, сиротину...», «На посміх, поговор...»). Домінує не декламаційна установка, зазвичай властива поезії ХХ-ХХ ст. а стихія мелосу; текст бринить як симетрично побудована ритмічно-мелодична структура. При цьому «в реальному відтворенні поетичної думки на перший план виходять інтонаційні, змістовні, значущі для розуміння задуму вирази. Між тим розуміння метроритмічних особливостей з метою виявлення ґрунтовних засад певного вірша в контексті індивідуального стилю стає першочерговим завданням» [1, с.36]. Мелодику цього вірша визначає орієнтація на журливу фольклорну ліричну пісню, в якій утім, як точно зазначив Р. Кирів, часто відбиваються й пориви пристрасті, напружена твердість й сила почуття, а водночас і природність виразу, позбавлена безпам'ятності й зневіри — скоріше тут бринять досада і туга [2, с.54]. Саме така пружна інтонація контрастно відтіняє в Огієнка жалісне тужіння за втра-

ченим щастям; тут навіть триразовий вигук «Не питай, не питай, не питай» звучить не як відчай, а як вираз гідності й волі:

Не питай, чого в мене заплакані очі,
Чого нишком тікаю я в гай.
Та блукаю по темних лісах до півночі.
Не питай, не питай, не питай.

Загалом обраний автором п'ятистопний амфібрахій створює, як це віддавна спостерігається, атмосферу епідейктичного (урочистого) мовлення, покликаного збудити почуття значущості, важливості того, про що йдеться. Це можна трактувати як ознаку формування в особистості молодого інтелігента рубежу XIX-XX ст. майбутнього блискучого церковного проповідника, який невимуснено сполучатиме в своєму напучувальному слові особисто-ліричне й загальнолюдське, повсякденне й високе.

Водночас слід відзначити тут і риси дилетантизму. Так, автор відверто нехтує римою, надаючи перевагу емоційно насиченому слову:

Не питай, чого в'яну і сохну, як квітка,
Бо так щиро кохаю тебе...
Ти покинув мене, сиротину,
На посміх, поговір для людей.

Щоправда, ця особливість огієнкового вірша почасти закорінена в практиці європейської поезії другої половини XIX ст., де рима починає втрачати свою точність; врешті-решт П. Верлен загалом назве її «пустим брязкальцем», а в авангардизмі нею часто вже просто нехтуватимуть. Отож, цю особливість даного вірша можна трактувати і як передчуття якихось майбутніх серйозних зсувів у поетичній практиці. З іншого боку, ця «беззахисна невимушеність» звучить як свіжа й щира нота, дуже подібна до відповідних явищ у фольклорній поезії.

Образний паралелізм «ліричний герой – природа» теж веде свій родовід з усної народної творчості. Втеча до гаю, розмова з силами природи – вкрай характерна риса слов'янського світовідчуття. Семантична низка «гай – темні ліси – зів'яла квітка» становлять виразну символіку психологічної трагедії, любовної поразки, що провокує втечу від людей.

При цьому кидається в очі, що ліричний герой тут, власне, – молода дівчина, а не чоловік. Звичайно, кордони такої ролі, як ліричний герой, безмежно широкі, й автор може виголошувати свій ліричний монолог навіть від імені, скажімо, давно померлого асирійського царя чи єгипетської Клеопатри. Однак на відміну від свого російського сучасника В. Брюсова, який подекадентському бавився такими «мандрівками в епохи», І. Огієнкові ближча до серця жива трагедія покинутої дівчини – традиційна українська фольклорна тема, канонізована в «Катерині» Т. Шевченка. Йі, на відміну від холодного естетизму свого російського колеги, юний український поет-дилетант сповнений ширшої емпатії до зрадженої жінки, начебто спокутуючи тим якусь споконвічну «колективну провину» чоловіка перед покинутою подругою.

Висновки. Отож постулат «любові-жалю», характерний для християнської культури, виразно бере гору над язичницьким ідеалом «рокового чоловіка», погубителя жіночих сердець. Спираючись на кращі традиції усної народної творчості й української літературної класики, молодий поет-дилетант зумів одним кроком подолати ту прірву, яку намагалися з величезним зусиллями подолати численні літератори-професіонали, а саме – стати народним автором,

твір якого одразу ж почав сприйматися як фольклорний текст. Здається, що в дослідженнях творчості Огієнка це мало б стати ключовим моментом.

Список використаних джерел і літератури:

1. Калініна А.С. Принципи співвідношення слова та музики у вокальних циклах композиторів другої половини XX століття: дис. ... д-ра філософії. Харків, 2022. 280 с.
2. Кирчів Р. Маніфест української фольклористики. *Народна творчість та етнографія*. 2008. №6. С. 46-59.
3. Колесса Ф. Про вагу наукових дослідів над усною словесністю. *Фольклористичні праці*. 1970. С. 17-33.
4. Бойко В.Г., Омельченко А.Ф. Пісні літературного походження в УНТ. Київ, 1978. С. 9-43.
5. Тимошик М.С. Поетична творчість Івана Огієнка. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5881.html>.

References:

1. Kalinina, A.S. (2022). *Pryntsypy spivvidnoshennia slova ta muzyky u vokalnykh tsyklakh kompozytoriv druhoi polovyny XX stolittia*. [The principles of the relationship between words and music in the vocal cycles of composers of the second half of the 20th century]. Dys. ... doktora filosofii. [Doctor of Philosophy thesis]. Kharkiv. (In Ukr.).
2. Kyrchiv, R. (2006). *Manifest ukraïnskoï folklorystyky*. [Manifesto of Ukrainian folkloristics]. *Narodna tvorchist ta etnografia*. [Folk creativity and ethnography]. 6, 46-59. (In Ukr.).
3. Kolessa, F. (1970). *Pro vahu naukovykh doslidiv nad usnoiï slovesnistiu*. [About the importance of scientific research on oral literature]. *Folklorystychni pratsi*. [Folkloristic works]. 17-33. (In Ukr.).
4. Boiko V.H., Omelchenko, A.F. (1978). *Pisni literaturnoho pokhodzhennia v UNT*. [Songs of literary origin at UNT]. Kyiv, 9-43. (In Ukr.).
5. Tymoshyk, M.S. (2008). *Poetychna tvorchist Ivana Ohienka*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5881.html>. (In Ukr.).

Semen Abramovych

OHIIENKO'S POEM «DON'T ASK WHY I HAVE TEARY EYES...» AS AN ARTISTIC STRUCTURE

The poetic works of this outstanding figure of Ukrainian culture, Ivan Ohienko, remain on the margins of academic attention. However, his youthful poem «Don't ask why I have tearful eyes...», which became a folk song, was the object of separate researches, in particular, its connection with folklore is considered in the article by M. Tymoshyk. However, a systematic analysis of this work was not carried out. In this article, the work is analyzed at the levels of organization of verbal material (external form), image system, and mental plan (content). It is emphasized that the figurative parallelism «lyrical hero – nature» has its lineage from oral folk art. Escape to the grove, conversation with the forces of nature is a characteristic feature of the Slavic worldview. The semantic series «grove – dark woods – withered flower» is a clear symbol of psychological tragedy, love defeat, which provokes an escape from people. At the same time, it is noticeable that the lyrical hero here is, in fact, a young girl, and not a man. Ohienko is concerned about the tragedy of the abandoned girl – a traditional Ukrainian folklore theme, that was canonized in T. Shevchenko's «Catherine». The melody of the poem is determined by the focus on a mournful folk lyrical song, although at the same time there is a springy intonation of dignity and will, spiritual stability is demonstrated. The five-

foot amphibrachium chosen by the author creates an atmosphere of epideictic speech, a sense of the significance of what is being said. It should also be noted the dilettantish neglect of rhyme, which is partly rooted in the practice of European poetry of the second half of the 19th century, where rhyme begins to lose its accuracy and gradually falls out of use. Therefore, the postulate of «love-pity», characteristic of Christian culture, clearly prevails over the pagan ideal of the «rogue man», the destroyer of women's hearts.

Key words: Ivan Ohienko, genre-stylistic structure, figurative system, mental content, poetry, dilettantism, nationalism.

Отримано: 29.09.2024 р.

УДК 821.161.2:82-1

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.69-87

Любов Расевич

ORCID 0000-0001-9540-9041,

кандидат філологічних наук, старший викладач,

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

МОВА ЯК ШЛЯХ ДО НАЦІЇ Й МОДЕЛЬ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ПРАЦЯХ І. ОГІЄНКА ТА В РОМАНІ «МОНДЕГРІН» В. РАФЕЄНКА

У статті проаналізовано мовне питання й загалом феномен національної мови як шлях до нації та модель Я-концепції в працях Івана Огієнка та в романі «Мондегрін» В. Рафєєнка. Джерельною базою дослідження стали текст роману «Мондегрін» В. Рафєєнка й праці І. Огієнка, у яких окреслено мову як визначальний націєтворчий чинник та інструмент конструювання особистості носія мови («Наука про рідномовні обов'язки» 1936 р.; «Рідна мова» 2010). На основі аналізу мови як повноцінного персонажа роману і як елемента національної ідентичності та Я-концепції у працях Івана Огієнка й романі В. Рафєєнка «Мондегрін» виокремлено декілька магістралей того, як автори розуміють і трактують значення мови, зокрема це: 1) мова як стрижень нації; 2) мова як інструмент генеалогічної пам'яті й історичної правди; 3) мова як епістема; 4) мова як відповідальність батьків, інструмент виховання й самовиховання; 5) мова як ціль, що вимагає зусиль; 6) мова як сфера надвідповідальності інтелектуалів.

Ключові слова: мовна картина світу переселенця, постмодернізм, метамодернізм, сучасна українська література, світогляд, національна ідентичність.

У нас із тобою запланований урок з української. А мова – це у твоєму житті головне. Хочеш чи не хочеш, а знати її ти в мене будеш. За кілька років такого словника собі напрацюєш, що покійний Лукаш позадристь.

Кобиляча Голова, персонаж роману
«Мондегрін» В. Рафєєнка

Постановка проблеми. Для постмодернізму мова має значення, відмінне від того, яким вона була наділена в інших мистецьких системах (напр., у реалізмі чи романтизмі). У постмодернізмі мова стає інструментом гри й від-

криття прихованих сенсів. Експерименти з мовою в постмодернізмі демонструють бунт проти обмеженості позитивістських способів відображення дійсності, коли сказане подається й декодується буквально. У постмодернізмі натомість мова текстів стає кодом, ребусом, який не має однозначної відгадки: вона вкрай індивідуалізована, авторська, самотутня, відображає загальний вайб авторського світовідчуття, світобачення, світоконструювання й передбачає різнопрочитання – мондегрін (згідно зі словником Merriam Webster, англ. *mondegreen* – слово або фраза, що є результатом неправильного сприйняття на слух, особливо чогось, що декламується або співається). Отже, у текстах постмодерністської естетики мова почасти стає самоціллю, стихією, потрапляючи в яку, автори часто гублять сюжет. Постмодернізм акурат яскраво показує опозицію мови й звичної фабули: акцент на мові стирає предметність (фактичність, подієвість) і додає наче іншого виміру текстові, якого в допостмодерністські часи не було (або ж було лише рудиментарно, скажімо, в авангардистських течіях модернізму). З одного боку, увага для мови в постмодернізмі є формальним постикальним засобом; з іншого, маніфестацією безглуздості світу, постмодерністського бунту проти трансцендентної істини, коли сказане сприймається довірливо й конкретно, значення лексем закріплюється в словнику, а семантика судження створюється сумою значень його елементів. Мова в текстах постмодернізму наполегливо демонструє трансгресію, а істинне значення завжди перебуває десь на фронтірі: між тим, що усвідомлено хотів сказати автор; тим, що він сказав неусвідомлено (якщо розглядати автора як медіума, інструмент невидимої духової сили, одного з них тисяч творців гіпертексту); життєвим і читацьким (зокрема й загальнокультурним) двом реципієнта; ситуацією сприйняття тексту (коли на комунікацію з твором може вплинути безліч чинників на кшталт комунікативного шуму). Якщо ж текст перекладний, то додається ще фактор використання інтерпретаційних стратегій, які й собі позначаються на фінальному сприйнятті тексту. У текстах постмодернізму мова дуже часто не виконує функції порозуміння й пояснення: навпаки, найперша функція мови – комунікативна – в аспекті забезпечення суто інформаційних процесів та універсального засобу виразності, якщо йдеться про конкретність і однозначність повідомлення, реалізується мовою текстів постмодернізму досить вибірково. Так само в постмодернізмі працює й фарба як інструмент відображення в художньому мистецтві (мовою є фарба): скажімо, у роботах сюрреаліста Рене Магрітта, якого називають «раннім пророком постмодернізму» [14], очікування, що мова-фарба відобразатиме те, що відбувається, а реалістичний живопис буде дзеркалом реальності, завчасу приречене на невдачу. Митець не відображає реальності в тексті, а радше створює її, формуючи погляд читачів чи глядачів на реальність. Потища думка підтверджується рисами, які віддаляють текст роману В. Рафесенка від досягнення звичних позитивістських функцій мови, як-от: 1) концентроване використання риторичних питань; 2) намішування мов (часті вкраплення неперекладених чи нетранслітерованих фрагментів); 3) опціональними уточненнями (так, є і в Україні співак із ніком Дарвін, але з контексту людини освіченої і так зрозуміло, про якого саме Дарвіна йдеться (ще й оксиморонно називає його богословом), проте автор у дужках додатково уточнює, на якого саме Дарвіна покликається, а натомість значно менш відомі на загал прізвища теоретиків екзистенціалізму, постмодернізму уточнити не вважає за потрібне: *«А якщо ми вже це припустили, то французи чи загалом європейці – що тоді таке? Як із ними*

бути? Усі ці Сартри, Камю і Леві – вони хто за біологічною ознакою? Дельоз, Дерріда, Барт. А особливо Дарвін (Charles Robert Darwin)? Що за такий, сука, богослов цікавий?» [7, с.6]; 4) браком уточнень там, де вони справді стали б у пригоді («І от у такому стані суне лісом sapiens sapiens. У такому от, значить, стані. А тут мавпа спить. Уявіть, співвітчизники. У нього екзистенція, а вона спить, курва. У нього смуток яйця сріблом викриває, а вона шимпанського напилася і розкинулася під горіхом. Бодхісатви України» [7, с.7]).

На тлі редукції комунікативної функції в її прямому трактуванні зростає виразність інших мовних функцій: ідентифікаційної, етнічної, культурологічної. Що стосується текстів літератури постколоніальних країн, передусім України, де мовне питання завжди було магнітом уваги й політичних маніпуляцій, то мова в текстах сучасної літератури доволі часто стає фактором розмиття власне постмодерністської естетики, стаючи натомість чинником наближення її до естетики метамодернізму. І сприяє цьому увиразненню мовних функцій кумулятивного спектру. Ситуація монадного існування – постмодерної транзитної «бездомности», як окреслює цю рису постмодерністського письма Т. Гребенюк, покликаючись на Т. Гундорову [3, с.30], для українського постмодернізму майже неможлива й загалом себе дуже швидко вичерпує (якщо й реалізує будь-коли взагалі). Уже з першої сторінки «Мондегрін» автор знов-таки у форматі риторичного питання задає ракурс проблеми: «Чи все ж таки є певні філософські координати, де зникає національне і вступає на свій важкий і беззмістовний шлях суто людське?» [7, с.5]. Не можна з упевненістю відповісти на це питання ні ствердно, ні заперечно. Однак якщо розглядати російськомовну частину життя Габи як «суто людське» (у традиціях русскомірного «какая разніца, ліш би человек бил хароший») й узяти до уваги екзистенційну гостроту мовного питання в романі (оскільки мова тягне за собою не тільки набір знаків іншої мови, а цілком інший світогляд людини російськомовної, яка вирішує свідомо перейти на українську й цим самим пірнути у вир складних ідеологічних, історичних питань, проблем травматичного досвіду, пережитого колонією в лещатах імперської денационалізаційної програми), то стає зрозуміло, що згадувана «постмодерна транзитна бездомність» у романі В. Рафесенка точно не є ні формальним естетичним, ні аксіологічним чинником (попри те, що роман В. Рафесенка має всі ознаки постмодернізму: Н. Бернадська його бачить як данину запізнілому в українському культурному просторі постмодернізму [1, с.6]). На противагу цьому насильство й травма в структурі чуттєвості сучасного українського суспільства проявляються окреслено, а повернення до української мови є неминучим наслідком пропрацювання глибинних родових (національних) травм, симптомом зміцнення індивідуального й колективного – національного. Мовне питання, отже, постаючи в наскрізно постмодерністському за поетикальними ознаками тексті роману «Мондегрін», є чинником аксіологічного переходу до естетики генетично наступного мистецького напрямку й світовідчуття – метамодернізму (згідно з тими ознаками цього явища, які виокремлює Т. Гребенюк [3, с.30]). Заразом неприпитування постмодернізму принципівості у ставленні до питань національних детермінант, зокрема ваги національної мови й національної самоідентифікації, зближує позицію В. Рафесенка та його багато в чому автобіографічного героя Габи Габінського з поглядами Івана Огієнка, сприяючи віднаходженню важливих паралелей, але й із обов'язковим урахуванням відмінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для розкриття теми статті актуальними є праці, у яких розглядається питання мови як інструменту комуні-

кації й творчого самовираження в контексті постмодерністської та постколоніальної літературної творчості. Категоризації мови в постмодернізмі відрізняється, як ішлося вище, від звичного позитивістського. З постмодерністської точки зору мова відіграє зовсім іншу роль у процесі пізнання й життя людини загалом. У модерністській перспективі слова використовуються, щоб якнайкраще представити побачене. Однак, за словами Р. Чіа, *«постмодерністи стверджують, що саме структурована природа мови створює враження, що сама реальність є стабільною, задалегідь організованою та закономірною за характером»* [11, с.127]. Мова в постмодерністському тексті (у постпозитивістській парадигмі) не репрезентує стабільність у світі, а є джерелом плюралістичних смислів (теорія мовних ігор Л. Віттгенштайна), що корелює з назвою роману «Мондегрін». Якщо розглядати мову як соціальний конструкт [13], то використання мови в постмодернізмі не ставить за мету позитивістське наближення читачів до істини і смислової буквальності (*«Окинувши оком приміщення, Габа не побачив людини, що призначила йому зустріч. З іншого боку, словесний портрет, який намалював Петро Петренко, може і не відповідати життєвій правді»* [7, с.57]; *«За кілька днів самі сусіди закинуть задубілих обгорілих мерців на порожню підводу і відвезуть геть. До тіл прив'яжуть важкі кам'яні брили і скинуть у річку, в прямокунту ополонку біля правого берега, де в несамовитій глибині вояться соми та спить народна правда (над ополонкою мільйони років звисає змерзле зеленувате пагілля прадавніх верб)»* [7, с.101]). На противагу категоричності істини в тексті мова є радше участю в процесі культурної дії – з акцентом на самому процесі використання мови, коли в нею витворюваних образах проглядається сакральне, глибинне, наділене вже метамодерністською чуттєвістю, ширістю, глибиною самокопання. Однак це індивідуальний досвід – без претензій на декларативність і безапеляційність правди. Читач не отримує готових відповідей, натомість через проникнення у мовний світ має з'ясувати її самостійно: вочевидь, що глибше проникатиме реципієнт у шари інтертекстуальності, то повніше з'ясовуватиме для себе глибинний позасюжетний зміст, котрий оголює національні травми. Без сумніву, відоме чи ні використання теорія мовних ігор Л. Віттгенштайна простежується в романі В. Рафесенка й інших українських постмодерністів біля самих витоків цього культурного явища в Україні (наприклад, Ю. Андруховича в «Рекреаціях», О. Забужко в «Польових дослідженнях з українського сексу»).

В. Рафесенко транслює унікальний письменницький досвід людини, яка до війни 2014 року набула слави авторитетного українського російськомовного (sic!) автора з українського Донбасу. Після 2018 року автор відмовився від російської у своїх текстах, натомість інтенсивно вчив українську, і вже 2019 року опублікував перший роман українською мовою. У доступних в мережі кваліфікаційних роботах слов'янських країн, що суттєво (зокрема, у роботі А. Кнаппової), роман В. Рафесенка розглянуто як візію історичного розвитку регіону й пов'язаних із ним панівних міфів і метафор Донбасу. Інтерпретаційними межами слугує специфіка літератури порубіжжя та репрезентація в ній колективної пам'яті, дослідження форм інакшості, стосунків між периферією та центром, символічного конструювання простору та місць пам'яті, інсценізація пам'яті та забуття. У праці чеської дослідниці також звернено увагу на використовувані В. Рафесенком способи конструювання донбаської ідентичності та джерела форм регіональної ідентичності [15].

Резонансною працею з огляду на домінантні смисли поточного дослідження є стаття болонського вченого Марко Пулері «Як письменник Р. виїхав із міста

З до країни У, а дорогою помер і написав роман»: українське русофонство крізь призму літературного досвіду Володимира Рафесенка», яка з'явилась у січнево-лютневому номері скопусівського журналу «Російська література», що наразі (вочевидь, через опальність назви в контексті війни від стінами цивілізаційної Європи) відомий як *Slavic Literatures* [16]. М. Пулері ставить за мету зрозуміти, як змінилась позиція та самоідентифікація російськомовних письменників в українському літературному контексті за останні два десятиліття (2000-2019). Використовуючи метафору «*afterlife*» (англ. потойбіччя, життя після смерті), М. Пулері намагається ідентифікувати В. Рафесенка як русофона, який, переживши смерть, тобто виїхавши з російськомовного Донецька до Києва, здобув визнання. Акцент ставиться саме на тому, що В. Рафесенко «*пройшов довгий шлях від маргінальності до визнання, який пройшла більшість російськомовних авторів за останні роки в незалежній Україні*» [16, с.71], що саме собою є безпрецедентним перекручуванням фактів. В. Рафесенко здобув відомість саме тоді, коли почав дуже недвозначно ідентифікувати себе саме як українськомовний український автор – без будь-яких після 2018 року аплікацій з неоднорідними маркерами української самості, серед яких російська мова в українській ідентичності: саме це визначення не те що оксиморонне чи парадоксальне, а звучить як цілком позбавлене логіки, сенсу й правди (у метамодернізмі трансцендентна правда знову актуалізується). Сам В. Рафесенко, який двічі пережив російську окупацію й під обстрілами був із другої спроби евакуйований із селища на межі Бородянки й Бучі [2] ствердно говорить про те, що російську мову сприймає як фактор небезпеки. Навіть якщо врахувати, що М. Пулері не сповна розуміє процеси, що відбуваються в Україні (оскільки не є ні її постійним резидентом, ні громадянином), науковець, аналізуючи роман «Мондегрін», мав би зчитати те, що перебуває на самій поверхні сенсів: крізь образ Сосіпатри, яка деградує, історію сім'ї Габи, образ самого Габи, який обирає українську мову як дао – шлях до істинного себе – і в такий спосіб запускає незворотний процес особистісної трансформації. Водночас навіть поверховий аналіз того, що російські автори вкладають у поняття русофонії (як-от: 1) лукавий спосіб утвердженню російську як «вигідну» альтернативу англійській для країн, де Росія споконвіку мала гнобительський імперський вплив (закликати полюбити зброю, якою їх убивали, і навіть бачити в цьому перевагу!), тобто й далі тримати народи Середньої Азії в полі «русского міра»; 2) спосіб пострадянським країнам презентувати на світовій арені свою культуру начебто без шкоди для національної ідентичності) засвідчує безпідставність асоціації В. Рафесенка та його текстів із русофонією. Вони радше є антирусофонськими і ставлять знак тожості між загрозою від російської мови й інструментом травматизації та дегуманізації, звиродніння людської сутності, оскільки саме через мову людина знаходить себе, а відтак шлях до себе неможливий без шляху до нації, а шлях до нації пролягає через шлях до мови. На перший погляд риторичне питання на початку роману «Мондегрін» – «*Чи все ж таки є певні філософські координати, де зникає національне і вступає на свій важкий і безмістовний шлях суто людське?*» [7, с.5] – насправді в процесі нарації отримує однозначну відповідь: змістовності життя набуває тоді, коли національне не втрачене, а в умовах посттравми – віднайдене, повернуте. Відтак те, що М. Пулері, перейшовши від маргінальності до теоретичної концепції «меншини» в потрактуванні російськомовних авторів в Україні й аналізуючи літературну творчість В. Рафесенка крізь призму дослідження проблем ідентичності й нарративного діалогу (sic!) Росії та України, не має жодного зв'язку з реальністю

чи науковим підходом (принаймні притомним, не позбавленим логіки теж не є, як і немає взагалі діалогу Росії та України в тексті В. Рафесенка – є очевидне протистояння, екзистенційна боротьба на виживання, що ніяк не є діалогом). У подальших працях М. Пулері наполегливо просуває ідею русофонії, розглядаючи її як нову епістему, яка має начебто «перевизначити проєкт української колективної ідентичності з передбачуваних периферій» [17]. У праці 2023 року М. Пулері зазначає вже, що бачить русофонію як «реально наявну, а не гіпотетично очікувану форму постнаціональної колективної приналежності на пострадянському просторі: «архіпелаг» російськомовних спільнот у різних країнах» [17], однак тут уже згадує про властиву «гостру загрозу національним культурам і державності, що виходить від ідеологічної та політичної програми «русского мира», яку просуває Російська Федерація, претендуючи на суверенітет над усім російським» [17], але далі в дусі русофонських пропагандистських доктрин продовжує стверджувати, та ще й на прикладі української російськомовної літератури, що російськомовні спільноти в пострадянських суспільствах начебто довели свою політичну лояльність, і це демонструє можливість «відірвати» російську мову від Росії чи навіть російського способу життя й повністю переорієнтувати її на місцеві культурні сценарії – начебто без шкоди для української національної ідентичності [17]. Проте це наскрізно суперечить ідеям передусім текстів В. Рафесенка, що і є предметом аналізу в поточному дослідженні.

Аналіз літератури про роман В. Рафесенка «Мондегрін» засвідчує таке:

- 1) брак уваги до літературознавчого та загалом аксіологічного аналізу тексту унікального за своїм життєвим і творчим досвідом автора;
- 2) спекулювання темою російськомовного українського автора на користь напрацювання росіянами нових імперських стратегій дорівнювання російської мови до рівня *lingua franca* на світовій арені міжкультурних і міждержавних комунікацій;
- 3) використання романів і біографії В. Рафесенка як позитивного досвіду спрацювання русофонських теорій, коли російська мова сприймається як інструмент покращення взаємодії, а не інструмент нівелювання національної ідентичності й створення широкого культурного поля пострадянських країн, яке зрештою буде жити мертву, знекровлену й нецікаву світові російську культуру (істинну, а не ту, образ якої створювався російськими іміджевими технологіями за принципом гофманівського Цахеса з його чарівними волосинами).

Сама ідея русофонії не відповідає ні уявленням В. Рафесенка про національну ідентичність, ні ідеям про це І. Огієнка. До того ж і В. Рафесенко, і І. Огієнко, аналізуючи чинник національної мови, єдині в баченні того, що мова буде не тільки нацією, але й особистістю, що, без сумніву, варте уваги й має бути розкрито в цій та інших розвідках із порушеної теми.

Мета дослідження – проаналізувати мовне питання й загалом феномен національної мови як шлях до нації та модель Я-концепції в працях Івана Огієнка та в романі «Мондегрін» Володимира Рафесенка. Джерельною базою дослідження є текст роману «Мондегрін» В. Рафесенка й праці І. Огієнка, у яких окреслено мову як визначальний націєтворчий чинник та інструмент конструювання особистості носія мови (зокрема, есей «Наука про рідномовні обов'язки» 1936 р.; праця «Рідна мова», 2010 – упорядкована М. Тимошиком збірка мовознавчих текстів митрополита Іларіона, котрі до 2010 року в Україні не друкувались – окрім названого есею, який теж увійшов до цієї збірки).

Виклад основного матеріалу. Філософський підхід до аналізу концептуальних засад української національної ідеї дає всі аргументи констатува-

ти О. Забужко її літературоцентричність [4, с.27]. Французький філософ ХХ ст. Ж. Делез та у співаторстві з Ф. Гваттарі стверджує подібне: «...національна свідомість, невизначена чи пригнічена, неминуче проходить через літературу» [13, с.16]. У згадуваній праці М. Пулері маніпулює на користь русофонії думками Ж. Делеза та Ф. Гваттарі з того приводу, що «ставати» означає не намагатися копіювати чи ідентифікувати себе з кимось або чимось, як зазвичай відбувається в житті, коли ми наслідуємо когось чи щось. Натомість «ставати» – це знайти таке місце або стан, де ми розчиняємося у чомусь настільки, що зникають будь-які чіткі межі між нами та, скажімо, якоюсь жінкою, твариною або навіть молекулою [13]. Іншими словами, ми перестаємо відрізнятися і стаємо чимось спільним із цими речами. Однак, на думку Ж. Делеза, література працює інакше. Вона не розчиняє людей у цьому безмежному стані. Замість цього, література здатна показати за кожною конкретною особистістю якусь силу, яка не має індивідуальних рис, але яка водночас не є просто «загальним» – це сила «сингулярного», або унікального. На прикладі Ф. Кафки Ж. Делез та Ф. Гваттарі розглядають літературні роботи автора крізь призму «чогось неможливого», покликаючись на «неможливість не писати, неможливість писати по-іншому». Ситуація пояснюється тим, що Ф. Кафка був німецькомовним чехом і євреєм за походженням, і ця множинність дотичних ускладнює категоризацію Ф. Кафки як представника котроїсь із національних літератур, і мова тут стала ключовим чинником полівалентності. Українські ресурси трактують його як чеського німецькомовного автора чи взагалі австрійського. Однак чинник мови однозначно робить перевагу в бік асоціації з німецьким літературним полем. В історичній ретроспективі непросте питання ідентичності Ф. Кафки залишає певний відбиток непорозуміння між національними культурами. Жиль Делез розглядав літературу як спосіб прориву через загальноприйняті форми та структури мови й національних фреймів задля досягнення нових, несподіваних сенсів, конотацій, виражальних можливостей. Ж. Делез трактував літературу не просто як спосіб нарації чи вираження національної ідентичності, а інструмент, котрий дає змогу мові «ставати іншою» [13]. У такий спосіб, апелюючи до набутків Ж. Дельоза, М. Пулері використовує визначник «літератури меншості» (якою дедалі більше є російськомовна література в Україні, надто після повномасштабного вторгнення, що є часом найбільшої самодискредитації російської мови й культури загалом) для окреслення статусу російськомовної літератури, створюваної українськими письменниками: таку літературу не потрібно розуміти буквально як «літературу малих народів», а як літературний підхід виведення автором мови з-поза її звичних меж, зміна її для досягнення нових виражальних форм [17]. Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі підкреслювали, що «література меншості» відмовляється від відтворення загальноприйнятого національного голосу, ставлячи під сумнів традиційні цінності (зокрема, мову як інструмент і континуум національного голосу). У такий спосіб російськомовна література мала би потенційно формувати нові шляхи розуміння та індивідуальності, де мова стає вільною та гнучкою, а сама національна приналежність втрачає фіксованість [17]. Уся агіткампанія з русофонією є складним сучасним феноменом, спробою реабілітувати велич російської літератури й мови, а насправді начежити на якомога більше число культурних продуктів ярлик російськомовності (читати: російськоналежності) і в такий спосіб укотре підсилити гегемонію імперії. Сценарії англійської мови як мови міжнародної комунікації, зокре-

ма й у культурній площині, у російському контексті ніколи не працюватимуть. доказом чого є російсько-українська війна начебто на захист російськомовного населення Донбасу (у прочитанні росіян: якщо російськомовні, отже, російськомовні і російськочужі).

Однак уся ситуація з русофонією цілком програшна на тлі розгляду тексту роману «Мондегрін» В. Рафесенка: автор знімає двозначність, нівелює небезпеку русофонської риторики у свій бік, однозначно переходячи на спілкування українською як у культурному полі, професійному, особистому, так і в літературній творчості. Ба більше, фактор мови в розробленні В. Рафесенка виразнюється ще гостріше його діяльністю із перекладів загальнодоступних у російському варіанті праць М. Бахтіна та М. Мамардашвілі (грузинський філософ, якого росіяни через мову й діяльність у радянській системі ідентифікують як свого) саме українською мовою для українського читача.

Свідомістю й категоричністю свого вибору В. Рафесенко наближається до тієї цілісності національних детермінант, про яку говорив І. Огієнко, наголошуючи передусім на чинникові мови як чільному в структурі національного самовизначення й націєзбереження: «...поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорозитишся поміж дужчих народів...» [5, с.43]. Такий погляд на мову в І. Огієнка виник як захисна реакція на процеси, котрі відбувались у тогочасній материковій Україні з 20-их років XX століття, що збіглось із часом радянської окупації країни, а в хронотопі роману В. Рафесенка — часом розстрілу подружжя — Габиних прадіда Єгора та прабаби Олександри («тисяча дев'ятсот двадцять другому році по Різду Христовому» [7, с.99]): «...розстріл відбувся тільки у четвертій пополуночі, коли нарешті впоралися з майном, що грузилося на підводи і тяглося аж до самої контори» [7, с.99]. І відтоді Донбас, якому пам'ять не те що вибили, а буквально вбили, починає свій шлях асимілювання з російським. Однак це не є процес добровільний. У тексті постійно підкреслюється, що ситуація в Донбасі — наслідок травматичного (розстрільного) досвіду: «Прадід Єгор стояв тихо і дивився просто. За лікоть лівої руки підтримував дружину. Прабаба Олександра, що втратила розум ще під час учораїшніх допитів (питали про золото та ювелірні прикраси), тихо всміхалася, не відчувала вже ані тривоги за дітей, які залишилися у світі самі, ані щастя, що життя нарешті закінчується. Обоє стояли босі на снігу, але холоду, звичайно, не чули» [7, с.100]. Що є ще більшим нонсенсом, то це те, що їх «...більшовики розстріляли на очах у дітей, коли старший їхній дитини вивинилося всього шість років» [7, с.98]. І якщо відома міська легенда про мавп і п'ять бананів (англ. Five Monkeys and a Ladder, узятю з книги 1994 року Гері Хемела та Коїмбатурської Прахалади «Змагання за майбутнє») є лише припущенням про те, як формуються стереотипи в груповій поведінці приматів, то досвід із усім регіоном Донбасу дуже наочно й емпірично доводить надійність цієї гіпотези. Як для мавп є природним їсти банани, так для українця природно говорити мовою України. Натомість унаслідок пережитого попередниками травматичного досвіду мавпи в клітці з драбиною не їдять банан, а українці, отримавши роки карально-розстрільного досвіду через українську мову (зокрема, але не тільки з мовою), на підсвідомому рівні сприймають українську як чинник небезпеки, про що вже в іронічному осучасненому ракурсі говорить Габа (так, його б не розстріляли за мову, але говорити до когось нею в підсілому на пігулку забуття Донецьку було годі, а говорити самому до себе — явною ознакою розладу психіки): «Ясно, що сенсу щось промовляти

самому до себе українською не було взагалі. *Могли застосувати примусове лікування. І тоді зворотного шляху в Габи взагалі б не було. То який сенс було розмовляти?»* [7, с.17]. І ось у тексті роману «Мондегрін» мати й тато Габінського «...народилися через цілу епоху після цих подій і ніколи не знали чи не бажали про цей розстріл знати» [7, с.103]. Це була захисна реакція, яку названо «блаженним незнанням» [7, с.97]. Коло цього циклу історії належить замкнуті Габі, який аж майже за сто років після розстрілу прадіда й прабаби повертається до свого (у тексті є фантазмагорична сцена, коли «...мертві й закривавлені прадід і прабаба підіймалися з належаних місць» [7, с.102]), і шлях цього повернення пролягає головню через стихію мови (наприкінці роману саме Кобиляча Голова, котра будь-що прагне навчити Габу української, розповідає йому історію п'ятьох дітей розстріляних Єгора та Олександри). У світлі процесів, що відбувались, гасло І. Огієнка «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис» мислилося як рятівне [10, с.5]. За В. Рафєєнком, однак, «в ті роки, малята, і не мала Україна шансів на порозуміння між різними прошарками інтелектуальних еліт і утворення єдиної нації салоїдів і москалененависників» [7, с.17]. Ця цитата взята з того місця в тексті, де йдеться про сучасний період, однак, вочевидь, до вторгнення російських військ 2014 р. Після 2014 р. історія, як то завжди траплялось із українцями, знову прийшла на його подвір'я («...зрештою, моє місце завжди опинятиметься в центрі європейської історії, бо в цих краях історія у різних формах сама приходиться на наші подвір'я» – Т. Прохасько, роман «НепрОсті»). Сказано й про деякий розрив, маргінальність Донбасу, його відірваність від єдиного культурного поля: «українськомовна інтелігенція з-за Дніпра майже ніколи сюди не приїздила» [7, с.102]. У такий спосіб і формувалось особливе донбасоцентричне світобачення донеччан, майже як у згаданому романі Т. Прохаська: «...реченнями її мислення були просторові конструкції». І Габа теж мислив особливим простором Донбасу: і реальним, і глибинним генеалогічним.

Дослідження мови як елемента національної ідентичності та Я-концепції, в працях Івана Огієнка й романі В. Рафєєнка «Мондегрін» дає змогу виокремити принаймні декілька магістралей того, як автори трактують значення мови:

1. *Мова як стрижень нації.* Іван Огієнко, подібно до В. Рафєєнка, вбачав у мові не просто засіб спілкування. І. Огієнко бачить у мові «душу народу», яка забезпечує культурну цілісність і неповторність нації, а літературну мову – інтеграційний, консолідувальний чинник для нації, яка під впливом історичних колізій часто була роз'єднаною між різними залежностями. За І. Огієнком, зберігаючи й розвиваючи рідну мову, нація зміцнює опірність до зовнішніх впливів: «Народ, що не розуміє сили й значення рідної мови й не працює для збільшення культури її, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державности» [6, с.18]; «У народа, що не знає соборної літературної мови, а тим самим не знає й почуття всенаціональної одності й карности, панує політична й культурна анархія, що приносить йому безсилля, ліпшезнайство, продажність, хрунівство, винародовлення, зраду» [6, с.14].

2. *Мова як інструмент генеалогічної пам'яті й історичної правди:* у романі В. Рафєєнка терапевтичне самозахисне забуття, яке переживають Габіні батьки та інші люди з його оточення, супроводжується нехтуванням української мови, відбувається в наскрізному російськомовному контексті. Щойно Габа обирає українську, як із ним починають відбуватись різні «нежданчики», як називає їх автор: «...після двох-трьох місяців старанних занять виявилось, що, вивчаючи в дорослому віці українську, людина-переселенець наражається

на ментальну небезпеку. Чесні зусилля особистості, яка цілком і повністю бажає переселитися <...>, та віковий простір мови зустрічаються і втілюються в персонажів народних казок, різноманітних міфологічних істот, народжують нищівні протуберанці пам'яті» [7, с.20].

Мова як епістема: для обох авторів мова є тією «мисленнєвою рамкою», «парадигмою знання», що визначають спосіб життя особистості, її внутрішню сутність і взаємини зі світом. «Мова – це багато чого. Але вона повинна бути потрібною. Тоді ти її вживаєш, а вона тебе будує» [7, с.18]. У романі «Мондегрін» про епістемологічне значення мови сказано афористично: «...виявилось, що у випадку з мовою, хто ким оволодіває – не так уже й очевидно» [7, с.19]. У концепції Огієнка мова стає основою для формування індивідуального Я, оскільки вона задає культурні та духовні орієнтири, що формують особистість. Він вбачав у мові можливість для кожної людини знайти глибокий зв'язок з національною культурою, що водночас підсилює відчуття приналежності до своєї спільноти. Мова у В. Рафесенка акцентовано є елементом переродження головного героя в Києві, власне, ще в Донецьку, коли йому починають бачитись образи повсталих із забуття прадіда й прабаби та під наступом російських окупантів постає внутрішній спротив героя, разом із яким відкриваються чакри іншого знання: знання про свій рід і свою націю, яке не залишає іншого шляху Габінському: навіть у російськомовному (sic!) Києві, що стало для Габи справжнім відкриттям («Коли Габінський приїхав у Київ, то побачив, що місто переважно розмовляє саме прекрасною, хоча й не дуже чистою, мовою ворога» [7, с.18]), інерційно не асимілюватись із тією ворожою масою, а всупереч усім зручностям налагодити стосунки зі своїм Я та закрити історичні (родові) гештальти. І це нове знання, що відкрилось йому із чакр української, виявляється болісним, оскільки доводиться проживати і біль нищених поколінь, і власну поколіннєву відповідальність, і, зрештою, суто побутові незручності: «Тут Габа подумав, що в нього, мабуть, починається синдром поліглота. Доки розмовляв із собою рідною російською, був собі людина людиною. А як другу заходився вивчати, усіляке казна-що на ум почало спадати. Від багатьох знань багатьох і печалі» [7, с.8]. Мова в контексті українського хоронотопу набуває у В. Рафесенка не тільки націєнціфікаційної функції, але є виразником людського, гуманного на протигагу тваринному – шурячому, звироднілому: «Щоб побачити щура в людині, треба уважно придивитися до його відображення у дзеркалі, коли він не знає, що ти на нього дивишся. Але, якщо говорити серйозно, іноді цілком вистачає просто перекинутися з ним словом-двома, зайти на його сторінку у фейсбуці, торкнутися мовного питання чи запитати, чий Крим».

3. Мова як відповідальність батьків, інструмент виховання й самовиховання. За І. Огієнком, «Соромлення рідної мови батьками – це дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації. Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною» [6, с.16]. Власне, з цього боку роман В. Рафесенка суперечить І. Огієнку – бодай у тім, що останній наполягав: «дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя» [6, с.10]. У тексті роману сказано, що в дитинстві Габа лише від баби чув не зовсім чисту українську, а також умів українською читати, хоч це давалось йому складніше, аніж російською. Однак у 49 років Габа свідомо відмовляється від російської, чітко усвідомлюючи її як засіб травматизації, насаджування чужого, інструмент убивства фізичного своїх прадіда й прабаби, залишення сирота-

ми їхніх п'яти дітей, амнезії Габиних батьків, що призвело й до його безоглядного життя в несвідомій російськомовній асимілятивній прострації впродовж майже п'яти десятиліть. Габа замикає собою цикл і виправляє помилки батьків. Отже, українську не пізно обрати будь-коли. У Габи немає осуду до батьків, і це робить його ще більш травматизує: він розуміє їх як жертв, яким у колотнечі життя так і не дано було зробити той екзистенційний вибір, який робить Габа. Бувши, за визначенням І. Огієнка, *«страченим для нації»* [5 с.44], Габінський сам себе воскрешає.

4. *Мова як ціль, що вимагає зусиль.* І. Огієнко однозначно заявляє, що *«ніхто не може знати своєї літературної мови, не вчившись її»* [6, с.16]. У тексті В. Рафесенка наскрізний акцент на тому, як Габа підходить до вивчення мови, як ставить її собі за мету: *«...Габа стелує плечима, вивчаю мову. Така мова співуча й балакуча»* [7, с.7]; *«Українську вивчав самотужки. А щоби йшло швидше, з певного часу розмовляв із собою тільки нею»*; *«Габа Габінський вирішив зробити все можливе і неможливе, щоб опанувати співучу бодай за кілька років»* [7, с.19]. Мова, отже, це те, що в ідеалі дається людині з дитинства, проте однаково вимагає значних зусиль, особливо для людей російськомовних, які через мову будують шлях до себе теперішніх і майбутніх – як особистостей, котрі виростають із коріння своїх предків – на противагу буттю відірваної від дерева гілки. Мовне винародовлення – патологічне поняття, яке І. Огієнко використовує, позначаючи ним різні способи нехтування мовою чи зневажливого до неї ставлення. У його працях це завжди симптом, що зрештою *«призводить до морального каліцтва»* та є *«найбільшим непроценним гріхом супроти свого народу»* [5, с.39].

5. *Мова як сфера надвідповідальності інтелектуалів.* І. Огієнко будує працю «Рідна мова» в такий спосіб, що за кожною соціальною групою, надто інтелектуалами нації, закріплює особливі рідномовні обов'язки. І параграф VIII «Письменник і рідна мова» якраз стосується письменників. Загалом *«кожен інтелегент, що публічно промовляє <...> обов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою»* [6, с.17]. Стосовно письменників І. Огієнко не використовує вкрай присутнє поняття травматичного досвіду й того, як він може вплинути на мовні орієнтири авторів, однак категорично постановляє, що письменник, який не знає соборної літературної мови, не говорить і не пише нею, *«шкодить рідній культурі»* [5, с.50]. Причину іншомовності українського автора І. Огієнко вбачає лише в *«лінівстві та рідномовній політичній несвідомості»* [5, с.50]. У тексті «Мондегрину» В. Рафесенко не так виправдовує Габу, а заразом і себе, оскільки це і його досвід, роман має високий відсоток автобіографічності, скільки намагається показати, чому регіон Донбасу став настільки вразливим до оксиморонної рятівної епідемії «блаженного забуття». Звісно, у візіях І. Огієнка на це питання причиною є велика частка вузькості оптики – без урахування всіх історичних процесів. Власне, сам І. Огієнко, не погоджуючись із радянським приходом, вирішив за краще після розгрому петлюрівців емігрувати до Польщі – разом з іншими діячами українського націоналістичного руху, а потім до Канади. І таке рішення загалом не підпадає осуду, хоча це такий же життєрятельний ескапізм, як і мовна асиміляція в Донбасі. Габа й собі *«думав про те, чому прадід та прабаба не поїхали з країни»* [7, с.50]. Вкрай важливою для вибудови діалогу між традиційно проукраїнським заходом України та начебто проросійським чи принаймні не настільним націоєцентрично виструнченим сходом є фрагмент діалогу: *«Вимовив би у Бога Україну, – кивнув Габа, – і переніс її трішечки ліві-*

ше. /— Куди це лівіше? — не зрозумів Василь. /— Хоча б за Польщу. Хай би поляки самі з росіянами тут розбиралися. От тоді ми б подивилися, чиє місто Львів і як виглядає автентична національна пам'ять» [7, с.68]. Справді, якщо припустити, що Львів і Донецьк поміняно місцями на карті України на цілі декілька останніх століть, то чи були б вони містами з тими ж національними маркерами, що й тепер?! Питання риторичне, гіпотетичне, але цілком очевидно, що ні — усе, вірогідно, було б діаметрально протилежним. І це може бути новою осявою точкою для консолідації української нації в сучасних складних обставинах: менше осуду й більше розуміння та конструктивних дій.

Тема відповідальності інтелектуалів у романі В. Рафєєнка обіграна почасти по-постмодерністськи іронічно, але це лише поверховий шар проблеми. У тексті про них сказано як про «хороших українськомовних хлопців», «коло втаємничених та національно освічених людей», «касту українофілів», тасмницю про яких на Донбасі треба було берегти до самої смерті. Проте й вони були проукраїнськими вкрай інфантильно, незріло, бездіяльно: «Соромилися ці хлопці своєї мови й одночасно самих себе соромилися перед цією мовою. І меншовартість, і велика, справжня ірландська гордість кипіли в уварі їхньої блискавично-провінційної свідомості» [7, с.17]. Істинне ставлення до проблеми концентроване в історії родини Габи та самого героя, його сутнісного вибору.

Осередком проукраїнського способу життя цілком планомірно в тексті показано Київ. Принаймні таким він мав би бути в уявленні докйївського Габи. У романі В. Рафєєнка простежується бачення Києва як метрополії, головного з міст руських, акумулятора українського духу, натомість Донбас можна розглядати в парадигмі поняття «провінція», як його використовує О. Романенко, говорячи про сукупний образ провінції як метагеографічної цілісності в прозі кінця ХХ — початку ХХІ ст. цих двох складниках формуються уявлення про провінцію, які описує література, і це ставить перед дослідниками питання про компоненти культурно-географічного образу провінції. Мова тут теж є чинником згадуваної класичної моделі «свій—чужий» або «інший—інакший». Навіть у свідомості Габи мова мала би бути тим чинником, що формує метагеографічну цілісність «інакшого» Донбасу та «свого» Києва. Однак Габа, переїхавши до столиці, в подивом виявляє для себе, що столичний Київ і досі безоглядно розмовляє «інакшою» російською. На Донбасі мова українська є мовою ще більш далекої провінції, ніж Донбас для Києва: це мова донбаського села, у якому живуть люди на кшталт Габиної бабусі, «...для якої «українська у вигляді східного суржикі була рідною» [7, с.22]. Отже, у мовному питанні щодо означників «метрополія — провінція» питання це розхитане, параболічне: у центрі параболи — Донецьк, а її роги — Київ та село, де з різним успіхом зберігається й функціонує (чи мала би) українська мова. Водночас у текстах С. Жадана, Г. Пагутяк, А. Чеха, за спостереженнями О. Романенко, простір провінції слугує не тільки місцем розгортання подій, але є цілісним просторовим образом із «власною темпоральністю, географічною конфігурацією, де оприявнюються універсальні міфологічні чи символічні образи, культура, історія, особиста доля персонажа» [8, с.4]. З притаманною цілісністю розкривається й образ Донбасу в романі В. Рафєєнка. Утім, тут це простір зболеної й забутої української ідентичності, якій належить переродитись, пізнати себе істинну (крізь пласти колективної травми й рудименти пам'яті) й замкнути в цілісність нововиплекану загальноукраїнську самість: «Звідкіля це, казав він собі, прийде до Києва автентична українська культура, як не з Донецька?» [7, с.19]. Україна й українське в романі цікаво окреслюється

не тільки як символ автентичної духової природи людини, народженої на теренах материкової України, але і як символ прогресу, розвитку індустрії на противагу загинанню в статусі окупованих територій: *«Жили далеко у селі, що має шанс стати передмістям, може, за три-чотири десятиріччя (якщо, звичайно, Донбас повернеться в Україну)»* [7, с.93].

Для розкриття теми мови у романі В. Рафесенка чільну роль відіграє образ Кобилячої Голови – персонажа української народної казки. З усього розмаїття казкових образів саме він зовсім не є рандомним для історії Габи й має багато вдалих текстових та позатекстових проєкцій у питанні мови й самовизначення:

- 1) це асоціація з дитинством Габи – чи не єдиним часом, коли він чув українську від бабусі: *«Голова кобили – для Габи персонаж знайомий. Цю народну казку йому незліченну кількість разів розказувала в страшні часи дитинства бабуся»* [7, с.22];
- 2) казкова суть персонажа: казки, добрі й погані, страшні й чарівні, які, однак, утверджують принцип справедливості: *«Габа не забував ні соловейка, ні шахтарського підступного хробачка, що в одній із казок (як тепер згадувалося) приходив до ледащих дітей і їв їхні вуха»* [7, с.23];
- 3) фольклорний образ – концентрація мудрості й код світобачення народу;
- 4) Кобиляча Голова як образ, що винагороджує й карає *«(клята кобиляча голова»* [7, с.11]), являється Габі, щоб нагадати йому, хто він є, власне, змусити його бути тим, ким він забув за життя бути: *«У нас із тобою запланований урок з української. А мова – це у твоєму житті головне. Хочеш чи не хочеш, а знати її ти в мене будеш»* [7, с.125]. Згадується фраза М. Гайдеггера *«Мова – дім буття людини»*: уся карнавальна ситуація з наверненням Габи до української може мати паралель із притчею про блудного сина. Утім, і тут потрібні певні конкретизації, адже, за романом В. Рафесенка, архетипні образи з українських казок почали являтися Габі не перед, а після того, як той непохитно вирішив, що, переїхавши до Києва, розмовляти має саме українською. Це мова його свідомого вибору, а вся стихія українськості, яка лавиною накинута на Габу, щойно той привідчинив дверцяга мови, щойно став на її порозі, – уже наслідок його ствердного рішення (у романі герої казок починають навідувати Габу за кілька сторінок після «найприголомшливішої новини» – української мови): *«Мова входить у такого поліглота цілком непозбуваю, надмірною та перенасиченою, як бентега після доброго коїтусу, травень у лютому, думки після смерті чи сині кола на мертвій воді»* [7, с.21].
- 5) трансцендентність, метафізичність образу: *«...стосовно КБ. Якщо навіть остання і здається комусь реальною сутністю, її немає, бо вона, по суті, тільки випадкове і примарне відтворення тієї голови кобили, яка котиться шляхами Європи і несе в собі великий і вічний український світ»* [7, с.168].

Кобиляча Голова як персонаж із дитинства транслює казкову силу, яка винагороджує за чесну працю, гостинність, щирість дідову дочку. Усередині Кобилячої Голови міститься сила-силенна всякого добра, але взяття його дозволено тільки тим, хто на це заслужить, пройде випробування й потрібну верифікацію людяності (отже, говорити українською теж потенційно є одним із таких верифікаційних чинників). Кобиляча Голова символізує той час у житті Габи, коли світ сприймається наївно-довірливо. І коли за кількадесят років образ КБ знову являється Габі, то цим замикається певний цикл – усе згідно з мономіфом Дж. Кемпбелла. Сепараційна стадія, або стадія відокремлення, у такому разі збігається з умовним відходом Габи від світу дитинства в бабиному домі, входжен-

ням у світ соціалізації, котра в умовах міста Z (знаково, що саме символіку з цією літерою після вторгнення 2022 року активно використовує ворог) означає вихід із попереднього соціального статусу (статусу довірливої дитини), відхід від культурних функцій, руйнування колишньої ролі. Якщо в міфах це символізується втечею й блуканнями героя, то блукання Габи у світі російської накладається на цей сюжетний елемент міфу: *«Габа українською читав майже із самого дитинства. Любив читати українською, хоча, звичайно, російською читати було незрівнянно легше. Але розмовляти українською він не вмів зовсім. Бо в рідному місті розмовляти мовою йому не було з ким»* [7, с.15].

Отже, Габина ініціативна подорож почалась із виїздом з рідного міста до Києва, що збіглося із рішенням вчити українську. І життя Габи в Києві – це радше лімінальна стадія, яка відображається як перетин меж (втеча з Донбасу) і перебування в маргінальному стані. Зазвичай у міфічних героїв це характеризується сліпотю, мовчанням, відстороненістю від світу людей, коли людина сприймається як «живий мрець», якому належить пережити нове народження чи відродження у новій іпостасі: правителя чи навіть божества [18]. Власне, лімінальна стадія притаманна в тексті не тільки Габі, але й Україні – як державі й закулісній головній героїні роману, про яку постійно йдеться, але яка представляє себе на сцені доручає мові чи КБ. Україна перебуває тут у схожому маргінальному стані, до того ж і методологічно за циклом міфу про кемпбеллівського героя збіги теж очевидні: *«Хунта позиціонувалася як українська, а мова в столиці панувала російська. Славнозвісний парадокс Шредінгера в тому й полягав, що Україна є, але її не видно. Вона водночас і мертва, і жива, як, скажімо, наша матір-природа чи власне українська державність»* [7, с.18]. Тому фактично всі дієві сутності в романі проходять цикл ініціації: Габа, Донбас, українська мова, Українська Держава. І з Донецька (міста Z) Габа виходить уже на початковій лімінальній стадії, оскільки й весь регіон з початком окупації починає «подорож міфічного героя», мономіф тут уже запущено, і тому вже тут ідеться про феномен самотності як те «найважче», що переживає кожен «у цьому прекрасному місті»: *«Людина, народжена в Донбасі, несе її в собі десь у plexus coeliacus [сонячне сплетіння – Л. Р.]»* [7, с.123]. Недаремним є те, що російськомовна Сосіпатра в романі переживає метаморфозу – деградує до істоти нерозумної (опускається вниз у колі сансари, віддаляючись від блаженного злиття з Брахмою). Сосіпатра не переживає етапу ініціації: припиняє жити людське, обертаючись на наяду (хробака, личинку, якій забракло поживних речовин, щоб завершити цикл морфогенезу й перетворитись на дорослу істоту). І це інакомовлення можна інтерпретувати як те, що Сосіпатрі забракло і волі, і розуму, і людського потенціалу, аби перетворитись на дорослу особу. Таку думку підтверджують цитати з роману: *«...поруч із нею лягла жива товстенька наяда. У загальному малюнку її морди безпомілково упізнавалося обличчя Сосіпатри. Але все ж таки це була зовсім інша істота», а перед тим ця ж істота «Вирячила очі (очі дівочі) – абсолютно порожні, офсетові, безтямні»* [7, с.115]. Вочевидь, настільки підупала на силі Сосіпатра саме через вплив російських окупантів, із якими зв'язалась за спиною Габи: *«Коли твоя кохана прагне сексу з комахами, ти не здатен нічого зробити. Тільки зрозуміти і відпустити»* [7, с.114]; *«Сосіпатра просто закохалася тоді у страшене синьо-чорне дихання прийдешніх часів, у чорні хвилі тотальних змін»* [7, с.108]. Зокрема, слова *«Слід було вивозити її звідсіля раніше, спала Габі на гадку запізнiла думка, бодай півроку тому, може, вона б і залишилася людиною»* [7, с.115] доводять правильність думки і про звиродніння людей, які асимілювались із російськими загарбниками, не чинили їм спротиву, не виїздили

на знак неприйняття, і про синонімічність «українець = людина», «росіянин = нелюдина / навпаки», що заявлено ще на першій сторінці тексту роману, але зрозумілим і обґрунтованим стає лише згодом, із розвитком подій: «*Чи можемо ми припустити, що росіяни не люди? Українці, приміром, люди, а росіяни – навпаки*» [7, с.5]. Автор допускає такий експеримент, і він видається доволі вдалим, оскільки гіпотеза зрештою підтверджується, а обмежень у дослідженні не так багато, щоб вони якось впливали на загальну достовірність висновків.

Більш проблемним, проте, є процес ініціації Донбасу: переродитись він може «(якщо, звичайно, Донбас повернеться в Україну)» [7, с.93], але для того потрібно пройти надскладне випробування російською пропагандою, яке населення міста у континуумі роману й наразі цілком провалює: «*Ти прожив з цими людьми поруч десяти років. Але чи дійсно це вони, а не інші? Бо інші – вони такі ж самі, тільки в середині їхніх тіл б'ються інші серця. Як відрізнити одних від інших?*» [7, с.112].

Ще одним важливим ракурсом для характеристики феномену мови в романі В. Рафесенка є апелювання до назви твору: виключно однозначне сприйняття сказаного неодмінно призводить до мондеґріну. Найважливіша сюжетна лінія й основна колізія твору, найбільш гострий конфлікт – мова. Власне, увесь роман – це дослідження-міркування про те, чому головний герой, до якого саме українською «в дитинстві говорили соловей, миша, півень і чудесний хробачок. Уже не кажучи про кобилячу голову» [7, с.15], у дорослому віці втрачає вміння говорити мовою предків і мовою-першоджерелом (яка живила маленького Габу з дитячого віку), гублячи в такий спосіб зв'язок із сакральним, адже «коли Габа приїхав до Києва, «розмовляти українською він не вмів зовсім» [7, с.16]. Таке перетворення прочитується десь як деградація, відхід від істини, загуманення – і в процесі розгортання роману Габа переживає шлях навернення до втраченого й процес самоусвідомлення якраз через мову як код нації й сакральний код роду. Серйозний підтекст прочитується під шарами постмодерністської самоіронії. До того ж, опрацьовуючи роман, завжди треба пам'ятати про мондеґрін – потенційно викривлене сприйняття й можливе різнотлумачення (кожен читає текст на тому рівні, до якого готовий приймати художню дійсність і розуміти порушені там проблеми). Зрештою, на різнопрочитання наштовхує й наявність формально різних, однак взаємно переплєтених шарів: реалістичного та казково-фантастичного (вершиною якого є образ Кобилячої Голови, котрий конче потребує окремої студії). Як «людина-переселенець не може зрозуміти, що саме реально прожила у своєму житті, а чого в жодному разі не могла. Тим більше в Донецьку. Тим більше в тому, якого вже немає і ніколи не буде. А чи був він, зрештою?» [7, с.21], так само і в читача, збентеженого всіма несподіваними переходами між реальним та ірреальним, виникає непевність в тому, що було, і чи взагалі було. Проступає оксиморонне «неіснуюче минуле», спогади про яке, «через казки та сновидіння людина-переселенець, а саме його рідкісний підвид – переселенець-поліглот – зустрічається наразити з буттям» [7, с.21].

До того ж українська мова в тексті сакралізується: «...от у глибині душі їм [патріотам / прекрасним мольфарам Донбасу – Л. Р.] здавалося, що говорити цією мовою [українською] з мешканцями Донбасу немає жодного сенсу. Все одно що перли перед свиньми розсипати» [7, с.17]. Однак автор під маскою героя намагається знайти відповідь на питання, чому так відбувалось із донецьким регіоном, знаходячи її принаймні в кількох факторах:

- 1) як очевидно з попередньої цитати, у бездіяльності, інфантильності тутешньої інтелігенції;

- 2) в ігнорувальній державній політиці, байдужості материкової української інтелігенції до питань Донбасу (окрім звичного осуду);
- 3) знов-таки в безініціативності пересічної й навіть непересічної людини Донбасу («*Асимілюватися — цілком зрозуміле бажання в місті, де, починаючи з палеоліту, місцеві мешканці просили Путіна ввестися війська*» [7, с.16]);
- 4) захисній реакції — наслідковій глибокотравматичного досвіду.

Висновки. Отже, простежується низка паралелей у поглядах на мову І. Огієнка та В. Рафесенка (на диво співзвучні прізвища). Обидва автори, хоча й працювали в різні епохи, торкаються питання мови як інструмента самоусвідомлення та національного визначення. Якщо Огієнко розглядає мову як невіддільну частину «Я» особистості та основний спосіб належності до нації, то В. Рафесенко предметно показує, як зміна мови може призвести до особистісної кризи, оголення травматичного досвіду, віднайдення свого коріння та навіть фантазмагоричного акту воскресіння розстріляних більшовиками прадіда й прабаби, налаштувати цінний діахронний генеалогічний зв'язок, без якого сутнісно людина є відірваною й слабкою, заблуканою у світі, де окупанти страждального українського Донбасу вкотре нищать національну пам'ять і поглиблюють прірву всередині соборної України. У В. Рафесенка мовна адаптація набуває болісного характеру, що відображає сучасну складність переходу між культурними кодами. Мова у В. Рафесенка має емпірично доведене епістемологічне значення: мова може перевернути весь світ окремої людини та докорінно змінити кругозір. В одному з інтерв'ю, вільно доступних у мережі, В. Рафесенко зазначає, що у воєнних катаклізмах втратив дім (Донецьк), але віднайшов Батьківщину. І коли до слячого Габи посеред ночі у двері задзвенів дзвінок, проспівуючи українську народну пісню (текст має літературне походження — написаний Л. Глібовим), він переживає бурю почуттів: «*Відчуваючи, що, відчинивши, він більше ніколи не засне, а не відчинивши, ніколи не прокинеться*» [7, с.188]. І тут історія остаточно замикається, бо на його порозі стоять п'ять малесеньких діточок — очевидно, що це паралель із осиротілими від карального радянського режиму дітьми прадіда Єгора та прабаби Олександрри. Отже, історичне минуле стукає просто у двері Габиного дому — отже, Габа має самостійно їх урятувати. Зокрема, через мову як найважливішу, принципово первинну площину відновлення правди про Україну та покоління кривди, завданої загарбниками. В. Рафесенко тонко, у художній формі передає ті ідеї, що доволі доктринно, декларативно й безапеляційно були висловлені І. Огієнком. Сама парадигма дискурсу робить для І. Огієнка важливою публіцистику й заповідальний стиль, тоді як В. Рафесенко у парадигмі художнього дискурсу висловлюється менш категорично, проте й недвозначно, що багато в чому адаптовує ідеї І. Огієнка до сучасного контексту, готуючи ґрунт для діалогічності між сходом і заходом країни, проте діалогічності поза будь-якими русофонськими спекуляціями, а лише в просторі української мови як єдиноможливої для побудови як цілої нації, так і побудови свого Я окремо взятим її представником, міра відповідальності котрого на перехресті історії та майбутнього вкрай висока.

Подальші публікації з теми можуть стосуватись дослідження фольклорних мотивів у романі, особливостей фемінного й маскулінного в тексті, наявності тут маргінальних рис метамодернізму, використання автором прийомів магічного реалізму для уявлення травматичного досвіду.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бернадська Н. Новітній український роман у вимірах жанру. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. Вип. 2(32). С. 5-8.

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

2. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія [текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща», 2022. 440 с.
3. Гребенюк Т.В. Спільний біль, війна й ідентичність: національна специфіка українського літературного метамодернізму. *Сучасні літературознавчі студії*. 2023. Вип. 20. С. 30-58.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Видавничий дім «Комора», 2023. 192 с.
5. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква: Друкарня оо. василіянів у Жовкві, 1936. 45 с.
7. Рафєєнко В. Мондегрін. Пісні про смерть і любов. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2019.
8. Романенко О. Художньо-естетичні особливості образу провінції в сучасній українській літературі. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2024. Вип. 30 (1). С. 1-8.
9. Романенко О. Міграційний дискурс сучасної української літератури: теоретична модель і тематичні горизонти. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2022. Vol. 10 (01). P. 193-212.
10. Тимошик М. «Без окремої мови немає самостійного народу»: ідея соборності й державності української мови у творах Івана Огієнка. Огієнко І. (митрополит Іларіон). *Рідна мова*. Київ: Наша культура і наука, 2010. С. 5-32.
11. Chia R. Organization Theory as a Postmodern Science. Tsoukas H., Knudsen C. (eds.) *The Oxford Handbook of Organization Theory*. Oxford: Oxford University Press; New York. P. 113-140.
12. De Los Santos, R. The Treachery of Images. The Texas Orator. 2019. URL: <https://thetexasorator.com/2019/12/04/the-treachery-of-images/#:~:text=Ren%C3%A9%20Magritte%20was%20not%20a%20postmodernist> (дата звернення: 10.10.2024)
13. Deleuze G., Guattari F., Brinkley R. What is a minor literature? *Mississippi Review*. 1983. Vol. 11 (3). P. 13-33.
14. Gergen K.J., Thatchenkery T.J. Organization Science As Social Construction: Postmodern Potentials. *The Journal of Applied Behavioral Science*. 2004. Vol. 40 (2). P. 228-249.
15. Knappová A. Donbas v současné ukrajinské literatuře. Praha: Univerzita Karlova, 2020.
16. Puleri M. How the Writer R. Left the City of Z for the Country U, and Along the Way He Died and Wrote a Novel: Ukrainian Russophobia through the Lens of Vladimir Rafeenko's Literary Experience. *Russian Literature*. 2022. Vol. 127. P. 71-97.
17. Puleri M. Russophobia as an Epistemic Challenge. *Ab Imperio*. 2023. Vo. 1. P. 76-98.
18. Segal R. Introduction. Segal, R., Raglan, L., Rank, O. *Quest of the Hero*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990.

References:

1. Bernadska, N. (2022). Novitnii ukrainskyi roman u vymirakh zhanru. [The latest Ukrainian novel in terms of genre]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturознавство. Movознавство. Folklorystyka. [Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Literary studies. Linguistics. Folkloristics]* 2 (32), 5-8. (in Ukr.).
2. Viina 2022: shchodennyyky, esei, poeziia [tekst]: antolohiia. [War 2022: diaries, essays, poetry [text]: anthology]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva; Varshava: «Nova Polshcha», 2022, 440. (in Ukr.).
3. Hrebenuk, T.V. (2023). Spilnyi bil, viina y identychnist: natsionalna spetsyfika ukrainskoho literaturnoho metamodernizmu. [Common pain, war and identity: national specificity of Ukrainian literary metamodernism]. *Suchasni literaturoznachchi studii. [Contemporary literary studies]* 20, 30-58. (in Ukr.).

4. Zabuzhko, O. (2023). *Filosofia ukrainiskoi idei ta yevropeiskyi kontekst: frankivskiy period*. [The philosophy of the Ukrainian idea and the European context: I. Franko's period]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Komora». (in Ukr.).
5. Ohienko, I. (mytropolyt Ilarion). (2010). *Ridna mova*. [Native language]. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 436. (in Ukr.).
6. Ohienko, I. (1936). *Nauka pro ridnomovni oboviazky*. [The science of mother tongue obligations]. Zhovkva: Drukarnia oo. vasyliian u Zhovkvi. (in Ukr.).
7. Rafieienko, V. (2019). *Mondegrin. Pisni pro smert i liubov*. [Mondegrin. Songs about death and love]. Chernivtsi: Meridian Czernowitz. (in Ukr.).
8. Romanenko, O. (2024). *Khudozhno-estetychni osoblyvosti obrazu provintsii v suchasniy ukrainiskii literature*. [Artistic and aesthetic features of the image of the province in modern Ukrainian literature]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*. [Synopsis: Text, Context, Media]. 30 (1), 1-8. (in Ukr.).
9. Romanenko, O. (2022). *Mihratsiyni dyskurs suchasnoi ukrainiskoi literatury: teoretychna model i tematychni horyzonty*. [Migration discourse of modern Ukrainian literature: theoretical model and thematic horizons]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 10 (01), 193-212. (in Ukr.).
10. Tymoshyk, M. (2010) «Bez okremoi movy nemaie samostiinoho narodu»: ideia sobornosti y derzhavnosti ukrainiskoi movy u tvorakh Ivana Ohienka. [«Without a separate language, there is no independent people»: the idea of the universality and statehood of the Ukrainian language in the works of Ivan Ohienko]. *Ohienko I. (mytropolyt Ilarion). Ridna mova*. [Ohienko I. (Metropolitan Hilarion). Native language]. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 5-32. (in Ukr.).
11. Chia, R. (2003) Organization theory as postmodern science. In: Tsoukas, H. & Knudsen, C. (eds.) *The Oxford Handbook of Organization Theory*. Oxford University Press: Oxford; New York. 113-140.
12. De Los Santos, R. *The Treachery of Images*. The Texas Orator. 2019. URL: <https://thetexasorator.com/2019/12/04/the-treachery-of-images/#:~:text=Ren%C3%A9%20Magritte%20was%20not%20a%20postmodernist>.
13. Deleuze, G., Guattari, F., Brinkley, R. (1983). What is a minor literature? *Mississippi Review*, 11 (3), 13-33.
14. Gergen, K.J., Thatchenkery, T.J. (2004). Organization Science As Social Construction: Postmodern Potentials. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 40 (2), 228-249.
15. Knappová, A. (2020). *Donbas v současné ukrajinské literatuře*. Praha: Univerzita Karlova. (in Czech).
16. Puleri, M. (2022). «How the Writer R. Left the City of Z for the Country U, and Along the Way He Died and Wrote a Novel»: Ukrainian Russophonia through the Lens of Vladimir Rafeienko's Literary Experience. *Russian Literature*, 127, 71-97.
17. Puleri, M. (2023). Russophonia as an Epistemic Challenge. *Ab Imperio*, 1, 76-98.
18. Segal, R. Introduction. Segal, R., Raglan, L., Rank, O. *Quest of the Hero*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990.

Liubov Rasevych

LANGUAGE AS A PATH TO THE NATION AND A MODEL OF THE SELF-CONCEPT IN THE WORKS OF IVAN OHIIENKO AND IN THE NOVEL «MONDEGREEN» BY V. RAFIEIENKO

The article analyzes the language issue and the phenomenon of the national language in general as a way to the nation and a model of the self-concept in the works of Ivan Ohienko and in the novel *Mondegreen* by V. Rafieienko. The source mate-

rial for the study is the text of V. Rafieienko's novel *Mondegreen* and the works of Ivan Ohienko, which outline language as a determining factor in nation-building and a tool for constructing the personality of a native speaker («Science of Native Language Duties» 1936; «Native Language» 2010). Based on the analysis of language as a full-fledged character in the novel and as an element of national identity and self-concept in Ivan Ohienko's works and V. Rafieienko's novel «*Mondegreen*», several main lines of how the authors understand and interpret the meaning of language have been identified. In particular, they are: 1) language as the core of the nation; 2) language as an instrument of genealogical memory and historical truth; 3) language as an episteme; 4) language as a parental responsibility, a tool for education and self-education (germ. *Bildung*, German tradition of self-cultivation); 5) language as a goal that requires effort; 6) language as a sphere of super responsibility of intellectuals. The article analyzes the image of the Horse's Head as a medium in Haba Habinsky's comprehension of language. It is noted how the aspect of language is revealed through the concepts of metropolis (Kyiv) and province (Donbas). An important parallel is drawn between the images of V. Rafieienko's novel and the monomyth – according to the cycle typical of a Campbellian hero. In addition, in this cycle, the hero who does not realize the program of initiation, but, on the contrary, fails it, is Sosipatra, who degrades to the level of a nayada. The author emphasizes the danger of applying to the novel by V. Rafieienko's novel, the extremely harmful concept of Russophony, which is being promoted by hostile intellectuals led by the Italian scholar Marco Puleri. The Ukrainian language in the text is sacralized, a kind of Tao chosen consciously by Haba on the way to self-discovery, to the ingrowth of itself into the soil of the centuries-old history of the Ukrainian Donbas, which ultimately becomes decisive for a potentially new, reborn Haba. However, there is no happy ending in the text. There is only a symbolic return from oblivion of the children of Habinsky's executed great-grandparents, who appear in the middle of the night on the doorstep of his house. And from that moment on, as the reader realizes, the language, history, and family memory finally find a safe haven in the irreversibility of Haba's choice of Ukrainian as the continuum of his worldview and life.

Key words: language picture of the immigrant's world, postmodernism, meta-modernism, modern Ukrainian literature, worldview, national identity.

Отримано: 14.10.2024 р.

УДК 821.161.2(477.43-21)«19»Тищук)
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.88-96

Валерій Щегельський

ORCID 0000-0001-7188-2862,

*кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри історії української літератури та компаративістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

САТИРИЧНЕ ЗОБРАЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ У ТВОРАХ МИКОЛИ ТИЩУКА

У статті розкрито проблемно-тематичні особливості байкарської спадщини українського письменника другої половини ХХ ст. Миколи Тищука. Головну увагу зосереджено на змістових аспектах творів, своєрідності застосованого в них алегоризму. Дослідження проведено у контексті української і зарубіжної літератури ХХ ст.

Ключові слова: Микола Тищук, письменник, байка, алегорія, зміст, форма, образ, тоталітаризм.

Постановка проблеми. Літературно-мистецький процес другої половини ХХ ст. в Україні був неоднозначним і надзвичайно строкатим. Деякі його аспекти досі залишаються мало висвітленими або й зовсім непоміченими. Не здобулися поки що на належну увагу науковців сатира і гумор тієї пори. Досі перебувають «у затінку» постаті окремих сатириків та гумористів «другого ряду». Серед них — оригінальний байкар М. Тищук. Його творам властиві змістовний алегоризм, тонке уміння вести з читачем приховану розмову про наболіле, про живо-трепетні проблеми часу. Відчитування глибинного змісту створених письменником образів складає для дослідника певні труднощі. Щоб зазирнути у нього, ми, зокрема, розглядали тексти крізь призму авторського світогляду. Проясненню останнього сприяло вивчення донедавна невідомих фактів життєвого шляху байкаря, ув'язнення митця, переслідування його з боку влади.

Актуальність дослідження визначається змістовою вагомістю творів М. Тищука, котра зримо проявляється при уважному дослідженні їх поези-ки, зокрема, прийомів алегоризації, образотворчих функцій, на перший погляд, малозначимих художніх деталей. Загального плану спроби потрактування життєвого шляху і доробку байкаря зробили Анатолій Косматенко, Іван Сварник, Петро Красюк, Василь Горбатюк та ін. Однак їх праці не розкривають широ-кого змістового спектру творів письменника, мають фрагментарний характер.

Мета дослідження. Виявлення і потрактування найсуттєвіших формо-змістових особливостей байок М. Тищука.

Об'єктом дослідження є тексти байок М. Тищука, що увійшли до його книг, виданих за радянського часу.

Предметом дослідження є відкриті і приховані, зокрема приховані від цензури, шари змісту творів М. Тищука.

Виклад основного матеріалу. Зміни у суспільній атмосфері 60-80-х років давали підстави сподіватися на вивільнення з коридору обмежень українських са-тири і гумору. Як зазначав Іван Зуб, «поширення в творчості сатириків старшого й

молодшого покоління набувають такі художні форми, як віршована гумореска, сатиричний вірш і фейлетон, співомовка» [3, с.362]. Важливі позиції також займає байка. Після Леоніда Глібова утверджувачем цієї форми в українській літературі став Микита Годованець. «Столиця ж байки на Україні – Кам'янець», писав Сергій Воскресенко, оскільки автор «Заячої математики» кілька десятиліть мешкав у Кам'янці-Подільському. Природно, що він мав талановитих літературних учнів. Одним із них був М. Тишук. Їх зблизила подібність долі. Обидва були репресованими. Обидва були поетами-байкарями. Зі свідчень кандидата філологічних наук І. Прокоф'єва, який у 70-х роках спілкувався з М. Тишуком, відомо, що М. Тишук багато знав, зокрема про українські визвольні змагання 1917-20-х років, про життя тогочасного Кам'янця отримав саме від М. Годованця. М. Годованець служив у Міністерстві народного господарства Директорії, працював завідувачем канцелярського відділу. «Осторонь Микити Годованця не могла залишитися жодна з яскравих подій національно-культурного життя України, у тому числі – відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету восени 1918 р.» – пише Ю. Телячий [8, с.16]. Духовне піднесення, що його переживала в той час Україна, зокрема мешканці Кам'янця-Подільського, знайшло вираження у творчості українських письменників, яких доля занесла тоді до міста над Смотричем. Вони однодушно висловлювали патріотичні настрої. Ставши студентом університету, М. Годованець жив в атмосфері духовного відродження, про створення і поширення якої дбав ректор І. Огієнко. Ця атмосфера проявилася у змісті творів і в перегуках між творами М. Годованця, написаними з нагоди відкриття університету, та творами І. Огієнка.

В І. Огієнка:

І я, мов до Сонця, – все рвуся до Бога,
І прагну тепло Його пити, –
І сяє мені всежиттєва дорога:
Своїй Україні служити! [6, с.28].
В М. Годованця:
Народу рідньому – усе!
На жертвник святого діла
Нехай з нас кожен принесе
Огонь душі і силу тіла [1, с.41].

У пізніші часи лише найближчим людям М. Годованець довірив свої спогади про університет, його першого ректора І. Огієнка, зміст його діяльності. Серед найближчих був М. Тишук. Його творчість – то тяжка праця задля реалізації національної ідеї.

Народився М. Тишук 24 березня 1924 року в селі Йосипівка, що на Старокостянтинівщині. Ще школярем розпочав літературну творчість. Зазнав репресій і з боку німецьких, і з боку радянських окупантів. Був на примусових роботах у Німеччині. У рядах радянської армії 1945 року воював проти гітлерівців, служив у радянському Чорноморському флоті, мав військові нагороди. За інкриміновану йому націоналістичну діяльність був ув'язнений, відбував покарання у виправно-трудових таборах. Ці сторінки життя байкаря ґрунтовно дослідив хмельницький письменник і літературознавець В. Горбатюк [2, с.178-182].

З 1964 року М. Тишук жив у Кам'янці-Подільському. Працював інженером з наукової організації праці на заводі залізобетонних конструкцій. 1 січня 1985 року письменник помер. У радянський час було видруковано збірки його байок – «Цап з каблучкою» (1977), «Страви і приправи» (1982), «Пес і мікрофон» (1987), «Підкована жаба» (1991).

Існують різні види байок. Якщо спиратися на класифікацію Г.Е. Лессінга, то в доробку М. Тищука можна виділити байки розважальні, повчально-веселі та серйозні. Переважають останні. Письменник найчастіше зосереджував увагу на гострих соціальних та моральних проблемах. У прихованій формі вів мову про гнилість підвалин суспільного ладу, ідеологічну брехню, несправедливість, безгосподарність, аморальні явища. Найглибший шар утаємниченого змісту творів складають розмисли над злочинною сутністю політичного режиму, дій влади.

У світовій літературі сталінський і постсталінський тоталітаризм набув різноаспектних, одновимірних і багатовимірних образних втілень («Чудовий новий світ» Олдоса Хакслі, «Котлован» Андрія Платонова, «Ми» Євгенія Замятіна, «1984» і «Ферма для тварин» Джорджа Орвелла, «У колі першого», «Архіпелаг ГУЛАГ» Александра Солженіцина, ціла низка інших творів зарубіжних авторів). Подібні їм за змістом образні моделі створили українські письменники: «чорний трибунал» у новелі Миколи Хвильового «Я (Романтика)» і його ж «санаторійна зона», володіння Жовтого князя в повісті Василя Барки «Жовтий князь», тоталітарний світ у романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський», у романі Володимира Винниченка «Слово за тобою, Сталіне!», у повісті Анатолія Дімарова «Самосуд» та ін.

У М. Тищука «найпередовіша країна» постає, зокрема, в образі сплюндрованого заповідника: «У заповіднику ще гірше, як було: Де витоптано вщент, а де – все заросло» [11, с.15]. І тут варто зауважити, що характерною особливістю Тищуківної поезиї є вміле приховування натяків на державні негаразди, вади суспільного устрою під малозначимою, на перший погляд, фразою. Для прикладу, в байці «Ведмідь у заповіднику» таким текстовим компонентом є слова: «У заповіднику ще гірше, як було...». Бо образ заповідника можна сприймати і як образ російської імперії до жовтневого перевороту. Такі нюанси підтексту не завжди помічались цезурою, але уважними реципієнтами вони прочитувалися.

У цілій низці Тищуківних творів йдеться про кричущі негаразди в країні, котра начебто будувала комунізм. Панівна ідеологія викривляла внутрішній світ особистості, уніфікувала його, відторгуючи від духовних цінностей, замінювала їх обіцянками ефемерного «щасливого майбутнього». Про суспільні звихи, несправедливі порядки алегорично повідується у байках «Намул», «Сидорова коза», «Цап на грядці», «Лис і чайові», «У строю», «Бобер і Кабани», «Ведмідь, Лев та Дятлик». Особливо виразністю наділена байка «Інспектор». У ній розкриваються приховані «особливості» функціонування «базису і надбудови» в радянській імперії.

Інспектувати ліс занадився Кабан.
Його авторитет незаперечний
Допомагав «витягувати» план.
А Вуйко, наш господар гречний,
На Кабанову честь давав завжди обід.
Чого там не було!.. Та уточнити слід:
Якби давав те все із власного барлогу,
То сам би околів, їй-богу!
Але для нас не в цьому дивина:
Невже Ведмідь обводив Кабана?
Та так, що він, Кабан, ніколи не спитався,
Відкіль такий кошіль
Бездонний у Ведмеда взявся?..
Нарешті! Суд іде! Бурмило під конвоєм!
Хто ж свідчить?
Той, хто помагав «тягнути план»... [10, с.89].

Як алегорична картина політики репресій сприймається байка «Юрась на клумбі». Тут йдеться про «діяча», котрий «спересердя кинувся до грядки. – Спустошив геть, «навів порядки». – Зоставсь лише будяк» [10, с.83]. Мовиться начебто про справи городні, а маються на увазі «кадрові чистки» сталінських і пізніших часів.

Радянська дійсність 30-40-х років, страхітливий розмах репресій, вчинюваних владою зокрема проти українського селянства («Привів дід Сидір щойно із села, І біля лип я й близько не була...»), загнаного в колгоспи, приреченого на напівголодне і голодне існування зримо проглядає у байці «Сидорова коза». Йдеться тут також про злочинні дії керівників різного рангу, котрі свої корисливі вчинки прикривали несправедливим судом, окупаціями:

Завкомунгоспом зливсь не без причини:
Комісія була – і він по вуха влип.
Підсунув «липу» в звіт: «Посаджено сто лип».
Все місто обійшли – нема і половини [11, с.12-13].

Ще реальнішим так зване «соціалістичне будівництво» у місті і в селі постає у байці «Бобер». Чи не про міських і сільських владців та підпорядкованих їм бідаків – роботяг-виробничників та колгоспних селян її рядки:

Бобер не відкладав ні дня,
За справи взявся, в діброві порядкує,
Збитошників соромить і ганя.
Якось бреде ліском, аж чує:
На галяві шурхоче комашня.
Приглянувся: еге! – засапаний Мурах
До купки приволік травину.
Ти крадеш, друже? Просто жаж!
Доведете діброву до загину...
Ану, зажди,
Вернись, назад травинку поклади! –
Нараз у хащах тріск гучний почувся:
Пузатенький Бобер колоду поволік...
Господар у той бік
Не обернувся! [11, с.19].

Начальницьке недбальство, головотяпство, відсталість, безгосподарність – предмет критичної уваги письменника у байках «Ведмідь на центрифугі», «Латка на гребельці», «Стригун і воли», «Намул», «Дурна сила», «Лічба».

Життєву основу для своїх творів М. Тищук брав безпосередньо з довколишньої дійсності, з власної трудової практики, зі спілкування з робітниками та інженерно-технічними працівниками заводу, заробляв на хліб насущний. Це проявилось у змалюванні характерних виробничих колізій, конфліктів, у своєрідних, алегоричних за своїм змістом, образах технічних явищ, технологічних процесів. На перший погляд, лише негативні риси людської натури розкриває байка «Кран і Самоскид». Але якщо уважно вдивитися в її неодноплановий підтекст, то знову ж таки можна, відчитати не тільки думки про економічне, господарське безголов'я, а й натяк на «керівну і надихаючу» силу радянського часу:

Є і в людей напарники не гірші:
Когось охоче «надихне»,
Сам тягне норму – і не більше –
І спини власної, не бійся, не звихне [11, с.21].

Здається, уже й не пригадуємо незчисленні партійні, профспілкові, комсомольські зібрання різного рівня, виробничі наради, збори активу, на яких присутніх годинами змушували слухати занудні доповіді-проповіді, написані провидцям закулісними авторами. А вони ж були неодмінною частиною суспільного буття. Про це – байка «Папуга і Шпак».

М. Тишук виявляв винахідливість у розкритті облудного характеру, фальшивої, антиестетичної природи зразків псевдомистецтва, твореного на засадах соцреалізму. Показовою в цьому плані є байка «Лисиця та Їжак».

Упоравши Рябенку в холодку,
Гуляла Лиска у ліску.
Аж зирк – Їжак вмовився на пеньку,
Малює Лиса на листку.
Їжаче, любий! Ой, яка палітра!..
Не жаль за неї і, півлітра!
Ти чудотворець! Ти поет!
Яка робота пречудова!
Розцілювать тебе готова...
Я певна – Лис вподобає портрет.
Шкода ... не вправлюся ніяк, –
Їй скрушно відказав Їжак, –
Карикатурку можна б і кінчати,
Та промахнувся я: вузька
Ця рамка для листка,
І ніде курку змалювати...
Лисиця з подиву аж задки поточилась.
Та враз на Їжача грозою напустилась:
Нещасний дикобраз!
Ти блекоти, чи що, наївся зранку?
Ось намалюю я тобі останній раз!
Гляди ж, малюй, та не виходь за рамку!
Лисиця ладна за портрет
Прийнять карикатурку,
А намалюй, як тягне курку,
То начувайся наперед [10, с.54-55].

В образі Їжача письменник показав заляканого тоталітарною владою митця, котрий не наважується говорити правду про її злочинні дії. Йдеться про художника, який малює портрет самовдоволеного служника режиму – хитрого крадія Лиса, але робить це так, що справжня сутність «героя» опиняється за межами картини. Їжак кривить душою і перед Лисицею, і перед самим собою: «... ніде курку змалювати...» В образі Лисиці передано сутність радянської цензури. Ласолюбна прислужниця влади, сама перед цим «Упоравши Рябенку в холодку», «на Їжача грозою напустилась: ... Гляди ж, малюй, та не виходь за рамку!» Радянська цензура з усіх сил намагалася бути пильною, часто перестраховувалася там, де загрози для влади, підризу підвалин режиму явно не було. Досить згадати, як вона перекривала дорогу до читача нині визнаним високохудожнім творам: «Собор» Олеся Гончара, «Мертва зона», «Родинне вогнище» Євгена Гуцала, «Мальви» Романа Іваничука, «Полтава» Романа Андрияшка, «Іван» Івана Чендея, «Турецький міст» Романа Федоріва, «Меч Арєя» Івана Білика, «Свято останнього

млива» Феодосія Рогового. За відступи від соцреалістичних канонів і приписів не-обґрунтованим критичним нападкам піддавалися «Гетьманівна! Василя Мисика, «Гранослов» Дмитра Павличка, «Набережна, 12» Валерія Шевчука, оповідання Григора Тютюнника, романи Бориса Харчука та ін.

За репресованим, а потім начебто реабілітованим М. Тищуком стежили. Твори неблагонадійного письменника відкладали у довгі шухляди. У 70-80-х роках три книжки його байок були видані у Києві та Львові. Але до спілки письменників поета не прийняли. Перестрахувалися. Однак серед виданого те, що можна було інкримінувати автору як антирадянщину все-таки не раз проворонили. Зокрема, в байці «Лисиця та Їжак» цензори недобачили образу рамки як нав'язуваних владою умови і способу ідеологічного, суспільного, художнього мислення, образу рамки як алегоричного втілення радянської дійсності.

Як уже мовилося, справжній зміст своїх творів М. Тишук уміло маскував. Малюючи картини суспільних аномалій, зловживань з боку влади, він так зміщував акценти, що його важко було запідозрити в антирадянських настроях. А проте критичні стріли із сатиричного лука в бік влади летіли. Ось байка «Трутень і Муха» [10, с.95]. На перший погляд, у ній йдеться лише про ординарних корисливих ледарів, пристосуванців і образ Трутня не виходить за межі усталеного образу суспільного паразита. У моралі зазначається, що розмова персонажів відбувається «за столиком в чайній, а не в саду». Як правило в чайних поповнював сили простий люд. Фокус уваги цензора таким чином зміщувався на окремі, одиничні явища несвідомого ставлення до завдань будівництва «нового» суспільства, про які дозволялося вести мову у тогочасних ЗМІ. Але ж у тексті є такі слова: «Ну, що ж, нехай од праці пропаду, А рій до слави приведу!». Хіба вони не є вираженням грубо афішованих «самовідданості, жертвовного служіння ідеї», за якими приховувалися корисливість, пристосуванство, фальшива віра в комуністичні ідеали лицемірних проводирів, ідеологічних трутнів радянських часів? Серед творів про паразитизм владної верхівки формозмістовою виразністю виділяється також байка «У супразі». Уже назвою автор натякає на підробну однотайність у діях учасників трудового процесу. Найповніше ж головний зміст, згідно з традицією, проявляється в моралі: «Є в штаті в нас такий: тягти не поспіша, А надихає, бісова душа! [9, с.24].

Щоб відвести очі цензури від прихованого змісту таких творів, оригінальну частину збірки «Страви і приправи» (після неї йдуть переклади і переспіви) автор завершує рядками:

Чи не Горпинині то звички,
У Критиканів, що охочі
На наші хиби невеличкі
Широко витріщати очі? [11, с.39].

Внаслідок «хиб невеличких», як відомо, розвалився, «союз нерушимий». Своїми байками письменник приховано провіщав саме таку його долю.

Пригнічуваний радянщиною, М. Тишук не ідеалізував порядки за її кордонами. Він писав про утиски простого люду, про соціальні проблеми, якими хворіє західний світ. Нерідко твори такого плану грішать схематизмом, лобовим мисленням, ідейною заданістю. Зокрема, це властиво байкам «Крокодилячі сльози», «Лис-посередник», «Павук на клумбі». Натрапляємо і на байки, в яких проявляється розпливчатість світогляду, спроби переконати у своїй лояльності до радянського режиму. У байці «Пацюки» імперія зла навіть постає в образі Корабля, котрому пророкують загибель, але він, як мовиться

у творі, «надійний курс тримає». Звичайно, такі тексти є вимушеною поступкою, свідомою даниною владі. Переживши ув'язнення, цензурні утиски, письменник одягав маску смирення, вірнопідданості. Остерігаючись лапищ охранки, застерігав від небезпеки інших:

Ні в яким разі
Не забувайтеся в екстазі,
Бо поки в світі є співці —
Знаходяться ловці [10, с.38].

В той же час не міг вгамувати в собі протестний настрій:

Ой, що ж то, Одуде, за мода,
якщо талант народжує погода?

Митець талановитий і чесний, М. Тишук добре розумів, що повноцінності літературному твору надає передовсім новий зміст. Тому, пильно приглядаючись до життя, намагався розгледіти і висвітлити раніше не проявлені його грані, нові суспільні явища, конфлікти, характери. В алегоричній формі він веде мову про фальсифікацію української історії («Два казкарі»), безпредметне забалакування суспільних проблем («Лічба»), прояви грубого тиску, безкультур'я в радянському стилі керівництва («Сила голосу»), підвійну мораль («Господар і Пес»), зловживання владою («Сіно»), духовну обмеженість («Синичка і Водяний Павук») та ін. Письменник сміливо розробляв нові теми, пов'язані з цивілізаційними змінами, науково-технічним прогресом. У цілій низці творів увагу зосереджено на формалізмі і заскорузлості у питаннях розвитку науки («Вітряк і Вихор»), «Ведмідь при центрифугі», «Рябко й електропастух», «Переможець», «Кран і Самоскид», «Дурна сила»).

Однією з особливостей розробки проблематики було використання в текстах нових наукових понять, термінів, назв машин, приладів тощо. Особливо часто вони зустрічаються в останніх за часом написання творах і є або іменами персонажів: Репродуктор, Кран, Самоскид, Електроплитка, Сумка синтетична; або виконують функції значимих художніх деталей: мотоцикл, мікрофон, центрифуга, електропастух, робот. Розширенню застосування такої лексики сприяла професійна діяльність автора.

Висновки. Незважаючи на складні проблеми в житті України за радянських часів, М. Тишук намагався сказати людям слово правди, плекав надії на українське відродження, всенародний рух до волі і справедливості. У кращих його творах, хоч і в прихованій формі, але знайшли оригінальне художнє висвітлення важливі аспекти буття суспільства та особистості в ту епоху, прояви згубного впливу на них з боку тоталітарного режиму, глибинні прагнення українства до соціального та національного визволення.

Сповідуючи традиції класичної байки, письменник наповнював свої твори новим змістом, вдаючись до зображення колізій, конфліктів, деформацій у внутрішньому світі людини того часу. Змістом алегорії ставали типові людські вади найдавнішого походження, а також «пророслі» з надр людської натури як наслідок тоталітарного впливу. У байках М. Тищука йдеться про прояви народженої соціальними умовами масової жорстокості, совківського кар'єризму, угодиництва, «стукацтва». Серед створених поетом образів окреме місце займають образи, в основі яких — явища, продуковані науково-технічним прогресом. З-поміж маси персонажів виділяються «герої», сутнісно пов'язані з останнім: Репродуктор, Кран, Самоскид, Електроплитка, Сумка синтетична та ін.

Образною функціональністю байкар наділяє технічні реалії новітнього часу такого штабу: мікрофон, мотоцикл, центрифуга, електропастих, робот та ін. Вони виконують роль художніх деталей, сприяють збагаченню алегоричних нюансів. Багато з них мають алюзивний характер, вказують на прихований зміст, що розкривається у роздумах про руйнацію підвалин суспільства і особистості в умовах тоталітаризму.

Список використаних джерел і літератури:

1. Годованець М.П. Поезії 1917-1920 рр. / упоряд., автор вступ. статті та приміток Ю.В. Телячий. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. 78 с.
2. Горбатюк В. Гостре слово тихої людини. *Південний Буг. Літературно-публіцистичний альманах*. Хмельницький, 2020. №5-6. С. 178-180.
3. Зуб І. Сатира і гумор. 60-90-ті роки. Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн. Кн. 2. Друга половина ХХ ст. / за редакцією В.Г. Дончика. Київ: Либідь, 1998. 456 с.
4. Косматенко А. Шрапнеллю та шротом. *Сатиричним залпом. Сатира та гумор*. Київ: Молодь, 1973.
5. Красюк П. Серйозний трудивник «смішного» цеху. *Тишук М. «Підкована жаба»*. Львів: Каменяр, 1991. 158 с.
6. Огієнко І. До Сонця! Літературна Хмельниччина ХХ століття. Хмельницький: Поліграфіст, 2005. 607 с.
7. Сварник І. Талант, помножений на труд. *Тишук М. «Страви і приправи»*. Львів: Каменяр, 1982. 55 с.
8. Телячий Ю. «Народу рідному – усе!» Творча праця М.П. Годованця періоду Української революції 1917-1920 рр. *Годованець М.П. Поезії 1917-1920 рр.* Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. С. 11-26.
9. Тишук М. Пес і мікрофон: Сатира і гумор. Київ: Рад. письменник, 1985. 63 с.
10. Тишук М. Підкована жаба: Байки та гуморески. Львів: Каменяр, 1991. 158 с.
11. Тишук М. Страви і приправи: Байки. Львів: Каменяр, 1982. 55 с.

References:

1. Hodovanets, M.P. (2008). Poezii 1917-1920 rr. / uporiad., avtor vstup. statiti ta prymytok Yu.V. Teliachyi. Khmelnytskyi: PP Melnyk A.A., 78. (In Ukr.).
2. Horbatiuk, V. (2020). Hostre slovo tykhoi liudyny. Pivdennyi Buh. Literaturno-publistsystychnyi almanakh. Khmelnytskyi, 5-6, 178-180. (In Ukr.).
3. Zub, I. (1998). Satyra i humor. 60-90-ti roky. Istoriia ukrainskoi literatury KhKh stolittia: U 2 kn. Kn. 2. Druha polovyna KhKh st. Za redaktsiieiu V.H. Donchyka. Kyiv: Lybid, 456. (In Ukr.).
4. Kosmatenko, A. (1973). Shrapnellu ta shrotom. Satyrychnym zalpom. Satyra ta humor. Kyiv: Molod. (In Ukr.).
5. Krasniuk, P. (1991). Serioznyi trudivnyk «smishnoho» tsekhu. U kn. Tyshchuk M. «Pidkovana zhaba». Lviv: Kameniar, 158. (In Ukr.).
6. Ohienko, I. (2005). Do Sontsia! Literaturna Khmelnychchyna KhKh stolittia. Khmelnytskyi: Polihrafist, 607. (In Ukr.).
7. Svarnyk, I. (1982). Talant, pomnozhenyi na trud. U kn. Tyshchuk M. «Stravy i prypravu». Lviv: Kameniar, 55. (In Ukr.).
8. Teliachyi, Yu. (2008). «Narodu ridnomu – use!» Tvorchy pratsia M.P. Hodovanetsia periodu Ukrainkoi revoliutsii 1917-1920 rr. / Hodovanets M.P. Poezii 1917-1920 rr. Khmelnytskyi: PP Melnyk A.A., 11-26. (In Ukr.).
9. Tyshchuk, M. (1985). Pes i mikrofon: Satyra i humor. Kyiv: Rad. pysmennyk, 63. (In Ukr.).

10. Tyshchuk, M. (1991). *Pidkovana zhaba: Baiky ta humoresky*. Lviv: Kameniar, 158. (In Ukr.).
11. Tyshchuk, M. (1982). *Stravy i prypravy: Baiky*. Lviv: Kameniar, 55. (In Ukr.).

Valerii Shchehelskyi

SATIRICAL PORTRAIT OF SOVIET REALITY IN THE WORKS OF MYKOLA TYSHCHUK

Literary and artistic process of the second half of the 20th century. In Ukraine was ambiguous and extremely colorful. Some of its aspects are still poorly covered or completely unnoticed. The satire and humor of that time have not yet received due attention of scientists. The figures of individual satirists and humorists of the «second rank» are still «in the shadows».

Changes in the social atmosphere of the 1960s and 1980s gave reason to hope for the liberation of Ukrainian satire and humor from the corridor of restrictions. The author of the article reveals the problematic and thematic features of the epic heritage of the Ukrainian writer of the second half of the 20th century. Mykola Tyshchuk. The main attention is focused on the content aspects of the works, the originality of the allegorism used in them.

It has been noticed that his works are characterized by meaningful allegorism, a subtle ability to conduct a hidden conversation with the reader about painful, life-threatening problems of the time. M. Tyshchuk tried to tell the people the word of truth, cherished hopes for Ukrainian revival, a national movement towards freedom and justice. In his best works, although in a hidden form, important aspects of the existence of society and the individual in that era, manifestations of the harmful influence on them by the totalitarian regime, and deep aspirations of Ukrainians for social and national liberation found original artistic coverage. Adhering to the traditions of the classical fable, the writer filled his works with new content, resorting to the depiction of collisions, conflicts, and deformations in the inner world of man at that time. M. Tyshchuk's fables deal with manifestations of mass cruelty born of social conditions, Sovkiv careerism, cronyism, «snapping».

Among the images created by the poet, a special place is occupied by images based on phenomena produced by scientific and technological progress. Among the mass of characters stand out «heroes» essentially related to the latter: Reproducer, Crane, Dump truck, Electric tile, Synthetic bag, etc.

Biker gives figurative functionality to the modern technical realities of such a headquarters: a microphone, a motorcycle, a centrifuge, an electric shepherd, a robot, etc. Many of them have an allusive character, they point to the hidden meaning that is revealed in the reflections on the destruction of the foundations of society and the individual under the conditions of totalitarianism.

Key words: Mykola Tyshchuk, writer, fable, allegory, content, form, image, totalitarianism.

Отримано: 4.11.2024 р.

ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

УДК 811.161.2' 373.45

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.97-106

Наталія Гудима

*ORCID 0000-0002-6192-3779,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ ІМІДЖУ ПЕДАГОГА

У статті проаналізовано одне із актуальних питань початкової освіти – формування комунікативної компетентності вчителя як одного зі складників іміджу педагога. Йдеться про основні напрями дослідження проблеми структурних компонентів комунікативної компетентності; описано роль комунікативної компетентності у формуванні іміджу вчителя початкових класів; окреслено компоненти комунікативної компетентності; виокремлено шляхи розвитку комунікативної компетентності вчителя початкових класів; змодельовано практико-орієнтовані кейси, вправи, що сприяють формуванню комунікативної компетентності педагога через призму ідей І. Огієнка та сучасного освітнього середовища початкової школи.

Ключові слова: комунікація; компетентність; структура комунікативної компетентності вчителя початкових класів; імідж педагога; діяльнісні методи навчання; актуальні питання початкової освіти.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку сучасного суспільства висуває нові вимоги до освітніх технологій формування професійної компетент-

ності майбутнього вчителя початкової школи. Відповідно до цих вимог сучасний учитель початкових класів має володіти комунікативною компетентністю, яка є важливим чинником формування його професійного рівня, ключовим компонентом іміджу педагога, його успішної професійної діяльності.

Тема комунікативної компетентності вчителів початкових класів як ключового компонента професійного іміджу педагога є актуальною в педагогічній науці. Її дослідженням займаються як українські, так і закордонні науковці, зокрема проблема формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів достатньо широко висвітлена в працях О. Пометун, Л. Хоружої, Н. Гузій, В. Сухомлинського, І. Огієнка, В. Захарова, Н. Кузьміної, Н. Гудими, К. Лесик, С. Петрушина, Н. Мелескєспевої, Л. Петровської, Є. Прозорова, О. Сидоренка, В. Семиченко, Л. Ткаченко, Л. Філатової та інших. Ґрунтовні дослідження в цій галузі здійснили й представники зарубіжних наукових шкіл, зокрема Л. Бахман, М. Кенел, В. Купах, А. Палмер, М. Свейнта, Б. Шпітсберг, Дейл Карнегі, Джон Гатті, Деніел Гоулман та інші.

Так, О. Пометун, відома дослідниця в галузі педагогіки та методики викладання, досліджує питання формування комунікативної компетентності вчителів; Л. Хоружа працює над розвитком педагогічної майстерності та впливу особистісних якостей учителя на його імідж; Н. Гузій досліджує професійний імідж педагога та його компоненти, зокрема комунікативну компетентність; В. Сухомлинський аналізував взаємодію вчителя з учнями на основі комунікації; І. Огієнко [9; 10] в процесі формування комунікативної компетентності педагога великого значення надавав слову вчителя, культурі його мовлення, чимало уваги приділяв питанню комунікативної компетентності педагога. Його погляди та дослідження залишаються актуальними для сучасної педагогіки. Основними аспектами у формуванні комунікативної компетентності педагога є [1]:

1. *Важливість мови в роботі педагога.* І. Огієнко наголошував, що мова є основним інструментом навчання і виховання. Педагог має володіти літературною нормою рідної мови, адже якісна мова педагога формує мовну культуру учнів. Він підкреслював, що вчитель повинен бути зразком мовлення, зокрема чітким, правильним і виразним.
2. *Культура спілкування педагога.* У своїх працях І. Огієнко звертав увагу на етичний бік комунікації. Педагог має спілкуватися з учнями ввічливо, з повагою до їхньої особистості, що сприяє створенню довірливих стосунків і ефективному освітньому процесу. Він наголошував на індивідуальному підході до кожного учня через уважне слухання і розуміння його потреб.
3. *Виховна функція слова.* І. Огієнко вважав, що слово педагога має не лише навчальну, а й виховну силу. Виховання через слово формує моральні й духовні цінності учнів. Учений закликав уникати лайки, грубощів чи слів, що принижують учня, і підкреслював значення позитивної мотивації через слово.
4. *Духовність та етика педагога.* Для І. Огієнка було важливо, щоб педагог демонстрував власним прикладом високі моральні принципи. Етика спілкування педагога повинна ґрунтуватися на духовності, відповідальності й чесності.
5. *Практичні рекомендації для педагогів.* І. Огієнко пропонував педагогам постійно працювати над власною мовною і комунікативною культурою: читати класичну літературу, дотримуватися мовних норм і уникати жаргонізмів. Він закликав викладати матеріал доступно, адаптуючи його до рівня учнів.

Іван Огієнко підкреслював, що комунікативна компетентність педагога є ключовою у формуванні іміджу педагога. Вона базується на досконалому володінні мовою, культурі спілкування, етичних принципах та виховній силі слова [9].

Метою дослідження є проаналізувати формування комунікативної компетентності вчителя початкових класів як одного із ключових компонентів іміджу педагога, зокрема роль комунікативної компетентності у формуванні іміджу; окреслити компоненти комунікативної компетентності; виокремити шляхи розвитку комунікативної компетентності вчителя початкових класів; змодельовувати практико орієнтовані кейси, вправи, що сприяють формуванню комунікативної компетентності педагога через призму ідей І. Огієнка та сучасного освітнього середовища початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна компетентність учителя початкових класів є одним із ключових компонентів професійного іміджу педагога. Вона включає сукупність знань, навичок, умінь і особистісних характеристик, які забезпечують ефективне спілкування з учнями, батьками, колегами та іншими учасниками освітнього процесу [3]. Розглянемо основні аспекти цього поняття.

Комунікативну компетентність визначаємо як здатність педагога встановлювати продуктивні взаємини, передавати інформацію, мотивувати учнів до навчання і вирішувати конфліктні ситуації.

Комунікативна компетентність охоплює такі компоненти [6]:

- *Вербальна компетентність* – уміння чітко та доступно формулювати думки, використовувати мову, зрозумілу для дітей молодшого шкільного віку.
- *Невербальна компетентність* – володіння засобами невербальної комунікації: жестами, мімікою, інтонацією.
- *Емпатійність* – здатність розуміти емоційний стан учнів і реагувати на їхні потреби.

Зазначимо, що комунікативна компетентність є важливим аспектом іміджу педагога, адже саме через спілкування формується сприйняття вчителя з боку учнів, батьків та колег. Вона включає в себе здатність педагога ефективно передавати інформацію, слухати, співпереживати, бути гнучким у вирішенні конфліктів і налагодженні взаєморозуміння.

Комунікативна компетентність є невід’ємною частиною іміджу вчителя, оскільки саме через спілкування формується враження про професіоналізм педагога [4]. Вона впливає на такі аспекти:

1. *Довіра батьків та учнів.* Здатність педагога відкрито та ефективно взаємодіяти з родинами учнів підвищує їхню лояльність і впевненість у кваліфікації вчителя.

Наприклад, учитель молодших класів регулярно проводить індивідуальні зустрічі з батьками, обговорюючи успіхи та виклики учня. Він не лише акцентує на проблемах, але й пропонує рішення, які батьки можуть застосувати вдома. Такий підхід викликає довіру й підтверджує професіоналізм педагога.

Практичний кейс: Якщо учень неухважний на уроках, учитель може пояснити батькам, як ігрові вправи вдома сприяють розвитку уваги. Така співпраця створює атмосферу партнерства.

2. *Авторитет серед учнів.* Учні молодшого шкільного віку реагують не лише на професійні знання, а й на дружню, щирю атмосферу, яку створює педагог.

Наприклад, педагог, який відкритий до діалогу, створює атмосферу, де учні можуть вільно висловлювати свої думки, не боячись помилок. Це допомагає учням почуватися комфортно та сприяє зростанню їхньої поваги до вчителя.

Практичний кейс: Учитель проводить інтерактивні уроки, де учні обговорюють проблему з точки зору різних персонажів чи ситуацій. Наприклад,

під час вивчення природничої освітньої галузі педагог дає учням завдання стати «екологами», які мають знайти способи збереження довкілля.

3. Репутація серед колег. Успішна комунікація сприяє налагодженню партнерських відносин у педагогічному колективі.

Наприклад, успішна комунікація з колегами допомагає вчителю налагоджувати партнерські відносини, організовувати спільні заходи та розв'язувати конфлікти.

Практичний кейс: Під час обговорення навчального плану педагог пропонує варіанти інтеграції різних дисциплін, наприклад, створення проєкту, де учні виготовляють географічні карти (природнича освітня галузь) з історичними позначками (історична освітня галузь) та розраховують відстані між містами (математична освітня галузь).

Комунікативна компетентність учителя початкових класів складається з таких складників [11]:

- *Психологічна грамотність* – розуміння психологічних особливостей молодших школярів, їхніх індивідуальних і вікових потреб.

Цей складник передбачає знання та розуміння психологічних особливостей молодших школярів, що допомагає вчителю ефективно адаптувати освітній процес до потреб дітей.

Практичні приклади:

Індивідуальний підхід. Учитель помічає, що одна дитина краще сприймає візуальну інформацію (через малюнки), а інша – через слухові канали (оповідання). Відповідно, для однієї дитини застосовується презентація з ілюстраціями, а для іншої – пояснення у формі казки.

Розуміння емоційного стану. Учитель уміє визначити, що учень засмучений чи перетремований, і пропонує коротку фізичну активність або перерву.

Робота з віковими потребами. Молодші школярі потребують ігрової діяльності. Учитель використовує дидактичні ігри для пояснення тем, наприклад, інтерактивну гру з математики «Мандрівка цифрами».

- *Педагогічна риторика* – уміння повідомити складний матеріал у простій формі, розвиваючи мовлення та критичне мислення учнів.

Цей компонент зосереджений на вмінні подати складну інформацію просто та зрозуміло, при цьому розвиваючи у дітей мовленнєві навички та критичне мислення.

Практичні приклади:

Зрозуміле пояснення. Під час вивчення дробів учитель використовує приклад із яблуком: «Уявіть, що у нас є яблуко, яке потрібно розділити на дві рівні частини. Як називається одна частина?»

Використання питань. Учитель ставить запитання для стимулювання критичного мислення: «Чому вода в калюжах зникає після дощу? Як це пов'язано із сонцем?»

Моделювання діалогів. Для розвитку мовлення учитель організовує рольові ігри, наприклад, учні інсценують казку або ведуть дискусію про те, як поводитися у складних ситуаціях.

- *Конфліктологічна компетентність* – здатність попереджати, пом'якшувати чи вирішувати конфліктні ситуації, що виникають в освітньому процесі.

Цей складник, на нашу думку, допомагає вчителю попереджати та ефективно вирішувати конфлікти між учнями або між учнем і вчителем.

Практичні приклади:

Попередження конфліктів. Учитель встановлює правила поведінки у класі спільно з дітьми, наприклад: «У нашому класі ми слухаємо одне одного і не перебиваємо».

Пом'якшення конфлікту. Якщо два учні посперечалися, учитель пропонує обом висловитися і допомагає знайти компроміс, наприклад, обмін іграшками або чергування в користуванні предметами.

Робота над емоціями. Вчитель навчає дітей керувати своїми емоціями, застосовуючи техніки, наприклад, глибоке дихання або метод «квадрата спокою» (рахунок до 4 перед дією).

- *Мотиваційне спрямування* – здатність через спілкування надихати та мотивувати дітей на навчання.

Мотиваційний складник полягає у вмінні через комунікацію мотивувати учнів до навчання.

Практичні приклади:

Позитивне підкріплення. Учитель хвалить дитину не тільки за правильну відповідь, але й за старання: «Ти чудово попрацював над цією задачею, хоча вона була непростю!»

Створення цікавих завдань. Наприклад, урок «Я досліджую світ» у формі квесту: діти шукають «скарби природи» (листя різних форм, квіти, камінці), виконуючи завдання.

Зв'язок із життям. Учитель пояснює практичну користь знань, наприклад: «Чи знаєш ти, що таблиця множення допоможе тобі швидше порахувати гроші, коли купиш морозиво?»

Ці компоненти у комплексі формують комунікативну компетентність учителя, сприяючи ефективній взаємодії з учнями та створенню сприятливого середовища для навчання.

Відомо, що розвиток комунікативної компетентності є важливим для вчителя початкових класів, адже ефективна взаємодія з учнями, батьками та колегами сприяє створенню позитивного освітнього середовища.

Для вдосконалення комунікативних навичок учителю початкових класів варто [12]:

1. *Брати участь у тренінгах і семінарах.* Курси з ефективної комунікації або майстер-класи з педагогічної майстерності.

Приклад: Учитель бере участь у тренінгу з ненасильницького спілкування, де навчається розпізнавати емоції учнів і реагувати на них без конфліктів. Після цього вчитель починає використовувати методику «Я-повідомлень» (наприклад, замість «Ти не слухаєш!» говорить: «Я почувуюся непочутим, коли мене перебивають»).

Практичне завдання: Провести тренінг серед колег, використовуючи отримані знання, щоб спільно відпрацьовувати нові техніки комунікації.

2. *Вивчення сучасних методів педагогіки.* Використання інтерактивних ігор, дискусій, роботи в групах.

Приклад: Учитель застосовує методику «Ротаційні станції», де учні працюють у групах над завданнями. Це стимулює їх обговорювати ідеї, слухати одне одного та вчитися вирішувати конфлікти. Наприклад, під час уроку «Я досліджую світ» учні обговорюють, як розподілити обов'язки в груповому проєкті.

Практичне завдання: Запропонувати учням гру «Обмін думками», де кожен має висловити свою позицію та аргументувати її, слухаючи інших.

3. *Рефлексія власної діяльності.* Аналіз успішності комунікації з учнями, батьками та колегами.

Приклад: Учитель після кожного уроку проводить самоаналіз, відповідаючи на запитання: «Чи вдалося встановити контакт із кожним учнем? Чи була комунікація зрозумілою? Як можна вдосконалити підхід?» Наприклад, виявляє, що деяким учням не вистачило часу для відповідей, і впроваджує більше пауз між запитаннями.

Практичне завдання: Завести щоденник рефлексії, де щотижня записувати приклади успішної комунікації та ситуації, які потребують покращення.

4. *Читання фахової літератури.* Наприклад, праці з педагогічної психології або методик ефективного спілкування.

Приклад: Ознайомлення з книгою «Ефективне спілкування з дітьми» авторів Джоанн Фабер та Адель Мазліш. Учитель починає використовувати запропоновані в книзі підходи для вирішення конфліктів, наприклад, емпатичне слухання або уникання осуду.

Практичне завдання: Організувати книжковий клуб серед учителів, щоб обговорювати прочитані матеріали та спільно шукати шляхи впровадження знань.

Отже, реалізація цих методів допомагає формувати в учителя навички відкритої, емпатичної та результативної комунікації, адже успіх залежить від систематичного впровадження та оцінки результатів.

Викремимо складові комунікативної компетентності [2]:

Емпатія – здатність зрозуміти емоційний стан учня чи колеги.

Наприклад, якщо учень виглядає засмученим, педагог обережно запитусь, чи потрібна допомога, створюючи умови для довірливого спілкування.

Гнучкість – уміння адаптувати стиль спілкування до аудиторії.

Наприклад, у розмові з батьками вчитель використовує прості й доступні терміни, уникаючи надмірної професійної мови.

Активне слухання – уважність до співрозмовника.

Наприклад, під час обговорення поведінки учня з батьками педагог уважно слухає, не перебиваючи, а потім ставить уточнювальні запитання.

Отже, розвинена комунікативна компетентність дозволяє педагогу не лише створити позитивний імідж, але й забезпечити ефективність освітнього процесу, оскільки вчитель, який уміє слухати і говорити, стає містком між знаннями та учнем.

Праці І. Огієнка залишаються цінним ресурсом для сучасних педагогів, які прагнуть підвищувати власний рівень професіоналізму, адже професійне мовлення вчителя початкової школи, як стверджував І. Огієнко, повинно здійснювати інтелектуальний, емоційно-вольовий і моральний вплив на учнів. Слова вчителя мають нести в собі енергію його почуттів, переживань. У деяких ситуаціях мовлення вчителя повинно бути засобом збудження активності учнів (пізнавальної), в інших – засобом гальмування їхніх психічних реакцій (зняття негативних емоцій). Слово справжнього вчителя викликає в учнів відповідні почуття, навіює, переконує. Тому вчитель у спілкуванні з учнями має орієнтувати себе на цілеспрямований добір мовних і мовленевих засобів [10].

Формування комунікативної компетентності є ключовим завданням сучасного педагога, оскільки воно безпосередньо впливає на його імідж та здатність ефективно навчати і взаємодіяти з учнями, батьками та колегами. На основі проведеного аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури виокремимо методичні рекомендації, які можуть допомогти вчителям початкових класів удосконалити свої комунікативні навички:

1. Особистісний розвиток і рефлексія. Аналіз власного стилю комунікації: регулярно оцінювати, наскільки висловлювання зрозумілі, доброзичливі й відкриті для учнів, а ведення рефлексивного щоденника допоможе виявити сильні сторони і слабкі місця.

Розвиток емоційного інтелекту: навчитися розпізнавати емоції учнів і відповідно реагувати, створюючи атмосферу довіри.

Самоосвіта: читання літератури з психології, педагогіки та комунікацій для вдосконалення мовленнєвих навичок.

2. Створення доброзичливої атмосфери в класі. Використання позитивного мовлення: замінити критику на конструктивні зауваження, підкреслюючи успіхи учнів.

Індивідуальний підхід: звертатися до кожного учня за іменем, ураховувати їхній рівень розвитку та індивідуальні особливості.

Інтерактивні методи навчання: застосовувати рольові ігри, дискусії, проєктну роботу для розвитку комунікаційних навичок учнів.

3. Використання сучасних методів навчання

Технології розвитку мовлення:

- Метод «Навчаємося разом»: спільне обговорення тем, завдань чи казок.
- Методика «Шість капелюхів мислення»: розгляд ситуацій із різних точок зору для розвитку критичного мислення і вміння висловлювати думки.
- Мовні ігри: наприклад, «Завершіть речення», «Склади історію».
- Цифрові технології: використовувати мультимедійні презентації, інтерактивні дошки, додатки для мовленнєвих вправ.

4. Комунікація з батьками.

Регулярний зворотний зв'язок: організовувати батьківські зустрічі, де можна обговорити успіхи учнів та їх потреби.

Використання сучасних засобів зв'язку: групи у месенджерах або електронні листи для обміну інформацією.

Емоційна підтримка батьків: допомогти батькам розуміти освітні процеси, рекомендувати стратегії для розвитку комунікаційних навичок дітей вдома.

5. Робота над іміджем педагога.

Мовленнєвий етикет: завжди висловлюватися ввічливо, використовувати коректні формулювання, уникати жаргонізмів.

Зовнішній вигляд: охайність і діловий стиль сприяють формуванню позитивного враження.

Презентація себе: брати участь у публічних заходах, конференціях, обмінюватися досвідом із колегами.

6. Професійна взаємодія.

Колегіальність: демонструвати відкритість до співпраці, підтримувати обмін досвідом у педагогічному колективі.

Конструктивне вирішення конфліктів: практикувати активне слухання і спільний пошук рішень.

7. Розвиток комунікаційних компетентностей учнів.

Організація роботи в парах і групах: це сприяє вмінню слухати і висловлювати власні думки.

Розвиток діалогічного мовлення: впроваджувати вправи на розігрування діалогів, інсценізацію.

Заохочення участі у виступах: створювати умови для презентації проєктів, участі у конкурсах і святах.

Такі рекомендації, на нашу думку, сприяють не лише формуванню комунікативної компетентності вчителя, а й розвитку відповідних навичок у його учнів, адже комунікація є основою успішної педагогічної діяльності, а ефективний педагог – це завжди майстер слова і приклад людяності.

Висновки. Отже, комунікативна компетентність є основою успішної педагогічної діяльності та формування позитивного іміджу вчителя початкових класів. Її розвиток дозволяє створити сприятливу атмосферу для навчання, налагодити довірливі відносини з учасниками освітнього процесу та підвищити ефективність освітньої роботи.

Список використаних джерел і літератури:

1. Аршавська О., Сковрцова О., Вятютнев М. Формування комунікативної компетентності вчителів. *Публікації в рамках педагогічних досліджень*. Київ: Освітні практики, 2018.
2. Бірюк Л.Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки: психолого-дидактичний аспект: навчальний посібник. Чернігів: НДУ імені Т.Г. Шевченка, 2019.
3. Богуш А.М. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей у системі дошкільної і початкової освіти. Київ: Педагогічна думка, 2006.
4. Гудима Н. Мовленнєва майстерність учителя початкової школи у світлі ідей Івана Огієнка та в умовах НУШ. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Сер. філол. / редкол.: Л. Марчук (голов. ред.), О. Рарицький (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 16. С. 155-161.
5. Гудима Н.В., Ковальчук О.В., Мелекесцева Н.В. Комунікація учасників освітнього процесу як один зі складників у створенні безпечного освітнього середовища в початкових класах. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. В.В. Буназової. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. №1. С. 27-37. URL: <https://lkp.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/1126>
6. Гудима Н., Мелекесцева Н., Ковальчук О. Ідеї І. Огієнка в підготовці сучасного вчителя початкової школи. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Сер. філол. / [редкол.: Л. Марчук (гол. ред.), О. Рарицький (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 131-137.
7. Кипиченко Л.М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць*. Київ: Університет Грінченка, 2020.
8. Кузьменко С.С., Райська Л. Г. Теоретичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів в умовах сучасної освітньої системи. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Чернігів, 2021. С. 45-46.

9. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Київ: Видавництво «Українська школа», 1918.
10. Огієнко І. Українська культура. Курс лекцій. Вінниця: Нова Україна, 1991.
11. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. Київ: Радянська школа, 1988.
12. Chykalova T., Mieliekiestseva N., Kovalchuk O., Hudyma N. and others. Professional competencies of primary school teachers: life-long learning. *AD ALTA Journal of interdisciplinary research*. 2021. Vol. 11. Issue 2. Special issue XXII. P. 27-33. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_05.pdf

References:

1. Arshavska, O., Skvortsova, O., Viatutnev, M. (2018). Formuvannya komunikativnoi kompetentnosti vchyteliv. [Publikatsii v ramkakh pedahohichnykh doslidzhen]. Kyiv: Osvitni praktyky. (in Ukr.).
2. Biriuk, L.Ya. (2019). Formuvannya komunikativnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv u protsesi profesiinoi pidhotovky: psykholoho-dydaktychnyi aspekt: navchalnyi posibnyk. Chernihiv: NDU imeni T.H. Shevchenka. (in Ukr.).
3. Bohush, A.M. (2006). Komunikativno-movlennievi rozvytok ditei u systemi doshkilnoi i pochatkovoï osvity. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukr.).
4. Hudyma, N. (2019). Movlennieva maisternist uchytelia pochatkovoï shkoly u svitli idei Ivana Ohienka ta v umovakh NUSh. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zb. Ser. filol. / redkol.: L. Marchuk (holov. red.), O. Rarytskyi (vidp. red.)* ta in. Kam'ianets-Podilskyi: Kam'ianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 155-161. (in Ukr.).
5. Hudyma, N.V., Kovalchuk, O.V., Mieliekiestseva, N.V. (2024). Komunikatsiia uchasyvnykiv osvitnoho protsesu yak odyin zi skladnykiv u stvorenni bezpechnoho osvitnoho seredovyshcha v pochatkovykh klasakh. *Naukovi zapysky. Seriia «Psykholoho-pedahohichni nauky»* (Nizhynskyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia) / za zah. red. V.V. Burnazovoi. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, (1), 27-37. URL: <https://lcp.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/1126>. (in Ukr.).
6. Hudyma, N., Mieliekiestseva, N., Kovalchuk, O. (2020). Idei I. Ohienka v pidhotovtsi suchasnoho vchytelia pochatkovoï shkoly. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zb. Ser. filol. / [redkol.: L. Marchuk (hol. red.), O. Rarytskyi (vidp. red.)* ta in.]. Kam'ianets-Podilskyi: Kam'ianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, (VII), 131-137. (in Ukr.).
7. Kypychenko, L.M. (2020). Komunikativna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovoï shkoly yak psykholoho-pedahohichna problema. *Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Universytet Hrinchenka. (in Ukr.).
8. Kuzmenko, S.S., Raiska L.H. (2021). Teoretychni zasady formuvannya komunikativnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh suchasnoi osvitnoi systemy. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Chernihiv, 45-46. (in Ukr.).
9. Ohienko, I. (1918). Nauka pro ridnomovni oboviazky. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska shkola». (in Ukr.).
10. Ohienko, I. (1991). Ukrainska kultura. Kurs lektsii. Vinnytsia: Nova Ukraina. (in Ukr.).
11. Sukhomlynskyi, V.O. (1988). Sto porad uchyteliv. Kyiv: Radianska shkola. (in Ukr.).
12. Chykalova, T., Mieliekiestseva, N., Kovalchuk, O., Hudyma N. (2021). and others. Professional competencies of primary school teachers: life-long learning. *AD ALTA Journal of interdisciplinary research*, 11, 2, Special issue XXII, 27-33. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_05.pdf. (in Ukr.)

Hudyma Nataliia

COMMUNICATIVE COMPETENCE PRIMARY CLASS TEACHER AS ONE OF THE KEY COMPONENTS OF THE IMAGE OF A TEACHER

The article analyzes one of the urgent issues of primary education – the formation of a teacher's communicative competence as one of the components of a teacher's image. It is about the main directions of research into the problem of structural components of communicative competence; the role of communicative competence in forming the image of a primary school teacher is described; the components of communicative competence are outlined; the ways of developing the communicative competence of primary school teachers are singled out; practically oriented cases, exercises that contribute to the formation of the teacher's communicative competence through the prism of the ideas of I. Ohienko and the modern educational environment of the primary school.

Among the important and bright outstanding figures in Ukrainian culture and pedagogy, Ivan Ohienko, known as a prominent figure in science and education, takes a special place. His scientific works contain a number of recommendations and advice on the content, forms, methods and means of education, the use of which will contribute to the improvement of the primary education system. According to Ivan Ohienko's ideas, the tasks of primary education are realized first of all through learning and understanding of the native language, history and national traditions.

I. Ohienko believed that only a competent teacher, aimed at self-improvement, can properly ensure the intellectual and spiritual development of the young generation. The teacher occupies a central place in the pedagogical process in the case of the pupil's positive attitude to him, and affects the child's consciousness, subconscious and feelings.

Modern teacher has to rethink his own position in the educational process, update his professional thinking, focus on self-education and systematic analysis of his own teaching activities, tracking the effectiveness of their work through a monitoring system. The new teacher should teach children activity, teamwork skills, when they can complement each other, stimulate their self-development and self-improvement.

Key words: communication; competence; the structure of communicative competence of primary school teachers; image of the teacher; active learning methods; topical issues of primary education.

Отримано: 18.09.2024 р.

УДК 811.161.2'27:[37.017.4:172.15

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.107-117

Світлана Каленюк

ORCID 0000-0002-6055-8351,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови і літератури,*

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

Наталія Шеремета

ORCID 0000-0002-7398-6734,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНО СВІДОМОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто теоретичні засади та практичні аспекти формування національної та громадянської ідентичності учнів на уроках української мови та літератури; визначено вагомість освітніх, інформаційно-просвітницьких і виховних заходів з української мови і літератури в аспекті викликів сьогодення.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, українська мова, українська література, громадянська ідентичність, національна свідомість, мовна особистість, методи навчання.

Постановка проблеми. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних реаліях російсько-української війни потребує переосмислення й активізації. Існує низка проблем, що потребує вирішення. Зокрема, недостатньо розроблено методику національно-патріотичного виховання, що відповідала б викликам інформаційної епохи; складно оцінювати його результати; бракує балансу між формуванням національної ідентичності та відкритістю до інших культур; не подолано формалізм у формуванні національної самосвідомості учнів.

Проблеми національно-патріотичного виховання розглядаються і з позицій сьогодення, й у контексті педагогічної спадщини праць Г. Ващенко, Б. Грінченка, М. Драгоманова, М. Костомарова, Ю. Липи, В. Сухомлинського, К. Ушинського, І. Франка й інших. Шляхи піднесення ефективності громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного, духовно-морального виховання засобами української мови та літератури досліджували О. Біляєв, Н. Бондаренко, М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Косянчук, Л. Мацько, М. Пентилюк, А. Попович та ін. У їхніх роботах розглянуто теоретичні засади та практичні аспекти формування національної свідомості учнів, запропоновано інноваційні методики викладання. Особливу увагу дослідники приділяють ролі вчителя у процесі національно-патріотичного виховання та використанню сучасних освітніх технологій.

Мета дослідження – систематизувати наявні наукові розвідки про національно-патріотичне виховання засобами української мови та літератури, аналізувати форми, методи і засоби формування національної свідомості осо-

бистості в сучасних умовах, окреслити роль вчителя-словесника в контексті глобалізації та інформатизації суспільства, запропонувати практичні рекомендації для реалізації завдань національно-патріотичного виховання на уроках української мови та літератури.

Отже, стаття має на меті надати комплексний огляд проблематики національно-патріотичного виховання через призму викладання української мови та літератури, а також запропонувати конкретні шляхи вдосконалення цього процесу в сучасних освітніх реаліях.

Виклад основного матеріалу. Як державний діяч, неперевершений дослідник духовних скарбів українського народу Іван Огієнко був переконаний у тому, що «без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, нема нації, а без свідомості нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [7, с.11]. І. Огієнко дослідив рідномовні обов'язки громадян, науково їх обґрунтував і, тим самим, став фундатором нової науки – рідномовної політики.

Настанови вченого не втрачають актуальності і сьогодні. Виховання молоді є одним із ключових завдань сучасної української освіти.

Національно-патріотичне виховання визначають як планомірну виховну діяльність, спрямовану на формування в учнівства національної самоідентичності й патріотизму. Немає потреби переконувати будь-кого в життєвій необхідності їх формування у шкільній юні. Згідно із Законом України «Про освіту» (2017) громадянська компетентність як ключова формується на уроках з усіх предметів [2, с.7]. Водночас в умовах розбудови незалежної держави та формування національної ідентичності особливої ваги набуває виховання свідомих громадян-патріотів засобами рідної мови.

Українська мова як державна мова відіграє виняткову роль у цьому процесі, виступаючи не лише об'єктом вивчення, а й потужним інструментом впливу на свідомість та світогляд учнів. Знання рідномовних обов'язків підносить нашу національну свідомість. Наука про рідномовні обов'язки, або рідномовна політика, за І. Огієнком, – це «збір державних і приватних практик найкращого розвою рідної і літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури [...]. Це найважливіша політика всякого народу» [7, с.12].

Українська мова як навчальний предмет має унікальні можливості для здійснення національно-патріотичного виховання. Це зумовлено кількома чинниками: мова є одним із ключових маркерів національної ідентичності; через мову транслюється культурний код нації, її історія, традиції, світогляд; мовна освіта формує комунікативну компетентність, необхідну для повноцінної участі у житті суспільства; вивчення мови розвиває критичне мислення та аналітичні здібності; робота з текстами патріотичного змісту впливає на емоційну сферу учнів.

Метою національно-патріотичного виховання, відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.), є «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [5].

Ця мета конкретизується у низці виховних завдань: утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги

до культурного та історичного минулого України; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю й готовністю до участі в процесах державотворення, в життєдіяльності громадянського суспільства відповідно до демократичних принципів; культивування кращих рис української ментальності; формування мовленнєвої культури; спонування до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму та ін. [5]. Саме тому уроки української мови мають бути уроками громадянськості, патріотизму, ціннісного світоглядного становлення й опанування європейських цінностей.

Освітній простір України сьогодення проходить через якісні зміни, і особлива роль в умовах оновленого навчального процесу належить мовній освіті – українській мові як предмету вивчення і явищу національної культури. Реалізація завдань національно-патріотичного виховання здійснюється через відповідне наповнення змісту мовної освіти. Сьогодні роль української мови виходить за рамки навчального предмету: у сучасному контексті уроків українська мова повинна сприйматися як особливе національне явище, яке втілює в собі історичну й естетичну пам'ять народу, яка є джерелом знань у різних сферах національної і загальнолюдської культур.

Виділяють основні змістові лінії: *мовна лінія* – засвоєння учнями системних знань про мову та формування на їх основі відповідних умінь як засобу пізнання, спілкування, самовираження; *мовленнєва лінія* – формування умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо); *соціокультурна лінія* – опанування українського мовленнєвого етикету, відомостей про українську культуру, історію, традиції, визначних діячів; *діяльнісна лінія* – формування загальнонавчальних умінь і навичок, опанування стратегій, що визначають мовленнєву діяльність [3, с.87]. У межах кожної змістової лінії виділяємо теми та проблеми, що мають виразний україноцентричний потенціал: походження української мови, її місце серед інших мов; мовна ситуація в сучасній Україні; українська мова як чинник національної ідентичності; видатні діячі української культури та їхній внесок у розвиток мови; мовне законодавство України; державні символи України; українська мовленнєва етика; топоніміка рідного краю; українська фразеологія як відображення ментальності народу.

Ефективність національно-патріотичного виховання значною мірою залежить від форм і методів його реалізації. Найбільш дієвою є робота з художніми й медіатекстами патріотичного наповнення. Можна також вивчати особливості мови реклами, мову соціальних мереж та ін. Аналіз таких текстів дозволяє не лише удосконалити мовні навички школярів, а й впливати на їхню емоційну сферу, формувати ціннісні орієнтації. Треба давати юні більше свободи для висловлювання власних думок і свого бачення, розглядати творчість як герменевтичний простір – джерело могутніх інтерпретацій (йдеться про «діалог» автора й інтерпретатора його тексту). Важливо навчити учнів створювати власні висловлювання на патріотичну тематику (есе, промови, дописи в соціальних мережах тощо), як-от: «Нема нічого гірше, як бути живим і вмерти за життя (П. Грабовський)», «Патріотизм – це розумний націоналізм», «Національна ідея – сенс життя нації», «У ріднім краю навіть дим солодкий (Гомер)»; «За кожну зраду хтось так чи інакше має заплатити, щоб виправити порушений нею в світі баланс сил. Що більша зрада, то більші жертви (Оксана Забужко «Музей покинутих секретів»)» й ін. Власні напрацювання спонукатимуть школярів до усвідомлення української мови не лише як засобу спілкуван-

ня, а як «літописця духовності, культури народу, його героїчного минулого й сьогодення, могутнього засобу вираження думок, формування духовного світу особистості, цілісних світоглядних уявлень і переконань, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, зв'язку і спадкоємності поколінь, прилучення до культурних надбань українського народу й людства загалом» [2, с.33].

Сутю мовні завдання до тексту педагог-предметник формулює після опрацювання змісту висловлення залежно від його смислової інфраструктури та особливостей мовного оформлення. Такі завдання можуть бути пов'язані з узагальненням і систематизацією вивченого в основній школі, опрацюванням норм сучасної української літературної мови, а також основ публічного мовлення у курсі старшої [2, с.35]. Важливо наголошувати на лексико-семантичних особливостях сучасної української літературної мови у контексті відродження автентичної лексики, простежувати семантичні модифікації слів та ідеологічне семантичне переосмислення лексики в умовах російсько-української війни, з'яву неологізмів, зокрема й тих, які віддзеркалюють явища і події, що переживає Україна у стані нав'язаної їй війни.

Освітній процес є складною системою взаємодії ланок єдиного ланцюжка: педагог → метод → знання → особистий досвід суспільних відносин → самовиховання. Компетентнізація навчання як тримальна конструкція реформування української нової школи передбачає формування у здобувачів освіти усіх предметних і ключових компетентностей, перелічених у Законі України «Про освіту» [4]. У сучасному суспільстві кожен повинен вміти швидко сприймати адресоване до нього мовлення, вловлювати необхідну інформацію, компонувати й виголошувати монологи, адекватно реагувати на репліки інших комунікантів, беручи участь у діалогах і полілогах. Тому основною метою мовного навчання має стати формування комунікативної компетенції як здатності користуватися мовою залежно від ситуації [1, с.126]. Пропонуємо проводити з учнями ситуативно-рольові ігри, що попередньо готуються або проводяться без підготовки. Розподіл ролей відбувається з урахуванням індивідуальних можливостей і особливостей кожної дитини. Наприклад, можна змодельовати дискусію на тему «Там, де є українська мова, у ворога немає жодних шансів!...» або круглий стіл-перемовини з теми «Українська мова в контексті євроінтеграції: виклики і відповіді».

В умовах сучасного постіндустріального, інформаційного суспільства, сучасної нової української школи важливо переосмислити не лише зміст мовної освіти, а й її концептуальні засади. Ключова роль належить вчителів-словеснику. Саме він своїм прикладом, ставленням до мови, вмінням зацікавити учнів може суттєво вплинути на формування їхньої національної свідомості. Акцент освіти зміщується з інтеграції формальних знань на їх практичне застосування та набуття нових, шляхом самоорганізації і самоосвіти учнів (самостійне отримання компетенцій певного рівня).

При проєктному навчанні метод розглядається як спосіб досягнення поставленої дидактичної мети через детальну розробку проблеми (технологію), що повинна завершитися цілком реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим чи тим способом. Проєктна діяльність учнів, як і будь-яка технологія, підлягає чітко визначеному алгоритму та складається із декількох етапів творчої, дослідницької роботи [10, с.91].

Зміст завдань для виконання забезпечує високий рівень мотивації, якщо є цікавим для учнів, відповідає їхнім бажанням і можливостям. Пропонуємо старшокласникам провести колективне або власне розслідування на теми

«Декомунізація топонімів міста Кам'янець-Подільський», «Кам'янець – місто-музей чи постмодерна перлина?», «Роль особистості в історії», за результатами яких створити відповідні презентації. У межах проєктної діяльності можна досліджувати мовні особливості рідного краю, визначати соціолінгвістичні зміни у регіоні та ін., що уможлиблює не лише осмислення історії рідного краю, а й вчить критично мислити, аналізувати.

Зміст і організація сучасного уроку української мови залежать від продуманого комплексного відбору й використання засобів залежно від навчально-виховних завдань і виучуваного матеріалу, що сприяють успішному вивченню і засвоєнню матеріалу, активізації пізнавальної діяльності, розвитку соціально значущих рис, загальнолюдських моральних якостей і компетентностей школярів [11, с.202]. Окрім традиційних засобів навчання (підручники та посібники, різноманітний дидактичний матеріал, наочність), процес патріотичного виховання роблять більш ефективним та цікавим технічні засоби навчання (комп'ютер, проєктор, інтерактивна дошка); аудіо- та відеоматеріали (записи вірцевого мовлення, ролики про історію мови, виступи видатних ораторів); електронні ресурси (освітні платформи, електронні словники та довідники, мовні тренажери).

Володіння сучасними методиками викладання дозволяє вчителів створювати на уроці атмосферу творчості та співпраці, враховувати індивідуальні особливості учнів сприймати інформацію. Зокрема, такі інноваційні методики національно-патріотичного виховання мають відповідати викликам цифрової епохи. Важливо досліджувати вплив соціальних мереж та інтернет-комунікації на формування мовної особистості учня. З огляду на стрімкий розвиток технологій, важливо використовувати елементи гейміфікації та віртуальної реальності засобами української мови та літератури. Це може відкрити нові горизонти у створенні захопливого та ефективного освітнього контенту задля виховної мети, перетворювати потенційні загрози на можливості.

Оцінювання результатів національно-патріотичного виховання (моніторинг) є складним завданням, оскільки йдеться про формування ціннісних орієнтацій та особистісних якостей. В. Кульчицький зазначає: «Моніторинг (з англ. monitoring – відстеження шляхом постійного спостереження) – це система безперервного відстеження розвитку і продуктивності цілісного освітнього процесу, який аналізується за спеціально виділеними параметрами й на основі прийнятих критеріїв» [6, с.34]. І виокремлює такі критерії оцінювання результатів національно-патріотичного виховання: *«знання та уявлення передбачає формування в молодій людини знань про історію держави, державні символи; ознайомлення з традиціями й культурою свого народу; формування знань про людство; формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід; соціальна поведінка передбачає ознайомлення учнівської молоді з явищами суспільного життя; сприйняття навколишнього світу та ставлення до нього; вивчення норм моралі, їх дотримання, орієнтованість на усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей та інтересів; формування лідерських якостей, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких проявляються особливості життєдіяльності націй та етносів; активність та дієвість має на увазі те, що визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття на конкретні справи та вчинки на користь держави»* [6, с.36].

Патріотичне виховання засобами української мови в сучасних умовах стикається з низкою викликів: конкуренція з боку іноземних мов, особливо російської й англійської; вплив масової культури, часто низького гатунку; склад-

на мовна ситуація в деяких регіонах України; інформаційна війна, антиукраїнська пропаганда; недостатня мотивація частини учнів до вивчення української мови. Проте ці виклики можна розглядати і як можливості для вдосконалення системи національно-патріотичного виховання.

Н. Бондаренко зауважує: «Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко змінила парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного» [2, с.8]. Сьогоднішній виховний процес здійснюється в реальному часі, тому надважливо впроваджувати інноваційні методики викладання української мови й літератури. Пріоритетну увагу в освітньому процесі необхідно приділяти боротьбі з фейками. Цьому сприятиме, зокрема, робота з медіатекстами, де розкриваються підступні наміри ворога й недолугість його думок. Істотну увагу приділяти усвідомленню молоддю понять «патріот», «патріотизм», «побратимство»; проявам патріотичних почуттів у ставленні до української мови, історії, культури, народу, держави; відповідальному ставленню до майбутнього держави.

Поглиблюють знання з історії мови, літератури, культури, виробляють активну громадянську позицію різноманітні позакласні заходи: *літературні студії*, де діти апробовують себе у ролі письменників чи журналістів; *шкільні медіа* (газети, радіо, телебачення), які дають можливість практикувати мовленнєво-комунікативні навички; *театральні гуртки* – місце гри, де учні розвиваються всебічно; *краєзнавчі експедиції*, під час яких школярі вивчають історію та культуру рідного краю; *літературні вечори, зустрічі з письменниками, журналістами, громадськими діячами; участь у всеукраїнських акціях та проєктах* (Диктант національної єдності, День української писемності та мови, День слов'янської писемності і культури, Шевченківські дні та ін.).

Організація екскурсій, походів, подорожей з відвідуванням місць історичної та культурної спадщини, відвідування фільмів і театральних вистав із подальшим мовним аналізом побаченого сприяють формуванню патріотичних почуттів, виховують нового українця, що діятиме на основі національних та європейських цінностей.

Ігрові методики (мовні квести, вікторини, конкурси) не лише закріплюють знання, а й викликають позитивні емоції, пов'язані з вивченням мови. Заохочення учнів до участі в олімпіадах, Всеукраїнському конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН України на різних рівнях, участі у Всеукраїнських конкурсах учнівської творчості, поетичних конкурсах та інших заходах стимулює їх до глибшого вивчення мови та літератури. Важливо створювати ситуації успіху для кожного учня, щоб дитина відчувала гордість за свої досягнення у вивченні рідної мови.

Актуальним для національно-патріотичного виховання залишається поглиблення міжпредметних зв'язків *українська мова – українська література – історія – захист України*, урізноманітнення інтеграції національно-патріотичного виховання у шкільну освіту.

Українська література, зокрема, є невичерпним джерелом для формування національної свідомості та патріотизму. В основу системи патріотичного виховання на уроках української літератури потрібно покласти правдиве слово про свій народ, його споконвічне прагнення розбудовувати Українську державу. Вивчення творчості класиків української літератури (Т. Шевченка, І. Франка,

Лесі Українки) дозволяє учням усвідомити глибину та багатство української культури. Аналіз історичних творів (наприклад, «Чорна рада» П. Куліша, «Маруся Чурай» Л. Костенко) формує розуміння складного історичного шляху України. Сучасна українська література (твори С. Жадана, О. Забужко, Ю. Андруховича) допомагає осмислити актуальні проблеми сьогодення, формує активну громадянську позицію. У контексті патріотичного виховання важливо також звернути увагу на вивчення творів української діаспори, її внеску у збереження та розвиток української мови та культури. Знайомство з творчістю письменників діаспори, вивчення історії українських громад за кордоном розширює уявлення учнів про глобальний вимір української культури.

Національно-патріотичне виховання на уроках літератури здійснюється на основі проблемного вивчення художніх текстів, де є активна чи пасивна позиція героїв у ставленні до проблем національного відродження; їхньої системності, де доміняючою є настанови до національного відродження [9, с.260].

Словесник як творець інтелектуальної, духовної й моральної сфери юної особистості має виявляти методичну творчість – пошук нестандартних, оригінальних шляхів і засобів їх розв'язання для навчально-виховної взаємодії вчителів ↔ учнів за допомогою слова.

Для удосконалення мовленнєво-мовної творчої фаховості учнів пропонуємо активізувати їхню гнучкість у продукуванні власних думок та ідей, уміння розв'язувати проблеми реалізацією відповідних аналітико-синтетичних операцій. Креативність учнів можна розвивати за допомогою виконання творчих і проблемних завдань, розвивальних ігор міждисциплінарного характеру. Наприклад, соціокультурна змістова лінія програми з української мови [8] у сфері відношень «Я і українська мова й література» передбачає тему «Спочатку було Слово...». Можна цю тему перефразувати: «Спочатку було Слово... Шевченкове слово» і визначити як тему підсумкового проєкту «Шевченко та історико-культурний поступ України» з української літератури (тема «Творчість Тараса Шевченка») та української мови (тема «Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності»).

Метод генерування ідей, наприклад «Мозковий штурм», «Карта пам'яті», допомагає уникнути емоційного напруження, пов'язаного з високим рівнем реактивної тривожності, створює атмосферу довіри, спонукає до толерантного обговорення суперечливих питань. Так, паралельно з вивченням твору Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...» на уроках української мови можна провести дебати «Коли настане час для «мовного питання»?». З одного боку, буде викрито конформізм значної частини української еліти часів Тараса Шевченка й осмислено комплекс меншовартості, національного безпам'ятства та байдужості до рідної мови багатьох сучасних українців, а з іншого, учні попрацюють у побудові простих ускладнених та складних речень.

Використання в роботі різних технічних засобів, залучення до процесу пізнання аудіовізуальних матеріалів стимулюють роботу учнів, дозволяють розвивати та підтримувати внутрішню мотивацію вивчення української мови та української літератури. Школярі дуже позитивно сприймають ютубівські ролики, які часто ламають стереотипи, як-от сприйняття Шевченка-монумента: «Як Тарас Шевченко став зіркою», «Кобзар (анімована поезія Тараса Шевченка)», «Таємниці генія Шевченка», «Шевченко на кожен день з Яніною Соколовою» й ін.

Доречно рекомендувати учням переглядати відеосюжети на ютуб каналі «Імені Т.Г. Шевченка» братів Капранових, де розміщені цікаві відео з іс-

торії України (УПА, ОУН, Козаки, Прапор, Герб, Гімн, Бандера, Шухевич, Міхновський, Атило, Сірко, Шевченко й ін.); слухати Шевченкове слово у творчості українських музикантів («Піккардійська Терція» – «Ой по горі роман цвіте», «Тартак» – «Косар», Кузьма Скрябін – «Мені однаково», «Якось-то йдучи уночі; гурт «Хочу ЩЕ!» – кліп «Тополя» та ін.).

Учням цікаві самостійні пошуки, наприклад, запитати щось у Шевченка-бота у Телеграмі або стежити за блогом Шевченка, що «повернувся», в Інстаграмі (@shev_che). Сучасний Шевченко, як «перший народний кобзар України та інфлюенсер», вчиться користуватися сучасними гаджетами, слухає Альону-Альону, цікавиться Ілоном Маском і бере активну участь у суспільно-політичному житті нашої держави.

Ефективність патріотичного виховання значно зростає, коли воно здійснюється у тій самій співпраці школи, сім'ї та громади. Важливо, щоб цінності, які формуються на уроках, підтримувалися і поза школою. Національно-патріотичне виховання в закладах освіти різних регіонів країни має враховувати їхню специфіку, зберігаючи при цьому єдність освітнього простору.

Висновки. Патріотичне виховання засобами української мови та літератури є комплексним і багатограним процесом, що вимагає системного підходу та постійного вдосконалення. Цей процес виходить далеко за межі звичайного засвоєння мовних знань і спрямовується на формування національної свідомості, духовно багаті мовної особистості з активною громадянською позицією.

Ефективність національно-патріотичного виховання залежить від низки факторів, серед яких ключову роль відіграють професійна майстерність вчителя-словесника, якість та різноманітність навчальних матеріалів, використання сучасних методик та інформаційно-комунікаційних технологій, створення сприятливого українськомовного середовища, а також тісна співпраця між школою, сім'єю та громадою.

Особливої актуальності національно-патріотичне виховання набуває в сучасних умовах, коли Україна відстоює свою незалежність та територіальну цілісність. Формування національної свідомості, пошани до рідної мови та культури стає запорукою збереження та розвитку української державності. При цьому важливо, щоб національно-патріотичне виховання сприяло формуванню відкритої до світу особистості, яка водночас усвідомлює свою національну ідентичність.

Українська мова та література як навчальні предмети мають унікальний потенціал для реалізації завдань національно-патріотичного виховання. Вони не лише забезпечують комунікативні потреби учнів, а й долучають їх до багатств української культури, формують національний світогляд, виховують громадянина-патріота. Важливими аспектами цього процесу є розвиток критичного мислення, медіаграмотності, мовної стійкості, екологічної свідомості, правової культури та емоційного інтелекту.

Важливим напрямком є також вивчення міжнародного досвіду мовного виховання та можливостей його адаптації до українських реалій, а також дослідження ролі української мови у контексті європейської інтеграції України та її популяризації у світі.

Перспективним вважаємо подальше вивчення механізмів імплементації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) та Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності (2023) учнів відповідно до викликів сучасного світу. Що відкриє

широке поле для наукових розвідок та практичних експериментів, результати яких можуть суттєво вплинути на розвиток освітньої системи України та формування нового покоління свідомих громадян України, здатних ефективно діяти в сучасному глобалізованому світі, зберігаючи при цьому свою національну ідентичність та культуру.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 344 с.
2. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2022. 64 с., URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>. 7.
3. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. Українська мова у фокусі перспектив реформування старшої школи. *Молодь і ринок*. 2018. №4 (159). С. 86-91.
4. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*. №38-39. 2017. (Зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>.
6. Кульчицький В.Й. До питання моніторингу ефективності патріотичного виховання школярів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2021. №1 (21). С. 33-37.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995. 46 с.
8. Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 №804, зі змінами відповідно до наказу МОН №698 від 03.08. 2022). URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56112/.
9. Ушакова Т.С. Розвиток учнівської творчості і національно-патріотичне виховання засобами української мови та літератури. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи*: матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. Дидактика: теорія і практика. Київ, 2019. С. 259-261. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715688/1/Ushakova_19_DTiP_Konf.pdf.
10. Юрженко В. Проектна технологія як основа технологічної підготовки шкільної молоді для діяльності в сучасних умовах. *Науково-педагогічні студії*. 2019. Вип. 3. С. 86-96. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718998/1/Nauk-ped-stud_2019-3-86-96.pdf.
11. Яремчук Н.С. Засоби навчання української мови. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції та чинники розвитку педагогічних і психологічних наук в Україні та країнах ЄС»*: матеріали конференції. Люблін: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2020. С. 202-206.

References:

1. Batsevyich, F.S. (2004) *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky: pidruchnyk*. [Fundamentals of communicative linguistics: a textbook]. Kyiv: Akademiia, 344. (in Ukr.).
2. Bondarenko, N.V., Kosianchuk, S.V. (2022). *Natsionalno-patriotychnе vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv: metodychni rekomendatsii*. [National-patriotic education in the context of modern challenges: methodological recommendations]. Kyiv: Feniks, 64. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>. 7. (in Ukr.).
3. Bondarenko, N.V., Kosianchuk, S.V. (2018). *Ukrainska mova u fokusi perspektiv reformuvannia starshoi shkoly*. [Ukrainian language in the focus of high school reform prospects]. *Molod i rynek*. [Youth and the market]. 4 (159), 86-91. (in Ukr.).

4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». [The Law of Ukraine ‘On Education’]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady [Bulletin of the Verkhovna Rada]*. 20, 38-39, 2017. (Zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (in Ukr.).
5. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. [The concept of national and patriotic education in the education system of Ukraine]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJsxlJilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>. (in Ukr.).
6. Kulchytskyi, V.I. (2021). Do pytannia monitorynhu efektyvnosti patriotichnoho vykhovannia shkoliariv. [On the issue of monitoring the effectiveness of patriotic education of schoolchildren]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. [Bulletin of the Alfred Nobel University]. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky*. 1 (21), 33-37. (in Ukr.).
7. Ohienko, I. (1995). Nauka pro ridnomovni oboviazky. [Science of mother tongue responsibilities]. Lviv: Feniks, 46. (in Ukr.).
8. Ukrainska mova. 5-9 klasy. [Ukrainian language. Grades 5-9]. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (zatverdzhena Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 07.06.2017 № 804, zi zminamy vidpovidno do nakazu MON № 698 vid 03.08. 2022). [Programme for general educational institutions (approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 07.06.2017 No. 804, as amended by the Order of the Ministry of Education and Science No. 698 dated 03.08.2022)]. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56112/ (in Ukr.).
9. Ushakova, T.S. (2019). Rozvytok uchnivskoi tvorchosti i natsionalno-patriotychne vykhovannia zasobamy ukrainskoi movy ta literatury. [Development of students’ creativity and national-patriotic education through the Ukrainian language and literature]. *Osvita XXI stolittia: teoriia, praktyka, perspektyvy: materialy Pershoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii. Dydaktyka: teoriia i praktyka. [Education of the XXI century: theory, practice, prospects: materials of the First International Scientific and Practical Internet Conference. Didactics: theory and practice]*. Kyiv, 259-261. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715688/1/Ushakova_19_DTiP_Konf.pdf. (in Ukr.).
10. Yurzenko, V. (2019). Proiektna tekhnolohiia yak osnova tekhnolohichnoi pidhotovky shkilnoi molodi dlia diialnosti v suchasnykh umovakh. [Project technology as a basis for technological training of school youth for activities in modern conditions]. *Naukovo-pedahohichni studii. [Scientific and pedagogical studies]*. 3, 86-96. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718998/1/Nauk-ped-stud_2019-3-86-96.pdf. (in Ukr.).
11. Yaremchuk, N.S. (2020). Zasoby navchannia ukrainskoi movy. [Means for teaching the Ukrainian language]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Suchasni tendentsii ta chynnyky rozvytku pedahohichnykh i psykholohichnykh nauk v Ukraini ta krainakh YeSv: materialy konferentsii. [International scientific and practical conference ‘Modern trends and factors of development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries’]*. Liublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 202-206. (in Ukr.).

Svitlana Kaleniuk, Natalia Sheremeta

EDUCATION OF A NATIONALLY AND PATRIOTICALLY CONSCIOUS LINGUISTIC PERSONALITY BY MEANS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article examines the theoretical foundations and practical aspects of the formation of students’ national and civic identity in the Ukrainian language and

literature lessons; the importance of educational, informational and educative activities in the Ukrainian language and literature in the context of today's challenges is determined.

The effectiveness of national and patriotic education depends on the systematic and consistent educational influences, the use of various forms and methods of work, taking into account the individual characteristics of students and the specifics of the modern information society. Such work requires constant updating and adaptation to the challenges of our time.

The development and testing of innovative methods of national-patriotic education that would meet the challenges of the digital age and take into account the peculiarities of national-patriotic education and the perception of information by modern students deserves priority attention. In particular, it is important to study the impact of social media and Internet communication on the formation of a student's linguistic personality. In the view of rapid development of technology, it is important to use elements of gamification and virtual reality in the Ukrainian language and literature. This can open up new horizons in creating engaging and effective educational content for educational purposes, turning potential threats into opportunities.

National-patriotic education in educational institutions in different regions of the country should take into account the unequal language stability of schoolchildren due to the Ukrainian realities of the imperial imposition of the Russian language. However, it is important to maintain the unity of the educational space and respect for other languages and cultures.

In the context of information warfare and the spread of disinformation, the task of national-patriotic education is to develop media literacy and critical thinking among schoolchildren.

We consider it promising to further study the mechanisms of forming national consciousness and patriotism in pupils, to develop an effective strategy for national and patriotic education of schoolchildren in accordance with the challenges of the modern world.

Key words: national-patriotic education, Ukrainian language, Ukrainian literature, civic identity, national consciousness, linguistic personality, teaching methods.

Отримано: 16.10.2024 р.

УДК 373.3.016:811.1612]:001(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.118-127

Олеся Мартіна

ORCID 0000-0002-2829-5483,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри
теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Наталя Третяк

ORCID 0000-0001-7421-7438,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри
теорії та методик початкової освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (на основі педагогічних поглядів Івана Огієнка)

У статті розглянуто реалізацію принципів педагогіки партнерства в умовах упровадження Нової української школи (на основі педагогічних поглядів Івана Огієнка), яка впроваджена на теренах освітнього простору України з 2016 року, що направляє вектор на створення у класі атмосфери довіри та спокою, на дитиноцентризм, гуманізм в освіті та повагу до кожного із його учасників та їхню рівноправність. У дослідженні порушено питання педагогічного партнерства як системи (де ми можемо виокремити окремі елементи, які пов'язані спільною метою, а у їхній взаємодії відбувається розвиток кожного елементу окремо), яке за своєю сутністю є педагогічною діяльністю, тому і має такі структурні елементи системи як: мотив, мету, суб'єкт, об'єкт, зміст, засоби, способи та результат. Мета педагогічного партнерства (розглядається як передбачуваний результат взаємодії) – це розвиток особистості учня як суб'єкта життя, навчання, професійного зростання; а результат – це прояв ініціативності, відповідальності, свідомості та творчості учня. У статті проаналізовано суб'єктність взаємодії у шкільній системі в контексті педагогіки і виявлено, що традиційним є розуміння двосуб'єктної взаємодії: вчитель – учень, а з появою Концепції НУШ бачимо розвиток трисуб'єктності цієї взаємодії. Саме в суб'єкт-суб'єктних відносинах відбувається взаємозумовлене особисте зростання кожного учасника освітнього процесу.

Ключові слова: педагогічне партнерство, система педагогічного партнерства, принципи педагогічного партнерства, суб'єкт-суб'єктні відносини, освітній процес, особистісний підхід, педагогічна діяльність, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Актуальність теми визначається умовами сучасної перебудови освітньої галузі та впровадженням Концепції «Нова українська школа», де одним із напрямів оптимізації освітнього процесу є його спрямування на демократизацію взаємовідносин педагога з учнями, колегами, батьками. Педагогіка партнерства – один із компонентів формули Нової української школи, що містить систему методів і прийомів виховання та навчання на засадах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості. Освіта в усі часи

вважається цінністю, бо є основою економічного розвитку суспільства, одним з чинників соціальної стабільності, джерелом зростання інтелектуального ресурсу і духовно-морального потенціалу населення держави [5].

Політичні, економічні та соціальні зміни, що відбуваються в житті нашої держави, впливають і на систему освіти, зумовлюючи необхідність її перебудови відповідно до потреб сьогодення. Під впливом загальнодемократичних процесів, способів розвитку освіти поступово переосмислювався, поширювалась педагогіка співробітництва. Основна ідея – зробити з дитини колегу, однокласника учителя, батьків в освітньому процесі, тобто рівноправного учасника педагогічного процесу, відповідального за його наслідки.

Особистість учня стає центром освітнього процесу. Учитель переходить від педагогічних вимог до педагогіки відносин, дотримуючись гуманного та особистісного підходу, забезпечує єдність навчання та виховання, реалізує ідею спільності учасників освітнього процесу.

Саме тому концепція Нової української школи базується на якісно новому рівні побудови взаємовідносин між учителями, учнями та їхніми батьками. Частиною формули НУШ є педагогіка партнерства, а саме трикутник «учень – учитель – батьки». Передбачається, що родина має залучатися до навчання дитини, співпрацювати зі школою, учителем. Метою такої партнерської взаємодії є інтеграція батьків учнів у педагогічний процес через створення необхідних умов для залучення сім'ї до супроводу дитини в освітньому процесі. Саме тому впровадженню педагогіки партнерства в початковій школі приділяється все більше уваги [8, с. 44].

Педагогіка партнерства в системі освіти є об'єктом особливої уваги дослідників. Такі педагоги-класики, як І. Огієнко, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, І. Волков, І. Іванов, О. Захаренко, А. Макаренко, В. Караковський, С. Лисенкова, В. Штаталов наголошували на важливості встановлення партнерських відносин між учителем та учнем, між учителем і батьками, між школою і батьківською громадою. Сучасні дослідники приділяли багато уваги питанням педагогіки партнерства, зокрема П. Баїдаченко, В. Бакірова, І. Гавриленко, Г. Задорожний, О. Іонова, А. Рибіна, В. Жураковський, І. Мачуліна, З. Сазонова, О. Свідіна, Л. Хижняк, та інші, які аналізують різні аспекти цього питання. Якісна зміна способів організації освітньої і виховної діяльності в умовах сучасних соціальних трансформацій проаналізована в дослідженнях В. Андрющенко, Л. Горбунової, Н. Дічек, І. Дорожко, Н. Еліаса, В. Кременя, М. Култаєвої, І. Прокопенка, С. Пролєєва, Н. Радіонової, С. Сисоєвої, К. Ясперса та інших філософів і педагогів. Теоретико-прикладні аспекти педагогічного партнерства сім'ї і школи у вихованні дітей висвітлено в працях сучасних дослідників: Т. Виноградової, О. Докучіної, Т. Кравченко, І. Мачуської, Л. Повалій, В. Постового, О. Пухти та інших.

Проте, звертаючись до проблеми узагальнення та систематизації педагогічного партнерства, треба зазначити, що ще досить мало уваги приділяється цьому аспекту.

Мета дослідження полягає в окресленні організаційно-педагогічних умов реалізації принципів педагогіки партнерства в Новій українській школі (на основі педагогічних поглядів Івана Огієнка).

Виклад основного матеріалу. Партнерська взаємодія вчителя з родинами учнів є важливим процесом, який має широкі можливості в реалізації освітніх завдань закладу загальної середньої освіти. Гуманізація освітнього процесу передбачає оволодіння людиною духовними цінностями суспільства, формування

в неї визнання пріоритету людини як найвищої цінності. Іван Огієнко наголошував, що на першому місці мусить бути інтерес дитини, її пізнавальна допитливість, відчуття радості від навчальної праці, щоб виховати в учня «прагнення за своїти та зберегти у своїй пам'яті все те суттєво важливе, що необхідно для подальшого життя і праці» [3, с.41]. Видатний учений уважав, що «процес освіти має бути олодненим і людським, що ставить високі вимоги до майстерності вчителя, вимагає самоосвіти його, постійної творчості» [11, с.173].

Особливої уваги вчений надавав вихованню дітей в родині, яка є джерелом прищеплення національного духу, високої свідомості і моралі. У праці «Навчаймо дітей своїх української мови» вчений зазначає: «Чого батько та мати навчати у родині, з тим і в світ піде дитина». Важливу роль у вихованні дітей, вважає І. Огієнко, займають взаємовідносини в сім'ї, любов і доброта, шана старших, повага до законів. І в цьому найголовніша заслуга матері. Рідна мова в родині, оформлення житла, одяг, дотримання національних традицій – все це виховує дитину як справжнього українця. У школі дитина продовжує формуватись, а для цього треба, щоб учителі і батьки були партнерами, постійно допомагали один одному і підтримували в різних ситуаціях. [3, с.58].

Нова українська школа через технології партнерської педагогіки допомагає в реалізації взаємодії з батьками учнів та розвитку особистості, створює умови для її самовираження й саморозвитку. Останні дослідження і публікації, присвячені педагогіці партнерства, свідчать про єдність сім'ї і школи, що відіграє важливу роль у вирішенні завдань всебічного розвитку та виховання школяра.

В основі педагогіки партнерства – демократичний спосіб співпраці між учителем, учнем і батьками, які об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини. Педагогіка партнерства передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість.

Сутність педагогіки партнерства полягає в демократичному та гуманному ставленні до дитини, забезпеченні їй права на вибір, на власну гідність, на повагу, права бути такою, якою вона є, а не такою, якою хоче її бачити вчитель. Стосунки партнерства складаються там, де діти й дорослі об'єднані спільними поглядами та прагненнями. Педагогіка партнерства бачить в учневі добровільного і зацікавленого соратника, однодумця, рівноправного учасника педагогічного процесу, турботливого і відповідального за його результати [4, с. 84].

Сучасне навчання і виховання учнів вимагає нової педагогічної етики, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага та творче співробітництво вчителя та учня. Ця етика утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра); зумовлює використання особистісного діалогу як форми навчального спілкування, що домінує, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Принципово важливою є орієнтація партнерської діяльності вчителя та учня на розвиток творчості – творчої активності, творчого мислення, здібностей до адекватної діяльності в нових умовах [6, с.85].

Педагогіка партнерства ґрунтується на таких ідеях:

- навчання без примусу, що передбачає виключення всіх засобів примусу з арсеналу педагогічних засобів; припускає наявність таких особистісних

- якостей учителя, як гуманність, комунікативність, ціннісне ставлення до дитини. Крім того, вчитель повинен володіти знаннями про дитячу психологію, засади гуманної педагогіки, володіти прийомами мотивації, визнавати пріоритетності суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі. Цього можна досягти шляхом знайомства з теоретичними засадами гуманної педагогіки, перегляду уроків педагогів-гуманістів, участі в коуч-тренінгах із суб'єкт-суб'єктною взаємодією;
- ідея важкої мети полягає в тому, що перед усіма учнями ставиться складна мета, водночас учитель всіма засобами має налаштувати учнів на її досягнення, вселити в них упевненість у перемозі над труднощами. Передбачає готовність до інноваційної діяльності, що досягається шляхом залучення вчителя до роботи у творчих групах, розроблення моделі інноваційної діяльності;
 - ідея опори полягає в наданні учням опорних знаків (символів, схем, таблиць, слів тощо) для забезпечення кращого розуміння, структурування, запам'ятовування матеріалу, а також для побудови відповіді, передбачає вміння вчителя з одного боку – систематизувати й перетворювати інформацію належним чином, з іншого – моделювати;
 - вільний вибір полягає у наданні дитині свободи вибору в процесі навчання, тобто учень може обирати завдання, здачу, тему твору. Професійна діяльність спрямована на демократичність та скерованість учителя на розвиток дитини, вміння «контактувати» з учнями та є провідною педагогічною умовою ідеї вільного вибору;
 - ідея випередження дає можливість застосовувати в навчання більш складний матеріал, об'єднувати його у блоки, починати заздалегідь вивчати складні теми, закладати перспективу вивчення теми наступного уроку. Спирається на такі якості особистості педагога, як прогностичність, стратегічне бачення педагогічної діяльності, відповідальність, які супроводжуються здатністю до стратегічного планування;
 - ідея великих блоків ґрунтується на тому, що у великому за обсягом блоці матеріалу (об'єднання 6-10 уроків або тем в один блок) легше встановити логічні зв'язки, виокремити головну думку, поставити та вирішити проблему. Спрямована на наявність таких якостей особистості педагога: глибоке знання матеріалу, уміння систематизувати, інтегрувати, а також володіти технологією інтеграції змісту навчального матеріалу;
 - ідея відповідної форми полягає в тому, що урок за своєю формою має відповідати предмету, що вивчається; реалізується через обізнаність, креативність, відкритість, здатність результативно вирішувати творчі завдання, незалежність суджень, спрямованість на творчі досягнення, володіння інтерактивними технологіями. Дана ідея реалізується шляхом розширення знань про педагогічні технології, поглиблення предметних знань, перегляду уроків з використанням інтерактивних технологій, аналізу досвіду вчителів;
 - інтелектуальне поле класу передбачає створення загальних життєвих цілей та цінностей у класі для розвитку здібностей та нахилів, творчості кожної дитини в діяльності;
 - самоаналіз реалізує ідею колективного аналізу та оцінювання діяльності кожного учня за умови володіння педагогом прийомами рефлексії, емпатії, а також здатності аналізувати та розуміти власні дії, здатності до самопізнання [8, с.96].

У педагогіці партнерства використовуються найрізноманітніші форми навчання: колективно-групова робота, колективна творча робота, робота в

мікрогрупах, робота в змінних групах, ігрова діяльність. Основним методом партнерства є навчальний діалог. Без діалогічності не вийде взаємодії, оскільки будь-яка спільна діяльність потребує уміння домовитися, вступити у діалог.

Основні принципи: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах, стосунках; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [5].

В основі соціального партнерства – соціальний діалог, націлений на максимальне узгодження і реалізацію інтересів усіх учасників процесу. Характеризується наявністю сторін, які мають як загальні, так і різні, а іноді й протилежні інтереси, орієнтацією на пошук і досягнення соціального консенсусу, зацікавленістю всіх соціальних суб'єктів у конструктивному вирішенні питань спільної діяльності. Відносини соціального партнерства мають колективний характер, в їхній основі лежить колективний інтерес сторін [10, с.279].

Соціальне партнерство в освіті – це добровільна і рівноправна взаємодія всіх учасників освітнього процесу, спрямована на розробку, ухвалення і реалізацію педагогічних і соціально-економічних рішень, які забезпечують ефективний розвиток дітей, їх самовизначення та самореалізацію в соціальному середовищі. Потенціал соціального партнерства в закладі освіти забезпечується сукупністю ресурсів: інтелектуальних, економічних, кадрових, організаційних, методичних тощо, який ґрунтується на співпраці, на спільних інтересах та потребах, добровільності, рівноправності всіх партнерів, відповідності змісту, цілей, наслідків та вимогам законодавства у сфері освіти [9]. Технологія соціального партнерства є однією з найбільш ефективних у побудові соціально орієнтованої взаємодії педагогів, учнів і батьків та організації середовища для такої взаємодії в умовах закладу освіти.

Основна мета закладу освіти щодо організації ефективного співробітництва – це забезпечення відкритості закладу його соціокультурному довкіллю; розвиток партнерської взаємодії з різними соціальними інституціями у навчанні, вихованні та соціалізації учнів. Завдання, що стоять перед педагогічним колективом закладу освіти: налагодити взаємовигідну співпрацю закладу з органами державної влади і місцевого самоврядування, громадськими організаціями, закладами загальної середньої освіти міста; гармонізувати виховні впливи різних суб'єктів створити превентивний виховний простір.

Основними цілями соціального партнерства є сприяння у вирішенні будь-яких актуальних проблем, зміцнення демократії, досягнення згоди шляхом переговорів між сторонами щодо найважливіших стратегій розвитку. Соціальне партнерство засновано на добровільному і взаємовигідному співробітництві, спрямованому на досягнення його учасниками загальних цілей. Основним завданням соціального партнерства у закладах освіти є підвищення якості та ефективності освіти, поліпшення тих показників діяльності, заради яких вони створювалися. Соціальне партнерство розподілене збалансованою відповідальністю, показує практику спільного вироблення рішень. Умови рівності у соціальному партнерстві важливі для формування у здобувачів освіти реальних уявлень про себе як про особистість, як члена колективу, усвідомлення свого місця і ролі в колективі, своїх обов'язків, можливостей, про самих себе у майбутньому [6, с.8]. Педагогіка партнерства набуває важливого значення як вектор гуманного і творчого підходу до кожного з учасників освітнього процесу, а запровадження нового змісту освіти щодо співробітництва педаго-

гів і батьків, з метою особистісного розвитку школярів, орієнтує на поважне ставлення до всіх учасників освітнього процесу.

Успіх здійснення поставлених перед початковою школою завдань багато в чому залежить від характеру взаємин, які складаються між учителями і батьками. Державною політикою в галузі освіти є педагогіка партнерства, що визначається однією з основ школи, заснованій на взаємній повазі до особистості, відповідальності за прийняття рішень, праві вибору [1].

Педагогіка партнерства – це простір дитинства, який будується на засадах діалогу, рівності, прийняття, співпраці. Вона є складником концепції Нової української школи, спрямованої на те, щоб побудувати довіру між дітьми, школою, батьками та суспільством [5]. Базовими принципами партнерства «вчитель – учень», «учень – учень», «учень – батьки», «вчитель – батьки» є усвідомлення єдності цінностей для учнів, учителів та батьків, а саме: визнання прав та гідності дитини, повага до особистості кожного, рівність сторін, доброзичливість, довіра у взаєминах, взаємна підтримка, толерантність, позитивне ставлення, взаємоповага, діалог-взаємодія, право вибору та відповідальність; принципи соціального партнерства, що декларують рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей. Але така школа стане можливою лише за умови відкритого діалогу всіх учасників освітнього процесу [4, с.84].

Учитель, учні та батьки мають бути партнерами; школа ініціює глибше залучення родини до побудови індивідуальної освітньої траєкторії дитини.

Визначимо основні чинники, що позитивно впливають на процес партнерської взаємодії сім'ї та школи:

- 1) використання різних методів співробітництва із сім'ями учнів, активність педагогів школи, продумане планування роботи з батьками учнів;
- 2) розуміння батьками учнів зв'язку між наявним у них рівнем підготовленості до взаємодії зі школою, рівнем педагогічної культури та успіхами в особистісному становленні дитини;
- 3) установлення особистих контактів між педагогами та батьками учнів як підґрунтя для створення рівноправних відносин у шкільному співтоваристві;
- 4) створення в школі такого середовища, яке спрямоване на сім'ю учня, з метою досягнення більшої відповідності її соціальним, економічним та культурним особливостям, що значно впливає на рівень досягнень дітей у школі [8, с.106].

Важливо зауважити, що побудова ефективного партнерства сім'ї і школи має здійснюватися у таких двох напрямках, як підготовка педагогічного колективу школи до партнерської взаємодії з батьками учнів та залучення батьків до освітнього процесу та життєдіяльності школи.

Сьогодні вкрай необхідне накопичення досвіду в питанні співпраці школи з батьками та родиною учнів. Партнерська взаємодія з батьками в справі виховання, розвитку й навчання дітей означає повноцінне забезпечення процесу гармонійного становлення особистості.

За метою партнерської взаємодії можна виокремити такі напрями:

- 1) участь батьків у процесі управління школою;
- 2) інформування батьків щодо цілей та умов навчання дітей;
- 3) залучення сім'ї до питань активізації навчального прогресу учнів [9].

Окремо можна розглянути питання навчання батьків учнів, яке не є безпосереднім обов'язком закладів загальної середньої освіти, але значно сприяє покращенню партнерської взаємодії школи з родинами учнів.

Налагодження доброзичливих контактів та ефективної взаємодії з батьками відбувається легше, якщо вчитель буде спілкування цілеспрямовано, з огляду на ситуацію, заздалегідь продумує не тільки зміст бесіди, а і її перебіг, можливі варіації та несподівані повороти.

Таким чином, визначаються основні завдання партнерства вчителя з батьками учнів в НУШ, як систематична педагогічна освіта батьків, їхнє ознайомлення як з основними теоретичними знаннями, так і з практикою роботи з учнями; залучення батьків до активної участі в освітньому процесі; формування в батьків потреби в самоосвіті тощо.

Від того, як складаються відносини між педагогами, учнями та їхніми батьками залежать і досягнення в розвитку та вихованні дітей. Тільки у процесі співпраці педагогів і батьків можна успішно вирішувати проблему розвитку школяра. Форми і методи роботи з батьками мають бути спрямовані на підвищення педагогічної культури батьків, на зміцнення взаємодії школи та сім'ї, на посилення її виховного потенціалу. Процес взаємодії сім'ї і школи спрямований на активне включення батьків в освітній процес, у позаурочну дозвілєву діяльність учнів, на співпрацю з учнями і педагогам.

Ефективність навчання та виховання учнів значно залежить від того, наскільки тісно взаємодіють школа, вчитель і батьки.

Форми взаємодії педагогів і батьків – це організація їхньої спільної діяльності й спілкування.

Розглянемо детальніше найпоширеніші форми взаємодії вчителя початкових класів із батьками учнів:

- форми дозвілля (підготовка концертів, шкільні свята, вистав, конкурси, змагання тощо);
- форми трудової діяльності (генеральне прибирання, оформлення кабінету тощо);
- форми пізнавальної діяльності (тренінги, батьківські збори, дні відкритих дверей, відкриті уроки тощо) [7, с.85].

Однак учитель повинен розуміти, що розмаїття форм і методів не завжди забезпечує успіх роботи. Головне завдання вчителя початкових класів – зробити батьків учнів своїми однодумцями, союзниками, створити демократичний стиль відносин.

Отже, для успішної партнерської взаємодії з батьками в НУШ необхідні такі організаційно-педагогічні умови:

- установлення двостороннього, постійного інформаційного контакту між учасниками взаємодії;
- цілеспрямоване і систематичне залучення у спільну діяльність усіх учасників освітнього процесу;
- довіра до виховних можливостей батьків;
- формування позитивного ставлення до взаємодії на тлі сприятливого емоційного самопочуття;
- орієнтація на успішний розвиток особистості;
- використання заходів, спрямованих на підвищення авторитету батьків;
- опора на позитивні риси дитини, життєстверджувальний настрій під час розв'язання проблем виховання;
- неприпустимість необережного втручання в життя сім'ї, педагогічний такт тощо [10, с.279].

Кожен педагогічний колектив школи володіє значним психолого-педагогічним потенціалом, завдяки якому може надати батькам суттєву допомогу у вихованні дітей, сприяти покращенню сімейного мікроклімату, встановленню адекватних взаємин між дітьми і дорослими.

«Не сама по собі церква чи школа мають здійснювати виховний вплив на молодь. У розумній співпраці батьків, педагога і священика вбачається запорука виховання в дітей прагнення творити добро оточуючим та не грішити, а у формуванні цих якостей – першочергове завдання і сім'ї, і школи, і церкви, які повинні у справі виховання завжди виступати як партнери, взаємно доповнюючи і підтримуючи один одного», – писав І. Огієнко [3, с.112]. Головним же осередком впливу на дитину є, на його думку, родина. Звичайно, національне виховання в сім'ї розпочинається не з високих слів, а з материнської і батьківської любові, родинної теплоти, з благородства взаємин у сім'ї. І. Огієнко вважав, що з молоком матері, з рідною мовою батьків дитина успадковує українські звичаї, пісні, віру, високу свідомість і мораль. У такий спосіб у дитини, зігрітої сімейним теплом, поступово формується шанобливе ставлення до своїх родичів, вони починають бережно ставитись до сімейних традицій, а головне – у них невимусовно виникає повага до моральних законів свого народу, до духовних заповітів предків [11, с.173].

Упроваджуючи принципи педагогіки партнерства у свою практичну діяльність, педагогу необхідно враховувати, що шкільне освітнє середовище – це простір дитинства, який будується на засадах рівності, діалогізму, співрозвитку, прийняття; переосмислення ролі вчителя вимагає від нього оновлення професійного мислення і відповідних цілеспрямованих дій: постійного аналізу власної педагогічної діяльності; орієнтації на самоосвіту; відстеження результативності своєї роботи через систему моніторингу та самомоніторингу.

Педагогіка партнерства визначає істинно демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, який не відкидає різниці в їхньому життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість. А практика соціального партнерства дає можливість сформувати конкурентоспроможну особистість, здатну вибудовувати нові продуктивні відносини з оточенням, проявляти ініціативу, нести відповідальність за прийняті рішення.

Висновки. Отже, педагогічне партнерство – це система взаємодії між основними суб'єктами освітнього процесу (якими є вчителі – учні – батьки), яка реалізується на принципах партнерства, чітко окреслених в Концепції НУШ (повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у стосунках; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей). Саме тісна взаємодія, рівноправність та повага в системі педагогічного партнерства допомагає досягати спільної мети, а саме – розвитку особистості учня як суб'єкта життя, навчання і професійного зростання.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. №688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8>
2. Закон «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 13.05.2018).

3. Іван Огієнко / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів, 2012. 192 с. (Серія «Видатні українські педагоги»; вип. 1).
4. Кондратьєва А.В. Упровадження педагогіки партнерства в початковій школі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*: зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 83. С. 84-87.
5. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення 13.05.2018).
6. Кравчинська Т.С. Педагогіка партнерства: основні ідеї, принципи та сутність. *Підготовка керівних та педагогічних кадрів до реалізації Концепції Нової української школи*: зб. ст. Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф., 6 квітня 2017 р. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2017. С. 85-88.
7. Мартіна О.В., Третяк Н.В., Гордійчук М.С. Основні чинники організації партнерської взаємодії учасників освітнього процесу в умовах Нової української школи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / [гол. ред. Н.В. Бахмат]. Київ: Міленіум, 2023. Вип. 34 (1-2023). С. 85-97.
8. Нова українська школа: порадник для вчителя / ред. Н.М. Бібік. Київ: ТОВ «Вид. дім «Плеяди», 2017. 206 с
9. Педагогіка партнерства. URL: <http://www.internatputivl.narod.ru/2017-2018/veresen/nova/02-11-2016-nush2016-kopiya.pdf> (дата звернення: 09.10.2021).
10. Резніченко І. Педагогічне партнерство сім'ї і школи в умовах НУШ. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 279-285.
11. Слободян М.І. Проблеми національно-патріотичного виховання у творчій спадщині І. Огієнка (митрополита Іларіона). 2022. С. 173-181. URL: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/256451>

References:

1. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lyupnia 2019 r. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8>. (in Ukr.).
2. Zakon «Pro osvitu». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennia 13.05.2018). (in Ukr.).
3. Ivan Ohiienko / uporiad. ta nauk. red. D. Hertsiuk, P. Sikorskyi. Lviv, 2012, 192. (Seriia «Vydatni ukrainski pedahohy»; vyp. 1). (in Ukr.)ю
4. Kondratieva, A.V. (2021). Uprovadzhennia pedahohiky partnerstva v pochatkovii shkoli. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektvy*: zb. nauk. prats. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 83, 84-87. (in Ukr.).
5. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola» URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> (data zvernennia 13.05.2018). (in Ukr.).
6. Kravchynska, T.S. (2017) Pedahohika partnerstva: osnovni idei, pryntsyty ta sutnist. *Pidhotovka kerivnykh ta pedahohichnykh kadriv do realizatsii Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly*: zb. st. Vseukrainskoi nauk.-prakt. Internet-konf., 6 kvitnia 2017 r. Kharkiv: Kharkivska akademiia neperervnoi osvity, 85-88. (in Ukr.).
7. Martina, O.V., Tretiak, N.V., Hordiichuk, M.S. (2023). Osnovni chynnyky orhanizatsii partnerskoi vzaiemodii uchasykyiv osvitnoho protsesu v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*: zbirnyk naukovykh prats / [hol. red. N.V. Bakhmat]. Kyiv: Milenium. 34 (1-2023), 85-97. (in Ukr.).
8. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia / red. N.M. Bibik. Kyiv: TOV «Vyd. dim «Pleiady», 2017, 206. (in Ukr.).
9. Pedahohika partnerstva. URL: <http://www.internatputivl.narod.ru/2017-2018/veresen/nova/02-11-2016-nush2016-kopiya.pdf> (data zvernennia: 09.10.2021). (in Ukr.).

10. Reznichenko, I. (2018). Pedahohichne partnerstvo simi i shkoly v umovakh NUSH. *Psykhologo-pedahohichni problemy sil'skoi shkoly*. 59, 279-285. (in Ukr.).
11. Slobodian, M.I. (2022). Problemy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u tvorchii spadshchyni I. Ohienka (mytropolita Ilariona). 173-181. URL: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/256451>. (in Ukr.).

Olesia Martina, Nataliia Tretiak

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF PARTNERSHIP PEDAGOGY IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL (Based on the Pedagogical Views of Ivan Ohienko)

The article examines the implementation of the principles of partnership pedagogy in the conditions of the implementation of the New Ukrainian School (based on the pedagogical views of Ivan Ohienko), which has been implemented in the educational space of Ukraine since 2016, which directs the vector to create an atmosphere of trust and peace in the classroom, to child-centeredness, humanism in education and respect for each of its participants and their equality. The study raised the issue of pedagogical partnership as a system (where we can single out individual elements that are connected by a common goal, and in their interaction each element develops separately), which is essentially a pedagogical activity, therefore it has such structural elements of the system as: motive, purpose, subject, object, content, means, methods and result. The goal of the pedagogical partnership (considered as the intended result of interaction) is the development of the student's personality as a subject of life, learning, and professional growth; and the result is a manifestation of initiative, responsibility, awareness and creativity of the student. The article analyzes the subjectivity of interaction in the school system in the context of pedagogy and found that the understanding of two-subject interaction is traditional: teacher – student, and with the emergence of the NUS Concept, we see the development of three-subjectivity of this interaction. It is in subject-subject relations that mutual personal growth of each participant in the educational process takes place.

Key words: pedagogical partnership, system of pedagogical partnership, principles of pedagogical partnership, subject-subject relations, educational process, personal approach, pedagogical activity, innovative activity.

Отримано: 12.10.2024 р.

УДК 37.091.2:005.591.6-056.2/.3]:159.954
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.128-136

Зоряна Мацюк

*ORCID 0000-0001-7915-742X,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

Марія Фенко

*ORCID 0000-0003-2000-2348,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
загальної педагогіки та дошкільної освіти,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

МЕТАФОРИЧНІ АСОЦІАТИВНІ КАРТКИ: ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНІКИ В РОБОТІ ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ ОСВІТИ З ООП

Стаття присвячена інноваційним технікам розвитку комунікації та творчих здібностей здобувачів освіти з ООП МАК-техніками для створення асоціативної метафоричної казки, використання якого дає змогу безпосередньо впливати на емоційно-почуттєву сферу дитини, змінювати моделі поведінки, актуалізувати приховані ресурсні можливості особистості.

Проаналізовано інтегративне використання метафоричних асоціативних карток на уроках української та англійської мови, української та зарубіжної літератури, музики та мистецтва. Впроваджена методика дозволяє дітям розуміти прийоми групової роботи та опановувати комунікативні навички, всебічно досліджувати, обговорювати питання й проблеми, визнавати помилки, вчитися слухати думку іншої дитини та продовжувати її, інтегрувати нові знання з попередніми та узагальнювати свої ідеї.

Комбінація різних технологій в один інтегрований навчальний підхід (написання асоціативних метафоричних казок за МАК на уроках української літератури; відгадування фразеологічних одиниць, які зображено на МАК, на уроках української та англійської мови; відгадування пісень за метафоричними картками на уроках музики; малювання створеної метафоричної асоціативної казки тощо) надає можливість навчанню стати персональним та особистісно-орієнтованим. Серед переваг інновації є можливість аналізувати зібрану інформацію, пристосувати процес навчання до індивідуальних особливостей кожного учня з ООП. Можливість отримання позитивного навчального досвіду і під час індивідуальної роботи, і під час спільного групової роботи в класі, що призводить до відчуття успіху.

Ключові слова: МАК-техніки, метафорична асоціативна картка, здобувач освіти з особливими освітніми потребами.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток науки, зростання обсягу нової інформації потребують від сучасної школи підготовки активних, самостійних здобувачів освіти, які мали б високі творчі здібності та володіли певними якостями, уміли самостійно та творчо мислити; чітко опрацювали інформацію; удосконалювали розвиток особистої моральності, інтелекту, культурного рівня.

Інноваційна діяльність у закладах освіти – основний фактор професійного розвитку педагогів. Інновацію розглядаємо як процес освоєння нововведення (нового засобу, методу, методики, технології, програми тощо), що характеризує пошук, впровадження в освітній процес і творче переосмислення ідеальних методик і програм, зокрема в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Актуальність проблеми зумовлена не лише необхідністю організації ефективного інтегрованого супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу, а й певним браком наукових даних щодо стану та особливостей його ефективної реалізації в контексті сучасного розуміння інклюзивної освіти [2].

Використання інноваційних технологій навчання створюють умови кращого засвоєння нового матеріалу та активізації пізнавальної діяльності учнів з ООП, де саме здобувач освіти сам відкриватиме, здобуватиме й конструюватиме знання та власну компетентність у різних галузях життя.

Інтегрований супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти – це вид психолого-медико-педагогічної діяльності, що передбачає виявлення та забезпечення додаткових потреб дітей з ООП в освітньому процесі з активним залученням сімей, який також передбачає задоволення додаткових потреб сім'ї як рівноправного учасника освітнього процесу, а також навчального закладу, який забезпечує якісну інклюзивну освіту. Визначення цих додаткових потреб на рівні дітей з ООП, їхніх сімей та навчального закладу дає можливість з'ясувати характер та обсяг додаткових ресурсів, необхідних для забезпечення якісної інклюзивної освіти [2].

Визначаючи характер взаємодії між учасниками освітнього процесу, що є основним критерієм під час формування моделі інтегрованого супроводу дітей з особливими освітніми потребами, важливого значення набуває поняття професійного співробітництва. Професійна співпраця в контексті інклюзивного освітнього середовища визначається через: співпрацю вчителя та асистента вчителя з іншими фахівцями, які володіють знаннями щодо особливостей розвитку, навчання і виховання дітей з ООП, спеціальними методами і формами роботи з ними.

Творчість – це природна потреба кожної людини, зокрема дитини з ООП, яка прагне творити та розвиватися, тому основним завданням є: впровадження інтерактивних методик, прийомів навчання та інноваційних технологій, які сприятимуть формуванню інноваційного мислення або дизайн – мислення. А, як відомо, мислення – основа комунікації та діяльності.

Мовленнєва компетентність становить складне інтегративне особистісне утворення (синтез знань, умінь, ставлень, досвіду, ціннісних орієнтирів тощо), яке дає змогу застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними засобами в процесі повсякденного спілкування або спеціально організованого навчального дискурсу. Ця компетентність ґрунтована на мовленнєвих навичках і вміннях, пов'язаних із володінням видами мовленнєвої діяльності – рецептивними (читанням, аудіюванням), продуктивними (говорінням, письмом). Особливої уваги потребує розвиток таких складників мовленнєвої компетентності, як уміння сприймати, інтерпретувати й створювати тексти різних типів, стилів, жанрів мовлення. Для кожного вікового періоду розвитку дитини характерною є певна провідна діяльність – гра, навчання, спілкування, навчально-професійна діяльність тощо. Тому цей віковий період особливо сприятливий для формування мовленнєвої компетентності.

Основною **метою** є створення позитивної мотивації, підвищення ефективності сприймання матеріалу, урізноманітнення навчальної діяльності, ви-

ховування самостійності, формування естетичних та культурологічних позицій, співробітництво, комунікабельність дітей з ООП засобами інноваційних технологій, зокрема метафоричних асоціативних карток.

Виклад основного матеріалу. Під педагогічною інновацією розуміємо новий педагогічний продукт (теоретичний, практичний), що впроваджується в освітній процес: теорії, концепції, освітні системи, моделі, методики, технології, методи і прийоми. Педагогічні інновації можемо ідентифікувати за наступними ознаками: видом діяльності, джерелами виникнення, мірою новизни, термінами дії, характером і масштабом змін, способом і темпом здійснення, методикою використання та ефекту, отриманого в результаті впровадження інновації. Суспільний запит на виховання творчої особистості з ООП, яка здатна самостійно мислити, генерувати ідеї, приймати неординарні рішення потребує вагомих змін інноваційного спрямування. Вирішенням цього завдання є застосування різних видів сучасних освітніх інноваційних технологій у загальних закладах освіти.

Метафоричні асоціативні карти – інноваційний інструмент. Знання цих механізмів підвищує ефективність його використання, дає змогу виявити недоліки та реалізувати модифікації. *Метафоричні асоціативні карти* – це набір зображень завбільшки з гральну карту або листівку, що зображають людей, їх взаємодії, життєві ситуації, пейзажі, тварин, предмети побуту, абстрактні зображення. МАК – це гра, у яку можна безпечно і з повним задоволенням грати зі своїми учнями. Гра, у якій не буде тих, хто програв, усі виграють [4].

Технологію впровадження метафоричних асоціативних карток із використанням різних методичних прийомів інтегрували на уроках української та англійської мови, української та зарубіжної літератури, музики та мистецтва. Словесна творчість дітей за допомогою метафоричних карток проявлялася в знаходженні слів і мовних виразів, які можливо більш точно допомагали утворювати складні речення та зв'язний текст. Варто зауважити, що для сучасного школяра висловити свою думку буває дуже важко, а методика роботи за допомогою метафоричних асоціативних карток сприяла розвитку комунікативних здібностей та словесної творчості дітей з особливими освітніми потребами.

Володіючи досить великим запасом слів для побудови висловлювань, діти фактично позбавлені можливості словесної комунікації, оскільки засвоєні мовленнєві засоби не розраховані на задоволення потреби у спілкуванні, тому виникають додаткові труднощі для налагодження міжособистісних відносин. Упровадження метафоричних асоціативних карток спрямована на розширення й уточнення пасивного і активного словника; розвиток імпресивного та експресивного мовлення; диференціювання та правильного використання граматичних форм, різних типів синтаксичних конструкцій, формування зв'язного мовлення. Для практичного засвоєння знань і умінь вони мають бути включені в безпосереднє спілкування в ситуаціях і в різних видах діяльності.

Для вирішення педагогічних і виховних завдань використано різноманітні прийоми роботи з метафоричними асоціативними картками: дописування та створення дітьми з особливими освітніми потребами власних казок за метафоричними картками; групове вигадкування казки за методикою «продовж казку за спонтанно обраною метафоричною картокою»; читання та слухання власних казок та ін. Використовуючи метафоричні ресурси казки, ми можемо розвинути самосвідомість та побудувати особливі рівні взаємодії один з одним, що створює умови для становлення суб'єктності.

На практиці методику розвитку асоціативного мислення, комунікативних і творчих здібностей, регулювання емоційного стану та вдосконалення взаємо-

дії з навколишнім світом впроваджували за допомогою метафоричних асоціативних карток «Дідусеві казки», «Світ чудес». Варіантів використання даних картинок може бути безліч, оскільки творчість людини є необмеженою категорією. Усі зображення на картках, як правило, неоднозначні і, відповідно, не передбачають єдино правильного трактування. У зображеннях карт зашифровано безліч послань. Розглядаючи, аналізуючи малюнок, описуючи карту, учень з ООП може зрозуміти те, чого не розумів раніше. Відкриваються можливості сприйняття, які протікають за межами свідомості. Незважаючи на те, що зображення на картці містить різні дрібниці, деталі, школяр побачить саме те, що відповідає його актуальному стану. МАК – це психологічний інструмент, який базується на метафорі, апелює до півсвідомості людини і застосовується для діагностики, корекції, розвитку, розкриття творчих здібностей [2].

Особливо актуальне застосування інноваційних ігрових технологій на уроках української мови. Адже саме дидактичні ігри, ігрові заняття і прийоми підвищують ефективність сприймання школярами з особливими освітніми потребами навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять елемент цікавості. Використання ігрових завдань сприяє розвитку мислячої особистості. Насамперед такі завдання здебільшого є пошуковими. Вони сприяють здобувачів освіти самостійно знаходити шляхи розв'язання, а отже, розпізнавати, аналізувати мовні факти, зіставляти їх і формулювати висновки. Це розвиває творчі здібності, увагу, ініціативність дитини з ООП. Ігрові завдання створюють позитивну мотивацію навчання, пробуджують бажання знати. Учні самостійно відкривають для себе певні мовні явища, отримують задоволення, впевненість у своїх здібностях, що зумовлює самореалізацію особистості.

На уроках української мови варто використовувати ігрові технології, добираючи інтерактивні вправи, які допомагають здобувачам освіти з ООП засвоїти теми. Це може бути словниковий диктант – «мовчанка». Учні записують слова, які зображено на метафоричних асоціативних картках.

Яскраві картинки, динамічний сюжет, відсутність багатослівних описів, легкий розмовний стиль – усе це до вподоби дітям з особливими потребами, а тому не може залишатися поза увагою сучасного вчителя. Захоплення дітей з ООП ілюстрованими матеріалами спонукає педагогічне середовище до використання нейромережі як графічного інструмента для створення фразеологічних одиниць, що спрямоване на формування креативності, уважності, допитливості, творчого та логічного мислення учнів.

Одним із завдань було не лише створення карток, а й відгадування фразеологічних одиниць, які зображено на ілюстраціях (кіт у мішку, зелена жаба душить, жабка-мандрівниця, курям насміх).

Зауважимо, що за умови традиційного навчання учень з ООП залишається пасивним отримувачем навчальної інформації, за умови інноваційного навчання є активним учасником освітнього процесу. Навчання здобувачів освіти з ООП засобом ігрової діяльності уможливорює активізацію мовлення, розвиток його й удосконалення, оскільки взаємозв'язок навчальної, ігрової і мовленнєвої діяльності є закономірним. У ранньому підлітковому віці через швидкі фізіологічні зміни в організмі учні з ООП відчують підвищену втомлюваність, втрачають інтерес до одноманітного навчання, яке організовується власне традиційними методами, учнів більше цікавить і діяльність, і кінцевий результат. Тому в цей віковий період інноваційні методики навчання є природо-відповідним способом навчання.

Рис. 1.

Одним із основних напрямів є формування мовленнєвої компетентності школярів з ООП, яке полягає у здатності слухати, сприймати і відтворювати інформацію, читати і розуміти текст, вести діалог, брати участь у дискусіях, пропонувати і відстоювати свою точку зору, висловлювати власні думки, міркувати, викладати думки в усній і письмовій формі – у цьому допоможуть інноваційні технології засобами метафоричних асоціативних карток.

На початку заняття здобувачам освіти з ООП варто розповісти зміст методу перетворення, який необхідний під час використання для створення метафоричної казки. Варто зазначити, що в роботі з метафоричними картками є одне правило для всіх: «Усе, що я бачу на картці – це моє, все, що бачиш на картці ти – це твоє!». Кожен працює індивідуально, кожен розвиває свою комунікацію. Діти самі здатні розвивати сюжет казки, вигадувати і фантазувати. Педагогові іноді досить лише пояснити зміст прийому і попросити їх обрати картку для створення власної казки. Цікаво, що після ознайомлення із методикою діти здебільшого порівнюють себе із героєм, зображеним на картці. Під час складання власних казок діти отримували впевненість у творчих силах, сміливо проголошували свої казки перед однокласниками, виховали риси не тільки творців, а й лідерів.

Учні з ООП використовувати різноманітні методи і прийоми фантазування для створення власних казок за такими техніками:

- а) картинки, на яких можна виділити суб'єкт і виконану ним дію;
- б) картинки із зображенням одного або декількох персонажів і чітко позначеного місця дії.

Від складання казок за окремою карткою, а в подальшому можна переходити до написання розповіді за кількома метафоричними картками: спочатку за трьома-чотирма, потім – за шістьма.

Робота із школярами показала, що діти з ООП описують створену казку тезисно і обмежено, із кількістю персонажів – до трьох. Однак, коли казка складалася гуртом, то кожен прагнув додати свого героя та подію, яка з ним відбулася, тому метафорична казка набувала фантастики, збільшувалося кількість героїв та подій. Для того, щоб відпрацювати всі прийоми, варто разом із дітьми підбирати ті казки, у яких можна їх реалізувати. Тобто, готуючись до заняття для відпрацювання конкретного прийому, слід продумати, у якій з казок такий прийом можна найбільш ефективно і показово застосувати.

Розглянемо для прикладу твір учня 6 класу «НІЧНА КАЗКА»

Жили собі дідусь, дівчинка і хлопчик в чарівному селі. Вони кожного дня прикрашали темно синє небо, чіпляли на них зорі. Хлопчик із дідусем завжди вішали місяць, щоб розбавити зоряне небо. Але з ранку знову ховали місяць до скрині. Хлопчик завжди піднімався на чарівній драбині, яка не потребувала опори. Ось так сім'я прикрашала темно-синнє небо.

Методика складання метафоричних асоціативних казок дала змогу залучити всіх дітей до роботи з картками, відповідати на запитання, створювати свої історії, фантазувати, розвивати комунікативні здібності та активно працювати на уроці. Зокрема, ця методика корисна для всіх здобувачів освіти, яким складно висловити свою думку, змістовно та логічно доповідати. Звернемо увагу на те, що під час спілкування в парах і невеликих групах діти з ООП легше адаптувалися до соціуму.

Технологію складання метафоричних асоціативних казок варто проводити з використанням різних методичних прийомів на уроках англійської мови. За результатами роботи складання казок англійською мовою за МАК-техніками було визначено: розширення й уточнення пасивного і активного словника; розвиток диференціювання та правильного використання граматичних форм, різних типів синтаксичних конструкцій, формування зв'язного мовлення. Наприклад:

She was light purple in color and had red boots, the cat seemed very beautiful when she got very close. And suddenly she manage to stop and flew into it, the cats weren't hurt. As soon as they recovered from the collapse, they began to look at each other. She said first:

– Hello!-she said and continued-Sorry for bumping into you. My name is Starcy, and who are you?

– Hello! No problem, I'm Kosmik.

He liked Starcy very much, and she liked him too, so they started asking each other about everything. And it turned out that the Starcy from the most distant planet

Рис. 2.

TRAPPIST-1d, and also flew to the star because she was sad alone on this planet. Kosmik and Starcy decided to fly together, where they learned even more eye to eye. They were speaking, laughing, even tried to learn some tricks and became very close in a short time. Both cats decided that they will now move to the TRAPPIST-1 together and live on the planet together...

Навчаючи дитину з ООП вигадувати казку англійською мовою, визначаємо головні риси і дії персонажів та навчаємо дитину аналізувати художній твір, розвинувши її комунікативні здібності.

Сучасний ефективний урок потребує від педагога постійного пошуку інструментів для зацікавлення здобувачів освіти цікавими вправами та завдань. Завдання педагога – підхід до кожного учня, майстерно трансформувати його захоплення в освітні тренди – сучасні, інноваційні, ефективні.

Цікавим та творчим завданням для дітей з ООП було відгадування пісень за метафоричними картками на уроках музики. Наприклад: «А ми вдвох із тобою...», «Коли ми вдвоє...», «Ніч яка місячна, зоряна, ясна», «Ти знаєш, а зорі також співають...», «З янголом на плечі», «Ой неси мене ріка, в фантастичному човні...» тощо.

Рис. 3.

Комбінація різних технологій в один інтегрований навчальний підхід надає можливість навчанню стати персональним та особистісно-орієнтованим. Серед переваг інновації є можливість аналізувати зібрану інформацію, пристосувати процес навчання до індивідуальних особливостей кожного учня з

ООП. Можливість отримання позитивного навчального досвіду і під час індивідуальної роботи, і під час спільного групової роботи в класі, що призводить до відчуття успіху.

Інтеграція інноваційних технік у навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії усіх учнів. Це співнавчання, взаємне навчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де всі є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, дозволяє здобувачам освіти з ООП навчаючись рефлексувати, що інтенсифікації навчально-виховного процесу.

Ефективні результати дало поєднання методів створення та малювання казки. Це дало змогу використати можливості та навички, впроваджувати їх і на уроках мистецтва. Учні також малювали сюжети власне вигаданих казок, створювали рухомі моделі, водночас закріплюючи образотворчі знання, напружували вміння уявляти нове, оригінальне.

Рис. 4.

Окрім малювання власно створеної метафоричної асоціативної казки, також цікава техніка домалої малюнок: наосліп витягнути карту, розташувати на аркуші та домалої картину так, щоб вона стала її частиною.

Висновки. Таким чином, інтегруючи метафоричні асоціативні картки на уроках української та англійської мови, української та зарубіжної літератури, музики та мистецтва дало додаткову можливість педагогу підвищувати власну продуктивність, самостійну складову роботи учнів з ООП, стимулювати процес мислення, роблячи навчання цікавим та різноманітним. Діти з ООП ефективно взаємодіють у групах; опановують комунікативні навички; навчальна діяльність стає ефективнішою та раціональнішою, що дозволяє всебічно досліджувати, обговорювати питання й проблеми, робити помилки, вчитися слухати думку іншої дитини та продовжувати її; інтегрувати нові знання з попередніми та узагальнювати свої ідеї.

Список використаних джерел і літератури:

1. Косяк О.Я. Метафорична казка як елемент політичного міфу у структурі символізації політичного простору. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_8_58.
2. Мартиненко І.В. Особливості міжособистісної комунікації у дітей із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 24. С. 321-325.
3. Пелешенко О.В., Гордієнко К.В. Метафоричні асоціативні карти як сучасний метод консультаційної роботи психолога. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/scientific-achievements-of-modern-society_9-11.10.19.pdf#page=87.

4. Фабрічева М. Метафоричні асоціативні карти, як можливість читати несвідоме. Київ, 2014. 100 с.

References:

1. Kosiak, O.Ya. Metaforychna kazka yak element politychnoho mifu u strukturi symvolizatsii politychnoho prostoru. [Metaphorical fairy tale as an element of political myth in the structure of symbolization of political space]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_8_58 (in Ukr.).
2. Martynenko, I.V. (2013) Osoblyvosti mizhosobystisnoi komunikatsii u ditei iz normalnym ta porushenym movlennievym rozvytkom. [Peculiarities of interpersonal communication in children with normal and impaired speech development]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohihiia. [Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology]*. 24. (in Ukr.).
3. Peleshenko, O.V., Hordiienko, K.V. (2019). Metaforychni asotsiatyvni karty yak suchasnyi metod konsultatsiinoi roboty psykhologa. [Metaphorical associative maps as a modern method of consulting work of a psychologist]. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/scientific-achievements-of-modern-society_9-11.10.19.pdf#page=87 (in Ukr.).
4. Fabriceva, M. (2014) Metaforychni asotsiatyvni karty, yak mozhlyvist chytaty nesvidome. [Metaphorical associative maps as an opportunity to read the unconscious]. Kyiv. (in Ukr.).

Zoriana Matsiuk, Mariia Fenko

METAPHORICAL ASSOCIATIVE CARDS: INNOVATIVE TECHNIQUES IN WORKING WITH STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article is devoted to innovative techniques for the development of communication and creative abilities of students with OOP MAC techniques to create an associative metaphorical fairy tale, the use of which makes it possible to directly influence the emotional and sensory sphere of the child, change behavior patterns, and actualize the hidden resource capabilities of the individual.

The integrative use of metaphorical associative cards in the lessons of Ukrainian and English, Ukrainian and foreign literature, music and art is analyzed. The implemented methodology allows children to understand the techniques of group work and master communication skills, comprehensively research, discuss issues and problems, admit mistakes, learn to listen to another child's opinion and continue it, integrate new knowledge with previous ones and generalize their ideas.

The combination of different technologies into one integrated educational approach (writing associative metaphorical fairy tales according to the MAC in the lessons of Ukrainian literature; guessing phraseological units depicted on the MAC in Ukrainian and English lessons; guessing songs from metaphorical cards in music lessons; drawing a created metaphorical associative fairy tale, etc.) provides an opportunity for learning to become personal and person-oriented.

Among the advantages of the innovation is the ability to analyze the collected information, to adapt the learning process to the individual characteristics of each student with OOP. The opportunity to have a positive learning experience both during individual work and during joint group work in the classroom, which leads to a sense of success.

Key words: MAC-techniques, metaphorical associative card, student with special educational needs.

Отримано: 22.09.2024 p.

УДК 378.016:811.161.2'38(477)«192/193»
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.137-147

Анжеліка Попович

*ORCID 0000-0002-3428-9717,
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ: ЗДОБУТКИ МОВОЗНАВЦІВ 50-60 РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано один із етапів розвитку стилістики української мови – 50-60-ті роки ХХ століття. Увагу звернено на знакові лінгвостилістичні праці Л. Булаховського, І. Білодіда, Б. Кулика, О. Масюкевича, В. Вашенка, А. Коваль, І. Чередниченка та ін. Висновковано, що в цей період стилістика постає як наука про стилістичну систему української мови, окрема наукова галузь, повноцінна й повноправна навчальна дисципліна; розпочинається розмежування загальної (теоретичної) та практичної стилістики; відновлюються різномірні стилістичні дослідження.

Ключові слова: лінгвостилістика, інформаційне забезпечення, підручникотворення, стилістика української мови, стилістичні дослідження, українські мовознавці.

Постановка проблеми. У вивченні будь-якої навчальної дисципліни в закладах вищої освіти важливим є її інформаційне забезпечення. Аналіз історичного досвіду в царині українського підручникотворення з лінгвостилістики допоможе зрозуміти зумовленість засобів навчання суспільними й соціально-культурними чинниками та віднайти шляхи вдосконалення сучасних навчальних видань.

Розвиток стилістики української мови як лінгвістичної науки і навчальної дисципліни проаналізовано в працях С. Бевзенка, І. Білодіда, С. Бирик, А. Ганжи, О. Горбача, П. Дудика, С. Єрмоленко, Ж. Колоїз, Т. Коць, А. Попович, Г. Сюти, З. Франко, І. Чередниченка, О. Черемської та інших.

С.Єрмоленко [9; 10], Г. Білавич, І. Розман [3], А. Попович [18-20], О. Черемська [26-28] зосередили увагу на витоках мовознавчої стилістики, проаналізували роль науковців-лінгвістів Харкова і Києва у становленні академічних засад вивчення функційних різновидів мови на початку ХХ століття, визначили значення стилістичних досліджень в історії українського академічного мовознавства, акцентували на міждисциплінарності лінгвостилістичних досліджень.

А. Попович виокремила складники сучасного інформаційного й навчально-методичного забезпечення дисципліни «Стилiстика української мови», що віддзеркалюють різнобічні дослідження стилістичної системи української літературної мови в кінці ХХ – на початку ХХІ століття [21].

Ж. Колоїз простежила еволюцію окремих стилістичних досліджень (З. Кузеля, М. Чайковський, Є. Желехівський, С. Недільський, О. Скалозуб, О. Мельничук, І. Білодід, Ф. Прокопович, О. Потебня, К. Лучаковський, В. Домбровський, Б. Ткаченко, Л. Булаховський, Ю. Шерех, О. Селіванова та ін.), інтерпретувала ключові поняття й зосередилася на термінах «стиль», «стильовий», «стилістичний», «лінгвістична стилістика», «тропи», «фігури» [14, с.5]. У праці

побіжно звернено увагу на студії В. Ващенко, І. Чередниченка, А. Коваль та ін., зокрема щодо інтерпретування понять «тропи» і «фігури стилістичного синтаксису». Кінець XX – початок XXI ст. характеризується як період активізації «крізножанрових (дисертації, підручники, навчальні посібники, статті і т. ін.) стилістичних доробків, що оприявнили нові вектори науково-дослідницьких пошуків у царині вітчизняної стилістики, більш виразно окреслили її статус як науки про функціональний аспект мови та навчальної дисципліни» [там само, с.42].

Аналітичний огляд розвитку української стилістики 1991-2021 років здійснили С. Єрмоленко, С. Бибик, Т. Коць, Г. Сюта, А. Ганжа [11]. Дослідники зосередили увагу на публікаціях, у яких розширено об'єкти лінгвостилістичного аналізу, обґрунтовано розбудову терміносистеми української лінгвостилістики.

Цілком погоджуємося з твердженням Ж. Колоїз, що «Українська стилістика загалом і лінгвостилістика зокрема мають давні, багатовікові традиції, щоправда, найпродуктивніший етап її розвою припадає на другу половину XX ст., а впродовж двох крайніх десятиліть XXI ст. науковий інтерес до стилістичних проблем лише употужнився і продовжує зростати <...>» [14, с.5].

Мета нашого дослідження – проаналізувати набутки стилістики української мови як науки і навчальної дисципліни в 50-60 роках XX століття та визначити вагомий внесок українських мовознавців.

Виклад основного матеріалу. З другої половини 50-х рр. XX століття починається період «хрущовської відлиги», а в 60-х рр. відбувається певна нормалізація суспільно-політичної ситуації в Україні. Здійснюються спроби оновити теорію мовознавства, зокрема й стилістики української мови: з'являються монографії, узагальнювальні праці, збільшується друк книжкових видань з українського мовознавства [12; 29]. Водночас Ю. Шевельов вивичував праці покоління двадцятих років над набутками мовознавців, які наслідують російське мовознавство й не відзначаються високим науковим рівнем [29]. Л. Масенко звертає увагу на впровадження в Україні асимілятивних мовних процесів і русифікацію [24, с.19].

У другій половині 50-х років розпочинається перебудова університетської педагогічної освіти, зокрема переглядають навчальні плани й програми для студентів педагогічних спеціальностей щодо збільшення кількості годин на педагогічні, психологічні й методичні дисципліни. Виникає потреба у створенні спеціальних підручників і посібників для студентів-філологів, в українській педагогіці починає формуватися потужна наукова школа підручничознавства [12]. Підручник розглядають як джерело інформації, засіб повторення й закріплення знань, отриманих на заняттях, а також як посібник для виконання домашніх завдань. Через важливість функцій удосконалення здобутих знань основну увагу в підручниках зосереджують на закріпленні, контролі й репродуктивних запитаннях, що переважали [8].

У 1955 році з'являються друком «Нариси з загального мовознавства» Л. Булаховського [6]. Вартісними є підрозділ «Стилістичні особливості лексичного складу» й третя частина «Зауваження про мовний стиль». Учений досліджував лексичні передумови мовного стилю, аналізував слова поетичні й прозаїчні, вродисті й вульгарні, ввічливі й грубі, жартівливі, характеризував діалектизми, лексику різних соціальних груп. Власне це були зауваги про стилістичне навантаження окремих лексичних засобів. У інших розділах розвідки Л. Булаховський описував перенесення найменувань за зближеннями «емоціонального характеру», емоціональні й афективні зсуви формальних значень морфологічних категорій, ритмомелодійні ознаки синтаксичних зв'язків. У «Зауваженнях про мов-

ний стиль» Л. Булаховський подавав визначення стилістики, характеризував індивідуальний стиль письменника (використання синтаксичних конструкцій, логічний зміст висловлення), акцентував на стилістичній вправності майстрів пера. Мовознавець наголошував, що лінгвостилістика має не лише констатувати «окремі елементи словесного мистецтва», а визначати їхнє значення у «вираженні єдиного замислу з його смислового та емоційно-афективного боку» [6, с.241-242]. С. Бибік висновкує, що для Л. Булаховського предметом лінгвостилістики є смислове та емоційно-оцінне наповнення твору і фаховито стверджує, що вченого варто вважати фундатором цієї науки в Україні [2]. З цими поглядами суголосні твердження Ж. Колоїз [14, с.31].

І. Білодід у праці «Питання розвитку мови української радянської художньої прози» (1955 р.) констатував: «Лінгвістична стилістика, як одна з наймолодших, поки що мало розроблених галузей мовознавства, не визначила ще чітких понять про межі і об'єкти своїх досліджень» [4, с.12]. Мета розвідки – висвітлити основні явища мови й стилю післявоєнної української художньої прози. Аналізуючи художні твори українських письменників цього періоду, мовознавець звертав увагу на відображення нових ознак у тлумаченні значень слів, словосполучень і словослов'язок; крилаті слова й словосполучення; активізування історичної лексики і фразеології, термінологічну лексику індустрії, промисловості; військову термінологію; суспільно-політичну лексику; загальноповсякденну лексику; лексику спеціального вжитку; джерела фразеології; стилістичні особливості фразеологізмів; мову персонажів. У розділі «Деякі явища стилістичного синтаксису» сформульовано вплив науково-публіцистичних синтаксичних структур на фразу художньої мови післявоєнної української прози; надфразні єдності, зачини і кінцівки розділів, частин як стилістичний прийом організації мови прози; ритмомелодійні прийоми в післявоєнній художній прозі; синтаксичні прийоми організації розповіді й діалогічної мови в післявоєнній українській прозі; синтаксичні прийоми інтимізації. Водночас (у дусі доби) праця не позбавлена ідеологічних «нашарувань»: уривки текстів із з'їздів КПРС, цитати праць В. Молотова, Г. Маленкова, Й. Сталіна, А. Жданова, В. Леніна та ін. І. Білодід стверджував про творчу допомогу російської мови для української, наголошував на зближенні мов у творах українських письменників. Науковець говорив, що не варто витісняти з української мови словосполучення, схожі або спільні зі словосполученнями російської мови; зауважував про плазування української мови перед буржуазною європейською культурою; прийменникові конструкції (наприклад, «черговий по вокзалу») вважав новим, прогресивним явищем; стиль творів Хвильового називав «буржуазно-націоналістичним маскуванням засобами мови з метою протягування контрреволюційних, націоналістичних задумів» [4, с.36-38] тощо. Прикро, що в праці І. Білодіда подибуємо критичні зауваги про студії В. Ващенко: «дослідження не показало основного», «багато разів вживає щодо мови Шевченка епітет «народна», проте зміст цього епітета не розкрив, а навпаки, висвітлив у традиційному плані розгляду переважно просторічно-побутові, фольклорної лексики, старослов'янізмів. Дослідник не згадує, що саме Шевченко, працюючи над збагаченням і вдосконаленням словникового складу української літературної мови, широко вводив у мову української художньої літератури лексику і фразеологію наукової, філософської, публіцистичної мови, мови мистецтва і т. п. на основі свого революційно-демократичного світогляду, що склався під безпосереднім впливом російських

революційних демократів» [4, с.18]. Про негативні тенденції запопадливості українського мовознавчого істеблішменту та поспішного виконання партійних настанов говорить Л. Масенко: «Показовими є й спроби Білодіда довести канонічну в радянському мовознавстві тезу про «взаємодію» національних мов з російською, яка вживалася з тією ж пропагандивною метою приховати реальність потужного однобічного впливу російської мови» [24, с.23].

Виразне навчальне спрямування мав збірник вправ Б. Кулика й О. Масюкевича «Збірник вправ з стилістики для середньої школи» (перше видання – 1958 р., друге – 1963 р.), який містить теоретичну частину (велику за обсягом), вправи й ілюстративний матеріал [15]. Три розділи посібника віддзеркалюють стилістичне використання лексичних, фразеологічних морфологічних і синтаксичних засобів. З. Франко вважала цей посібник (у практичній частині) «беззастережно вдалим і найкращим в Україні» [17, с.192].

Натомість на часі було монографічне видання зі стилістики. Спробу створити систематичний курс стилістики здійснив В. Ващенко, який у 1958 році друкує навчальний посібник для студентів філологічних факультетів «Стилістичні явища в українській мові» [7]. У книзі виконано стилістичний аналіз української літературної мови XIX – початку XX століття, зокрема увагу звернено на фонетично-стилістичні засоби мовлення; стилістичні особливості словотворчих засобів (суфіксація, «слова з оголеним коренем», префіксація, «словоскладення», «віддигукові та повторні утворення», три типи взаємодії афікса з коренем), вживання паралельних флексій і паралельних прикметникових і дієслівних форм, стилістичне навантаження морфологічних категорій роду, числа, часу, особи, способу; стилістичні властивості займенників, невідмінюваних слів, перехідних явищ серед частин мови, стилістичні явища в синтаксичному членуванні мовлення, стилістичні можливості підмета, присудка, другорядних членів речення, прикладки, місце стилістичних чинників у реченнях з однорідними членами; стилістичні особливості слів та словосполучень, граматично не зв'язаних з реченням; словоповтор як стилістичний прийом, стилістичний порядок слів у реченні. З-поміж цілісних стилістичних спрямувань цього періоду, визначених загальними обставинами літературно-мовного життя, В. Ващенко визначає органічну усно-народну основу, зокрема стійкі фольклорні традиції. Найважливішим завданням автор вважав опис стилістичних засобів, узвичаєних у загальнонародній мові. Цей посібник – протилежність науковим розвідкам зі стилістики української мови. У ньому ґрунтовно викладено (порівняно з наступними виданнями підручників і посібників зі стилістики) фоностилістику. Учений аналізує звуковідтворення й алітерацію (асонанс оминає увагою), вводить терміни *розмовна рима* або *римовані звукоповтори* («своєрідні фонетичні формули, звукові ідіоми, що бувають часто досить влучні й поширені в процесі мовлення»), звуки-копії (відтворюють явища) та звуки-образи («своєрідне вживання звуків, яке дає певне забарвлення мови, стає одним із засобів, що організовує художній стиль мови») [7, с.17], коментує стилістичні явища, з'ясовує їхні генетичні основи. Посібник В. Ващенка – це передвісник підручника зі стилістики. Автор відверто стверджував: «Всю ж нашу працю не можна розглядати інакше, як перший ступінь до дійсно наукового з'ясування тонких і важливих деталей нашого мовлення» [7, с.8]. Підтримуємо твердження Ж. Колоїз, що праця В. Ващенка «стала загалом успішною спробою створити системний курс граматичної стилістики української мови, ґрунтований в основному на осмисленні граматичних (морфолого-синтаксичних) мовностилістичних особливостей художнього стилю» [14, с.35].

У 1960-1962 рр. А. Коваль оприлюднила посібники «Практична стилістика української мови. Вип. 1. Використання лексичних і фразеологічних засобів мови» та «Практична стилістика української мови (Курс лекцій для слухачів відділу газетних працівників)» для студентів факультетів журналістики університетів УРСР, складниками яких були теоретичні відомості й стилістичні вправи. Ці студії є підґрунтям підручника «Практична стилістика сучасної української мови» [13] – «Це перший вдало складений вузівський посібник з української стилістики, в якому враховано як досягнення вітчизняної стилістичної науки, так і усе багатство стилів і жанрів сучасної української літературної мови» [1, с.118]. У виданні спостерігаємо значну перевагу функційно-стильового підходу до вивчення стилістики над мовно-рівневим: «Оскільки мова як система складається з фонетичного (фонологічного), лексико-фразеологічного і граматичного рівнів, опис стилів у підручнику проводиться у відповідності з цими рівнями; при цьому подається характеристика ряду специфічних, екстралінгвістичних і власне стильових особливостей в межах кожного функціонального стилю» [13, с.3]. У кожному розділі, після побіжного тлумачення загальних стилістичних особливостей мовних одиниць, докладно пояснено їхнє уживання в різних функційних стилях. Доповнює видання книга «Культура української мови» (1966 р.) із розмислами про функціонування іншомовізмів, термінів і професійних слів, застарілих і діалектних слів, жаргону, просторіччя, граматичних засобів української мови тощо.

Фундаментальною працею зі стилістики української мови була студія І. Чередниченка «Нариси з загальної стилістики сучасної української мови» (1962 р.), «яка дає, нехай не в усьому рівне і глибоке, уявлення майже про всі грані стилістичної системи української мови» [5, с.151]. Учений аналізував стан розроблення питань стилістики, тлумачив загальні питання стилістики, характеризував стилі сучасної української мови, а також звертав увагу на лексично-стилістичні, словотвірні-стилістичні, морфологічно-стилістичні та синтаксично-стилістичні ресурси української мови. Вартісними є розділи «Фонетичні властивості сучасної української мови та їх стилістичні функції», «Евфонічність і засоби евфонізації української мови», «Ритмотвірні властивості української мови». У праці подано теоретичний матеріал із тлумаченням функціонування мовних засобів передусім у публіцистичному, художньому й науковому стилях, натомість менше уваги надається розмовному мовленню. До того ж, на думку І. Білодіда, наукова студія перевантажена другорядним, елементарним матеріалом, цитацією [5, с.152]. І. Чередниченко потлумачував стилістичні явища за такими площинами: стилістичні ознаки, можливості семантичного варіювання, вживання у функційних стилях. Переконані, що розвідка І. Чередниченка засвідчує вагомий поступ у розвитку стилістики української мови як науки й навчальної дисципліни.

У 1967 році виходить друком наукове видання І. Білодіда «Розвиток мов соціалістичних націй СРСР» [5]. Складниками другої частини «Внутрішньолінгвістична проблематика» були розділи «Основні поняття стилістики національної мови», «Теоретичні проблеми вивчення українського усного літературного мовлення», «Стилістичне збагачення українського усного літературного мовлення» й додаток «Лінгвостилістична характеристика молдавського циклу М. Коцюбинського (Етюд українсько-молдавських мовних контактів)». Тут визначено значення стилістики, стан розроблення питань стилістики в мовознавчій науці, будову стилістики національної мови, поняття мовного стилю, предмет, обсяг, структуру і завдання стилістики, методи й аспекти лінгвостилістич-

ного дослідження, взаємозв'язок стилістики з іншими дисциплінами, стилістичні норми, стилістичні засоби, уміння стилістичного відбору слова, теоретичні проблеми вивчення українського усного літературного мовлення. Власне ці розділи проєктують майбутній підручник для закладів вищої освіти і є передвісником академічного курсу стилістики 1973 року. На думку С. Єрмоленко, праці І. Чередниченка та І. Білодіда «засвідчували розвиток у лінгвоукраїністиці теоретичної стилістики, яка мала інші завдання, ніж практична стилістика, порушували загальні проблеми філософії мови» [9, с.9]. Водночас Ж. Колоїз стверджує: «З'ява таких студій (В. Ващенко, І. Чередниченка, А. Коваль та ін. - А.П.) переконливо засвідчила, що стилістика української мови відбулася не лише як наука, але й навчальна дисципліна» [14, с.34].

На цьому етапі опубліковано такі розвідки: Т. Ярмоленко «Практична стилістика української мови» (1962 р.), І. Ощипко «Практична стилістика української літературної мови. Лексика і фразеологія» (1968 р.) і «Практична стилістика української літературної мови. Синтаксис. Лекції і практичні завдання» (1965 р.), О. Масюкевич «Нариси з стилістики сучасної української літературної мови» (1967 р.), В. Дроздовський «Мовностилістичний аналіз художнього твору» (1968 р.), В. Ващенко «Стилiстика речення в українській мові» (1968 р.) та «Стилiстична морфологія української мови» (1970 р.).

Допоміжні видання означеного періоду представлено студіями Л. Паламарчука («Лексична синоніміка художніх творів М.М. Коцюбинського», 1957 р.), Л. Скрипник «Особливості мови та стилю української радянської художньої історичної прози» (1958 р.), І. Грицютенка «Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного» (1959 р.), М. Жовтобрюха «Мова української преси (до середини 90-х років XIX століття)» (1963 р.), В. Ващенко («Мова творів Т.Г. Шевченка», 1963 р.), В. Масальського («Мова і стиль творів М.М. Коцюбинського», 1965 р.), Т. Ярмоленко «Стиль і мова газети» (1965 р.), В. Карпової «Термін і художнє слово (Термінологічна лексика в мові сучасної української поезії)» (1967 р.), С. Єрмоленко «Синтаксис віршової мови» (1969 р.), Д. Баранника «Усне монологічне мовлення» (1969 р.) й іншими, в яких досліджувалися особливості мови художньої та публіцистичної літератури. Набутками цього етапу були праці І. Білодіда про мову творів українських письменників: «Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського» (1955 р.), «Мова творів М. Коцюбинського» (1956 р.), «Мова творів Олександра Довженка (Збірник «Зачарована Десна»)» (1959 р.), «Шевченко в історії української літературної мови» (1964 р.), «Поетична мова Максима Рильського» (1965 р.). З 1967 року починає виходити науково-практичний збірник (пізніше – науково-популярне видання) «Питання мовної культури» (з 1970 р. – «Рідне слово», з 1976 р. – «Культура слова») Інституту української мови НАН України.

Настає вищий етап у розвитку стилістичних досліджень, з'являються нові обшири стилістичної науки [23, с.13]. Л. Масенко небезпідставно стверджує, що «1960-ті роки нерідко порівнюють з 1920-ми, принаймні за ознакою інтенсивного, пришвидшеного розвитку української культури й науки» [16]. На думку О. Семеног, «хоча й суттєвих змін заідеологізована система вищої педагогічної освіти в 40-60-х роках XX ст. не зазнала, слід відзначити громадянську мужність і нестримне прагнення, титанічні зусилля лінгвістів, літературознавців, методистів, педагогів, психологів, котрі в русифікованому просторі формували україномовну особистість вчителя-словесника» [22, с.63].

15-19 жовтня 1963 року в Чернівцях відбулася перша міжуніверситетська наукова конференція, присвячена питанням стилістики української мови та її

взаємозв'язків з іншими слов'янськими мовами. З. Франко безапеляційно визнала, що «українська стилістика найближчим часом заявить про себе новими цінними працями» [17, с.196]. Цей етап зімпульсував подальший розвиток стилістики української мови як науки і навчальної дисципліни.

Висновки. Отже, 50-60-і рр. XX ст. – це період певної нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні (період «хрущовської відлиги») і спроба оновлення теорії мовознавства. Стилістика видиференціюється й остаточно відокремлюється від історії літературної мови та постає як наука про стилістичну систему української мови, як окрема наукова галузь, як повноцінна й повноправна навчальна дисципліна. Розпочинається розмежування загальної (теоретичної) та практичної стилістики, відновлюються різномірні стилістичні дослідження (Д. Баранник, І. Білодід, В. Ващенко, І. Грицютенко, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, В. Карпова, В. Масальський, Л. Паламарчук, Л. Скрипник, Т. Ярмоленко та ін.), однак у них ще немає чіткості у визначенні межі й об'єктів дослідження лінгвостилістики. Водночас перебудова університетської педагогічної освіти потребувала нового підручничкового забезпечення – створюються фундаментальні наукові праці зі стилістики, підручники й навчальні посібники (В. Ващенко, В. Дроздовський, А. Коваль, Б. Кулик, О. Масюкевич, І. Ощипко, І. Череди́нченко, Т. Ярмоленко та ін.).

Список використаних джерел і літератури:

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
2. Би́бик С. Леонід Арсенійович Булаховський: біля витоків української лінгвостилістики. *Культура слова*. 2018. №87. С. 27-39.
3. Білавич Г., Розман І. Підручники Костянтина Лучаковського як досвід інтегрованого вивчення української та зарубіжної літератури. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка»*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. 2017. Вип. 4/36. С. 14-22.
4. Білодід І.К. Питання розвитку мови української радянської художньої прози (переважно післявоєнного періоду, 1945-1950 рр.). Київ: Видавництво АН УРСР, 1955. 326 с.
5. Білодід І. К. Розвиток мов соціалістичних націй СРСР / відп. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1967. 288 с.
6. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Київ: Рад. школа, 1955. 248 с.
7. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові / відп. ред. М.П. Івченко. Харків: Вид-во Харк. ордену Трудового червоного прапора держ. ун-ту імені О.М. Горького, 1958. Ч. 1. 228 с.
8. Великожон В.А. Історія створення підручників з української мови: від давнини до 80-х років XX століття / наук. ред. О.В. Кравченко; НДІ українознавства. Київ, 2008. 88 с.
9. Єрмоленко С.Я. З історії української стилістики: від стилістики мовних засобів до інтегративної стилістики. *Українська мова*. 2019. № 1. С. 3-17.
10. Єрмоленко С. Стилістика – механізм формування і розвитку літературної мови. *Культура слова*. 2018. №89. С. 13-26.
11. Єрмоленко С.Я., Би́бик С.П., Коць Т.А., Сютя Г.М., Ганжа А.Ю. Сучасна українська академічна лінгвостилістика: стратегії інтегративного розвитку. *Українська мова*. № 4(80). С. 3-23.
12. Захарчук-Дуке О.О. Провідні тенденції створення підручників і посібників з української мови для студентів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*: зб. статей. Ялта: РВВ КГУ, 2013. Вип. 40. Ч. 3. С. 170-177.

13. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови: підручник. Київ: Вища школа, 1987. 351 с.
14. Колоїз Ж. Українська стилістика: здобутки та перспективи розвою наукової царини. *Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір*: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2024. С. 5-61.
15. Кулик Б., Масюкевич О. Збірник вправ з стилістики. Київ: Рад. школа, 1958. 304 с.
16. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2004. 164 с.
17. Мовознавство на Україні за п'ятдесят років [1917-1967]: колективна моногр. / відп. ред. Й.А. Багмут. Київ: Наукова думка, 1967. 455 с.
18. Попович А.С. Витоки стилістики української мови у праці К. Лучаковського «Начерк стилістики, поезики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2015. Вип. 40. С. 161-163.
19. Попович А.С. Навчально-методичне забезпечення стилістики української мови (20-30-і роки ХХ століття). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*: збірник наукових праць / за ред. проф. Анатолія Ситченка. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського. 2016. №4 (55), грудень. С. 367-371.
20. Попович А.С. Студії О. Курило, М. Сулими, О. Синявського і С. Смеречинського як підвалини вивчення стилістичної граматики української мови. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. Poznań: Wydawnictwo naukowe, 2018. Zeszyt VI. С. 141-146.
21. Попович А.С. Сучасне інформаційне й навчально-методичне забезпечення дисципліни «Стилiстика української мови»: теоретичний і практичний аспекти. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. О.М. Топузов]. Київ: Педагогічна думка, 2017. Вип. 19. С. 266-274.
22. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія. Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 403 с.
23. Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / відп. ред. Г.П. Іжакевич; за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 588 с.
24. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2005. 399 с.
25. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ: Рад. школа, 1962. 495 с.
26. Черемська О.С. Від харківських лінгвостилістичних студій 20 – початку 30 рр. ХХ ст. до «Нарису з української стилістики» Бориса Ткаченка. *У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко*. Київ: Вид. Дім Бураго, 2018. С. 108-124.
27. Черемська О.С. Нариси зі стилістики Бориса Ткаченка в контексті харківських лінгвістичних студій 20 – початку 30 рр. ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 77. С. 123-131.
28. Черемська О.С. Стилiстична термiнологiя у працях мовознавцiв харкiвської фiлологiчної школи 20-30-х рр. ХХ ст. *Культура слова*. 2022. №97. С. 140-151.
29. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2002. 132 с.

References:

1. Bevzenko, S.P. (1991). *Istoriia ukrainskoho movoznavstva. Istoriia vyvchennia ukrainskoi movy.* [The History of Ukrainian Linguistics. The History of Ukrainian Language Research]. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukr.).
2. Bybyk, S. (2018). Leonid Arseniiyovych Bulakhovskyi: bilia vytokiv ukrainskoi lnhvostylistyky. [Leonid Arseniyovych Bulakhovsky: At the Origins of Ukrainian Linguistic Stylistics]. *Kultura slova*. [Culture of the Word]. 87, 27-39. (in Ukr.).

3. Bilavych, H., Rozman, I. (2017). Pidruchnyky Kostiantyna Luchakovskoho yak dosvid intehrovanoho vyvchennia ukrainskoi ta zarubizhnoi literatury. [Textbooks by Kostyantyn Luchakovsky as an Experience of Integrated Study of Ukrainian and Foreign Literature]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Pedahohika»*. [Human Studies: Collection of Scientific Works from Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University]. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil DDPU imeni Ivana Franka, 4/36, 14-22. (in Ukr.).
4. Bilodid, I.K. (1955). Pytannia rozvytku movy ukrainskoi radianskoi khudozhnoi prozy (perevazhno pisliavoiennoho periodu, 1945-1950 rr.). [Issues of Language Development in Ukrainian Soviet Fiction (Predominantly Postwar Period, 1945-1950)]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR. (in Ukr.).
5. Bilodid, I.K. (1967). Rozvytok mov sotsialistychnykh natsii SRSR. [Development of the Languages of Socialist Nations of the USSR]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
6. Bulakhovskiy, L.A. (1955). Narysy z zahalnoho movoznavstva. [Essays on General Linguistics]. Kyiv: Rad. shkola. (in Ukr.).
7. Vashchenko, V.S. (1958). Stylistychni yavysheha v ukrainskii movi. [Stylistic Phenomena in the Ukrainian Language]. Kharkiv: Vyd-vo Khark. ordena Trudovoho chervonoho prapora derzh. un-tu imeni O.M. Horkoho, 1. (in Ukr.).
8. Velykozhon, V.A. (2008). Istoriia stvorennia pidruchnykiv z ukrainskoi movy: vid davnyny do 80-kh rokiv XX stolittia. [The History of Ukrainian Language Textbook Creation: From Antiquity to the 1980s]. Kyiv. (in Ukr.).
9. Iermolenko, S.Ya. (2019). Z istorii ukrainskoi stylistyky: vid stylistyky movnykh zasobiv do intehratyvnoi stylistyky. [From the History of Ukrainian Stylistics: From the Stylistics of Language Means to Integrative Stylistics]. *Ukrainska mova. [Ukrainian Language]*. 1. 3-17. (in Ukr.).
10. Iermolenko, S. (2018). Stylistyka – mekhanizm formuvannia i rozvytku literaturnoi movy. [Stylistics – Mechanism of Literary Language Formation and Development]. *Kultura slova. [Culture of the Word]*. 89, 13-26. (in Ukr.).
11. Yermolenko, S.Ya., Bybyk, S.P., Kots, T.A., Siuta, H.M., Hanzha, A.Yu. (2021). Suchasna ukrainska akademichna linhvostylistyka: stratehii intehratyvnoho rozvytku. [Contemporary Ukrainian Academic Linguostylistics: Strategies for Integrative Development]. *Ukrainska mova. [Ukrainian Language]*. 4 (80), 3-23. (in Ukr.).
12. Zakharchuk-Duke, O.O. (2013). Providni tendentsii stvorennia pidruchnykiv i posibnykiv z ukrainskoi movy dla studentiv. [Leading Trends in the Creation of Ukrainian Language Textbooks and Manuals for Students]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Seriiia: Pedahohika i psykholojiia. [Challenges in Modern Pedagogical Education. Series: Pedagogy and Psychology]*. Yalta: RVV KHU, 40 (Ch. 3), 170-177. (in Ukr.).
13. Koval, A.P. (1987). Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy. [Practical Stylistics of Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukr.).
14. Koloiz, Zh. (2014). Ukrainska stylistyka: zdobutky ta perspektyvy rozvoiu naukovoï tsaryny. [Ukrainian Stylistics: Achievements and Prospects for the Development of the Scientific Field]. In Zh. Koloiz (Ed.), (2014) *Suchasnyi khudozhnii dyskurs: movnostylistychnyi vymir [Modern Artistic Discourse: Linguostylistic Dimension]*. Kryvyi Rih: FOP Marynenchenko S.V. 5-61. (in Ukr.).
15. Kulyk, B. & Masiukevych, O. (1958). Zbirnyk vprav z stylistyky. [Collection of Stylistic Exercises]. Kyiv: Rad. shkola. (in Ukr.).
16. Masenko, L. (2004). Mova i suspilstvo: Postkolonialnyi vymir. [Language and Society: Postcolonial Dimension]. Kyiv: Vydavn. dim «KM Akademiia». (in Ukr.).
17. Movoznavstvo na Ukraini za piatdesiat rokiv [1917-1967]. [Linguistics in Ukraine Over Fifty Years] (1967) / Y.A. Bahmut (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).

18. Popovych, A.S. (2015). Vytoky stylistyky ukraïnskoi movy u pratsi K. Luchakovskoho «Nacherk stylistyky, poetyky i rytoryky z dodatkom pro krasu movy i budovu virsha». [Origins of Ukrainian Language Stylistics in K. Luchakovsky's Work «Sketch on Stylistics, Poetics, and Rhetoric with an Appendix on the Beauty of Language and Verse Structure»]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Filolohichni nauky*. [Scientific Works of Kamianets-Podilskyyi National University named after Ivan Ohienko: Philological Sciences]. Kamianets-Podilskyyi: Aksioma, 40, 161-163. (in Ukr.).
19. Popovych, A.S. (2016). Navchalno-metodychne zabezpechennia stylistyky ukraïnskoi movy (20-30-i roky XX stolittia). [Educational and Methodological Support of Ukrainian Language Stylistics (1920s-1930s)]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky*. [Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynsky. Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Papers]. Mykolaiv: MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho, 4 (55), hruden, 367-371 (in Ukr.).
20. Popovych, A.S. (2018). Studii O. Kurylo, M. Sulymy, O. Syniavskoho i S. Smerechynskoho yak pidvalyny vyvchennia stylistychnoi hramatyky ukraïnskoi movy. [Studies by O. Kurylo, M. Sulyma, O. Synyavsky and S. Smerechynsky as Foundations for the Study of Stylistic Grammar of the Ukrainian Language]. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. [STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA]. Rozn  : Wydawnictwo naukowe, Zeszyt VI, 141-146. (in Ukr.).
21. Popovych, A.S. (2017). Suchasne informatsiine y navchalno-metodychne zabezpechennia dystsypliny «Stylistyka ukraïnskoi movy»: teoretychnyi i praktychnyi aspekty. [Modern Information and Educational-Methodological Support of the «Stylistics of the Ukrainian Language» Discipline: Theoretical and Practical Aspects]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*. [Issues of the Modern Textbook]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 19, 266-274. (in Ukr.).
22. Semenoh, O.M. (2005). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv ukraïnskoi movy i literatury. [Professional Training of Future Ukrainian Language and Literature Teachers]. Sumy: VVP «Mriia-1» TOV. (in Ukr.).
23. Suchasna ukraïnska literaturna mova. Stylistyka. [Modern Ukrainian Literary Language. Stylistics] (1973) / I.K. Bilodid (Ed). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
24. Masenko, L. (Ed.) (2005). Ukraïnska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsytu. Dokumenty i materialy. [Ukrainian Language in the Twentieth Century: The History of Linguocide. Documents and Materials]. Kyiv: Vydavn. dim «KM Akademiiia». (in Ukr.).
25. Cherednychenko, I.H. (1962). Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukraïnskoi movy. [Essays on General Stylistics of Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Rad. shkola. (in Ukr.).
26. Cheremska, O.S. (2018). Vid kharkivskykh linhvostylistychnykh studii 20 – pochatku 30 rr. XX st. do «Narysu z ukraïnskoi stylistyky» Borysa Tkachenka. [From Kharkiv Linguostylistic Studies of the 1920s – Early 1930s to Borys Tkachenko's «Essay on Ukrainian Stylistics»]. In *U prostori kultury movy i styliu. Svitlani Yakivni Yermolenko*. [In the Space of Language and Style Culture]. Kyiv: Vyd. Dim Buraho, 108-124. (in Ukr.).
27. Cheremska, O.S. (2017). Narysy zi stylistyky Borysa Tkachenka v konteksti kharkivskykh linhvistychnykh studii 20 – pochatku 30 rr. XX st. [Essays on the Stylistics of Borys Tkachenko in the Context of Kharkiv Linguistic Studies of the 1920s – Early 1930s.]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Filolohiia*. [Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series: Philology]. 77, 123-131. (in Ukr.).
28. Cheremska, O.S. (2022). Stylistychna terminolohiia u pratsiakh movoznavtsiv kharkivskoi filolohichnoi shkoly 20-30-ky rr. XX st. [Stylistic Terminology in the

- Works of Linguists from the Kharkiv Philological School of the 1920s–1930s.]. *Kultura slova*. [Culture of the Word]. 97. 140–151. (in Ukr.).
29. Shevelov, Yu. (2002). *Portrety ukrainskykh movoznavtsiv*. [Portraits of Ukrainian Linguists]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia». (in Ukr.).

Anzhelika Popovych

**THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LINGUOSTYLISTICS:
ACHIEVEMENTS OF LINGUISTS IN THE 1950S AND 1960S**

The article analyzes one of the stages in the development of stylistics in the Ukrainian language – the 1950s and 1960s. Attention is drawn to the significant linguostylistic works of L. Bulakhovskiy, I. Bilodid, B. Kulyk, O. Masyukevych, V. Vashchenko, A. Koval, I. Cherednychenko, and others.

L. Bulakhovskiy's «Essays on General Linguistics» (1955) reflects on the stylistic load of individual lexical means and the individual style of the writer. In his work «Questions of the Development of the Language of Ukrainian Soviet Fiction» (1955), I. Bilodid highlighted the main phenomena of language and style in postwar Ukrainian fiction: new features in the interpretation of word meanings, historical vocabulary and phraseology, terminological vocabulary, etc. The stylistic use of lexical, phraseological, morphological, and syntactic means is analyzed in the «Collection of Exercises in Stylistics for Secondary School» (1958) by B. Kulyk and O. Masyukevych.

An attempt to create a systematic course in stylistics was made by V. Vashchenko («Stylistic Phenomena in the Ukrainian Language» 1958). The manual addresses the most important task – to describe the stylistic means established in the national language. In A. Koval's publication «Practical Stylistics of the Ukrainian Language» (1960), we observe a significant advantage of the functional-stylistic approach to the study of stylistics over the language-level approach.

I. Cherednychenko's study «Essays on General Stylistics of Modern Ukrainian Language» (1962) is recognized as a fundamental work that analyzes the state of stylistics research, characterizes functional styles, and examines lexical-stylistic, word-formation-stylistic, morphological-stylistic, and syntactic-stylistic resources of the Ukrainian language.

In I. Bilodid's publication «The Development of the Languages of Socialist Nations of the USSR» (1967), the significance, subject, scope, structure, and tasks of stylistics are defined, as well as an analysis of the concept of language style and theoretical issues of Ukrainian oral literary speech, among other topics.

In the 1950s and 1960s, stylistics finally differentiated and emerged as a science about the stylistic system of the national language, becoming a distinct field of study and a full-fledged academic discipline; the demarcation of theoretical and practical stylistics began; and research at various levels of stylistics was resumed.

Key words: linguostylistics, information provision, textbook development, stylistics of the Ukrainian language, stylistic research, Ukrainian linguists.

Отримано: 24.09.2024 р.

РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

УДК 811.161.2'374:[.811.161.2'373.7:821.161.2Коцюбинський
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.148-157

Борис Коваленко

*ORCID 0000-0002-3764-856X,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Наталія Коваленко

*ORCID 0000-0002-7810-1982,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТВОРІВ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Актуальним сьогодні є лексикографічне опрацювання фразеологізмів, сформована окрема галузь – фразеографія. Крім традиційних фразеологічних словників, в україністиці з'явилися словники фразеологізмів мови письменників. У статті проаналізовано методику та основні принципи укладання фразеологічного словника мови творів Михайла Коцюбинського.

Ключові слова: М. Коцюбинський, фразеологія, фразеологічний словник, словникова стаття, фразеологічні одиниці, ілюстративний матеріал.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що мова – це неоціненний скарб народу, вона є одним із найвиразніших репрезентантів національної самобутності й посідає провідне місце серед національно-специфічних компонентів культу-

ри. У будь-якій мові є значна кількість висловів, які вважають вдалими, влучними і милозвучними – це фразеологізми. Вони вживаються носіями мови завжди у звичному, усталеному оформленні й мають самостійне значення. І, якщо мова – душа народу, то «добірنا національна фразеологія, – як слушно зауважував Іван Огієнко, – душа кожної мови, сильно її красить і збагачує» [6, с.291].

Фразеологізми є важливою складовою в системі номінативних засобів сучасної української літературної мови. Вони функціонують як самостійні одиниці, що становлять єдність фразеологічного змісту й форми, здатні виражати свою семантику, вступати в смислові й граматичні зв'язки з іншими одиницями мови, належати до відповідних семантико-граматичних розрядів, презентувати певну образність, емоційність, оцінність.

Фразеологізми відіграють важливу роль у художньому творі. Вони образно, оцінно й експресивно відображають навколишню дійсність. На думку мовознавців, фразеологізми – активний образотворчий чинник авторської сповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів [2, с.194].

Фразеологічні одиниці відображають багатовікову історію народу, своєрідність його культури, побуту, традицій, а також уявлення людини про навколишній світ, виявляючи своєрідність його світобачення. Саме на фразеологічному рівні національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво і своєрідно. Розумне використання фразеологізмів робить мовлення виразнішим і, таким чином, найяскравіше й найсвоєрідніше виявляються національно-культурні особливості мовної системи. Фразеологія додає мові виразність і оригінальність. Особливо широко фразеологізми використовуються в усній мові та художній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні фразеологія – це багатоаспектна галузь лінгвістичної науки. Історію, етимологію, розвиток і становлення фразеологічних одиниць досліджують М. Демський, Л. Коломієць, Ф. Медведєв, Л. Скрипник, В. Ужченко, Ю. Прадід, І. Черевко. Семантика фразеологізмів привертає увагу Л. Авксентьєва, Н. Бабич, В. Білоноженко, І. Гнатюк. Фразеологічна символіка в лінгвокультурологічному та когнітивному аспектах є предметом вивчення таких мовознавців, як Н. Венжинович, О. Левченко, О. Селіванова. Діалектна фразеологія перебуває в полі зору Н. Бабич, Д. Гринчишина, В. Лавера, Н. Коваленко, Г. Ступінської, Т. Грици, Г. Доброльожі. Фразеологічну стилістику української мови вивчають Л. Авксентьєв, О. Андрейченко, І. Чередниченко, Г. Шаповалова. Функціонування фразеологізмів у різних мовах досліджують Р. Зорівчак, В. Калашник, О. Забурання, О. Суховій.

Фразеологічна картина світу українських письменників представлена в наукових роботах Н. Венжинович, І. Гнатюк, С. Бибик, Б. Коваленка, М. Яцьків та ін.

Однак фразеологізми в мові М. Коцюбинського, на нашу думку, не знайшли всебічного висвітлення у сучасному мовознавстві, відсутні й лексикографічні праці, які б презентували фразеологічне багатство письменника.

Мовотворчість М. Коцюбинського є вершиною української прози кінця XIX – початку XX ст., «видатним явищем у розвитку української літературної мови в цілому, що підняла її на вищий ступінь якості, розширила її структурно-стилістичні і конкретні художні та науково-публіцистичні засоби виразу в галузі лексики, фразеології, синтаксису» [3, с.519]. Значною була його роль у розвитку української лінгвістики. Про те, якою має бути українська мова, він пи-

сав у літературно-критичних і публіцистичних працях, листах, у яких захищав вільне, різностильове функціонування мови. Письменник досліджував мову творів Івана Котляревського, Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького Тараса Шевченка та ін., визначав джерела й шляхи збагачення української літературної мови, висловлював доречні міркування з правописних проблем, з питань лінгвостилістики тощо.

Перший етап ‘канонізації’ М. Коцюбинського, на думку Я. Поліщука, припадає ще на 20-ті рр. XX ст., коли було «впорядковано твори прозаїка, звірено їх з першодруками (очевидно, не без помилок та суперечностей, пов’язаних з утручанням дореволюційної цензури), зібрано унікальний архів спогадів» [7, с. 10]. Творчість письменника в різні часи досліджували С. Єфремов, М. Зеров, П. Филипович, С. Козуб та ін.

Михайла Коцюбинського справедливо вважають найоригінальнішим українським прозаїком, який одним із перших в українській літературі усвідомив потребу її реформаторства в напрямі модерної європейської прози [4]. Його творчість завжди була предметом суперечок літературних критиків. Ще й дотепер деякі дослідники про модернізм письменника говорять обережно, називаючи його імпресіоністом у літературі: «...вже в ранніх оповіданнях Михайла Коцюбинського наявні стилістичні риси імпресіонізму, одного з найпопулярніших художніх напрямів у тодішніх європейських літературах» [1, с. 7].

Мова творів письменника не перестає бути предметом різнопланових наукових праць і сьогодні. На особливу увагу заслуговують дослідження, спрямовані на комплексний аналіз прози Михайла Коцюбинського, у яких розглянуто лексику різних шарів суспільства, мовностилістичні засоби, роль синтаксичних конструкцій, стилістичну морфологію і стилістичну фонетику його творів (М. Богдан, В. Дроздовський, Л. Іванов, В. Калашник, П. Колесник, В. Масальський, Л. Мацько, Н. Над’ярних, Д. Кроть); стосунки та взаємозв’язки синоніміки народно-розмовної лексики, вживання діалектних елементів, особливостей фразеології і метафоризації лексем (М. Грицютя, Л. Іванов, Т. Матвєєва, І. Ощипко, Л. Паламарчук); мовні особливості окремих творів письменника (Л. Іванов, Л. Мацько, П. Плющ).

Мова творів Михайла Коцюбинського надзвичайно багата. Зі сторінок своїх творів письменник постає як митець, який володіє різноманітними мовними засобами для забезпечення мовленнєвих потреб його персонажів. Через їхнє мовлення, емоції та почуття автор передає характер персонажів, найтонші відтінки їхнього духовного та матеріального життя, звертаючи увагу на внутрішній світ героїв, їхній зовнішній вигляд та вчинки.

У дослідників фразеологічного фонду мови значний інтерес викликають одиниці різних тематичних груп, а особливо ті, які пов’язані з людиною, її зовнішнім і внутрішнім світом, діяльністю тощо. Описуючи життя й побут своїх героїв, їхню суспільну діяльність, риси характеру, поведінку, письменник використовує фразеологізми різних тематичних груп, різної структури. Величезний масив фразеологізмів, який використав Михайло Коцюбинський, можемо виокремити в такі основні лексико-семантичні групи:

- 1) фразеологізми на позначення портретної характеристики людини: «От Петро – багатир, хазяйська дитина, не тинявся по наймах... Ще до того веселий, моторний і з лица гарний, *хоч води напийся*», «Товариш його – людина літ під сорок – насамперед *був у віці* буйним рудим волоссям на голові», «Хома ходив, *як ніч*, нічого й не говорив до Хими»; «Хазяйка була

- слаба, немінча жінка, що все стогнала і ледве човгала по помості шкарбунками *на босу ногу*», «Дожив до *сивого волоса*, а добра не зазнав, ой, ні...»;
- 2) фразеологізми на позначення емоційного стану персонажів: «Буває [Маруся] часом страх сумна. А часом *бісик в оці грає*»; «Я, знаєте, тепер такий полохливий, що й *міні свої боюся*», «Мати стогне, а Харитю живий жаль *бере за серце*», «Я не можу не послухатися тебе: тому-то обцяю *взяти себе в руки* і не киснути, терпіти, не нарікати», «Коли він прочитав у “Раді” листа то все *хапався за голову*, хвилювався й повторював: Так мені й треба», «В неділю чи в свято вийде Олександра на музики, впірно, мов у море, в юрбу веселої, безжурної челяді, задивиться на парубочу красу, і *відійде трохи від серця*», «Проси ще, та не лінуйся, кривись добре, *як середа на п’ятницю*, та прикажуй жалібно: “Дайте, милостивий пане, дайте!...”», «— Я пам’ятаю ті люті муки! Ще досі *волосся догори встає* та *мороз по шкурі подирає*»;
- 3) фразеологізми, що характеризують природу: «Почули й коні Семенові, що має *на світ благословитись*, і заіржали, голодні, в повітці», «Хуга замітає снігом дорогу, Мов пекло у полі – *світа не видно!*», «На сірому небі показалось блакитне озерце. Остра полонинська трава сильніше запахла. Озерце в небі *виступа з берегів* і вже широко розлило води».

В ідіостилі М. Коцюбинського фразеологічні одиниці утворені за структурою словосполучення та речення, вони підкреслюють народний колорит, експресивність, емоційну виразність.

Мета дослідження – описати методику укладання фразеологічних словників мови творів письменника та принципи кодифікації фразеологізмів, від ідіом до синтаксично сталих словосполучень, зафіксованих у творах Михайла Коцюбинського.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, перші спроби реєстраційних словників, які систематизували фразеологію української мови, належать ще до XVII – середини XIX ст. Це, зокрема, рукописна збірка Климентія Зіновієва, укладена між 1700 і 1709 рр. (вперше надрукована у 1912 році; у 1971 – видана в Києві під назвою «Вірші. Приповіді посполиті»), де подається лише реєстр різного типу ФО, та добірка М. Закревського «Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки» у книзі “Старосвѣтскій бандуриста» (1860), у якій, крім реєстру, є поодинокі пояснення змісту фразеологізмів, іноді разом з відповідниками з російської, польської, латинської, німецької та ін. мов, а також історичними довідками. Найціннішою серед фразеологічних словників XIX ст. є збірка «Українські приказки, прислів’я і таке інше. Збірники О. Марковича и других. Спорудив М. Номис», що вийшла у 1864 році й охоплює понад 14 000 одиниць, розміщених за тематичним принципом, з історичними коментарями. Слова в назві «Збірники О. Марковича и других» означають, що до цієї збірки Номиса увійшли й матеріали О.Марковича та інших збирачів народного слова.

Найбільший інтерес становлять тлумачні фразеологічні словники. Першим таким словником є тритомна збірка народної української фразеології «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка (1901-1910). Заслугою автора було утвердження основних принципів укладання такого величезного матеріалу: кожна фразеологічна одиниця супроводжується тлумаченням, фразеологізми подаються у порівняльному плані, є відсилання до фразеологічних джерел, які фіксують аналогічні вислови. Матеріал подається під словом, спільним для ряду одиниць. Такий спосіб, з деякими варіаціями, використовують сучасні дослідники-лексикографи, зокрема Г. Удовиченко, В. Ужченко і

Д. Ужченко, укладачі академічних фразеологічних словників української мови В. Білоноженко, В. Винник, І. Гнатюк та ін.

У «Фразеологічному словнику української мови» Г. Удовиченка фразеологічні одиниці розміщені за алфавітом не тільки першого слова, а й наступних слів, наприклад: **не нашого поля ягідка, не нашого ума діло...** [8, с.9].

Автори «Фразеологічного словника української мови» В. Ужченко і Д. Ужченко обрали гніздовий спосіб з елементами структурно-граматичного, а у межах гнізда фраземи розміщені за алфавітом [9].

Укладачі академічного Фразеологічного словника української мови [12] застосували вже апробований лексикографією структурно-граматичний принцип, який передбачає подання кожної одиниці стільки разів, скільки в її складі повнозначних компонентів з усіма їх лексичними, видовими та словотвірними варіантами.

Отже, в україністиці сьогодні наявні фразеологічні словники, які засвідчують фраземне багатство нашої мови, однак словників мови творів окремих письменників [10; 11] недостатньо. Саме тому укладання праць такого типу є актуальним. Важливість наукового дослідження зумовлена вагомістю і недостатньою розробкою у мовознавстві питань, пов'язаних з інвентаризацією індивідуально-авторського фразеовживання, а також потребою та новизною лексикографічного опрацювання фразеологізмів на матеріалі мови творів М. Коцюбинського, оскільки фразеографічні праці такого типу містять інформацію не тільки про фраземне багатство мови, а й про особливості творчої манери автора, його ідіостиль.

Словник фразеологізмів мови творів М. Коцюбинського подає усі фразеологічні одиниці, прислів'я, приказки і т. ін., ужиті у творах письменника. Ми опираємося на широке розуміння фразеологізму.

Структура словникової статті охоплює:

- 1) заголовне слово;
- 2) реєстровий фразеологізм із його варіантами;
- 3) тлумачення семантики фразеологізму в творах;
- 4) фразеологізм-відповідник, який фіксує академічний Фразеологічний словник української мови (ФСУМ);
- 5) тлумачення;
- 6) ілюстративний матеріал;
- 7) паспортизація фразеологізму, яка включає в себе назву твору, сторінку на якій засвідчено сталий вислів.

Матеріалом обрано академічне видання творів М. Коцюбинського.

ОКО

намулити очі 'набридати комусь' — **намозолювати (намулювати) / намозолити (намуляти, намулити) очі** *кому і без додатка*. Набридати своєю присутністю або показуванням чого-небудь багато разів [ФСУМ II, с. 530].

*Дурно Маланка збирала насіння, дурно плекала надії. Вузлики з зерном так довго висіли під образами в хаті, аж **намутили очі**. Нарешті зняла та винесла в хижку* [Коцюб. II, с.112].

видюче / всевидяче око 'хтось має здатність усе помічати, бачити, знати' — **всевидяче (всевидающе, всевидюще, всевидюче, видюче) око**. 1. чие. Хтось має здатність все помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати. 2. тільки **всевидяще око** *заст.* Бог [ФСУМ II, с. 583].

*Тут його рятуює від смерті один з його товаришів і забирає з собою на село, де Франко, спочиваючи, прожив кілька тижнів. Але й там **видюче око** адміністрації постерегло небезпечного злочинця* [Коцюб. II, с. 344];

Що то в нього – дві голови на плечах, щоб отак ризикувати, або слава захистить його від **‘всевидячого ока’**? [Коцюб. II, с. 172];

На небо виходить вечірня зірка, як **всевидюче око** [Коцюб. II, с. 133].

витріщати очі ‘дивитися здивовано’ – **витріщити (вивалити, виричати, вилупити і т. ін.) / витріщати (вивалювати, виричати, вилуплювати і т. ін.) очі (баньки, рідко бульки, білки)** на кого і без додатка, зневажл. Широко розкрити очі, виявляючи здивування, безтямність, гнів і т. ін. [ФСУМ I, с. 108].

Еге, ваша Параскіца... волосся розкуйовджене, листя винограду в косах... **витріщила** на мене **очі**, аж мене мороз вхопив за плечі [Коцюб. I, с. 259].

У словниковій статті фразеологізми тлумачаться переважно на перший за рахунком іменник. Наприклад:

НІЖ

гострим ножем у серце ‘завдавати комусь болю словами’ – **як (мов, ніби і т. ін.) ніж [гострий] у серце (у горло) перев. кому, для кого**. 1. Що-небудь дуже неприємне, дуже вражає, спричиняє душевний біль або взагалі викликає негативні емоції у кого-небудь. 2. Умерти [ФСУМ II, с. 551]

Кожне тітчине слово **гострим ножем** поверталось у **серці** Гнатовому [Коцюб. I, с. 45].

МОРОЗ

мороз іде поза шкуру ‘кому-небудь стає неприємно, моторошно, лячно’ – **[аж] мороз іде (проходить, пробігає і т. ін.) / пішов (пройшов, пробіг і т. ін.) поза шкірою (поза шкурою, поза спиною, поза шкуру, поза спину, по шкірі, по тілу, по спині, по кожі і т. ін.) кому, у кого і без додатка**. 1. Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, раптового впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. 2. Комуś стає дуже неприємно, моторошно, страшно і т. ін. [ФСУМ I, с. 507]

Холодно було, і **мороз йшов поза шкуру**, коли вилітали перші свистячі згуки [Коцюб. II, с. 212];

Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він [вовк] раптом витяг шию, подавсь наперед і так жалібно завив, що Остапові **аж мороз пішов поза шкуру** [Коцюб. II, с. 212].

Якщо іменник у складі фразеологізму відсутній, то тлумачення подається на іншу частину мови в такому порядку: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник. Наприклад:

БОЖЕВІЛЬНИЙ

як (мов) божевільний ‘швидко’ – **як божевільний, з сл. бігти, кричати і т. ін.** Дуже сильно, нестримно [ФСУМ I, с. 43].

Раптом в цю тишу ввірвалось щось дике і щось безглузде. **Як божевільний, промчався** козак, пригнувшись до шиї коня, і, здавалось, хрипів з ним разом [Коцюб. II, с. 7].

Я вже не слухав далі... **мов божевільний**, вискочив я з хати, гідкою мені стала людина кожна... [Коцюб. I, с. 150].

БАЧИТИ

бачити наскрізь ‘добре розпізнавати чийсь наміри’ – **бачити наскрізь кого**. Добре знати, уміти розпізнавати чий-небудь думки, наміри [ФСУМ I, с. 19].

О, вона **бачить** його **наскрізь**, всі його думки й бажання, то нехай він сидить, не рипається, в бабське діло не мішається [Коцюб. I, с. 269].

ВЕСЬ

(та й / вже) по всьому 'про завершення чогось' – та й по всьому. Більше нічого [ФСУМ I, с.157]

Панас Кандзюба хитав головою. Так, так. Нехай приходить військо, коли **вже** буде **по всьому**. Винуватих нема [Коцюб., 2, с.165].

*І раптом йому здалося, що **вже по всьому*** [Коцюб. II, с.177];

*Переказати лиш до Гната, щоб завіз її скриню, **та й по всьому*** [Коцюб. I, с.69].

Заголовне слово подається у початковій формі: для іменника – це називний відмінок, одина; для прикметника – називний відмінок, чоловічий рід, одина; для дієслова – інфінітив тощо.

Відсилання зроблено на всі іменники, що входять до складу фразеологізму: тобто та сама фразеологічна одиниця наводиться стільки разів, скільки в ньому є іменників, хоча розробляється лише під першим іменником.

Наприклад:

ДУША

копійки зламаної нема за душею див. КОПІЙКА.

КОПІЙКА

копійки зламаної нема за душею 'хтось дуже бідний' – [і (ні, ані)] **копійки [зламаної (мідної, шербатой)] ([зламаною] гроша, шеляга) нема (немає, не було) за душею (рідко при душі) у кого.** Хто-небудь зовсім не має грошей, дуже бідний [ФСУМ II, с.541].

– *Та що ж ви візьмете, коли в мене й **копійки зламаної нема за душею!***... [Коцюб. I, с.104];

ВІТЕР

як осика на вітрі див. ОСИКАОСИКА

тремтіти як осика на вітрі 'дуже сильно' – **як (мов, ніби і т. ін.) осика на вітрі**, з сл. *тремтіти, дрижати* і т. ін. Дуже сильно [ФСУМ II, с.541].

*Її часом здавалося, що Олександра неминуче має прийти, і тоді... вона боялась подумати, що тоді буде, і лише **тремтіла, як осика на вітрі**.* [Коцюб. I, с.86];

*Гнат **затремтів** увесь, як **осика на вітрі*** [Коцюб. I, с.66].

Якщо сталий вислів (мовний зворот) не зафіксований у Фразеологічному словнику української мови, автори подаватимуть власні тлумачення.

БОГ

з Богом не сварися 'не нарікати на обставини, що склалися' – ФСУМ не фіксує.

*«Цить, доню, цить... **не сварися з Богом... перетерпімо...**»* [Коцюб. I, с.110].

*Та не довелося... **Що ж, з Богом не сваритися**, на все його воля й змога...* [Коцюб. I, с.132].

не битися з Богом 'про ситуацію, з якої є вихід' – ФСУМ не фіксує.

– *Сину, – обізвалась Наумиха, – не сумуй, не гризись... **З богом не битись...** Треба щось радити, а не сумувати...*

Якщо якесь слово трапляється у складі декількох фразеологізмів, то всі вони наводяться в одній словниковій статті, наприклад (подамо лише деякі для ілюстрації):

НОГА

ноги носять / самі носять 'підсвідомо ходити' – **самі ноги несуть (носять) / понесли до кого, до чого, куди, де і без додатка.** 1. Хто-небудь рухається, не усвідомлюючи напрямку. 2. Хто-небудь іде, рухається з відчуттям легкості [ФСУМ II, с.555].

Він чує, що **ноги самі**, без його волі, **носять** його по подвір'ю, руки самохить підіймають усяке манаття, складають у повітку, що мов чудом яким заховалась від воєнню... [Коцюб. I, с.132];

Роман ходить по полю і не знає, чи то **ноги носять** його, чи думки, що літають по голові, своїми крильцями допомагають йому [Коцюб. I, с.117].

ледве ноги сунути 'іти, рухатися повільно' – **ледве (насилу) ноги нести (носити, виносити)**. Не мати змоги нормально рухатися (від старості, втоми, переживань і т. ін.) [ФСУМ II, с.548].

Одні йшли сміливо, гордо, говорили гарні слова, що йшли од серця. Другі, бліді, як трути, **ледве сунули ноги**, мліли, і треба було зводити їх вгору [Коцюб. II, с.20].

на босу ногу 'без шкарпеток' – **на босу ногу**. Без панчіх, шкарпеток, онуч [ФСУМ II, с.556].

Рудий розгортав ще мокрі вуса, з яких стікала вода, та застібював свою безбарвну піджачину, що враз з такими ж пошматованими штанами, забучавілими капцями **на босу ногу** та заялженим кашкетом складала його мізерну одіж [Коцюб. I, с.144].

переступати з ноги на ногу 'рухатися повільно' – **переминатися (переступати) / переступити з ноги на ногу**. Почувати себе ніяково, нерішуче, збентежено, розгублено і т. ін. [ФСУМ II, с.619].

Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве **переступали з ноги на ногу** [Коцюб. I, с.94];

Кінь порскає, голосно втягує в себе воду і, напившись, чвалає назад, ліниво **переступаючи з ноги на ногу** [Коцюб. I, с.149].

нога за ногою 'рухатися повільно' – **нога за ногою**. Повільно, неквапливо, ледве-ледве [ФСУМ II, с.553].

Тихо, поволи, **нога за ногою**, пливе валка битим шляхом у безлюдній пустелі [Коцюб. I, с.183].

Висновки. Отже, систематизація та реєстрація фразеологічного розмаїття художніх творів М. Коцюбинського, по-перше, повинна започаткувати укладання повного словника його мови, який би відображав мовну картину світу українця-подолянина другої половини XIX століття, по-друге, дасть вагомий матеріал для наступних студій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрусак І.М. З глибини. *Коцюбинський Михайло. Вибрані твори* / упоряд. текстів та передмова І.М. Андрусяка. Харків: Видавництво «Ранок», 2008. 336 с.
2. Бирик С.П. Оповідність в українській прозі: монографія. Київ; Луганськ: Ін-т укр. мови НАН України, 2010. 287 с.
3. Білодід І.К. Мова творів М. Коцюбинського. *Курс історії української літературної мови* / за ред. І.К. Білодіда. Київ, 1958. Т.1: Дожовтневий період. 596 с.
4. Коляда І., Кирієнко О. Михайло Коцюбинський. Харків: Фоліо, 2012. 119 с.
5. Коцюбинський М.М. Твори: в 2-х т. / упоряд. і приміт. М.С. Гришоти; вступ. ст. Н.Л. Калиниченко. Київ: Наук. думка, 1988. (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.). Т. 1: Повісті та оповідання (1884-1906) / ред. тому М.Т. Яценко. 584 с.; Т. 2: Повісті та оповідання (1907-1912). Статті та нариси / упоряд. і приміт. В.А. Зіпи; ред. тому Н.Л. Калениченко. 496 с.
6. Огієнко І.І. Історія української літературної мови. *Іван Огієнко (Митрополит Іларіон)* / упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
7. Поліщук Я.О. І ката, і героя він любив...: Михайло Коцюбинський: літературний портрет. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 304 с. (Серія «Життя і слово»).
8. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: у 2-х т. Київ: Вища шк., 1984. Т. 1. А-М. 304 с; Т. 2. Н-Я. 384 с.

9. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
10. Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / укл. Б.О. Коваленко, Н.Д. Коваленко. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 364 с.
11. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого: словник / уклад.: Т.П. Вільчинська, І.М. Бабій, Н.О. Свистун, Н.І. Лісняк [та ін.]; гол. ред. С.Є. Панцьо. 2-е вид., перероб. і допов. Тернопіль: Джура, 2018. 432 с.
12. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. 984 с.

Джерела:

1. Коцюб. — Коцюбинський М.М. Твори: в 2-х т. / упоряд. і приміт. М.С. Грицюті; вступ. ст. Н.Л. Калиниченко. Київ: Наук. думка, 1988. (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.). Т. 1: Повісті та оповідання (1884-1906) / ред. тому М.Т. Яценко. 584 с.; Т. 2: Повісті та оповідання (1907-1912). Статті та нариси / упоряд. і приміт. В.А. Зипи; ред. тому Н.Л. Калениченко. 496 с.
2. ФСУМ — Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. Кн. 1-2. 984 с.

References:

1. Andrusiak, I.M. (2008). Z hlybyny. Kotsiubynskiyi Mykhailo. Vybrani tvory. [From the depths. Mykhailo Kotsiubynskiyi. Selected works] / Uporiad. tekstiv ta pered-mova I.M. Andrusiaka. Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok», 336. (in Ukr.).
2. Bybyk, S.P. (2010). Opovidnist v ukrainskii prozi: monohrafiia. [Narrative in Ukrainian prose: a monograph]. Kyiv; Luhansk: In-t ukr. movy NAN Ukrainy, 287. (in Ukr.).
3. Bilodid, I.K. (1958). Mova tvoriv M. Kotsiubynskoho. Kurs istorii ukrainskoi literaturnoi movy. [The language of M. Kotsiubynskiyi's works. A course on the history of the Ukrainian literary language] / za red. I.K. Bilodida. Kyiv, 1: Dozhovtnevyi period, 596. (in Ukr.).
4. Koliada, I., Kyriienko, O. (2012). Mykhailo Kotsiubynskiyi. Kharkiv: Folio, 119. (in Ukr.).
5. Kotsiubynskiyi, M.M. (1988). Tvory: v 2-kh t. [Works: in 2 vols.] / uporiad. i prymit. M.S. Hrytsiuty; vstup. st. N.L. Kalynychenko. Kyiv: Nauk. dumka. (B-ka ukr. lit. Dozhovt. ukr. lit.). 1: Povisti ta opovidannia (1884-1906) / red. tomu M.T. Yatsenko, 584; 2: Povisti ta opovidannia (1907-1912). Stati ta narysy / uporiad. i prymit. V.A. Zipy; red. tomu N.L. Kalenychenko, 496. (in Ukr.).
6. Ohiienko, I.I. (1995). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Ivan Ohiienko (Mytropolyt Ilarion). [The history of the Ukrainian literary language. Ivan Ohiienko (Metropolitan Hilarion)] / uporiad., avt. peredmovy i komentariv M.S. Tymoshyk. Kyiv: Lybid, 296. (in Ukr.).
7. Polishchuk, Ya.O. (2010). I kata, i heroia vin liubyv...: Mykhailo Kotsiubynskiyi: literaturnyi portret. [He loved both the executioner and the hero...: Mykhailo Kotsiubynskiyi: a literary portrait]. Kyiv: VTs «Akademii», 304. (Serii «Zhyttia i slovo»). (in Ukr.).
8. Udovychenko, H.M. Frazеологiчnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 2-kh t. (1984). [Phraseological dictionary of the Ukrainian language: in 2 vols.]. Kyiv: Vyshcha shk, 1. A-M, 304; 2. N-Ia, 384. (in Ukr.).
9. Uzhchenko, V.D., Uzhchenko D.V. (1998). Frazеологiчnyi slovnyk ukrainskoi movy. [Phrasebook of the Ukrainian language]. Kyiv: Osvita, 224. (in Ukr.).
10. Frazеологizmy v idiostyli Anatoliia Svydnytskoho. Slovnyk, (2019). [Phraseological units in the individual style of Anatoliia Svydnytskii. Dictionary] / uкл. B.O. Kovalenko, N.D. Kovalenk. Kamianets-Podilskiy: TOV «Ruta», 364. (in Ukr.).
11. Frazеологizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho: slovnyk, (2018). [Phraseological units in the works of Bohdan Lepkyi: Dictionary] / uклад.: Т.П. Vilchynska, І.М. Babii, N.O. Svystun, N.I. Lisniak [ta in.]; hol. red. S.I. Pantso. 2-e vyd., pererob. i dopov. Ternopil: Dzhura, 432. (in Ukr.).

12. Frazеолоhichnyi slovnyk ukrainskoi movy, (1993). [Phrasebook of the Ukrainian language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 984. (in Ukr.).

References:

1. **Коцюб.** – Kotsiubynskiy, M.M. (1988). Tvory: v 2-kh t. [Works: in 2 vols.] / uporiad. i prymit. M.S. Hrytsiuty; vstup. st. N.L. Kalynychenko. Kyiv: Nauk. dumka, (B-ka ukr. lit. Dozhovt. ukr. lit.), 1: Povisti ta opovidannia (1884-1906) / red. tomu M.T. Yatsenko, 584; 2: Povisti ta opovidannia (1907-1912). Statti ta narysy / uporiad. i prymit. V.A. Zipy; red. tomu N.L. Kalenychenko, 496. (in Ukr.).
2. **ФСУМ** – Frazеолоhichnyi slovnyk ukrainskoi movy. [Phrasebook of the Ukrainian language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 1993, 984. (in Ukr.).

Borys Kovalenko, Natalia Kovalenko

THE PRINCIPLES OF COMPILING A DICTIONARY OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF M. KOTSIUBYNSKYI'S WORKS

The article analyses the methodology and basic principles of compiling a phraseological dictionary of the language of Mykhailo Kotsiubynskiy's works.

Language is an invaluable treasure of the people, it is one of the most expressive representatives of national identity and occupies a leading place among the nationally specific components of culture. In any language, there is a significant number of expressions that are considered successful, apt and euphonious – these are phraseological units.

Phraseological units are an important component in the system of nominative means of the modern Ukrainian literary language. They function as independent units that constitute the unity of phraseological content and form, are capable of expressing their semantics, entering into semantic and grammatical relations with other units of the language, belonging to the relevant semantic and grammatical categories, and presenting a certain imagery, emotionality, and evaluation.

Phraseological units play an important role in a work of fiction. They reflect the surrounding reality in a figurative, evaluative and expressive way. The lexicographic study of phraseological units is important today, and a separate branch has been formed – phraseography.

Today, Ukrainian studies has phraseological dictionaries that testify to the phraseological richness of our language. In addition to traditional phraseological dictionaries, dictionaries of phraseological units of the language of writers are appearing in Ukrainian studies. The compilation of dictionaries of this type is relevant. The relevance of the scientific research is due to the importance and insufficient development in linguistics of issues related to the inventory of individual authorial phraseology, as well as the need and novelty of lexicographic study of phraseological units on the basis of the language of M. Kotsiubynskiy's works, since phraseographic works of this type contain information not only about the phraseological richness of the language, but also about the peculiarities of the author's creative style, his individual style.

In M. Kotsiubynskiy's individual style, phraseological units are formed by the structure of a phrase and a sentence, they emphasise folk colour, expressiveness, and emotional expressiveness.

The purpose of the proposed work is to describe the methodology of compiling phraseological dictionaries of the language of the writer's works and the principles of codification of phraseological units, from idioms to syntactically fixed phrases, recorded in the works of Mykhailo Kotsiubynskiy.

Key words: M. Kotsiubynskiy, phraseology, phraseological dictionary, dictionary article, phraseological units, illustrative material.

Отримано: 2.11.2024 р.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 001(677)Огієнко:378.4(477.43-22)КПЦУУ«1918/1920»

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.158-172

Олександр Завальнюк

ORCID 0000-0002-1778-9736,

доктор історичних наук,

професор кафедри історії України,

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ВИРІШЕННІ ЖИТЛОВОЇ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІНЦІВ І УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918-1920 рр.)

У статті на основі архівних і опублікованих джерел, а також праць сучасних вітчизняних істориків досліджується ефективна організаційна діяльність І.І. Огієнка, голови Кам'янець-Подільської міської університетської комісії, в.о. ректора і ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, міністра освіти і головного уповноваженого уряду УНР, у справі вирішення такої локальної соціальної проблеми як забезпечення постійним (тимчасовим) службовим і орендованим житлом частини управлінського персоналу і науково-педагогічних працівників щойно заснованого вишу, а також відкриття для іногородніх незаможних студентів гуртожитку (бурси) у тодішніх дуже складних умовах виживання периферійного міста.

Проблема розглядається в межах двох нерівних хронологічних відрізків. Перший пов'язаний з прискореною і досить ефективною реалізацією комплексу державних, самоврядних і громадських підготовчих заходів щодо юридичного заснування вишу, творення його належної матеріально-технічної бази і, нарешті, офіційного відкриття (липень-жовтень 1918 р.). Другий відрізок охоплює двохрічне функціонування і внутрішній розвиток університету (1918-1920 рр.) за нестабільного українського суверенітету, коли І.І. Огієнко, як ректор, просував кар'єрними

сходінками в сфері вищого державного управління і отримував можливість з висоти своїх авторитетних посад впливати на вирішення низки адміністративних, фінансових, матеріальних та інших питань, пов'язаних з інтересами трудового колективу і студентського загалу. Такий підхід уперше забезпечив розлоге і цілісне висвітлення піднятого питання, забезпечив його наукову новизну, а також розуміння ролі цього діяча у частковому вирішенні складної соціальної проблеми, породженої скромними ресурсами невеликого багатонаціонального міста.

Ключові слова: Іван Огієнко, університетська комісія, Кам'янець-Подільський державний український університет, професорсько-викладацька корпорація, студентський контингент, службове житло, наймання житла, студентська бурса.

Постановка проблеми. Заснування в адміністративному центрі Подільського губернії державного українського університету в 1918 р. поставило перед адміністрацією вищу низку складних організаційних проблем, які у повному обсязі і за лічені роки до того часу в українській державі не вирішувалися. Однією із них стало формування україномовної професорсько-викладацької корпорації університету переважно з представників різних наукових центрів Наддніпрянської України і Східної Галичини. Більш менш успішне її розв'язання відразу ставило на порядок денний супутнього питання – про забезпечення прийнятих на викладацьку роботу вчених хоча б найпростішим житлом у місті, яке з початку Першої світової війни не здійснювало житлового будівництва, а в влітку 1919 р. зазнало величезного напливу переселенців з різних куточків країни і прийняло Директорію УНР, Раду Народних Міністрів, профільні міністерства, центральні органи політичних партій, військові частини тощо. Житлова криза позначилася також на проживанні студентів, заради яких власне і було утворено цей національний виш. Словом, розміщення учасників освітнього процесу у житлових будинках мало стати першоосновою їхнього побуту, а також позитивно вплинути на організацію викладацької і навчальної праці. Без цього вища школа не могла працювати і виконувати поставлені перед нею освітні наукові завдання. В умовах, коли державна влада не брала на себе зобов'язань щодо вирішення житлово-побутових проблем учених і студентства, то нею мало б зайнятися керівництво університету в особі ректора, хоча в жодному офіційному документі, який регулював роботу університету та його керівництва, про це не йшлося.

Відсутність спеціальних праць із зазначеної теми зовсім не означає, що нею в якійсь мірі не цікавилися сучасні українські дослідники, які вирішували свої конкретні наукові завдання. Окремі факти, пов'язані із вирішенням житлового питання учасників освітнього процесу в К-ПДУУ, зафіксовано і введено в обіг істориками у низці досліджень про І.І. Огієнка і сам університет [24; 13-17; 23]. У нашій монографії, присвяченій утворенню і діяльності державних українських університетів у 1917-1921 рр., це питання лише окреслено як важливе соціальне, що вирішувалося в значній мірі за участі ректора і у підсумку мало позитивне значення для кадрового забезпечення роботи вищу в межах окремого семестру, навчального року чи усього періоду існування [18].

Метою дослідження є висвітлення **різнобічної** діяльності І.І. Огієнка як очільника Кам'янець-Подільської міської університетської комісії, ректора державного українського університету, міністра освіти і головного уповноваженого уряду УНР у забезпеченні житлом управлінців, інгородньої професури і доцентури, а також частини студентської молоді, що походила з Наддніпрянщини, Буковини і Східної Галичини, як стартової умови організації їхнього повсякденного життя і наполегливої праці в молодому національному виші.

Виклад основного матеріалу. Коли восени 1917 р. українська інтелігенція Кам'янця-Подільського висловила бажання заснувати тут філію університету св. Володимира (згодом зійшлися на ідеї окремого державного українського університету), то з поля зору ініціаторів цього проєкту зовсім випало питання про розміщення у їх невеликому місті, яке зазнало руйнівного впливу Першої світової війни, групи професорів і приват-доцентів, а також чисельного контингенту іногородніх студентів. Цікаво, що на початку січня 1918 р., звертаючись до Генерального секретарства освітніх справ Української Народної Республіки з ініціативою заснувати у Кам'янці-Подільському університет, гласні міської думи обґрунтовували потребу цього кроку не в останню чергу тим, що на Поділлі і в Бессарабії є достатня кількість середніх шкіл, випускники яких можуть здобути вищу освіту у пропонованому виші. Про готовність міста надати під бурсу для майбутніх студентів одне із своїх приміщень не було жодної згадки, хоча наголошувалося, що «місто має досить помешкань для вищої школи...» [27, арк.1 в.]. Цікаво, що це питання обійшло увагою і під час візиту до Кам'янця-Подільського делегації вчених Київського народного українського університету (КНУУ), яка вивчала місцеві умови для заснування тут університету і висловила свої позитивні міркування з цього на спільному засіданні з університетською комісією міської думи 4 квітня 1918 р. Усі вони зійшлися, зокрема, на тому, що на трьох факультетах можна буде навчати 1,5 тис. осіб. Ще 300 хлопців і дівчат прийме підготовче відділення [10, арк.3 зв.]. Питання про те, де проживатимуть усі ці молоді люди, ніхто не підіймав.

Після того, як в.о. ректора майбутнього Кам'янець-Подільського державного українського університету на засіданні ради лекторів КНУУ 22 травня 1918 р. було обрано І.І. Огієнка, а Міністерство освіти Української Держави прийняло цю кандидатуру і затвердило її як виконуючого обов'язки керівника вишу, було звернено увагу і на це питання. Майбутній керівник вишу звернувся до університетської комісії Кам'янець-Подільської міської думи з проханням «приступити до ремонту приміщень і приготування до його приїзду [він відбудеться 6 липня. – О.З.] приміщення канцелярії університету, а також про оповіщення населення про відкриття університету» [10, арк.5]. Заступник голови університетської комісії О.П. Шульмінський на засіданні, яке відбулося 21 червня, запропонував звернутися до ректора, а через нього до Міністерства освіти, щоб воно надіслало офіційного листа міському самоврядуванню, аби воно зайнялося ремонтом флігеля будинку середньої технічної школи, у якому до того мешкали лише її директор і педагогічний персонал [10, арк.5]. Так уперше прозвучала ідея про підготовку житла для ректора і деяких професорів у двоповерховому флігелі, хоча на той час ще не було вирішено на державному рівні питання про розміщення університету (4 квітня члени столичної делегації і університетської комісії погодили, що університет буде розташований у триповерховому будинку середньої технічної школи). Міська дума 27 червня більшістю голосів ухвалила рішення звернутися до Міносвіти, щоб те вида-ло розпорядження про тимчасове розташування К-ПДУУ у пропонованому будинку [3, арк.64]. Тобто, до ремонту житлового будинку влада міста була готова приступити лише після відповідного звернення освітнього відомства держави, що не могло відбутися доти, доки на законодавчому рівні буде оформлено заснування самого університету (цей процес буде завершено 17 серпня, коли гетьман України П.П. Скоропадський затвердить відповідний закон, який буде опубліковано у офіційному державному друкованому органі).

Після цієї надважливої події І.І. Огієнко 3 вересня прибув до Кам'янець-Подільського, де як голова провів засідання університетської комісії, на якому поставив питання про організацію пришивдшеного ремонту навчального корпусу вишу, створення різних підкомісій із вузькими завданнями щодо підготовки К-ПДУУ до свята відкриття та опалювального сезону. Одним із нових завдань, поставлених тоді в.о. ректора, було улаштування бурси та ідальні для студентів. Для вирішення цього питання обрали відповідну комісію із 7 осіб [10, арк.23-23 зв.]. Оскільки в одному будинку одночасно мали працювати два заклади освіти – К-ПДУУ і середня технічна школа, то 5 вересня запрацювала змішана комісія (до неї увійшли представники університетської комісії і закладу професійної освіти) із розподілу приміщень навчального корпусу між ними. Головував І.І. Огієнко. На порядок денний винесли два пекучих питання: 1) про розташування університету в будинку, що юридично належав технічній школи і 2) про ущільнення квартир учителів у флігелі з метою поселення кількох адміністративних працівників університету (після цього І.І. Огієнко, з огляду на конфлікт інтересів, з дозволу присутніх покинув зібрання, функції голови перейшли до В.К. Приходька). Розподіл навчальних приміщень відбувся мирно. Житловий фонд розподілили таким чином: зменшили кількість квартир чи кількість кімнат для адміністрації і учителів школи, певна частина площі дісталася вишу, а саме – ректору – квартира із 6 кімнат з кухнею, секретареві правління університету – три кімнати, кухня, клозет, а секретареві студентських справ та ексекutorові університету – по дві кімнати, без кухонь. Одну квартиру (три кімнати та кухню) зарезервували для бухгалтера-скарбника. Для зручності користування цими приміщеннями університетськими працівниками висловилися про часткове перепланування будинку [10, арк.24-25]. Словом, у цьому розподілі І.І. Огієнко безпосередньої участі не брав, однак ще до засідання цієї комісії він представив університетській комісії свої міркування щодо поселення у флігелі кількох управлінців університету. Це давало змогу, після відповідних кадрових призначень, частково запустити роботу університетського апарату управління, розпочати прийом документів від абітурієнтів для зарахування на навчання за різними спеціальностями, тощо.

Зроблене із забезпечення стабільними житловими умовами кількох адміністративних працівників вишу було лише першим кроком у вирішенні загальної житлової проблеми, що не стосувалася прийнятих на роботу науково-педагогічних працівників, які прибули з різних міст України. До 22 жовтня, коли відбулося офіційне свято відкриття К-ПДУУ, міністр освіти і мистецтв М.В. Василенко увів у штат університету перших 13 осіб [4, арк.22]. Готуючись до їхнього різночасового приїзду, університетська комісія підшукала одну непогано обставлену кімнату для тимчасово проживання. В пресі було розміщено оголошення про потребу університету в квартирах. Відповідні прохання надіслали до міської управи, реєстраційного бюро, спілки домовласників. Розпочали формувати список вільних для оренди квартир. А 4 жовтня на своєму засіданні університетська комісія утворила зі свого складу спеціальну підкомісію із 3-х осіб, завданням якої стало підшукування квартир для професорів і приват-доцентів [10, арк.115].

Реєстр квартир давав можливість зробити більш-менш зручний вибір житла різними науково-педагогічними працівниками. Так, В. Біднов стверджує, що на роботу в університеті він прибув сам 8 жовтня. За ним і його сім'єю у Катеринославі зберігалася державна квартира. За два тижні, що залишалися до урочистостей з нагоди відкриття вишу, він «підшукав собі помешкання – одну кімнату – недалеко

від університету, при одній з ним улиці, в родині одного урядника... Помешкання мало деякі недогоди. Освітлення було кепське: не було навіть нафти, а доводилося задовольнятися свічками з Галичини, які були без порівняння гірші від свічок російського виробу... Під час вишукування помешкання я переконався, що восні події сильно знищили місто. У багатьох не доставало ліжок, столів, стільців, потрібного посуду. Доводилося чути, що моє помешкання одно з кращих». Що стосується інших прибулих на роботу викладачів, то, за тим же джерелом, їхнє поселення виявилося «неприємним питанням» [21, с.144, 150].

Не всім відразу вдавалося підібрати для оренди кімнати у приватному житловому секторі міста. Так, приват-доцент Л.Т. Білецький, за порадою І.І. Огієнка, спочатку оселився у просторому особняку місцевого професора, декана фізико-математичного факультету П.М. Бучинського. Через кілька днів він залишив цей будинок і поселився в одній із кімнат зручної чотирікімнатної квартири директора місцевої учительської семінарії відомого українського діяча С.М. Іваницького. «З цього моменту, – наголошував вчений, – я міг вже віддатись справі чисто університетській» [1, с.126, 132]. В.О. Біднов згадував, що окремі науково-педагогічні працівники уподобали собі кімнати, які «розташовувалися в [різних] кінцях міста» [21, с.150]. Словом, на початку 1918-1919 навчального року викладацький склад вищу здебільшого орендував кімнати у приватному житловому секторі. На оплату їх університет виплачував разом із місячною зарплатою т.зв. квартирні суми, які покривали витрати науковців за наймані квадратні метри. В холодний період орендарі витрачали значно більше коштів, адже треба було купляти дрова для опалення кімнат.

Щодо житла для студентів, то ідея І.І. Огієнка про заснування для них університетської бурси повільно вітлювалася в житті. 11 вересня, під час засідання університетської комісії, він запропонував виділити під бурсу найкращий двоповерховий будинок – докласову (колишню духовну) школу, але лише на перший навчальний рік, бо на другий там доведеться розмістити середню технічну школу, місця для якої не вистачить в університетському будинкові через збільшення кількості факультетів і ріст студентського контингенту. З цим погодилися представники міської управи і губерньського земства [10, арк.110]. Наступного дня університетська комісія розглянула подання підкомісії із влаштування бурси і їдальні для студентів. Згідно підрахунків, на першу треба було затратити 93 тис. крб., другу – 34,2 тис. крб. Щоб зменшити витрати на відкриття бурси, було вирішено поселяти у ній лише студентів, без слухачів підготовчих курсів (самі курси так і не були відкриті). Щоб мати необхідні кошти на вказану ціль, вирішили звернутися до Міністерства освіти і мистецтв з проханням надати університету безвідсоткову позику [10, арк.11]. Однак, на допомогу керівного освітнього відомства у цьому питанні сподівання були не великі. Це добре розумів І.І. Огієнко. Тому у зразку листа-звернення від Комісії із збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету до багатьох українських добродійників він просив пожертвувати новому закладу вищої освіти певні кошти, зокрема, на відкриття студентської бурси і їдальні [4, арк.1].

Згодом профільна підкомісія зробила повторний розрахунок коштів: ремонт бурси мав обійтися у 15 тис. крб. (їх хотіли отримати з університетського бюджету), а на їдальню – 12 тис. крб. (сподівалися, що їх надасть міська дума). Однак приступити до ремонту запропонованого Огієнком будинку під бурсу виявилося непростю справою. Річ у тім, що він продовжував належати спархальної владі (рішень про його передачу у цивільне користування ще не було

прийнято відповідним виконавчим органом) [10, арк.115]. Треба було чекати, або ж шукати альтернативний варіант. Останнє було важким питанням, однак реалізувалося успішно. Утім до відкриття університету запустити бурсу так і не вдалося, хоча 26 вересня секретар університетської комісії О.М. Пащенко телеграфувала в Київ до І.І. Огієнка про те, що міська дума виділила кошти, зокрема, на створення студентської бурси [19, с.250].

Міська управа запропонувала під бурсу невеличкий будинок, де з часом поселилося усього до 25 юнаків. Іван Огієнко з цього робив висновок, що колективне проживання не було популярним серед студентської молоді [22, с.735]. О.М. Пащенко згадувала, що під бурсу тимчасово виділили «всього кілька кімнат із зібраним і дарованим умеблюванням» [21, с.132]. Зрештою, її заселили, на нашу думку, не пізніше першої половини листопада, про що засвідчує Б. Сивенко, один із тодішніх студентів [21, с.320]. Щоправда, приват-доцент Л.Т. Білецький у своїх пізніших спогадах пише, що бурсу відкрили в гарному з архітектурної точки зору двоповерховому будинку колишньої церковно-учительської школи, яку міністр освіти І.І. Огієнко передав у розпорядження К-ПДУУ [1, с.154]. Тут мемуарист припустився кількох неточностей. По-перше, у листопаді 1918 р. І.І. Огієнко ще не мав портфеля міністра освіти УНР (це станеться лише 6 січня 1919 р.). По-друге, зазначений будинок буде передано університету наказом міністра освіти лише 5 лютого, а все його майно прийняли на баланс університету ще пізніше 18 лютого 1919 р. [18, с.230]. До цього часу бурса вже існувала. Отож, невеличкий гуртожиток задовольняв потреби у житлі менше 10% іногородніх студентів (наприкінці грудня 1918 р. загальна чисельність здобувачів вищої освіти тут становила 414 осіб [21, с.207]). Проживання тут було платним (25 крб. в місяць за одне ліжко-місце). До послуг мешканців була невеличка їдальня [9, арк.2]. Проте абсолютна більшість іногородніх студентів проживала у приватних кутках, де і харчувалися. Як наголошував Л.Т. Білецький, І.І. Огієнко, ставши на короткий час міністром освіти УНР, і далі робив усе можливе, щоб допомагати студентам університету, зокрема «в справі розрішення мешкальної кризи» [1, с.154]. Однак, у чому саме полягали практичні кроки керівника освітнього відомства у вирішенні цього питання, мемуарист не зазначає.

На початку 1919 р. збільшилася кількість науково-педагогічних працівників університету. І.І. Огієнко призначив на професорські і приват-доцентські посади трьох факультетів К-ПДУУ 16 нових вчених [18, с.190]. Звісно, знову виникла потреба із розміщенням прибулих працівників. Хоча до поселення в окремих найнятих кімнатах прибульцям запропонували на короткий час поселитися в ... університетських аудиторіях, які наприкінці січня пустували через студентські вакації. Надалі працювали за раніш відпрацьованою схемою – робили вибір із підготовлених квартирних пропозицій. В окремих випадках це питання вирішувалося вкрай безболісно. Так, перед від'їздом з Києва до Кам'янка-Подільського Д.І. Дорошенка, якого прийняли у штат університету приват-доцентом по кафедрі історії, міністр освіти запропонував йому поселитися у квартирі Огієнків. Як згадував сам Дорошенко, «мене гостинно прийняла до себе родина ректора університету проф. Огієнка, відступивши в своїй помешканні дуже гарну й теплу кімнату. Завдяки цьому я позбувся всякого клопоту щодо хати і скоро міг приступити до ознайомлення з університетськими справами і до підготовки до читання лекцій. В цій кімнаті я й прожив увесь час мого перебування в Кам'янці. Мушу зазначити, що професор Огієнко не схотів брати з мене ніякої платні за кімнату, мотивуючи тим, що це помешкання державне, сам він за нього не платить і тому не може здавати в най-

ми, а приймає мене до себе як доброго знайомого і колегу. Взагалі, та сердечна прихильність і тепле відношення, які я зустрів у гостиннім домі Огієнків, дуже скрасили мені життя в чужому місті, серед невеселих обставин і настроїв» [12, с.410]. І.І. Огієнко у своїх споминах про дружину Домініку Данилівну, яка пішла з життя у 1937 р., зазначав, що дві кімнати із шести у ректорській квартирі вона у різний час відводила гостям чи колегам чоловіка для проживання (крім Д.І. Дорошенка та його дружини, місцевих професорів В.О. Біднова і Л.Т. Білецького, йшлося про члена Директорії Ф.П. Швеця, прем'єр-міністра І.П. Мазепу, міністра внутрішніх справ О.Х. Саліковського, товариша міністра освіти П.І. Холодного, міністра закордонних справ А.М. Лівіцького [25, с.257-258].

На початку весняного семестру до роботи на посаді молодшого асистента при кафедрі зоомії почав працювати син С.Ф. Русової – Ю.О. Русов. Матір (згодом лекторка педагогіки К-ПДУУ) у березні 1919 р. поселилася, як й інші працівниці Міністерства освіти, що прибули з І.І. Огієнком з Вінниці до Кам'янець-Подільського, у місцевій школі мистецтв, яка було неподалік університету. Софії Федорівні дісталася велика кімната, де з меблів були усього ліжко, стіл і стілець. До матері часто заходив син, разом чаювали і ділилися роздумами та планами [26, с.154]. Скоріш за все, що житлове питання С.Ф. Русової було вирішене завдяки міністрові І.І. Огієнко, який домігся переїзду Міністерства освіти до Кам'янець-Подільського. У 1919-1920 навчальному році Ю.О. Русов з дружиною мешкав у кімнаті, яку наймав у будинку Залевських. Тут на певний час поселилася і С.Ф. Русова. Її син покинув місто до кінця 1919 р. і разом з дружиною направився в бік Європи. Софія Федорівна продовжила проживати у тій самій кімнаті. Згодом суди повернулася її невістка із новонародженим внуком Романом, жити стало радісніше. Через якийсь час прибув і Юрій Олександрович [26, с.162, 168, 171].

Плануючи розвивати К-ПДУУ в 1919 р., міністр І.І. Огієнко наполегливо зайнявся відселенням з університетського будинку технічної школи, яка займала 3-й поверх. 20 січня 1919 р. наказом по Міністерству освіту весь корпус передали університетові. Через 4 дні на засіданні педради названої школи було зачитано телеграму, яка надійшла на ім'я директора від керівника департаменту професійної освіти Міносвіти. У ній йшлося про згаданий наказ міністра, а також ставилося завдання: «Пропонується Вам негайно виконати це розпорядження і своєчасно розпочати заняття або в помешканні, яке одведе мійська управа згідно постанови від 6 липня [1918 року]* або в другу чергу в помешканні місцевих шкіл. Флігель повинно звільнити до 15 лютого. Квартирні гроші служачим висилаються За несвоєчасне або неточне виконання розпорядження Міністерства відповідає Ви. Тігаренко» [2, арк.63зв.]. Кошти на розміщення цього професійно-освітнього закладу в іншому будинку та придбання палива на холодний період були виділені урядом УНР лише 10 квітня 1919 р. в сумі 60 тис. крб. [11, с.301].

Директор школи А.А. Биков виступив проти зазначеного наказу. Щоб внести в це питання повну ясність, міністр освіти утворив під головуванням приват-доцента К-ПДУУ М.А. Плевако комісію для розслідування адміністративно-педагогічної і господарської діяльності впертого керівника [19, с.277-278]. А.А. Биков не погоджувався як з першою частиною наказу, що стосувалася відселення школи, так і другої, оскільки йому самому і ще кільком педагогам треба було виселитися з обжитих квартир у флігелі, хоча міністр і розпорядився вислати їм, як компенсацію, спеціальні квартирні кошти [31, арк.224; 32, арк.19]. Незгода з міністерським наказом, який сприймався членами педколективу як велика несправедливість проти них, не зламала рішучості

міністра і далі діяти в інтересах університету та його колективу. І 30 січня І.І. Огієнко, який ознайомився з доповідною запискою М.А. Плевако про протиправну діяльність А.А. Бикова, підписав наказ №4, яким звільнив його з посади директора школи [29, арк.50]. А 1 березня технічна школа, у якій навчалися 249 учнів, виселилася з 3-го поверху університетського будинку і перебазувалася у приміщення, яке для неї підшуквала міська влада [7, арк.7].

В результаті цих заходів, за свідченням Д.І. Дорошенка, було «виселено з окремого будинку в дворі [флігеля. – О.З.] й директора тієї школи та кількох учителів. Їхні помешкання зайняв ректор університету [в.о. ректора М.М. Хведорів, який працював проректором. – О.З.] й дехто з професорів. Це вийшло не дуже швидко, бо посягло серед певних кіл міського населення недоброзичливе відношення до університету, підтримуване людьми, причетними до технічної школи» [12, с.412]. Враховуючи той факт, що прихильники школи ще не раз піднімали питання про її повернення до університетського будинку, І.І. Огієнко, як головний уповноважений уряд УНР, 17 лютого 1920 р. виніс його на розгляд наради українських міністрів, які перебували у Кам'янці-Подільському. В результаті було ухвалено таке однозначне рішення: «Усю садибу Кам'янець-Подільської середньої технічної школи зо всіма у ній будинками [у т.ч. й флігелем. – О.З.] передати Кам'янець-Подільському державному українському університету до часу збудування останнім власних помешкань...» [27, арк.21 зв.]. Таке ж рішення ухвалила і рада Головноуповноваженого уряду УНР у тому ж місяці [20, с.143].

Зазначимо, що реальних підстав для звинувачення І.І. Огієнка у лобіюванні інтересів К-ПДУУ і зневажанні потреб середньої технічної школи не було. Річ у тім, що ще 8 липня 1918 р. в.о. міського голови Кам'янця-Подільського І.А. Гуменер повідомив керівництво Міністерства освіти і мистецтв Української Держави про те, що міська управа на основі постанови міської думи від 6 липня 1918 р. зобов'язується розмістити в «підходячих будинках» технічне училище при умові, що будинок технічної школи буде повністю відведений Міністерством під університет» [8, арк.52]. Як видно, І.І. Огієнко цілком дотримувався колегіальних рішень, які були ухвалені міським самоврядуванням Кам'янця-Подільського під час руху до заснування університету влітку 1918 р. Звісно, можна було дорікнути, що це рішення було прийнято ще за гетьманату. Однак і сам університет з'явився у той самий час.

В результаті відселення технічної школи дещо збільшилася кількість службових квартир для науково-педагогічних працівників вишу. Одним із тих, хто зумів вселитися сюди з дозволу І.І. Огієнка, став професор В.О. Біднов, який перевіз з Катеринослава до Кам'янця-Подільського свою сім'ю (дружину і сина). Коли з 17 квітня до 2 червня у місті функціонувала радянська влада, до квартири Огієнків, у якій тоді мешкали лише дружина і двоє синів (глава сімейства тоді перебував у Галичині), неодноразово навідувалися чекісти і по ночах робили обшуки. До виселення тоді не дійшло [26, с.121]. Однак під час другої радянізації міста, напередодні якої І.І. Огієнко вивіз свою сім'ю за Збруч, господарча рада університету (новий університетський орган, утворений більшовиками замість правління) 27 серпня 1920 р. ухвалила рішення про поділ його квартири поміж професором В.І. Петром і приват-доцентом С.Ю. Гаєвським [19, с.358]. Цікаво, що через деякий час, а саме 7 листопада ректор повернувся до університету без сім'ї і законно працював тут до 14 листопада, однак відомостей про його місце проживання джерела не дають.

З житлом науково-педагогічних працівників траплялися й інші казуси. На один із них звернув увагу І.І. Огієнко 22 жовтня 1919 р., під час державного

святкування першої річниці існування університету. Ректор у присутності голови Директорії С.В. Петлори, членів Директорії Ф. Швеця і С. Макаренка, голови Ради Народних Міністрів УНР І.П. Мазепи та усіх міністрів змушений був публічно просити вищу владу припинити необдуману реквізицію житлової площі, через яку страждають, зокрема, університетські вчені. Насправді, узагальнювати не було що, адже мова йшла лише про поодинокий факт, пов'язаний з приват-доцентом по кафедрі полонознавства Л.Б. Б'ялковським. Саме його виселили з великого будинку, де він наймав дві кімнати і кухню. Усі реквізовані приміщення перейшли у відання Міністерства торгівлі й промисловості (Білецький, 2013, с.164). За цей випадок ніхто не вибачився, що кинуло тінь на усю українську владу. Огієнко, захищаючи інтереси усього викладацького корпусу К-ПДУУ, не побоявся зробити відповідний демарш, який сподобався не усім високо посадовцям. Щодо узагальнення, то, скоріш за все, це був прийом тиску на владу, яка могла продовжити виселяти вчених з орендованої житлової площі.

У майже 100-тисячному місті, у яке перетворився Кам'янець-Подільський, житлова проблема продовжувала загострюватися. Все важче було підшукати зручні квадратні метри для проживання. Несподівано для новоприбулих викладачів ситуація частково поліпшилася завдяки тому, що наприкінці жовтня 1919 р. ректор уклав з кам'янчанином М. Драгомирецьким угоду про безкоштовне користування університетом, починаючи з 1 листопада, на цілий рік 4 кімнатами і кухнею у одноповерховому будинку домовласника (вул. Університетська, 60), який пішов назустріч гострим потребам науково-педагогічного колективу [18, с.322]. Заселення цієї площі зайнялося керівництвом вишу. Це була досить відчутна допомога університетським вченим в умовах посилення житлової кризи і гіперінфляції. Кому із професури дісталася ця жилплоща – наразі невідомо.

У 1920 р. квартирне питання науково-педагогічних працівників було ще складнішим, ніж торік, адже на середину року в університеті нараховувалося більше 30 професорів і приват-доцентів, 1 астроном-наглядач, 5 лекторів, 11 старших і 10 молодших асистентів. Влітку ця кількість, враховуючи професорських стипендіатів, зросла до 65 осіб [18, с.196]. І навіть за таких обставин іноді звільнялися місця у флігелі. Щоправда, як згадує Л.Т. Білецький, ректор не погодився на поселення у службову кімнату секретаря ради професорів П.Г. Клепатського, який відкрито опонував ректорові, робив йому різного роду недоречні зауваження, практично ворогував з ним [1, с.198]. Підтвердити чи спростувати цей факт за допомогою інших джерел, на жаль, немає змоги.

Щодо першої студентської бурси, то вона проіснувала недовго із суб'єктивних причин. Коли в середині квітня 1919 р. до міста прийшов загін Червоної армії і влада перейшла до ревкому, то бурсаки, які підтримали комуністичний режим, несподівано, за інформацією І.І. Огієнка, зруйнували її [22, с.735], залишивши без дешевого житла більше двох десятків студентів-юнаків. Матеріальну шкоду обраховано не було, винних не шукали.

З початком 1919-1920 навчального року студентське самоврядування підняло питання про необхідність відновлення бурси як дуже необхідної для них. Голова ради студентських представників А. Волянський звернувся до Подільської губернської народної управи, яка знаходилася у Кам'янці-Подільському, з проханням передати під університетську бурсу незаселений будинок колишнього дитячого притулку, який був на балансі губернського земства. 14 листопада 1919 р. управа розглянула це подання і ухвалила таке рішення: «Віддати студентській раді під студентську бурсу будинок губернської управи на Больничній [Лікарняній. – О.З.] площі, в котрім раніше містився дитячий притулок» [6, арк.52]. Джерела не повідомляють, на яку кількість місць була розраховане ця

споруда. Однак відомо, що через гіперінфляцію і ріст плати за проживання більшості студентів у приватних кутках, попит на місця у бурсі збільшився. Тож на початку весняного семестру 1919-1920 навчального року І.І. Огієнко запропонував студентству подати на його ім'я пропозиції щодо покращення умов їхнього життя. 7 лютого відбулися загальні збори студентської молоді К-ПДУУ, які виробили план надання незаможникам комплексної матеріальної допомоги, аби ті не відволікалися від навчальної праці. Другий пункт цього колективного документа дістав назву «Студентський дім», на зразок «Академічного дому», що у свій час був зведений у Львові для проживання студентів-українців Львівського університету на пожертви української громади. Це мала бути та ж бурса, тільки на значно більшу кількість місць (понад 100 осіб). Звісно, мова йшла не про будівництво спеціального житлового будинку для студентів, яке у той час було практично неможливим з різних причин, а про перепрофілювання однієї із великих міських споруд під гуртожиток. Збори студентської молоді запропонували у зв'язку з цим утворити спеціальний організаційний комітет із 5 осіб (2 представників від студентства, 2 – від професури та 1 – від Подільської губернської народної управи) [22, с.743]. Цей прогресивний сам по собі задум на той час не мав перспективи на реалізацію, адже у переповненому місті з середини листопада 1919 р. на запрошення української влади розмістився ще й контингент польських військ, які реквізували значну частину великих громадських споруд, зокрема державні і міські школи, під свої казарми і управління. Тож сподіватися на розв'язання цього питання у найближчій перспективі було нереально. Не випадково, що І.І. Огієнко офіційно не відреагував на це звернення, хоча, як головноуповноважений уряду УНР, зумів надати студентам 2,5 млн. крб. на матеріальну допомогу студентам [22, с.745]. Щодо допомоги з бурсою, то він, відвертий захисник інтересів незаможного студентства, згадував негативний урок весни 1919 року.

Виконуючи одну із норм закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету щодо будівництва корпусів цього вишу, І.І. Огієнко, як міністр освіти і голова Комісії із будування Кам'янець-Подільського державного українського університету, домігся прийняття закону УНР про виділення 1,8 млн. крб. на початок підготовчих робіт із спорудження власних університетських будинків [22, с.216]. За затвердженням у серпні 1919 р. правлінням К-ПДУУ проєктом, виконаним архітектором-інженером Папенгуттом, він включав спорудження як адміністративних, навчальних, лабораторних корпусів, так і житлових будинків для професури і окремо під студентську бурсу. На це все відводилося 5-10 років, що не давало змоги цивілізовано вирішити житлову проблему учасників освітнього процесу цього вишу в період революції [5, арк.34]. Та й само університету залишалося існувати всього не повних 18 місяців.

Висновки. Заснування і дворічна діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету стали великою подією національного відродження раніш пригнобленої нації. Разом з тим вони висвітлили цілу низку складних організаційних питань, з якими вперше зіткнулася центральна і місцева українська влада у своїй діяльності. Одним із них було забезпечення управлінців і учасників освітнього процесу цього вишу житлом, що стало предметом відповідальності І.І. Огієнка, як керівника міської університетської комісії з липня 1918 р., а також виконувача обов'язки і затвердженого ректора зазначеного вишу. За активної підтримки міського самоврядування йому вдалося організувати поселення окремих працівників університету до флігеля технічної школи. На посаді міністра освіти він оперативно посприяв повному заселенню цього будинку професорами і приват-доцентами. як головний уповноважений уряду УНР юридично захистив передачу будинків технічної школи на баланс універси-

тету. Його роль у цьому гострому питанні була вирішальною. Ректор посприяв поліпшенню житлових умов кількох науково-педагогічних працівників у найнятому закладом приватному будинку, хоча це не вирішувало житлової проблеми в цілому. Більшість членів професорсько-викладацької корпорації, чисельність якої зростала з року в рік, квартирувала у приватному секторі, де їм на вибір пропонували підготовлену для оренди площу. Цей підхід дозволив загалом зберегти і примножити викладацькі кадри, без яких не могло бути повноцінного освітнього процесу. Важливе значення мав публічний захист ректором права працівників університету на недоторканість житла. Керівник вишу ініціював відкриття для студентів невеликої бурси з ідальнею, що і вдалося реалізувати у непростих реаліях, хоча ці старання не були належно оцінені молоддю.

Загалом І.І. Огієнко доклав значних зусиль для забезпечення службовим житлом півтора-два десятка викладачів та їх сімей, намагався поліпшити житлові умови студентів, які здебільшого прагнули до проживання у приватних кутках міста. Приступивши до реалізації плану будівництва під університет цілісного майнового комплексу, з його ініціативи передбачалося зведення будинків під житло працівникам і бурси для студентів.

Перспективи дослідження. Надалі доцільно з'ясувати питання про вирішення житлової проблеми управлінців, викладачів і студентів тих юридичних осіб, які прийшли на зміну Кам'янець-Подільському державному українському університету в ході його непередуманої реорганізації (інститут народної освіти, інститут соціального виховання, педагогічний інститут) і функціонували у певних часових проміжках за радянського режиму у міжвоєнний період. Запропонований підхід дасть змогу простежити в межах ширшого хронологічного періоду відповідні заходи та їх ефективність як за української, так і робітничо-селянської влади щодо створення відповідного рівня житлово-побутових умов для управлінського персоналу, професорсько-викладацького складу і студентського контингенту вищого педагогічного закладу, що мало значний вплив на якість їхньої управлінської, освітньої і наукової діяльності.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білецький Л.Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / підгот. тексту, вступ. стаття та іменний покажчик В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. 239 с.
2. Держархів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 1472, 148 арк.
3. Держархів Хмельницької обл., ф. 249, оп. 3, спр. 174, 105 арк.
4. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 5, 87 арк.
5. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 12, 168 арк.
6. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 69, 89 арк.
7. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 132, 73 арк.
8. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 2, спр. 1, 115 арк.
9. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 2, спр. 38, 130 арк.
10. Держархів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 3, спр. 3, 212 арк.
11. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: док. і матеріали. У 2-х т., 3-х ч. / [упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2008. Т. 1. 688 с.
12. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. 602 с.
13. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920) *Наукові праці історичного факультету*. 1996. Т. 2. С. 90-103.
14. Завальнюк О.М. Матеріальне становище викладачів, працівників і студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.)

- Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіум, 1998. Т. 2 (4). С. 245-252.
15. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету (До 80-річчя Кам'янець-Подільського університету) *Краєзнавство: науково-популярний журнал*, Київ: Всеукр. спілка краєзнавців, 1999. №1-4. С. 24-30.
 16. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський, 2006. 632 с.
 17. Завальнюк О.М. Студентська молодь українських державних університетів: проблема виживання (1918-1920 рр.) *Краєзнавство: наук. журнал*. Київ: Національна спілка краєзнавців України, 2010. №4. С. 138-149.
 18. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
 19. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності (2014) / уклад. і автори статті С.А. Копилов і О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 384 с.
 20. Інститут Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки на Поділлі у висвітлення періодики 1919-1920 рр.: збірник матеріалів / [упоряд. і автори вступ. статті О.І. Марчук, О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. 242 с.
 21. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / упоряд. та автор передмови В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. 359 с.
 22. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад. й автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.
 23. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення (2003) / заг. редакція О.М. Завальнюка. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. 408 с.
 24. Копилов А. Професор І.І. Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження (до 110-річчя від дня народження)*: тези науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 3-7.
 25. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рятуння України / упоряд., автор передм і комент. М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с., іл. вкл.
 26. Русова С. Мої спомини. Львів: Видавн. кооперація «Хортиця»; Київ: Україна Віта, 1996. 208 с.
 27. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, 65 арк.
 28. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 353, 158 арк.
 29. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 2, 243 арк.
 30. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 132, 142 арк.
 31. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 183, 287 арк.
 32. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 224, 87 арк.

References:

1. Biletskyi, L.T. (2013). *Moi spomyny (1917-1926 rr.)*. [My Memoirs (1917-1926)] / pidhot. tekstu, vstup. stattia ta imennyi pokazhchyk V.R. Adamskyi. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006. 239. (in Ukr.).
2. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], 66, 1, 1472, 148. (in Ukr.).
3. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], 249, 3, 174, 105. (in Ukr.).

4. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], R-582, 1, 5, 87. (in Ukr.).
5. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], R-582, 1, 12, 168. (in Ukr.).
6. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], R-582, 1, 69, 89. (in Ukr.).
7. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], R-582, 1, 132, 73. (in Ukr.).
8. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], R-582, 2, 1, 115. (in Ukr.).
9. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], R-582, 2, 38, 130. (in Ukr.).
10. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytsky Oblast], R-582, 3, 3, 212. (in Ukr.).
11. Dyrektoriia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Lystopad 1918 – lystopad 1920 rr.: dok. i materialy (2008). [*Directorate, Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic. November 1918 – November 1920: documents and materials*]. U 2-kh t., 3-kh ch. / [uporiad. V.Verstuk (kerivnyk) ta in.]. Kyiv: Vyd-vo imeni Oleny Telihy, 1, 688. (in Ukr.).
12. Doroshenko, D. (2007). Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914-1920 roky): Naukovo-popauliarne vydannia. [My memories of the recent past (1914-1920): A scientific and popular publication]. Kyiv: Tempora, 602. (in Ukr.).
13. Zavalniuk, O.M. (1996). I.I. Ohienko i Kamianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet (1918-1920). [I.I. Ohienko and Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1920)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu*. 2, 90-103. (in Ukr.).
14. Zavalniuk, O.M. (1998). Materialne stanovyshche vykladachiv, pratsivnykiv i studentiv Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu (1918-1921 rr.). [Financial situation of teachers, staff and students of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1921)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Istorychni nauky: Kamianets-Podilskyi: Oium*. 2 (4), 245-252. (in Ukr.).
15. Zavalniuk, O.M. (1999). Ivan Ohienko i stvorennia Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu (Do 80-richchia Kamianets-Podilskoho universytetu). [Ivan Ohienko and the Establishment of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (To the 80th Anniversary of Kamianets-Podilskyi University)]. *Kraieznavstvo: naukovo-populiarnyi zhurnal*. Kyiv: Vseukr. spilka kraieznavtsiv, 1-4, 24-30. (in Ukr.).
16. Zavalniuk, O.M. (2006). Istoriia Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu v imenakh (1918-1921 rr.). [History of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University in Names (1918-1921)]. Kamianets-Podilskyi, 632. (in Ukr.).
17. Zavalniuk, O.M. (2010). Studentska molod ukrainskykh derzhavnykh universitetiv: problema vyzyhivannia (1918-1920 rr.) [Student youth of Ukrainian state universities: the problem of survival (1918-1920)] *Kraieznavstvo: nauk. zhurnal*. Kyiv: *Natsionalna spilka kraieznavtsiv Ukrainy*. 4, 138-149. (in Ukr.).
18. Zavalniuk, O.M. (2011). Utvorennia i diialnist derzhavnykh ukrainskykh universitetiv (1917-1921 rr.): monohrafiia. [The Formation and Operation of State Ukrainian Universities (1917-1921): Monograph]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 644. (in Ukr.).
19. Ivan Ohienko – orhanizator, kerivnyk i oboronets Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu (1918-1920 rr.): Dokumenty. Materialy. Svitlyny. Khronika diialnosti, (2014). [Ivan Ohienko – organizer, leader and defender of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1920): Documents. Materials. Photos. Chronicle of activities] / uklad. i avtory statti S.A. Kopylov, O.M. Zavalniuk. Kamianets-Podilskyi: PP «Medobory-2006», 384. (in Ukr.).
20. Instytut Holovnoupovnovazhenoho uriadu Ukrainskoi Narodnoi Respubliky na Podilli u vysvitlennia periodyky 1919-1920 rr.: zbirnyk materialiv, (2018). [The Institute of the Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's

- Republic in Podillia in the coverage of periodicals in 1919-1920: collection of materials] / [uporiad. i avtory vstup. statti O.I. Marchuk, O.M. Zavalniuk]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia Ruta», 242. (in Ukr.).
21. Kamianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet (1918-1921). Yuvileini spohady, (2015). [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1921). Jubilee memories] / uporiad. ta avtor peredmovy V.R. Adamskyi. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006, 359. (in Ukr.).
 22. Kamianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet (1918-1921 rr.) u dokumentakh i materialakh, (2016). [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1921) in documents and materials] / uklad. y avtory statti S.A. Kopylov, O.M. Zavalniuk. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 848. (in Ukr.).
 23. Kamianets-Podilskyi derzhavnyi universytet: mynule i sohodennia, (2003). [Kamianets-Podilskyi State University: Past and Present] / zah. redaktsiia O.M. Zavalniuka. Kamianets-Podilskyi: Oiiium, 408. (in Ukr.).
 24. Kopylov, A. (1992). Profesor I.I. Ohienko – rektor Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu Dukhovna i naukovo-pedahohichna diialnist. [Professor I. Ogienko – Rector of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University]. *I.I. Ohienka v konteksti ukrainskoho natsionalnoho vidrodzhennia (do 110-richchia vid dnia narodzhennia): tezy naukovopraktychnoi konferentsii*. Kamianets-Podilskyi, 3-7. (in Ukr.).
 25. Ohienko I. (Mytropolyt Ilarion). Riaturvannia Ukrainy, (2005). [Ogienko I. (Metropolitan Hilarion). Saving Ukraine] / uporiad., avtor peredm i koment. M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 464. (in Ukr.).
 26. Rusova, S. (1996). Moi spomyny. [My memories]. Lviv: Vydavn. kooperatsiia «Khortytisia»; Kyiv: Ukraina Vita, 208. (in Ukr.).
 27. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine], 1131, 1, 35, 65. (in Ukr.).
 28. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine], 2201, 1, 353, 158. (in Ukr.).
 29. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine], 2582, 1, 2, 243. (in Ukr.).
 30. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine], 2582, 1, 132, 142. (in Ukr.).
 31. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine], 2582, 1, 183, 287. (in Ukr.).
 32. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of Higher Authorities and Governments of Ukraine], 2582, 1, 224, 87. (in Ukr.).

Oleksandr Zavalniuk

**THE IMPORTANCE OF IVAN OHIENKO IN SOLVING
THE HOUSING PROBLEMS OF MANAGERS AND PARTICIPANTS
OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN KAMIANETS-PODILSKYI
STATE UKRAINIAN UNIVERSITY (1918-1920)**

Based on archival and published sources, as well as the works of modern domestic historians, the article studies the talented organizational activity of Ivan Ohienko,

the chairman of Kamianets-Podilskyi Municipal University Commission, acting rector and rector of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, the Minister of Education and the chief authorized officer of the Government of the Ukrainian People's Republic, in the matter of solving such a local social problem as providing permanent official and rented housing for the management staff and scientific and pedagogical workers of the newly founded higher education institution, along with opening the dormitory (bursa) for poor foreign students in very complicated conditions of the peripheral city.

The problem is considered within two unequal chronological segments. The first is related to the accelerated and quite effective implementation of a complex of state, self-governing and public preparatory measures regarding the legal foundation of the university, the creation of its proper material and technical base and, finally, the official opening (July-October 1918). The second segment covers the long-term functioning and internal development of the university (1918-1920) under unstable Ukrainian sovereignty, when Ivan Ohiienko, as rector, moving up the career ladder in the field of higher state administration and receiving the opportunity to influence from the height of his authoritative positions, resolved a number of administrative, financial, material and other issues related to the interests of the workers and students. This approach provided comprehensive coverage of the raised issue, ensured its scientific novelty, as well as an understanding of the importance of Ohiienko in the partial solution of a complex social problem generated by the modest resources of a small multinational city.

Attention is drawn to the situation related to the university's aspiration to obtain corporate apartments from the state, which generated a conflict of interests with the previous residents. Ivan Ohiienko found legal levers to satisfy the needs of university employees, but the other side did not perceive them as objective and fair, and therefore the conflict took on a protracted nature, although it did not lead to any excesses.

Key words: Ivan Ohiienko, Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, professor-teaching corporation, student contingent, official housing, corporate apartments, housing rental, student bursa (hostel).

Отримано: 28.10.2024 р.

Олександр Марчук

*ORCID 0000-0003-4922-3144,
аспірант кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ МІНІСТРА ІСПОВІДАНЬ НА ПОДІЛЛІ ЗА ЧАСІВ КЕРІВНИЦТВА ІВАНА ОГІЄНКА (вересень 1919 – червень 1920)

У статті досліджується діяльність Ради міністра ісповідань під керівництвом Івана Огієнка на Поділлі. Проаналізовано протоколи засідань, які свідчать про спробу реформувати духовне життя в УНР шляхом підготовки законопроектів, видання наказів, розпоряджень та обговорення різних проблем. Визначено коло питань, які міністерська команда Огієнка вважала пріоритетними, а саме: зміна церковного управління, релігійної освіти, українізація духовного життя, розбудову Української Автокефальної Православної Церкви і протистояння з антидержавницькими діями частини духовенства. З'ясовано, що Іван Огієнко, будучи прихильником колегіальності під час прийняття рішень, майже всі свої пропозиції та розпорядження спочатку вносив на розгляд у Раду міністра ісповідань, а лише потім подавав до уряду УНР чи оформляв у вигляді наказів. Охарактеризовано особистий внесок міністра Івана Огієнка у реформування церковно-релігійної сфери країни крізь призму роботи у створеному ним консультативно-дорадчому органі з вересня 1919 р. по червень 1920 р.

Ключові слова: Іван Огієнко, Рада міністра ісповідань, Українська Народна Республіка, Поділля, засідання, духовне життя.

Постановка проблеми. Діяльність Івана Огієнка в міністерстві ісповідань була спрямована на здійснення реформ духовного життя в УНР, точніше на тій частині території, яка була підконтрольна Директорії. Впровадження державної мови у релігійній сфері, передача духовних шкіл до міністерства освіти, розбудова української автокефалії та багато інших питань, які стояли на порядку денному національної політики молодої держави, потребували механізмів їх вирішення. Майже усі законопроекти, які вносив міністр Іван Огієнко на розгляд уряду, та його накази у першу чергу розглядались в Раді міністра ісповідань, у якій колегіально приймалися найбільш зважені, раціональні рішення. Робота цієї структури міністерства була досить плідною, адже було розроблено десятки законопроектів, наказів, обіжників, які репрезентували державну політику в духовно-релігійній сфері життя громадян УНР. Частину напрацювань Ради міністра ісповідань вдалось реалізувати, але більшість, через різні причини, у першу чергу війну, залишились лише на папері, проте усі вони мають важливе значення не лише для вивчення бачення запропонованих реформ огієнківської команди, а й для сьогодення, коли українці розбудовують свою національну Церкву.

Діяльність Ради міністра ісповідань на чолі з Іваном Огієнком лише побіжно розкривається у наукових публікаціях дослідників І.І. Тюрменко [11], Б.І. Андрусишина [1], О.М. Завальнюка [5-7], І.Ф. Власовського [3] в контексті висвітлення роботи у відповідному міністерстві, але досі не було комплексно висвітлено підняту тему, що пояснює потребу цього дослідження.

Метою дослідження є з'ясування змісту питань та проблем розглянутих під час засідань Ради міністра ісповідань, а також визначення ролі і значення для реформування духовної сфери в УНР цього міністерського органу за керівництва Івана Огієнка на Поділлі.

Виклад основного матеріалу. Влада Української Народної Республіки (УНР – далі) ще на початку 1919 р. проголосила курсу на духовну незалежність шляхом створення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ – далі), але практична робота, фактично, була заблокована через несприятливу військову ситуацію та, як наслідок, часті евакуації вищої влади з тимчасових міст перебування. Згодом, починаючи з літа 1919 р. і на декілька місяців тимчасовою столицею УНР був Кам'янець-Подільський. Ці та інші обставини дозволили активніше зайнятися державними справами, у тому числі налагодити роботу міністерств.

За пропозицією Кирило-Мефодіївського братства, Директорія 15 вересня 1919 р. призначила очільником міністерства культів здібного управління, експерта освіти, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету – Івана Івановича Огієнка. Він відразу взявся за організацію роботи у довіреному відомстві та оновив склад Ради міністра ісповідань (РМІ – далі), щоб колегіально вирішувати нагальні питання церковного життя [5, с.359-360; 8, с.37]. Головував на засіданнях особисто міністр ісповідань Іван Огієнко. Аналіз протоколів свідчить, що до її складу входили: протоієрей Є. Сіциньський, В. Липківський, проф. В. Біднов, В. Чехівський, О. Неселовський, М. Мороз, Г. Левицький (секретар), а залежно від розгляду питань порядку денного – свящ. М. Крамаренко, П. Погорілко, О. Маричів, І. Іванчук та інші. Віднайдені архівні документи підтверджують, що протягом вересня-листопада 1919 р. відбулося 20 засідань та обговорено майже 70 питань [13, акр.3-79]. А протягом травня-червня 1920 р. відбулось 5 засідань та розглянуто майже 20 питань [15, акр.1-2, 5-10]. Можна припустити, що таких засідань було набагато більше, проте інших офіційних документів, які б це засвідчили, не знайдено.

Під час першого зібрання РМІ, яке відбулося 17 вересня 1919 р., Іван Огієнко зазначив, що є велика потреба у функціонуванні такого органу [13, акр.3]. Саме тому, 11 листопада був виданий закон про її утворення з 15 вересня та затверджено штат, утримання [14, акр.17-18]. Як з'ясували дослідники, РМІ працювала майже кожний день, робота була напружена та досить плідна [1, с.77], принаймні перші декілька місяців.

Розглянуті питання в РМІ можна умовно об'єднати за такими напрямками:

- 1) організація роботи міністерства, реформування церковного управління і духовної освіти;
- 2) українізація духовного життя та заходи зі створення УАПЦ;
- 3) протистояння з російськими священиками.

Важливим завданням для РМІ було налагодити роботу міністерства, впровадити дієвий механізм управління церковними справами та змінити підхід до релігійної освіти. Одним із перших рішень Івана Огієнка було перейменування міністерського відомства з «культів» на «ісповідань», адже така назва була більш зрозуміліша для населення [13, акр.3; 4, с.7]. Щоб пояснити своє бачення змін у релігійній сфері, міністр планував видати відозву до громадян, яку доручили підготувати В. Липківському [13, акр.3 зв.-4; 2]. На переконання Івана Огієнка, для того, щоб міністерство працювало успішно, воно повинно мати певний розгалужений апарат, який би колективно розглядав і вирішував різні

питання. Тому при міністерстві планувалось створити певні комісії (з перекладу Святого письма; видавничу, соборну, по церковному управлінню тощо) [13, акр.8]. Враховуючи звернення представників греко-католицької церкви, РМІ вирішила створити окремий греко-католицький відділ при міністерстві, з огляду на важливу роль українців цього віросповідання у розбудові держави [13, акр.9 зв.].

Під час декількох засіданнях РМІ розглядалась справа передачі духовних шкіл міністерству освіти. Це питання викликало жваві дискусії. Обговорення показало, що духовні школи необхідно негайно реорганізувати, проте із залишенням за духовенством частину прав. Для кращого вивчення цього питання, міністр вирішив зустрітися з духовенством, щоб «грунтовно обміркувати і остаточно вирішити про участь, яка повинна належати духовенству щодо цих шкіл» та представниками педагогічних рад згаданих шкіл. Не зважаючи на заплановані зустрічі, усі члени РМІ одногласно підтримували саму ідею передачі таких шкіл [13, акр.5-5 зв., 30 зв.-32; 9-10]. 9 жовтня 1919 р. під час засідання РМІ відбулась така зустріч. На ній були висловлені різні думки та застороги присутніх. Міністр, наголосив, що справу передачі духовних шкіл було вирішено ще 5 грудня 1917 р., тому необхідно обміркувати разом як вірніше це зробити [13, акр.33-36]. Відбулося ще декілька нарад, і лише 30 жовтня усі питання щодо законопроекту про перетворення шкіл духовного відомства і передачу їх міністерству освіти були узгоджені [13, акр.67-70].

Іван Огієнко ставив перед міністерством завдання організувати видавництво. Значна увага під час обговорення цього питання була приділена виданню власного друкованого органу, назва якого раніше була «Віра і церква». Також було доручено членам Ради скласти законопроекти про виділення коштів на видавництво церковної літератури [13, акр.8 зв.-9]. Міністр вважав, що національна ідея, яку намагались культивувати у церковному житті країни, тільки тоді пошириться та укоріниться в свідомості як духовенства так і громадянства, коли буде вестись агітація у пресі. Тому необхідно було для міністерства мати тижневик «Українська Церква», де б було два відділи офіційний (закони, розпорядження, урядові відомості) та неофіційний (проповіді, переклади церковної літератури, бібліографії та оголошення) [13, акр.16-16 зв.].

На одному із засідань РМІ, була озвучена амбітна ціль, щоб при кожній церкві була бібліотека, яка б служила на користь народу. Згодом було видано розпорядження про рекомендацію духовенству збирати українську літературу до таких бібліотек [13, акр.27-27 зв.].

Завдяки наполегливості міністра ісповідань, на видавництво літератури було виділено 4 млн. грн., тому в РМІ було вирішено почати друкувати Євангеліє в першу чергу для церков, а далі для війська, учнів. Наступним кроком необхідно було надрукувати молитовники і проповіді. Іван Огієнко підкреслював, що проповіді мають бути українськими не лише за мовою, а й за змістом. Серед перешкод, які існували для втілення у життя задуманого, були відсутність шрифтів, паперу, фарб. Саме тому, на В. Липківського було покладено завдання організувати друку маленького Євангелія та зайнятися підготовкою необхідних матеріалів для інших проєктів [13, акр.46-47, 79].

На засіданні 20 вересня було окреслено напрямки реформи церковного управління в УНР. Найвищою церковною владою мав стати виборний Священний Синод зі своїм статутом. Тимчасово, з огляду на ситуацію на фронті, допускалось призначення членів цього церковного органу указом Директорії. Духовні Консисторії ж мали скасовуватися, а замість них створювалися Губерніальні

Церковні Ради (Управи), голів цих рад повинен був призначати Синод, а інших членів мали обирати за квотою від Кирило-Мефодіївського братства, духовенства, парафіян тощо. Далі мали бути різного рівня управи (губерніального, волосна тощо), а остання одиниця – приход. Така модель дозволяла значно обмежити владу єпископів та забезпечити соборність, автономність і виборність органів церковного управління. Ці думки членів РМІ мали бути відображені у відповідному законопроекті [13, акр.9 зв.-10 зв.]. Вважаємо, що розрахунок міністерської команди був вимушено правильним – здійснювати зміни в церковному управлінні зверху донизу, адже на той час значна частина духовенства, переважно вищого, була недружно налаштована до самої ідеї української духовної незалежності. На наступних засіданнях Іван Огієнко уточнив модель церковного управління і вона отримала таких вигляд:

- 1) Всеукраїнський Церковний Собор (збирався періодично);
- 2) Священний Синод та міністерство ісповідань;
- 3) єпархіальне управління (зібрання та церковна рада);
- 4) повітові управління;
- 5) парафії [13, акр.54-54 зв.].

Це дозволяло б впровадити принципи демократизму та залучити громадськість до церковного життя [11, с.84].

2 жовтня Іван Огієнко заявив про необхідність якнайшвидше заснувати Священний Синод, бо багато питань, які торкаються Служби Божої, не можуть бути вирішені в міністерством. Після тривалих дискусій всі члени РМІ погодились, що Синод необхідно негайно утворити актом вищої влади, а його склад мав бути тимчасовим до проведення Собору [13, акр.22-24].

У жовтні був підготовлений законопроект про церковні братства, проте, після дискусій та рекомендацій, його було вирішено ще доопрацювати. Міністр Огієнко був переконаний, що братства повинні бути такі, як колись, бо лише так вони легко сприймуться населенням. Серед ключових їхніх завдань, на його думку, мали бути турбота про облаштування Церкви та різні її потреби, освітні справи, створення шпиталів та інше. Під час наступного розгляду тощо погоджено статут, їхні права та обов'язки, надання юридичного статусу тощо [13, акр.22-24, 41 зв.-43 зв.].

Щоб слідкувати за ходом втілення у життя виданих наказів та прийнятих рішень, здійснювати нагляд за церковними справами, Іван Огієнко ініціював створення у повітах спеціальних радників міністерства ісповідань [13, акр.12]. Міністр працював над законопроектом про єпархіальне управління, проте доки його не прийняли, була гостра необхідність запровадити також посади радників і до Духовних Консисторій із значними повноваженнями контролю над прийнятими там рішеннями, господарством тощо. Необхідні документи з цього питання були підготовлені та подані до РНМ [13, акр.24-25 зв.].

Важливим було прагнення РМІ уніфікувати тексти поминання держави, правителів під час богослужіння, бо до цього, хтось поминав республіку, хтось Україну тощо. До прикладу, було прийнято таке звучання: «Боголюбивої і Богом хранимої Народної Держави Української, правителів і христолубиве войнство» [13, акр.15].

У час складної ситуації на фронті та критичний момент існування держави, для всіх громадян необхідно було морально-вольове піднесення духу та віри у перемогу. На команду міністра Огієнка було покладено відповідальне завдання – подати план урочистої церемонії прийняття вищою владою, урядовцями, військом присяги на вірність УНР. Після обговорення в РМІ орга-

нізаційних деталей проведення, вирішено утворити комісію на яку покладалось завдання оформити озвучені пропозиції та підготувати текст присяги. Підготовлені рекомендації міністром були погоджені із членами Директорії і, після невеликих змін, задумане було реалізовано [13, акр.17-19, 26-26 зв.].

Іван Огієнко акцентував увагу РМІ на церковних зборах, які йшли на різні потреби (палістинське товариство, всеросійський собор та інші), але не відповідали тогочасним запитам УНР. Тому вирішили утворити комісію, щоб з'ясувати які є збори та на які потреби їх необхідно спрямувати. Міністр пропонував зібрані кошти спрямовувати товариству Червоний Хрест. А будь-який переказ коштів Консисторією закордон мав розцінюватись як ворожий та каратись притягненням до відповідальності. Згодом, міністерство звернулось до парафій із закликом долучатись до зборів організацій, які допомагають пораненим, хворим козакам, малозабезпеченим тощо [13, акр.27 зв.-28, 51 зв., 79-79 зв.].

Як повідомляв міністр під час засідання РМІ, станом на кінець жовтня 1919 р. було підготовлено низку законопроектів та установчих документів, які потребували попереднього розгляду перед внесенням їх на засідання уряду, а саме: закон про віру, статuti міністерства ісповідань, Священного Синоду, парафіяльний устав, проект про єпархіальну владу тощо. Наприклад, у законопроекті про віру йшлося про вільне віросповідання в УНР, автокефальний статус Української Православної Церкви та інше [13, акр.52 зв., 57].

На погляд Івана Огієнка, церковні з'їзди були важливими та необхідними, адже на них можна прямо звернутись до духовенства і пояснити важливість задуманих реформ духовного життя. Для вироблення нового закону про церковні з'їзди під час засідання РМІ було вирішено створити комісію у складі В. Липківського, Ю. Сіцінського, О. Неселовського [13, акр.29 зв.-30].

На початку травня 1920 р. відбулось засідання РМІ на якому міністр Огієнко окреслив стан справ після евакуації уряду в листопаді 1919 р. та коло завдань, які стояли перед міністерською командою. Серед них, відновити роботу над церковними статутами, розпочати видавництво журналу «Українська Церква», стежити за виконанням наказів на місцях, залучити до роботи кваліфікованих кадрів, організувати український єпископат, запустити діяльність Священного Синоду, провести з'їзд церковних і громадських організацій та інші [15, акр.1-2].

Продовжуючи реформу церковного управління, Іван Огієнко доповів членам РМІ про церковно-адміністративні зміни, зокрема, про призначення комісара релігійних справ м. Києва і Київщини, утворення Київської та Подільської губерніяльних церковних рад. На наступному засіданні було обговорено тимчасовий склад Подільської губерніяльної церковної ради [4, акр.5 зв., 6].

У кінці червня 1920 р. у РМІ обговорювали ідею проведення Церковного Подільського з'їзду у м. Кам'янці-Подільському 4 липня для вирішення справ Української Церкви. Але наступ ворога на фронті вніс свої корективи. Розуміючи, що багатьом не вдасться приїхати, міністр пропонував перенести церковні збори м. Кам'янця-Подільського та округи на 12-13 липня. Іван Огієнко покладав великі надії на цей з'їзд, оскільки хотів перевірити «наскільки державна політика щодо церкви відповідала тогочасним потребам». Планувалось запросити представників від духовенства, шкіл, земства, просвіти, Кирило-Мефодіївського братства та інших зацікавлених організацій [15, акр.6 зв., 9-10]. Проте, цим планам не судилось збутись.

Під час засідання РМІ було розглянуто проблему залишення людей без єпархіального управління на окупованих територіях. Це створювало незруч-

ності для населення, яке не мало куди звертатись у церковних справах, до прикладу, стосовно розлучення. Тому прийняли рішення, що у таких випадках необхідно звертатись до міністерства ісповідань, яке або саме вирішувало такі питання або надсилало до Консисторії [13, акр.40-41]. Дізнавшись про заборону єпископом Подільським і Брацлавським Пименом шлюбу між православними та іншої віри, РМІ вирішила наказом міністерства ісповідань скасувати заборону таких шлюбів [13, акр.76].

Війна завжди несе людські втрати, тому Іван Огієнко ініціював ушанувати Героїв, які загинули захищаючи країну. Він пропонував виготовляти дощечки з іменами Героїв і короткими відомостями про них, які мали прибивати на стінах, до прикладу, церков, щоб кожний міг прочитати і помолитись. Члени РМІ підтримали це рішення і зауважили, що для цього вистачить міністерсько-го розпорядження [13, акр.43 зв.-44].

Другим значним напрямком роботи РМІ було вирішення комплексу питань пов'язаних з українізацією духовного життя та створення УАПЦ. Як згадував Д. Дорошенко, міністр Огієнко «дуже енергійно повів справу українізації Церкви» [14, с.101]. Вже на першому засіданні, Іван Огієнко підняв питання про відсутність єднаності у церковному листуванні, зокрема, одні писали на російській, інші – українською. Тому було прийнято рішення про перехід офіційного діловодства на державну мову. Разом із цим було вирішено про заміну російських написів у церквах, де це було можливо зробити, печаток і бланків для метрик духовних установ. На міністерство покладалось завдання розробити відповідні зразки та надіслати до єпархій для поширення по своїх округах [13, акр.4-4 зв.].

У середині вересня 1919 р. було розглянуто прохання громади Кирило-Мефодіївського братства про передачу у користування українській громаді Кафедральний Собор для проведення Служби Божої державною мовою. Рада постановила – просити Собор, а якщо не вдасться – церкву О. Невського. 22 вересня міністр зустрічався з єпископом Пименом з цього питання, проте останній заявив, що самостійно не може таке вирішувати і потрібно порадитись із духовенством [13, акр.6-6 зв., 19 зв.]. У кінці жовтня РМІ знову розглянула питання про передачу Собору та прийняла рішення, що враховуючи його державне утримання, справу можна вирішити шляхом наказу Директорії Священному Синоду [13, акр.66-66 зв.].

Поряд із цим, міністр акцентував увагу на фактичній відсутності українського тексту церковної служби, що необхідно було негайно виправляти. На наступному засіданні РМІ прийнято рішення утворити комісію з перекладу Святого Письма на українську мову. До її роботи мали залучити науковців. Сама комісія повинна була працювати при міністерстві, мати свої штати (15 осіб), кошторис. Законопроект та пояснювальну записку доручили підготувати О. Неселовському [13, акр.8-8 зв.].

Усі члени РМІ виступали за те, щоб Службу Божу необхідно було правити українською мовою, але через брак відповідної літератури, ставилось завдання для початку переходу на українську вимову церковнослов'янських текстів, зокрема, Євангелії [13, акр.11-11 зв.]. Пізніше було видано міністерський наказ про відправу Служби Божої українською вимовою, читання Апостола й Євангелію, де є можливість, та виголошування церковних проповідей українською мовою [5, с.361; 12].

Задля пришвидшення українізації церкви було вирішено відкрити курси української вимови богослужбового тексту, на яких б вивчали історію церкви,

історії України, географії та літератури. Пропонувалось їх розпочати з 29 вересня 1919 р. на 5 днів. Завідуючим цих курсів був призначений В. Біднов, на якого покладалось завдання створити комісію з розробки навчальної програми. В. Чехівському доручили підготувати відповідний законопроект. Курси мали проводитись на базі К-ПДУУ для священників, дияконів, дяків, регентів церковних хорів та всіх, хто бажав читати в церквах чи монастирях [13, акр.12, 30 зв.]. Як відзначають дослідники, у підсумку випускники цих курсів проводили службу Божу з українською вимовою церковнослов'янських текстів та сприяли початкам українізації Церкви [6, с.317].

Російська імперія всіляко сприяла русифікації всіх народів, які входили до її складу, зокрема, існувала фінансова підтримка службовців в західних губерніях, які поділяли таку політику. Міністр Огієнко виступив з ініціативою виправити цю законодавчу колізію та скасувати допомогу за перехід на російську мову, адже попри втрату чинності всіх законів, які не відповідали тогочасному державному життю в Україні, кошти продовжували виплачувались тим, хто звертався. Тому, щоб не було такого перешкоджання започаткованій українізації, відповідний законопроект був поданий на розгляд вищої влади УНР [13, акр.16 зв.-17].

Усі дії з розбудови УАПЦ вороже сприймалися проросійськи налаштованим священниками, тому умовний третій напрямок діяльності РМІ був спрямований на протистояння з антидержавними настроями серед духовенства.

Іван Огієнко восени 1919 р. на засіданні РМІ підняв питання про поминання під час Служби Божої московського патріарха Тихона разом з іншими патріархами. Ю. Сіцинський зауважив, що справу поминання патріарха потрібно вирішувати церковним шляхом, через єпископів та духовенство, тобто соборно. Все ж таки, В. Липківському доручили вивчити в церковних книгах де є поминання, щоб розглянути це питання згодом. На наступних засіданнях, знову гостро постало питання про поминання патріарха Тихона, адже згадувати про нього під час боротьби з російською навалою було неправильно. Вирішено було поминати в загальному – «святійших патріархів» [13, акр.9-9 зв., 15 зв.].

На початку жовтня міністерство внутрішніх справ визивало єпископа Пимена, який здійснював візит приходів, до Кам'янця-Подільського, очевидно, через прояви антидержавницьких дій. Єпископ відмовився повертатись. Тоді міністр Огієнко повідомив під час засідання РМІ, що телеграфував до нього з рекомендацією негайно прибути до міста для вирішення справ [13, акр.24 зв.]. Ці прохання були ним проігноровані. Він також не виконав розпорядження міністерства про перехід на українську вимову релігійних текстів у церквах з 24 жовтня 1919 р., тому міністр Огієнко звертався з цього приводу до Священного Синоду [13, акр.52 зв.].

29 жовтня на РМІ були розглянуті факти зневаги єпископом Пименом державної мови та ігнорування міністерських наказів. Він саботував виконання розпоряджень про заміну печаток, про перехід на українську вимову богослужбових текстів, підбурював людей проти державної влади, після отримання заборони й надалі поминав московського патріарха Тихона, виступав проти Кирило-Мефодіївського братства, відмовився від участі в Священному Синоді, не виконував розпорядження про погодження з міністром призначень осіб, які не народились в Україні. Згідно представлених Іваном Огієнком документів членам РМІ, зрозуміло, що єпископа Пимена призначив патріарх і не має жодної згадки про затвердження його цивільною владою. Було прийнято рішення через Священний Синод та вищу цивільну владу добиватись усунення єпископа Пимена із займаної посади через антидержавницьку діяльність [13, акр.58-66].

У червні 1920 р. на засідання РМІ знову виносились питання про агітацію священників проти УНР. Міністр повідомив про такі дії св. польських філварок Охрімовича, збір підписів проти звільнення єпископа в с. Чорнокозинці. Проте багато скарг з цього приводу надходило і на єпископа Пимена, тому було утворено слідчу комісію для розслідування всіх фактів такої антидержавницької діяльності [15, акр.8-8 зв.]. Такі заходи мали на меті притягнути до відповідальності єпископа, проте, де-факто він продовжував поширювати проросійський вплив на Подільську єпархію через багато чинників, зокрема, війну, зміну політичних режимів тощо [7, с.122-123].

Висновки. Отже, Іван Огієнко, очоливши міністерство ісповідань, відразу приступив до налагодження роботи в довіреному йому відомстві, в першу чергу було реорганізовано консультативно-дорадчий орган – РМІ. Джерела підтверджують, що саме у ній найперше напрацьовувались ряд законопроектів пов'язаних із реформуванням духовного життя в УНР (церковного управління, освіти, проведення Служби Божої, українізації тощо), обговорювались міністерські накази, звернення громадян, приймались рішення про створення комісій з певних питань (з перекладу, видавничої, слідчої та ін.). Вище зазначене свідчить про важливість діяльності РМІ для реалізації планів міністра Івана Огієнка щодо змін у релігійно-духовній сфері життя українців. Спадщина діяльності міністерства ісповідань часів Івана Огієнка, у тому числі РМІ, має не лише історичну цінність, а й практичну, оскільки тогочасні напрацювання частково можна впроваджувати зараз, коли українці реалізують свою багаторічну мрію – мати власну Церкву.

Під цим кутом зору варто досліджувати діяльність створених та тих, які працювали за часів Івана Огієнка комісій, відділів міністерства ісповідань, церковних рад, Священного Синоду для різностороннього висвітлення внеску цього державного діяча у розбудову релігійної сфери УНР.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андрусишин Б. Церква в українській державі 1917-1920 (доба Директорії УНР). Київ: Либідь, 1997. 176 с.
2. Відозва М-ра Ісповідань до Укр. Народу. *Народня воля*. 1919. 4 листопада. Ч. 7. С. 2.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Київ, 1998. Т. 4. Ч. 1. 385 с.
4. Дудар В. Державно-церковна діяльність І. Огієнка (1919-1920 pp.). *Zbiór raportów naukowych*. 2015. Cz. 6. С. 5-8.
5. Завальнюк О. Міністерство ісповідань УНР за Івана Огієнка: формування та реалізація основних напрямків державно-церковної політики (вересень 1919-листопад 1920 р.). *Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України*. Хмельницький, 2024. С. 358-368.
6. Завальнюк О. Поєднання Іваном Огієнком роботи на посадах ректора Кам'янець-Подільського університету і міністра освіти / сповідань / Головноуповноваженого уряду УНР: доцільність, результативність і значення (1919-1920 pp.). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. Вип. XX. С. 314-323.
7. Завальнюк О. Кам'янець-Подільський державний український університет і церковне відродження Поділля (1919-1920 pp.). *Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне*: зб. матер. Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. Вінниця, 2008. С. 119-126.
8. Огієнко І.І. Рятуння України / упоряд. М. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 463 с.

9. Передача духовних шкіл Міністерству Освіти. *Україна*. 1919. 20 вересня. Ч. 33. С. 3
10. Праця в Міністерстві. *Україна*. 1919. 21 вересня. Ч. 34. С. 3
11. Тюрменко І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ, 1998. 282 с.
12. Українська вимова. *Україна*. 1919. 8 жовтня. Ч. 47. С. 3
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), ф. 1072, оп. 1, спр. 3, арк. 81.
14. ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 4, арк. 43.
15. ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 108, арк. 10.

References:

1. Andrusyshyn, B. (1997). Tserkva v ukrainskii derzhavi 1917-1920 (doba Dyrektorii UNR). [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the time of the Directory of the Ukrainian People's Republic)]. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
2. Vidozva M-ra Ispovidan do Ukr. Narodu. [Appeal of the Minister of Evidence to Ukr. The people]. *Narodnia volia [People's will]*. 1919. 4 lystopada, 7. (in Ukr.).
3. Vlasovskiy, I. (1998). Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. Kyiv: b.m.v., 4, ch. 1. (in Ukr.).
4. Dudar, V. (2015). Derzhavno-tserkovna diialnist I. Ohienka (1919-1920 rr.). [State-church activity I. Ohienko (1919-1920)]. *Zbiór raportów naukowych*, 6, 5-8. (in Ukr.).
5. Zavalniuk, O. (2024). Ministerstvo ispovidan UNR za Ivana Ohienka: formuvannya ta realizatsiia osnovnykh napriamkiv derzhavno-tserkovnoi polityky (veresen 1919-lystopad 1920 r.). [The Ministry of Confessions of the Ukrainian People's Republic under Ivan Ohienko: formation and implementation of the main directions of state and church policy (September 1919-November 1920)]. *Starodavnii Medzhbybizh v istoryko-kulturnii spadshchyni Ukrainy [Ancient Medzhbybizh in the historical and cultural heritage of Ukraine]*. Khmelnytskyi. (in Ukr.).
6. Zavalniuk, O. (2023). Poiednannia Ivanom Ohienkom roboty na posadakh rektora Kam'ianets-Podilskoho universytetu i ministra osvity/ spovidan / Holovnouповnovazhenoho uriadu UNR: dotsilnist, rezultatyvnist i znachennia (1919-1920 rr.). [Ivan Ohienko's combination of work as rector of Kamianets-Podilskyi University and minister of education / confessions / Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic: expediency, effectiveness and significance (1919-1920)]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Seriia istorychna ta filolohichna [Ivan Ohienko and modern science and education. Historical and philological series]*. Kam'ianets-Podilskyi: Kam'ianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka, XX. (in Ukr.).
7. Zavalniuk, O. (2008). Kam'ianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet i tserkovne vidrozhennia Podillia (1919-1920 rr.). [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University and the church revival of Podillia (1919-1920)]. *Relihiine zhyttia Podillia: mynule i suchasne: zb. mater. Vseukrainskoi nauково-teoretychnoi konferentsii. Do 1020-littia khreshchennia Rusi ta 250-richchia Vinnytskoho kafedralnoho Spaso-Preobrazhenskoho soboru [Religious life of Podillia: past and present: coll. the mother All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference. To the 1020th anniversary of the baptism of Russia and the 250th anniversary of the Vinnytsia Cathedral of the Savior and Transfiguration]*. Vinnytsia. (in Ukr.).
8. Ohienko, I. (2005). Riatuvannia Ukrainy. [Saving Ukraine]. M. Tymoshyk (Ed.). Kyiv: Nasha kultura i nauka. (in Ukr.).
9. Peredacha dukhovnykh shkil Ministerstvu Osvity. [Transfer of religious schools to the Ministry of Education]. *Ukraina [Ukraine]*. 1919, 20 veresnia, 33, 3 (in Ukr.).
10. Pratsia v Ministerstvi. [Work in the Ministry]. *Ukraina [Ukraine]*. 1919. 21 veresnia, 34, 3 (in Ukr.).
11. Tюрменко, I. (1998). Derzhavnytska diialnist Ivana Ohienka (mytropolita Ilariona). [Statecraft activity of Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion)]. Kyiv. (in Ukr.).

12. Ukrainska vymova. [Ukrainian pronunciation]. *Ukraina [Ukraine]*. 1919, 8 zhovtnia, 47, 3 (in Ukr.).
13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO). [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine], 1072, 1, 3, 81. (in Ukr.).
14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO). [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine], 1072, 1, 4, 43. (in Ukr.).
15. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO). [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine], 1072, 1, 108, 10. (in Ukr.).

Oleksandr Marchuk

ACTIVITIES OF THE COUNCIL OF THE MINISTER OF CONFESSIONS IN PODILYA DURING THE LEADERSHIP OF IVAN OHIIENKO (september 1919 — june 1920)

The article examines the Council of the Minister of Confessions activity under the leadership of Ivan Ohiienko in Podilya. Protocols of meetings were analyzed, which testify an attempt to reform a spiritual life in the UNR by preparing draft laws, issuing orders, decrees, and various problems discussions. A range of issues identified as prioritized ones by Ohiienko's ministerial team, namely: changes in church management and religious education, Ukrainization of spiritual life, development of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and confrontation with anti-state actions of a part of the clergy. The personal contribution of Minister Ohiienko to reforming the church and religious sphere of the country is characterized through the prism of work in the consultative body he created from September 1919 to June 1920.

Ivan Ohiienko's activity in the Ministry of Confessions was aimed at implementing reforms of spiritual life in the UNR, more precisely in the territory that was under the control of the Directory. The introduction of the state language in the religious sphere, the transfer of theological schools to the Ministry of Education, the development of Ukrainian autocephaly and many other questions, that were on the agenda of the national policy of the young state, required mechanisms for their solution. Almost all the draft laws that were introduced for consideration by the government, were issued by Minister Ivan Ohiienko. His orders were considered in the Council of the Minister of Confessions at first, where the most balanced and rational decisions were made collegially. The work of this structure of the ministry was quite fruitful, because dozens of draft laws, orders, circulars were developed that represented the state policy in the spiritual and religious life of UNR citizens. Due to various reasons — primarily the war, a significant part of the work of the Council of the Minister of Confessions, remained only on paper. However, these studies were important not only for learning the proposed changes vision of the Ohiienko's team, but also are extremely important for today, when Ukrainians are re-building a national church.

The activities of the Council of the Minister of Confessions, headed by Ivan Ohiienko, were only briefly revealed in the scientific publications of researchers. Until now, the topic raised by us has not been comprehensively covered, which explains the urgent need for this research.

The purpose of the study is to clarify the content of the issues and problems discussed during the meetings of the Council of the Minister of Confessions, as well as to determine the role and significance of this ministerial structure for reforming the spiritual sphere in the UNR, which was headed by Ivan Ohiienko on Podilya.

Key words: Ivan Ohiienko, Council of the Minister of Confessions, the Ukrainian People's Republic, Podilya, meeting, spiritual life.

Отримано: 4.10.2024 р.

Марія Чікарькова

ORCID 0000-0001-9664-8132,

доктор філософських наук,

професор кафедри філософії та культурології,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ШТУЧНА РУСТИКАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В ХУДОЖНЬОМУ СЛОВІ

У статті досліджено феномен штучної рустикалізації України в політиці Російської імперії, спрямованої на створення образу України як аграрної та периферійної частини імперії. Аналізується відображення цієї політики в українській літературі (яка часто ставала засобом збереження ідентичності та критики імперських наративів) у широкому соціокультурному контексті. Особливу увагу приділено культурним та ідеологічним наслідкам рустикалізації для формування національної свідомості.

Ключові слова: рустикалізація, Російська імперія, Україна, імперська політика, національна ідентичність, художнє слово, культурна ідеологія.

Постановка проблеми. Місто й село – два довічні центри тяжіння цивілізаційного процесу. Свого часу американський дослідник Л. Вірт точно зазначив: «Місто і село можна розглядати як два полюси одне щодо одного, з яких мають тенденцію облаштовуватися усі людські поселення. Розглядаючи міське промислове та сільське народне суспільства як ідеальні типи спільнот, ми отримуємо перспективу для аналізу основних моделей людської асоціації, якими вони постають у сучасній цивілізації» [10, р.40-64]. Пройшло майже сто років, але це визначення фактично залишається актуальним. При цьому цивілізація починається з переходом суспільства до землеробства й осілости, з появи селищ та роботи на землі, з відповідним започаткуванням систематизації знань про природу. Міста ж виникають пізніше – як військові фортеці, торгівельні центри або ж ремісничі поселення, і урбанізація європейського суспільства, яка становить один з основних чинників ренесансного процесу, призводить до саморозвитку міської спільноти, як це окреслено, наприклад, у класичному дослідженні Ф. Знанецького, присвяченого специфіці свідомості мешканців Познані [11].

Роль міст у розвитку світової й європейської культури, особливо якщо врахувати потужність і резонанс ренесансного процесу в Новий час, важко переоцінити. Не менш, проте, важлива й проблема вивчення сільської культури, в якій фіксується споконвічний культурний досвід народу. У сучасній науковій думці ці питання набувають особливого напруження. Не можна не враховувати наступні міркування: «Поставлені класиками соціологічної думки М. Вебером, Ф. Теннісом, Г. Зіммеlem проблеми (роль міст в історії суспільства, співвідношення міського та сільського життя, розвиток особистості в міських умовах) стали базовими в подальших дослідженнях “міського простору”» [4, с.10]. При цьому рустикальність, тобто – належність до сільської культурної традиції – могла в певні моменти суспільного розвитку сприйматися як таке собі *testimonium paupertatis*. Так, наприклад, у геленізованій Александрії, яка від моменту виникнення розвивалася як потужний осередок урбанізації,

вперше виникає буколічна поезія, що оспівує сільське життя, але на ній лежить виразний відбиток іронії автора, міського жителя, який милується цим життям як чимось милим та наївним, але водночас безнадійно архаїчним. Ще більш чітко закарбувалася зневага до всього рустикального в колізії формування поняття *паганізм*: з поширенням християнства в Римській імперії язичницькі вірування жевріли вже лише по глухих кутах, в сільській місцевості, і слово *rāgānus* (від *ragus* – село) почало символізувати культурну відсталість взагалі.

З цим усталеним, хоча й цілком вторинним та дискусійним розумінням сільського первеня культури можна й треба полемізувати, оскільки «відсталість» села сама по собі є міфом, як, утім, і загальноновизнані, здавалося б, переваги урбанізації, які незмінно обертаються не лише тим, що М. Вебер іменував «де-чаруванням світу», а й реальними проблемами екології в сферах природи й духу. Зокрема, як нам видається, потребує більш пильної уваги доволі поширене уявлення про органічну прикріпленість української культури саме до сільського первеня, що тенденційно використовується недругами України для припинення її реальних культурних досягнень. Отже, метою нашого дослідження є розвінчання міфу про рустикальність української культури, нібито притаманну їй протягом усієї історії нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як правильно зазначає сьогоднішня вітчизняна дослідниця О. Шляхова, «бути людиною міста/села в глобалізаційних умовах сучасності» достатньо непросто [9]. Очевидно, що всі ці питання живо й безпосередньо стосуються проблем генези, характеру та перспектив української культури. Однак видається, що певні речі українськими вченими остаточно узгоджено, зокрема подолано колоніальну психологію в питанні про «провінційність» України. В очах більшості українських дослідників – це складова міфології «руського мира», спрямована на штучне піднесення «Великоросії» й приниження України. Всі ми, здається, вже погоджуємося, що трактування слова *україна* як *окраїна*, *околиця*, сформувалося в московських канцеляріях після приєднання України до Росії, й відтоді російські шовіністи не припиняють повторювати, нібито *Україна* – це околиця (*окраина*) «Великої Росії». Тим не менш, як то не дивно, й сьогодні в Україні ці погляди поділяють окремі затяті носії радянського мислення, як акад. П. Толочко, адепт ідеї про «три братерські народи» й «околичність» України щодо Росії [7, 8], або його одноподумець проф. К. А. Марков, який протиставляє «людські психотипи» східного й західного українця, дорікає західноукраїнській громадськості за «слабкість розвитку української урбаністичної культури» й звинувачує українську еліту в тому, що вона «як була, так і залишилася елітою територіального, переймаючись своїми місцевими інтересами» [5]. Водночас робіт, безпосередньо присвячених питанню про «рустикальність» української культури, виразно бракує.

При цьому, як нам здається, цікавою корекцією невірних уявлень, що склалися протягом століть, може виступити художнє слово, яке є яскравим індивідуальним, отже – найчастіше щирим свідченням про стан та перебіг цієї соціально-психологічної ситуації. Звичайно, коли Арістотель зауважував, що поезія й філософічніша, й серйозніша за історію, оскільки говорить про речі, якими вони мають бути, а не такими, як вони є насправді («Поетика»), це не применшує значущість історії, але відкриває можливість збагатити й поглибити реконструйовану істориками панораму явищ минувшини. Ані сама проблема рустикальності, ані тим більше – її інтерпретація у художньому слові ще не потрапляли у фокус уваги дослідників.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, саме поняття Росії було запозичене Петром I зі старих візантійських хронік. Він прагнув замінити назву Русь (споконвічний синонім поняття Україна) терміном зі старих візантійських хронік Росія, поширивши його на весь конгломерат слов'янізованих, але насправді державницьки й культурно визначених найперше ординсько-монгольською традицією, народів Московії. Однак для ствердження культурної домінації російського етносу катастрофічно не вистачало матеріалу, й тому Москва вперто й послідовно перетягувала усі культурні здобутки українства в релігійній, науково-освітній та мистецькій сферах під гаслом «єдиного народу», водночас приписуючи собі провідну роль в індустріальному розвитку українського краю.

Утім, потрібно зупинитися на деяких непростих моментах. Дослідники найчастіше відносять початок урбанізації в Україні до XIX століття (з «прив'язкою» до скасування кріпацтва у 1861 р.), що має свої підстави. Але варто взяти до уваги, що вже Київська Русь була, як на ті часи, доволі урбанізованим краєм. Варяги називали її *Гардаріка* – країна міст. Водночас «закваскою», державотворчим перенем, тут виступило плем'я *полян*, які різнилися з сусідніми слов'янськими племенами (древляни тощо) рівнем цивілізованості, що фіксує автор «Повісті тимчасових літ» Нестор, який, звичайно, не був вповні вільним від тягара «соціального замовлення» й акцентував роль Києва надто потужно, але неможливо заперечувати роль «матері городам руським», так само, як і Білгорода, Вишгорода, Звенигорода, Треполя, Василіва. Можна також додати, що братнім племенем для полян були й нащадки легендарного Леха, відомі в історії як *поляки*, й існують дуже давні й міцні культурні зв'язки між нащадками київських русичів та поляками, особливо ж після входження київських земель до держави Казимира Великого та подальшого формування Речі Посполитої, в якій, вочевидь, остаточно викристалізувалося й слово *Україна* (див., напр., епічну поему В. Потоцького «*Wojna chocimska*»), етимологічно пов'язане з словами *край*, *країна* (пор. польськ. *krąj*).

Україна завжди незмінно виступала своєрідним транслятором західних культурних ініціатив на східні, московські краї. Але так само стабільно в цих краях прагнули відірвати українську культуру не лише від західного фундаменту, а й від рідних українських засад. Понині старі церковні книжники та світські літератори (Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Феодан Прокіпович, Григорій Сковорода, Василь Капніст, Євген Гребінка, Микола Гоголь), так само, як і скульптори, маляри та музиканти (Іван Мартос, Дмитро Левицький, Володимир Боровиковський, Артемій Ведель, Дмитро Бортнянський, Максим Березовський), фігурують у російських виданнях як «світлі російської культури», хоча усе це етнічні українці, талант яких сформувався в річці західної культурної традиції. Як зазначав пізніше митрополит Іларіон (І. Огієнко), підсумувавши думки чесних російських вчених: Москва, не маючи власного твердого культурного ґрунту, охоче запрошувала до себе українських інтелектуалів і щедро їм платила [6]. Репрезентативна постать тут – чернець Симеон Полоцький, випускник Києво-Могилянського колегіуму, який, приїхавши до Москви, одноосібно створив тут модерну (як на ті часи) літературу, зокрема запровадив віршування (силабічне – на польський кшталт), а також заклав основи театру. Щоправда, цар і бояри після першої вистави (на біблійний сюжет!) на всяк випадок побігли до лазні – відмитися від «позорища», але театр у Московії відтоді таки вкоренився. Характерно, що в сьогоденні російських дослідженнях ситуація трактується так, що талант Симеона зміг нібито розгорнутися лише у «столичній» Москві, а не в якійсь глухій «Україні».

І до Переяславської ради, і у складі Московії та імперської Росії XVIII ст. українці довго виконували роль культуртрегерів, хоча час від часу з цього приводу виникали конфліктні ситуації. Московські ксенофоби чинили масштабний опір Никоновій церковній реформі за візантійсько-українськими зразками (старообрядницький розкол), палили українські книги як «заражені латинством», виживали як «єретика» московського першодрукаря Івана Федорова, який знайшов прихисток у Західній Україні, але сьогодні іменується «отцом русского книгопечатания». Зокрема українська шляхта мала зазвичай європейську освіту – в Україні ще за часів Речі Посполитої почали активно функціонувати єзуїтські колегіуми (так, львівський колегіум закінчив свого часу не хто інший, як Богдан Хмельницький). Після культурних реформ Петра Могили радикально оновилися й перейшла у формат новочасного бароко навіть традиційна православно-церковна культура. У лоні цих реформи виникла Києво-Могилянська колегія, яка дорівнювала західному університету й отримала з часом статус академії. Гетьман Мазепа щоранку читав газети основними європейськими мовами. Цікаво, що і простолюди відзначався масовою грамотністю та свідомою активністю у виборі віри або політичної орієнтації. Прості містяни, наприклад, сприймали службу Божу в церквах не на слух, а слідкуючи за її перебігом по друкованих молитовниках, що дивувало сирійського мандрівника Павла Алеппського (XVII ст.). У XVII столітті в Україні нараховувалося вже понад 700 міст. І зауважимо, що українська культура в Речі Посполитій не лише не гнобилася, як твердила російська історіографія, а й розвивалася як нормальна частина західноєвропейської культурної панорами.

Зокрема зростала й укріплювалася база для урбанізації. До входження в Московську державу міста й містечка в Україні інтенсивно розвивалися – нерідко, щоправда, у форматі феодальної моделі, але усе ж таки в ключі західного розуміння міста як осередку, де «повітря робить вільним». «У рамках Речі Посполитої українство здійснює в цій сфері [місцеве самоврядування, *М.Ч.*] помітні структурні зміни, особливо ж в уніатському середовищі після Берестейської унії (1596). Містам надається чітке законодавство і західна система самоврядування (магдебурзьке право, попередньо адаптоване в польських та литовських землях)» [1, с.20]. Лише після приєднання значної частини України до Московії почалося послідовне та цілеспрямоване перетворення краю на відсталу сільську провінцію, а українського народу – на «націю гречкосіїв».

Для початку було зроблено спробу остаточного перенесення духовного центру східнослов'янського православ'я на московський ґрунт. Москва скористалася тією обставиною, що колись митрополит Петро перебрався з розореного монголами Києва спочатку до Володимира, а потім й до Москви. Та московитам митрополії видалося замало. Цар Борис Годунов не постигався навіть, погрожуючи втопити в Москві-річці довірливого Патріарха Константинопольського Єремію II, котрий приїхав до своїх духовних дітей за фінансовою підтримкою, силоміць отримати від останнього згоду на встановлення Московського Патріархату. Після цього блискавичне перетворення української Церкви-Матері на Церкву-дочку щодо Московського православ'я вже нікого не дивувало, а подальша секуляризація культури в Російській імперії й зовсім затьмарила реальну картину культурної самотності України.

Православно-український елемент у західноукраїнських містах, які увійшли до складу Речі Посполитої, заявляв про себе доволі активно – достатньо пригадати діяльність православних братств, які поставили на меті оборо-

ну й збереження національної культури. Блискуча полемічна література епохи, як православна, так і католицька й протестантська (Герасим та Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський, Христофор Філалет, Михайло Андрелла, Стефан та Лаврентій Зизанії, Захарія Копистенський та ін.) свідчить про зрілість і самостійність національного духу, який вільно орієнтується в релігійних пошуках Нового часу. Не можна замовчувати, звичайно, й того, що виразна пасіонарність католицької культури в західній частині українського краю сприяла тій обставині, що й тут «руське» (тобто українське) потроху починає піддаватися західним впливам і включається у формат ренесансної міської культури. Але якщо на сході, під російською владою, міста краю починають підлягати масовій русифікації (виняток становила, здається, сама лише Полтава, в якій чисельно переважали українці), то на заході українські міста достатньою мірою пам'ятали про свої корені навіть в умовах інтенсивної колонізації. Так, наприклад, бургомістр Львова, колонізований вірмен Б. Зиморович пише латиною натхненні рядки про рідне місто, яке називає «роксанським левом» (в українському художньому перекладі подано як «руський Львів», але ми згадуємо ближчий до латинського оригіналу варіант перекладу):

*In caelo stellis, in terra montibus altis
Pulchrius atque nihil grandius orbis habet.
Haec leo Roxanus quoniam gerit ambo trophaea,
Plus illi caelum nec dare terra potest.*

*Від небесних зірок і від гір, що високо вершини підносять,
Немає на світі нічого миліш, та й не треба.
І руському Львову, який цих дарів має досить,
Нічого не можуть вже дати земля ані небо [3, с.5].*

Також характерно, що рідний брат Б. Зиморовича Ш. Зиморович пише цикл пісень «Roksolanki, to jest ruskie pannu» (Роксоланки, або руські панянки), в якому, подібно до біблійної «Пісні над піснями», чергуються весільні хори українських юнаків та дівчат. Цікава й поема С. Кленовича, який називає землі Галицької і Київської Русі Роксоланією, котра є «наша багата земля». Тут із захопленням описано природу краю, його міста, людей, їхній побут; зокрема поема – справжній гастрономічний путівник по тодішніх західноукраїнських землях.

Та з III-м поділом Польщі майже всі українські землі, за винятком «австрійських» Галичини й Буковини, увійшли до Російської імперії. Наслідки були виразно неоднозначні.

Так, у контексті загальноєвропейського піднесення промисловості в річці т. зв. Першої науково-технічної революції, якій ще в 1760-ті роки дала імпульс Велика Британія, сталися помітні індустріальні зрушення і в українському краї. Протягом 1-ої пол. XIX ст. кількість промислових підприємств потроху зростала. Поряд з обробкою тваринницької сировини і харчовою галуззю, гуральними й цукроварнями, зароджувалися обробна промисловість, машинобудівні заводи, металообробні підприємства. Якісні зміни спостерігаються у сфері промисловості вже з 1830-40-х років. Починає застосовуватися досвід світового промислового перевороту, й капіталістичні підприємства, засновані на торговому капіталі, які залучають вільнонайманих робітників, поволі витісняють старі мануфактури. З'являється й чимало механічних заводів, які виготовляють машини, що, у свою чергу, стимулює розвиток металургії. «Саме підприємництво докладло руку до створення пореформених міст України такими, якими ми їх бачимо

на старих світлинах. У багатьох містах розгорнулося промислово-транспортне, житлове і громадське будівництво, з'явилися великі фабрично-заводські корпуси, а за ними й цілі райони, вокзали та електростанції, готелі та магазини, банки та біржі, поштові та телеграфні контори, телефонні станції, розвивався міський транспорт – прокладалися кінні й електричні трамвайні лінії, покращувався благоустрій головних вулиць міст, з'явилися перші лінії телефону, телеграфу та електрики. Пожвавлення суспільного і культурного життя у містах сприяло будівництву приміщень для навчальних закладів, театрів, музеїв, бібліотек, лікарень, притулків, будинків громадських товариств тощо» [2]. Однак, хоча усі ці процеси призводили до зростання міст, особливо крупних індустріальних центрів, селянство в Україні XIX ст. стабільно становило близько 90 відсотків населення, а промисловість тут була орієнтована найчастіше на переробку сільськогосподарської сировини. Моментами промисловості і зовсім зводилася до дрібних кустарних селянських промислів та міських ремесел.

Однак ані національного розвитку, ані просто більшої уваги й поваги до духовного світу автохтонів краю індустріалізація України з собою не принесла. Навпаки, спостерігаються активні спроби дедалі щільніше загнати «український елемент» у «сільський вимір», зокрема – через запровадження кріпацтва. Юридичне закріпачення селян оформлюється в Україні в низці царських указів першої чверті XIX ст. Кріпаки відтак численно становили половину усіх селян. Це призвело до падіння продуктивності праці, граничної соціальної приниженості, яка поширювалася на все селянство в цілому й формування комплексу національної меншовартості. Край штучно перетворювався на колонію, якій було визначено сільськогосподарську спеціалізацію.

Пожвавлення, наприклад, тієї ж освітнянської справи на Росії, зумовлене контекстом загальноєвропейського зростання культурного рівня населення, не набуло офіційного спрямування дати простір українській культурі, українській мові та художньому слову. Хоча саме в українському краї від початку XIX ст. виникли перші університети західного типу (у Харкові та Києві) та ліцеї (в Одесі й Ніжині), а також низка гімназій і парафіяльних та повітових шкіл, тут навчали російською мовою й у монархістсько-шовіністичному дусі. Лише в дяківських школах, утримуваних на кошти батьків, навчали українською, але ці школи були орієнтовані на елементарне православне воцерковлення і просте навчання читання, письму й лічбі.

Містяни України довго й вперто боролися за своє існування та визнання. Навіть в утвореній Петром I імперії з новою столицею в Петербурзі українське міське життя спочатку в достатньому ступені процвітало. Характерно, що той само гетьман Мазепа прихильно ставився до Києва та не втручався у його міське самоврядування. Однак «остаточне приборкання» України російським царем після поразки Мазепи було вкрай цілеспрямованим і мало свою широку градацію: від дикунського фізичного винищення усього населення гетьманської столиці Батурина військом Меншикова та прямої заборони Священним Синодом наприкінці XVIII ст. будувати церкви в «українському» (тобто бароковому) стилі до спокусливого залучення української еліти до сфери імперської культури та російської мови, що, мовляв, вивільнювало від «провінціалізму». Зокрема русифікації посприяло й те, що значна частина українського козацтва, відчувши протягом XVIII ст. втрату перспективи національного визволення, поспішило скористатися з нагоди бути записаними в російське дворянство.

З цього погляду більш ніж репрезентативна постать Миколи Гоголя, онука останнього писаря Війська Запорізького. Він одчайдушно прагнув викоре-

нити навіть у власній психологічній самоідентифікації польську складову свого роду й стати справжнім російським патріотом, хоча ніколи не міг приховати презирства до «кацапів». Художні твори Гоголя настільки глибоко занурені своїм корінням в український фольклор, а їхні лексика й синтаксис настільки відмінні від російських аналогів, що письменник мусив додати до своєї першої збірки «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» справжній лексикон українських слів та виразів, аби російські читачі його зрозуміли.

Формула «Православ'я, самодержавство й народність», проголошена на початку XIX ст. графом С. Уваровим, міністром народної освіти Росії, акцентувала найперше те, що сьогоднішня російська пропаганда іменує «русским миром», а саме – таке собі ідеальне згуртування православного східного слов'янства навколо російської церкви й царського престолу. Не бралось до уваги, по-перше, те, що Російська імперія в ту пору вже неймовірно розбухла за рахунок загарбання численних азійських територій, від початку китайських чи належних до ісламського світу, де слов'янсько-православного елементу до того зовсім не було. По-друге, «великороси» й українство, як і поспіхом насильно перехрещені у православ'я уніати-білоруси, мислилися як «один народ» – повстання Мазепи й його загальноукраїнського підтексту, так само, як і унії в Білорусі, наче й не було взагалі.

Утім найбільш глибокодумні росіяни добре бачили сміховинність установки російської офіційної пропаганди на уславлення російської імперської культури як чогось буцімто рафіновано «європейського» гостросучасного й водночас органічно «російського». Так О. Пушкін, що створив у поемі «Мідний вершник» натхненний гімн Петербургу, дітищу російських царів («Люблю тебя, Петра творенье, Люблю твой строгий, стройный вид...»), починає свій роман у віршах «Свєгеній Онегін» з лукавого епіграфа, який являє собою іронічний «переклад» Горацієвого «O, Rus!» (O, село!) як «O, Русь!». Пушкін тут не був самотній – доволі пригадати низку гостросатиричних творів російських літераторів – від вірша приятеля Пушкіна П. Вяземського «Русский бог», в якому нещадно таврується цивілізаційна відсталість Росії, – до заклику персонажа поеми О. Блока «Дванадцять»: «Пальнем-ка пулей в святую Русь, избяную, кондовую, толстогадую». Тим не менш, ані сам Пушкін, ані більшість його культурних співвітчизників, не залишилися вільними від участі в створенні імперського міфу Росії, в якому українці назавжди залишалися відсталими селянками й підозрілими «внутрішніми супостатами» («Изменники, злодеи-украинцы» – це вигук автора у поемі Пушкіна «Полтава», у якій бравурно оспівано перемогу Петра I над шведами й Мазепою).

Характерне також послідовне приниження Києва як споконвічного духовно-політичного центру східного слов'янства, «матері міст руських», як висловився в давні часи князь Олег Віщий. Починаючи з перелицювання цієї формули у російській приказці «Москва – всем городам мать» та завершуючи псевдонауковими імпрровізаціями М. Карамзіна, який розглядав історію України й Росії як нібито нерозривне, побудоване на спадкоємності, ціле, Києву усе частіше відводилася роль старовинного святилища, сакрального центру, хоча при цьому православною церквою керували спочатку патріархи Московські, а потім петербурзький Священний Синод. Достатньо звернутися до низки присвячених Києву віршів російських поетів XIX сторіччя (К. Рилєєв, І. Козлов, В. Бенедиктов та ін.), щоби в цьому переконатися. Про Київ у контексті української національної ідеї й зовсім не було мови, якщо не брати до уваги епізодичні тенденційні репліки на кшталт вигуку персонажа

(племінника Мазепи!) у поемі К. Рилєєва «Войнаровський»: «Тебя ж, Мазепа, как Иуду Клянут украинцы повсюду»; це повинно було сприйматися як vox populi. Захоплення ж українців рідною мовою, національними традиціями, вітчизняною історією сприймалися в кращому випадку як дивацтво, у гіршому ж тяжко каралися, про що може свідчити доля вихідця з українського села Т. Шевченка, геніального поета й художника, відданого до війська на 25 років із особистою царською заборonoю писати й малювати. Причиною була участь Шевченка в таємному Кирило-Мефодіївському товаристві, першому яскравому прояві українського національно-визвольного руху. Паралельно широко розгорнулися безпосередні репресії щодо української мови й культури, в тому числі й сумно відомий таємний циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва про заборону української мови як такої – для нього це була просто «російська мова, зіпсована впливом польської».

Українська культура навіть в пору лібералізації політичного режиму Росії на початку ХХ ст. залишалася в очах російської еліти чимось нижчим і недостатнім. Носієм українського прізвища Горенко була велика поетеса Росії А. Ахматова, яка закінчила київську гімназію, однак, за її власним визнанням, «не полюбила» ані український народ, ані його мову. У середовищі столичної російської інтелігенції цінувалися хіба що такі речі, як українське сало, про що свідчать сторінки мемуарів К. Станіславського «Моя жизнь в искусстве». Т. зв. «шароварщина», тобто штучне зведення українського національного елементу виключно до рустикального колориту, широко й цілеспрямовано практикувалася й у Радянському Союзі, де інтенсивно створювалася декорація процвітання національних культур. Що ж до реального ставлення Москви, яка за більшовиків знову перетворилася на столицю, до українства, то доволі згадати про Голодомор, коли штучно викликаний в Україні голод завалив трупами новоутворену УРСР. Це сполучалося з комуністичною тезою про необхідність боротьби з «куркульством» (міцні господарі-фермери), але водночас було ще й виявом глибинної ненависті до українства, яке віддана прагнуло твердо стояти на власних ногах на власній землі. При цьому аграрна спеціалізація краю не протирічила культурному піднесенню нації, але ж в історії Радянської України цей період не дарма іменується Розстріляним відродженням. Однак радянська влада розглядала Україну не лише як найбагатшу «житницю» СРСР, а ще й як край, який треба індустріалізувати, прагматично використавши усі його багаті природні ресурси. І тут українське селянство, підірване економічно й скалічене морально, повинно було стати «донором», постачальником кадрів для промисловості. Україну таки було перетворено на потужний індустріальний край, але ціною примусової русифікації (репрезентативним є приклад Донбасу, густо заселеного в 1930-ті рр. робітниками з російських «глибинок»). Денаціоналізація українства відбувалася не лише шляхом фізичного знищення місцевої інтелігенції, а й завдяки пауперизації і русифікації широких верств «низового» українства. Результатом було те, що Україна, яка виробляла сталі більше, ніж Англія, у сфері національної культури мусила штучно дотримуватися рівня «шароварщини», «опереткового», декоративного українства.

Висновки. Саме завдяки цьому штучному й насильницькому обмеженню всього українського рамками «сільської резервації» в українців імпліцитно збереглося й окріпло те, що втратили в своєму прагненні імперської величі росіяни, а саме – національна ідентичність. Росіяни фактично розчинилися в силі підкорених ними народів. Доволі згадати, що свої національні тери-

торії в складі Російської Федерації мають буряти, мордвини, ненці, комі, якути тощо, а російський народ понині не має ані чітко окресленої власної території (характерна загарбницька репліка Путіна «Росія не має кордонів» базується саме на цьому лукавому «розмиванні кордонів»), ані якогось визначеного антропологічного типу, фактично – ані навіть мови, яку можна було б визнати за пристоїну (нині переважна більшість росіяни у спілкуванні користуються матом).

Світовий же досвід свідчить про історичну приреченість неповороткої й побудованої на насильстві імперської моделі, яка генетично пов'язана з архаїчним культом вождя. Зокрема розпад Римської імперії, потім Священної Римської імперії германської нації, руйнація або кардинальна перебудова монархічного ладу в країнах Європи – усе це свідoctва продуктивності такої форми, як національна держава.

І сьогоднішня жорстока війна Росії проти України – це реакція суспільства, спрямованого в минуле, в ілюзорний простір міфу про «золотий вік», реакція на кристалізацію сучасних суспільних структур, що забезпечують свободу й процвітання всякої національної спільноти та кожного з її членів. Це підсумок майже тисячолітнього прагнення пригнітити українську культуру, оголосити її виключно «сільською» й «шароварною». На цьому шляху російськими імперіалістами було зроблено дуже багато, але викоренити споконвічну європейську приналежність України та привласнити її історичні культурні досягнення російським шовіністам, вочевидь, не вдається.

Список використаних джерел і літератури:

1. Абрамович С. Місія польської культури в Україні (Епоха Речі Посполитої) *Культурно-історичні виміри сучасної полоністики*: Збірник матеріалів міжнародної конференції. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 14-28.
2. Водотика Т. Місто (не) для бізнесу: кон'юнктура та простір. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 22.02.2021. URL: [https://uamoderna.com/md/misto-\(ne\)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir](https://uamoderna.com/md/misto-(ne)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir).
3. Зіморевич Б. Подвійний Львів. Leopolis Triplex / пер. з лат. Н. Царьової. Львів, 2002. 224 с.
4. Константінова В.М. Урбанізаційні процеси на півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Донецьк: Донецький національний університет, 2011. 40 с.
5. Марков К.А. Проблема побудови демократичного суспільства в Україні. URL: <http://pravoisuspilstvo.org.ua>.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
7. Петр Толочко: «Історию пытаются подменить мифами». URL: <https://www.interesniy.kiev.ua/petr-tolochko-istoriyu-pytayutsya-podme/>.
8. Петр Толочко: «В ненависти к русским мы проклинаем и самих себя» (интервью изданию «2000»: № 16 (862) 20-26 апреля 2018 г.). URL: <http://buzina.org>.
9. Шляхова О. Як треба бути, щоб бути людиною міста/села в глобалізаційних умовах сучасності? *Людина і культура*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. С. 184-208.
10. Wirth L. *Classic Essays on the Culture of Cities*. New York: Appleton-Century-Crofts & Meredith Corporation, 1969. 233 p.
11. Znaniecki F. *Miasto w świadomości jego obywateli*. Poznań: Wydawnictwo Polskiego Instytutu Socjologicznego, 1931. 141 s.

References:

1. Abramovych, S. (2020). Misiia polskoi kultury v Ukraini (Epokha Rechi Pospolytoi) [The mission of Polish culture in Ukraine (Era of the Polish-Lithuanian Commonwealth)]. *Kulturno-istorychni vymiry suchasnoi polonistyky. [Cultural-Historical Dimensions of Contemporary Polish Studies]: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi konferentsii* [Proceedings of the International Conference], Kamianets-Podilskyi, 14-28. (in Ukr.).
2. Vodotyka, T. (2021, February 22). Misto (ne) dlia biznesu: kon'iunktura ta prostir [A city (not) for business: Conjuncture and space]. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys [Modern Ukraine. International Intellectual Journal]*. URL: [https://uamoderna.com/md/misto-\(ne\)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir](https://uamoderna.com/md/misto-(ne)-dlya-biznesu-kon%E2%80%99yunktura-ta-prostir). (in Ukr.).
3. Zimorovych, B. (2002). Potriinyi Lviv. Leopold Triplex. [*Triple Lviv. Leopold Triplex*] (N. Tsarova, Trans.). Lviv, 224. (in Ukr.).
4. Konstantinova, V. M. (2011). Urbanizatsiini protsesy na pivdni Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Urbanization processes in southern Ukraine (second half of the 19th – early 20th century)] (Doctoral dissertation abstract). Donetsk: Donetskyy natsionalnyi universytet, 40 p. (in Ukr.).
5. Markov, K.A. Problema pobudovy demokratychnoho suspilstva v Ukraini [The problem of building a democratic society in Ukraine]. URL: <http://pravoisuspilstvo.org.ua>. (in Ukr.).
6. Ohienko (1991). Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu [*Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people*]. Kyiv: Abrys, 272 p. (in Ukr.).
7. Tolochko, P. Istoriuu pytaiutsia pidminyty mifamy. [History is being replaced with myths]. URL: <https://www.interesniy.kiev.ua/petr-tolochko-istoriyu-pyitayutsya-podme/>. (in Russian).
8. Tolochko, P. (2018, April 20-26). V nenavysti k ruskim my proklinaem i samikh sebia. [In hatred of Russians, we curse ourselves]. 2000, 16 (862). URL: <https://buzina.org>. (in Russian).
9. Shliakhova, O. (2019). Yak treba buty, shchob buty liudynoiu mista/sela v hlobalizatsiinykh umovakh suchasnosti? [How to be a city/village person in the globalized modernity?]. *Liudyna i kultura [Human and Culture]*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 184-208. (in Ukr.).
10. Wirth, L. (1969). *Classic Essays on the Culture of Cities*. New York: Appleton-Century-Crofts & Meredith Corporation, 233. (in English).
11. Znaniecki, F. (1931). *Miasto w świadomości jego obywateli* [The city in the consciousness of its inhabitants]. Poznań: Wydawnictwo Polskiego Instytutu Socjologicznego, 141. (in Polish).

Maria Chikarkova

ARTIFICIAL RUSTICALIZATION OF UKRAINE IN THE RUSSIAN EMPIRE AND ITS INTERPRETATION IN LITERARY WORKS

The article examines the phenomenon of artificial rusticalization of Ukraine as one of the key instruments of the imperial policy of the Russian Empire. This policy was aimed at forming the image of Ukraine as a rural and culturally «backward» province, reducing its rich cultural heritage to simplified and archaic «rural» forms.

Such an approach allowed the empire to legitimize Russia's dominance in the region, while at the same time diminishing or completely eliminating the importance of Ukrainian culture. At the same time, Russia has been looting Ukrainian culture for centuries, appropriating its gains along with the very artists it proclaimed to be Russian (a typical example here is Mykola Gogol). The imperial myth of Russia has always been based on the deception and Russification of the peoples that were included in the Russian Empire.

The author analyzes the role of fiction as a source of criticism of imperial narratives and a platform for preserving and broadcasting Ukrainian national identity. The focus of the research is debunking the myth of rural provincialism of Ukraine.

The work emphasizes that the imperial policy of rustication not only distorted the perception of Ukraine outside the empire, however also formed stereotypes among the local population, influencing social psychology. At the same time, literature, like art in general, became a tool for countering this narrative, contributing to the preservation and development of national self-awareness.

It was concluded that the phenomenon of rusticalization of Ukraine had not only a historical and cultural, but also a deep political and ideological dimension. The author emphasizes the importance of rethinking this phenomenon for modern society, because the issue of national identity remains relevant in the context of Ukraine's struggle to preserve its identity.

Key words: rusticalization, Russian Empire, Ukraine, imperial policy, national identity, artistic word, cultural ideology.

Отримано: 18.09.2024 р.

ДИСКУРСОЛОГІЯ

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.194-207
УДК 811.161.2+811.111]’373.23’276.373.611

Ярослава Григошкіна

ORCID: 0000-0003-2180-0800

кандидат філологічних наук, старший викладач

кафедри теорії і практики перекладу,

Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОМПОЗИТИ З VIP НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Результати порівняльного аналізу семантики VIP-комполитів української та англійської мов підкреслюють вплив соціально-економічних факторів на функціонування таких комполитів у медійному дискурсі. Обидві мови переважно містять найменування, пов’язані з соціальним статусом, професією та родиною. Висока частотність VIP-найменувань свідчить про престижність цього статусу в українському суспільстві, тоді як англійська мова частіше використовує ввічливі форми звертання в комерційному контексті.

Ключові слова: комполит, VIP, графема, аббревіація, семантика, функційне навантаження, медійний дискурс.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення міжкультурної комунікації, інтенсифікації економічного, політичного й міжкультурного обміну між представниками германської й слов’янської мовної спільноти, насамперед через контакт англійської й української мов, особливого значення набувають порівняльні студії з фонетики, лексикології й граматики. Як домінуюча мова міжнародного спілкування, англійська (далі для прикладів – англ.) стає джерелом запозичення нових лексичних одиниць, у тому числі термінів та аббревіатур, впливає на розвиток значення лексем, що «адаптувалися» й вже функціонують у мові. Однією з аббревіатур, що увійшла в повсякденний обіг українців, є запо-

зичена з англійської *VIP*. За цим скороченням шляхом калькування проникли поняття на кшталт *VIP-service* – англ. *VIP-service / VIP service*, *VIP-місце* – англ. *VIP-seat / VIP seat*, *VIP-кімната* – англ. *VIP-room / VIP room*, *VIP-ставлення* – англ. *VIP treatment*, що в українській мові досі розглядаються як кальки.

Широке застосування лексеми *VIP* як складника композитів у культурній, політичній сферах, мас-медіа і бізнесі обумовлює необхідність комплексного дослідження його похідних у порівняльному аспекті. Аналіз дериватів з даним компонентом дозволяє простежити, як мовні новоутворення відображають динаміку соціальних трансформацій та еволюцію соціокультурних реалій. Вивчення композитів, до складу яких входить *VIP*, дозволяє виявити особливості адаптації англійських абrevіатур у царині української мови і розкрити механізм мовного запозичення. Порівняльне дослідження композитів зі складником *VIP* в українській та англійській мовах сприяє глибшому розумінню відмінностей у мовних системах, виявленню їх динаміки, прогнозуванню способів утворення неологізмів, що актуально для перекладознавства, термінознавства, лексикографії.

Наукова новизна порівняльного дослідження композитів з елементом *VIP* в українській й англійській мовах полягає у здійсненні семантичної класифікації у межах лексико-семантичної групи «Найменування людини», виявленні лінгвокультурних особливостей, підкріплених даними мовних корпусів, висвітленні процесів калькування й адаптації англійськомовних елементів у контексті української мовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Д. Христіанто розглядає роль слова як важливого складника мови, зокрема складних слів, утворених шляхом поєднання лексичних одиниць, завдяки яким вони набули нового значення. У дослідженні виокремлені типи англійських композитів, зокрема ендеоцентричні, ексцентричні і копулятивні, представлені результати основоскладання: іменникові, дієслівні та прикметникові складні слова, які автор називає лексичними категоріями (замість частин мови) [14, с.27, 35].

На основі теоретичних концепцій Плага (2002), Жамета (2009) та Алджіо (1977) були досліджені механізми словотворення нових слів інтернет-дискурсу ЗМІ в англійській мові, в якій абrevіатури за допомогою афікації та закріпленню у мові можуть перетворюватися на «справжні» слова. Отримані дані підтверджують продуктивність таких механізмів, як абrevіація (у межах якої – англ. *clipping* ‘скорочення’) та словоскладання (англ. *blending* ‘злиття скорочених форм інших слів’). Автор виявляє різноманітні стратегії словотворення, включаючи використання нестандартних орфографічних моделей (числових компонентів) і тенденцію до переосмислення, використання метафор [15].

Вивчаючи механізм підсилення мовних одиниць через парадигматичні асоціації, вчені довели, що частота їх вживання, послідовність звуків та розмір фонемних сімей посилюють ці асоціації та активують спільні нейронні шляхи. Була запропонована модель, яка пояснює, як ці асоціації впливають на вимову та сприйняття мови, особливо в контексті складних слів [12]. На основі двоморфемних і одноморфемних іменників були досліджені нейронні механізми поєднання морфем при розпізнаванні складних слів англійської мови з використанням магнітоенцефалографії (MEG). Двоетапний процес розпізнавання композитів починається з ранньої морфемної декомпозиції, що не залежить від значення слова, і переходить до наступного етапу композиції, що визначається семантикою слова. Визначено, що на процес активації зон мозку впливають складність слова та семантична прозорість, ліва передня скронева кора

(LATL) посідає ключове місце в комбінуванні морфем, особливо для «семантично прозорих» поєднань. Результати роботи підтверджують значущість семантичної інформації при комбінуванні морфем, особливо коли їх поєднання чітко передає значення слова [13, с.6-7].

Процеси словотворення вивчали чимало дослідників як на матеріалі української мови, так й англійської [2-5; 7-10]. Формування словотвірної системи зумовлено двома факторами: необхідністю в нових позначеннях та поповненні лексичного складу мови, а також потребою в узгодженні форми і змісту похідних найменувань з їх синтаксичними ролями (цитата за [2, с.92]). Підкреслюючи аналітичний характер мови, особливе місце в англійському словотворенні відводять конверсії, основоскладанню, яке вважається найпродуктивнішим [1, с.20, 23]. За наявності «логічного обґрунтування» різні частини мови можуть виступати компонентами складного слова – композита, що вирізняється семантичною «цілісністю» та граматичною незалежністю (цитата за [1, с.23]). У цьому дослідженні проаналізовані композити, до складу яких входить англійський іменник – аббревіатура *VIP*.

Корпусні дослідження на матеріалі однієї мови або в порівняльному аспекті за даними двох, трьох мов стають все більш популярними як у царині лінгвістики, так і методики викладання іноземної або рідної мови, а також у перекладознавстві. Корпусна лінгвістика відкриває можливість виявити лексичні, граматичні (морфологічні, синтаксичні), фонологічні особливості мов, що аналізуються, дозволяє виявити ступінь поширеності того чи іншого явища та його функціонування в текстах обраного дискурсу. Для обґрунтування положень роботи застосовані дані мовних корпусів enTenTen21 та ГРАК-17 [enTenTen; ГРАК].

Об’єкт дослідження – українськомовні й англійськомовні композити з компонентом *VIP*.

Предметом дослідження є семантика композитів з компонентом *VIP*, що відносяться до лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) «Найменування людини».

Метою роботи є порівняльний аналіз семантики лексем із компонентом *VIP* в українській та англійській мовах. Для досягнення поставленої мети необхідно реалізувати наступні завдання:

- 1) сформувати апарат дослідження з лексем-композитів, що відповідають критерію відбору (див. нижче), для української й англійської мов;
- 2) провести семантичну класифікацію українських композитів з *VIP* у межах ЛСГ «Найменування людини»;
- 3) порівняти виявлені в українській мові семантичні типи з такими в англійській мові;
- 4) з’ясувати спільне й відмінне у семантиці відповідників.

У роботі застосовані **методи** аналізу та синтезу, описовий, зіставний, метод компонентного аналізу, перекладацький аналіз, метод статистичного аналізу.

Критерієм відбору матеріалу дослідження є наявність певної семи – інваріантної ознаки «людина» в семантиці композитів з *VIP*, перелік яких був вилучений із мовних корпусів ГРАК-17 та enTenTen21. Як компонент складеного слова (далі – композиту) *VIP* в обох мовах вживається досить часто. Це підтвердилося результатом запиту мовою CQL за формулою: [lemma="*.vip.*"] у корпусі ГРАК-17 – для української мови (загальна кількість слововживань – 505), а також в enTenTen21 – для англійської CQL [lc="vip"] виявлено 295,484 слововживань.

При відборі матеріалу дослідження важлива не лише семантика, а й структура аналізованих одиниць. В українській мові, як і польській, композитами вважають одиниці зі структурою слова, що пишуться разом або через дефіс; якщо ж дві основи пишуться окремо, такі одиниці відносять до словосполучень, які не залучені до цього дослідження. Як у слов'янських мовах, німецькі композити мають аналогічну структуру. Складніше визначити композити в англійській мові, для їх визначення допомагають такі критерії, як орфографія та наголос [11, с.61-62]. Деякі композити англійської мови пишуться разом, деякі – через дефіс, і є частина, що пишеться окремо. Через відсутність послідовності у правописі складних слів в англійській мові орфографію не можна вважати універсальним або достовірним критерієм відбору композитів [11, с.62]. Деякі традиційні критерії, такі, як вільне вживання форми множини (free pluralisation) чи композитність (compositionality), хоча й частково корисні для розрізнення складних слів та висловлювань, також не є достатньо надійними [11, с.80]. Найбільш перспективним для англійської мови вважається критерій «суміжності» (adjacency), де у розробленій типології критеріїв їй відведене почесне перше місце. Також сюди відносяться референційність, вільне множення правого елемента, композитність, наголос, координація, модифікація, еліipsis, орфографія, заміна другого елемента на проксі-форму (Referentiality, Free-pluralisation of the right element, Compositionality, Stress, Coordination, Modification, Ellipsis, Orthography, Replacement of the second element by a pro-form) [11, с.81-82]. Незважаючи на запропоновані критерії розмежування композитів від словосполучень у германських мовах, питання досі лишається дискусійним для порівняльного й типологічного дослідження на матеріалі різноструктурних мов.

Виклад основного змісту. Для укладання списку апарату дослідження була застосована функція Wordlist в обох корпусах, зокрема у простому пошуку (basic) за умови «containing *vip*» знайдено більше 1324 найменувань в українській мові, серед яких є невідповідні критерію пошуку лексеми *vipera* (марка мопеду), *Vipiemme* (назва компанії), *viper* (гадюка). Матеріал аналізу обмежений виключенням таких слів, як *vipera*, *vipiemme*, *viper*, що містять зовсім інші семи у своєму значенні. Пошукові параметри зменшені до мінімальної кількості – показника 0, щоб охопити весь перелік композитів, навіть з одиначною частотністю вживання. Першочерговим критерієм відбору лексем для формування ЛСГ «Найменування людини» є наявність інваріантної ознаки «особа» (на основі тлумачення у ВТССУМ), а також *VIP* як обов'язковий елемент відібраних лексичних одиниць, можна говорити про уточнення назви ЛСГ, зокрема «Найменування вельмишановної людини». Таким чином, з результатів пошуку виключені усі іменники, позбавлені ознак *особа* та *велика повага* (гідний великої пошани, який користується повагою, сповнений гідності: *поважний*, *вельмишановний* (за ВТССУМ)).

З 5182 виявлених прикладів з компонентом *VIP* у корпусі ГРАК-17 є найбільша кількість (889) вживань *VIP* як окремої лексеми, отже, це – ядро ЛСГ «Найменування вельмишановної людини», і 362 приклади з *viper* (коренева основа з іншим значенням). Таким чином, замість 173 одиниць лишається 171 похідна від основи *VIP*, серед яких за структурою на основі морфемного аналізу відібрані композити, а на основі компонентного аналізу визначені одиниці дослідження з семою «людина». Ця інваріантна ознака є спільною для усіх лексем ЛСГ «Найменування (вельмишановної) людини», натомість диференційні ознаки та їх поєднання створюють унікальність лексеми у межах цієї ЛСГ. Наприклад, у значенні укр. *VIP-дама* виокремлені такі інваріантна (1) і

три диференційні ознаки (2-4): сема «важлива людина», сема «жіноча стать» (ця і наступні є диференційними ознаками), сема «наявність сімейного статусу – заміжня», сема «шляхетне походження» (застаріле), у розмовній мові актуалізується сема «танцювати в парі з чоловіком» (СУМ).

Англійським відповідником є лексема *milady* 'жінка з аристократичним походженням або високим соціальним становищем' [Merriam Webster], 'континентальний титул, що використовується для позначення англійської жінки благородного походження' [Collins], що утворено від *lady* 'дама'. Відповідного композиту з *VIP* в англійській не виявлено. Натомість англ. *vip-client* – укр. *Він-клієнт*, *віп-клієнт* є повноцінними відповідниками при двосторонньому перекладі з англійської – українською (і навпаки). Функціонування в українській мові двох варіантів зумовлено різним регістром – формальним (із транслітерацією першого компонента і фіксацією у словнику СУМ) і неформальним (збережена основа *віп* у медійному дискурсі).

У ГРАК-17 виявлено два варіанти написання композиту з *VIP*: за орфографічними правилами та із зайвим пробілом після *VIP*-. За формулою CQL [c="vip-"] у функції Concordance виявлено 309 прикладів, що майоритовірно для випадковості або невігластва автора публікації. Наприклад, укр. *А потім усе повертається на круги свої : VIP- «паркуни» як порушували, так і далі порушують правила* [ГРАК-17, doc 8003 2016]; *Реконструкція торкнулася Західної трибуни стадіону в зонах медіа та VIP- глядачів*, а також місць для людей з обмеженими можливостями [ГРАК-17, doc#54420 2012]; *Наприклад, на існування VIP- користувачів, яким дозволено порушувати правила і не отримувати за це бан* [ГРАК-17: doc#8694]. Правильний правопис передає, без зайвого інтервала між основами композиту з *VIP*, однак «зайвий інтервал» в деяких випадках автори ставлять навмисно для графічного оформлення, увиразнення тексту, особливо при утворенні okazionalizmів з надбудовами у структурі слова: 1) «Українська правда» оприлюднила повний список *VIP-«дачників»* з «пропискою» у Кончі та Пуці (всього – 85 душ) [ГРАК-17: doc#16512 2011]; 2) У Дніпрі прокоментували інформацію про підготовку госпіталю для *VIP- коронавірусних*. У Дніпропетровській облраді зазначили, що в області ніде немає поняття *ВІП-осіб* [ГРАК-17: doc#18458 2020]; 3) Чи, може, це святі моці, які задекларував нардеп Лозовий, так чудодійно особистий капітал *VIP-«радикалів»* примножують [ГРАК-17: doc#8003 2016]. Тенденція до виокремленого пробілом написання зберігається дотепер і свідчить про задум автора відрізнятись, дистанціюватись графічно в письмовому мовленні.

В англійськомовному корпусі enTenTen21 знайдено більше 20 тисяч слів з коренем *VIP* різної частиномовної приналежності, тому тут пошук був додатково уточнений вибором лише іменників (noun), що склало 13580 різновидів назв із загальною чисельністю вживання 623453. Більшість похідних з компонентом *VIP* у корпусі enTenTen21 не задовольняють вимогам пошуку через відсутність сем «особа», «гідний пошани», різниця у структурі одиниць дослідження (в англійській – словосполучення, в українській – композит) призвела до суттєвої різниці в кількісному наповненні семантичних типів композитів з *VIP* (див. п. 3.3).

Компонентний аналіз лексичного значення з виокремленням диференційних ознак дозволив класифікувати українські композити з *VIP* за такими семантичними типами:

- 1) загальні й колективні найменування (*VIP-публіка*, *VIP-група*, *VIP-клієнтура*, *VIP-люди*);

- 2) найменування VIP-осіб за професійною ознакою (*VIP-водій, VIP-лікар, VIP-дизайнер, VIP-тренер, VIP-урядовець, VIP-дегустатор*);
- 3) найменування за родинними стосунками (*VIP-чачо, VIP-бабуся, VIP-дитина, VIP-дружина, VIP-невістка*);
- 4) найменування за локальною ознакою, зокрема місцем проживання або походження (*VIP-кияни, VIP-одесити, VIP-донецькі, VIP-українці*);
- 5) найменування за вподобаннями (*VIP-модниця, VIP-байкер, VIP-мандрівник, VIP-читач*);
- 6) найменування за соціально-економічною ознакою, певними суспільними відносинами (*VIP-клієнт, VIP-в'язень, VIP-пенсіонер, VIP-порушник, VIP-втікач, VIP-біженець, VIP-безробітний*);
- 7) найменування за гендерною ознакою, де простежується приналежність до жіночої або чоловічої статі (*VIP-кавалер, VIP-дівчина, VIP-леді, VIP-іменинник, VIP-клієнтка, VIP-пацієнт, VIP-пацієнтка*).

При з'ясуванні семантичних типів лексем, які належать до лексико-семантичної групи «Найменування вельмишановної людини», до уваги бралися їх лексико-семантичні варіанти (ЛСВ), оскільки один і той же композит може мати декілька диференційних ознак і, таким чином, може входити до складу різних семантичних типів. Наприклад, композити *VIP-школяр, VIP-першокласник* мають семи вік та соціально-економічні відносини, що дозволяє залучати їх ЛСВ до двох семантичних типів. Кількісні показники українськомовних композитів з *VIP-* у лексико-семантичній групі «Найменування людини» подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Семантичні типи найменувань людини з компонентом VIP в українській мові та їх частотність у медійному дискурсі

№	Типи композитів	Кількість ЛСВ	Частотність вживання лексем
	Найменування за соціально-економічною ознакою	87 (37,8%)	952
	Найменування за професійною ознакою	34 (14,7%)	58
	Найменування за родинною ознакою	33 (14,3%)	96
	Найменування за гендерною ознакою	27 (11,7%)	50
	Найменування за вподобаннями	19 (8,2%)	44
	Найменування за локальною ознакою	12 (5,2%)	30
	Загальні й колективні найменування	11 (4,7%)	559
	Найменування за віковою ознакою	8 (3,4%)	18
	Разом	230 (100%)	1807

За даними таблиці 1 найменування за соціально-економічною ознакою налічують найбільше ЛСВ (37,8%) та мають найвищу частотність вживання в українськомовному медійному дискурсі (952 одиниці), де лексемам *VIP-гість* та *VIP-клієнт* належить 412 і 200 слововживань відповідно. Найменш чисельним є тип найменувань за віковою ознакою (3,4%). Мало представлений тип загальних і колективних найменувань (всього 11 ЛСВ) виявився надзвичайно популярним у текстах мас-медіа – 559 одиниць, серед яких найчастіше зустрічається лексема *VIP-персона* (448 одиниць). На частку синонімічного найменування серед загальних і колективних *VIP-особа* припадає всього 66 словов-

живань. Третє місце за частотністю вживання в текстах медійного дискурсу посідає тип найменувань за родинною ознакою (96 одиниць), представлений 33 ЛСВ, що підтверджує вагомість сімейних стосунків у житті непересічних українців, які більшою мірою виявляють свій статус у соціально-економічній сфері (за показниками найрізноманітнішого семантичного типу в таблиці 1 – найменувань за соціально-економічними ознаками). Дослідження дериватів з лексемою *VIP* виявило, що вони не лише називають явища, але й виконують експресивну функцію, відображаючи ставлення мовців до *VIP-персон*, наприклад, *VIP-тіло*, *VIP-сімейка*, *VIP-бідолаха* (іронічне, зневажливе); *VIP-донечка*, *VIP-діточки* (ласкаво-пестливе).

Аналіз семантики композитів з *VIP* в англійськомовному медійному дискурсі виявив суттєві відмінності в порівнянні з українськомовним. З'ясовано, що в українській мові набагато більше лексем (та їх ЛСВ), які входять до ЛСГ «Найменування (вельмишановної) людини», ніж в англійській, по-перше, завдяки активному використанню афіксів для утворення ласкаво-пестливих, іронічних назв та осіб жіночої статі (наприклад, укр. *VIP-шахрайка*, *VIP-жонатик*, *VIP-донечка*). По-друге, завдяки сприйняттю таких лексичних одиниць як модних, престижних, статусних. По-третє, схильністю мовців до хизування та демонстрації значущості або обізнаності у чомусь винятковому, в-четвертих, підкресленням дистанції між масами і поважними особами, представленням *VIP-осіб* в українському лінгвопросторі як незвичайних, таких, що викликають зацікавленість цільової аудиторії.

На основі компонентного аналізу семантики іменників з компонентом *VIP* у медійному дискурсі на основі корпусу enTenTen21 (станом на листопад 2024 року) були розмежовані англійські композити ЛСГ «Найменування (вельмишановної) людини» за наступними семантичними типами:

- 1) загальні й колективні найменування: англ. *VIP-people* (1 приклад з графемою та 167 без графеми: *VIP people*), *VIP-group* (2 приклади з графемою на противагу бездефісному варіанту *VIP group* у 454 реченнях); у корпусі виявлені варіанти виключно з бездефісним написанням *VIP public* (12), *VIP clientele* (109);
- 2) найменування *VIP-осіб* за професійною ознакою: англ. *VIP-driver* ‘VIP-водій’ (1 з графемою та 83 *VIP driver* – без дефіса), наразі графічно відокремлені: *VIP doctor* ‘VIP-лікар’ (9), *VIP designer* ‘VIP-дизайнер’ (18), *VIP trainer* ‘VIP-тренер’ (4), *VIP government official* ‘VIP-урядовець’ (2), *VIP taster* ‘VIP-дегустатор’ (8);
- 3) найменування за соціально-економічною ознакою, певними суспільними відносинами: англ. *VIP-client* ‘VIP-клієнт’ – 23 приклади з графемою та 1459 з бездефісним написанням; *VIP-prisoner* ‘VIP-в’язень’ – 2 з графемою та 64 без дефіса *VIP prisoner*; *VIP-tourist* ‘VIP-турист’ – 5 з графемою та 33 – без неї (*VIP tourist*); *VIP-patient* ‘VIP-пацієнт’ – лише 1 з графемою та 131 без неї *VIP patient*. Низка назв в англійській мові орфографічно подається без дефісу, як словосполучення, зокрема англ. *VIP offender* ‘VIP-порушник’ – 2, *VIP fugitive* ‘VIP-втікач’ – 1, *VIP refugee* ‘VIP-біженець’ – 2;
- 4) найменування за гендерною ознакою: англ. *VIP-lady* ‘VIP-леді’ – 1, *VIP-man* – 23. Частіше вживається бездефісне написання в текстах медійного дискурсу, ніж композити (з графемою -), наприклад, англ. *VIP gentleman* ‘VIP-джентельмен’ – 52, *VIP wife* ‘VIP-дружина’ – 8.

Найменування за соціально-економічною ознакою виявилися найбільш поширеними в англійському дискурсі, друге за чисельністю місце по-

сідає тип за гендерною ознакою, потім – загальні й колективні найменування. Непопулярним є підвищення статусу професії за допомогою додавання основи *VIP-* в англійській (на відміну від української мови, див. табл. 1).

Не зафіксовано наразі найменувань-відповідників в англійській мові на кшталт укр. *VIP-пенсіонер*, *VIP-байкер*, *VIP-дядя*, *VIP-безробітний*. Представники цих соціальних категорій та родичів серед ЛСГ поважних осіб є унікальними для українського лінгвопростору.

Найменування за родинними стосунками в англійському медійному дискурсі орфографічно представлені без графеми «дефіс», як словосполучення: *VIP kid* ‘VIP-чачо’ – 64 приклади, *VIP mother* ‘VIP-матір’ – 7, *VIP husband* ‘VIP-чоловік’ – 5, *VIP bride* ‘VIP-наречена’ – 11), тоді як в українській мові – вони є композитами та пишуться через дефіс. Найменування за вподобаннями також в англійській мові пишуться без графеми «дефіс», роздільно: *VIP fashionista* ‘VIP-модниця’ – 1, *VIP traveller* ‘VIP-мандрівник’ – 36, *VIP reader* ‘VIP-читач’ – 50.

Кількість семантичних типів композитів з *VIP* в англійській мові менша у порівнянні з українською мовою у межах ЛСГ «Найменування (вельмишановної) людини». По-перше, відсутні найменування за локальною ознакою (в українській мові назви українських міст входять до структури композиції такого типу, див. п. 3.3). По-друге, маловживані найменування за гендерною ознакою, наприклад, виявлений лише 1 випадок англ. *VIP-lady: Nell Carter the VIP-lady has finished her longest lunch since years with her old friend* [enTenTen21: cybercom.net]. Англійський композит *VIP-man* вжито у 23 випадках, натомість його еквівалент укр. *VIP-чоловік* зустрічається лише раз в українському лінгвопросторі, де спостерігається тенденція до уточнення характеристик людини, наданні їй конкретних рис замість вживання нейтральних загальних найменувань. Концепція надважливої людини (англ. *VIP-man*) в англійській лінгвокультурі пов’язана з сучасними дослідженням і проєктами у сфері медицини і біології щодо створення віртуальних пацієнтів, чого не знайдено в українському медійному дискурсі. Приклад з науково-популярної публікації: «*The 4-D VIP-Man will allow doctors and medical physicists to accurately predict and monitor these anatomical changes to provide the most effective treatment possible at any given time*,» *Xu said* [enTenTen21: biologynews.net]. Саме в цьому науковому контексті англ. *VIP-man* графічно оформлено через дефіс, як композит, і, навпаки, в розмовно-побутовому стилі зустрічається відокремлений правопис у якості англ. *VIP man* (31 приклад, серед яких 14 стосуються пропозицій ескортниць). Приклад розмовного стилю: *You stood there like the VIP man, amused by my fear* [enTenTen21: scroll.in]. Отже, графічне оформлення композиції за допомогою пунктуаційного знака може бути вирішальним у віднесенні лексичної одиниці до того чи іншого стилю.

За даними мовних корпусів з’ясовано, що в англійськомовному медійному дискурсі більше 90% випадків вживання сполучки англ. *VIP gentleman* пов’язані з ескорт-послугами. Причиною тому є поширеність англійської мови як міжнародної та її масове використання на сайтах далеко за межами Європи, а також попит на певні послуги серед туристів і необхідність висвітлення цих сервісів. Увагу привертає той факт, що у контексті ескорт-послуг використовується лексема англ. *gentleman*, яка перекладається українською як калька *джентльмен* – 1) «... особа аристократичного походження», 2) «шанобливе звертання до чоловіка» [ВТССУМ]. Англійська лінгвокультура передбачає ставлення до чоловіка з повагою, що також підкріплює

ється 52 прикладами переважно у формі множини *VIP gentleman* (лише тричі лексема зустрічається у формі однини).

Третьою особливістю, що зумовлює меншу кількість одиниць аналізованої ЛСГ в англійській мові, є відсутність в англійському корпусі певних найменувань за компонентом *VIP* за віковою ознакою (на кшталт укр. *VIP-старець*, *VIP-першокласник*, *VIP-школяр*), що демонструє більш рівномірний соціальний розподіл населення, ніж в українській лінгвокультурі, повагу до людей літнього віку.

Таким чином, вагомою причиною нерівномірної кількості досліджуваних одиниць в обох мовах є морфемна будова слова: лексемам-комполітатам в українській мові (переважно з написанням через графему «дефіс») часто відповідають словосполучення в англійській. Наприклад, частотність вживання комполітата англ. *VIP-guest* дорівнює 16 одиницям в англійськомовному медійному дискурсі (в українськомовному – 411 для комполітата укр. *VIP-гість*), натомість з бездефісним написанням у якості словосполучення англ. *VIP guest* виявлено 6145 разів у корпусі enTenTen21, що дає підставу дотримуватися його відокремленого написання. Деякі лексичні одиниці в англійській мові можуть взагалі не вважатися за комполітати, наприклад, англ. *VIP clientele* «VIP-клієнтура» не має варіанта з дефісним написанням, а лише роздільне зі 109 випадками використання в медійних текстах, наприклад, англ. *In response to demand from celebrity and VIP clientele, Valvo launched his Couture collection in 1998* [enTenTen21: sfluxe.net].

Найпоширеніший в українській мові комполітат з *VIP* – *VIP-персона* (див. п. 3.2) є калькою з англійської і перекладається одним скороченням *VIP* [ві ай пі] (виступає ініціальною аббревіатурою для англійської мови). У лексемі англ. *VIP-person* спостерігається тавтологія (по-перше, у скороченні «very important person» вже міститься ключовий іменник *person*, по-друге, наступна частина комполітата знову *person*); у корпусі enTenTen21 англ. *VIP-person* зустрічається лише 11 разів, причому тричі – на англійськомовній версії слов'янських сайтів. Наприклад, *VIP-persons of the world scale usually have a rest in the United Arab Emirates, like politicians, businessmen, sports stars and show-biz persons* [enTenTen21: luxemag.org]. Отже, відмінність у походженні лексем, пошук найбільш точного еквівалента при перекладі зумовлюють різницю в кількісній наповненості семантичних типів в українській й англійській мовах.

Висновки. Як зазначають Бауер (1998) та Плаг (2006), чітке розмежування між комполітатами та фразами в англійській мові є проблематичним (цитата за [11, с.80]). Тим не менш, можливе проведення порівняльного аналізу мов із різними структурами.

Орфографія може слугувати підставою для розрізнення комполітів від словосполучень, проте не є надійною для англійської мови, ці критерії ще уточнюються. В англійській мові на матеріалі комполітів ЛСГ «Найменування людини», до складу яких входить ініціальна аббревіатура *VIP* (див. п. 3.4.), виявлена тенденція до уникання графеми «дефіс» (за даними корпусу enTenTen21). Натомість частини найменування на позначення людини частіше пишуться окремо, як словосполучення, а не комполіт.

На основі семантичного аналізу *VIP-комполітів* ЛСГ «Найменування велимишановної людини» визначено, що спільними семантичними типами аналізованих лексем в українській й англійській мовах є найменування за соціально-економічною, професійною, родинною ознакою та загальні найменування. Малочисельними за кількістю ЛСВ в обох мовах є загальні й колективні найменування, а також найменування за вподобаннями й сферою інтер-

есів в українській мові. Соціально-економічним відносінам відведена життєво значуща роль, що підтверджено найвищою частотністю вживання в медійному дискурсі.

У межах української ЛСГ «Найменування людини» з компонентом *VIP* виявлено найбільше ЛСВ за соціально-економічною ознакою (37,8%) та їх високу частотність (952 вживання) у медійному дискурсі, зокрема лексеми *VIP-гість* (412 одиниць) та *VIP-клієнт* (200 одиниць). Найменш чисельними в українській мові є найменування за віковою ознакою (3,4%), загальні і колективні найменування, які, незважаючи на малу кількість (11 ЛСВ), дуже популярні (559 прикладів у медійних текстах), серед них лексема *VIP-персона* зустрічається 448 разів (див. табл. 1). Тип найменувань за родиною ознакою посідає третє місце за частотністю (96 ЛСВ), що підтверджує важливість родинних стосунків для статусних українців, хоча композити з соціально-економічними ознаками є найбільш поширеними в українській мові (див. п. 3.2).

Аналіз семантики композитів з *VIP* в англійському й українському медійному дискурсі виявив суттєві відмінності. В українській мові значно більше лексем, що належать до ЛСГ «Найменування людини» з компонентом *VIP*-, зокрема завдяки активному використанню афіксів для створення ласкаво-пестливих та іронічних форм, позначення осіб жіночої статі (наприклад, *VIP-шахрайка*, *VIP-донечка*). Це зумовлено також сприйняттям таких лексем як модних і престижних, прагненням мовців демонструвати свою обізнаність і значущість, а також підкресленням дистанції між масами та *VIP*-особами, які викликають зацікавленість публіки (див. п. 3.3).

Пропонована робота відкриває нові перспективи для усвідомлення міжмовної і міжкультурної взаємодії, для глибшого вивчення мовних змін, спричинених інтернаціоналізацією термінології на сучасному етапі. Відсутні в англійському лінгвопросторі композитні найменування за віковою й локальною ознаками. Найпопулярніше в медійному дискурсі укр. *VIP-персона* (від англ. *VIP-person* перекладаємо калькуванням в українській мові) значно випереджає синонімічне найменування укр. *VIP-особа*, їх еквівалент в англійській *VIP-person* майже не використовується, бо стає стилістично маркованим завдяки прийому тавтології. В англійській лінгвокультурі прийнято демонструвати шанобливе ставлення до чоловіка, навіть якщо йдеться про специфічні послуги, при описі яких використовується форма англ. *VIP-gentleman* (див. п. 3.4).

Суттєва різниця у кількості одиниць дослідження зумовлена низкою чинників (див. п. 3.4), зокрема відсутністю найменувань з семами місця та віку, наявними в українській мові, недостатньою увагою до гендерного розмежування іменників, відмінністю у граматичній будові слів, акцентом на різні аспекти особистих стосунків, необхідністю стилістичного маркування українських найменувань для підкреслення провідної риси людини або досягнення комічного ефекту.

У межах лексико-семантичної групи «Найменування людини» скорочення *VIP* виводиться як ініціальна аббревіатура у складі композитів англійської мови та як акронім – у композитах української мови.

Перспективою дослідження є: з'ясування ролі лінгвокультурних чинників, що впливають на частотність використання композитів із *VIP* у медійних текстах; виокремлення структурних типів українських композитів у межах ЛСГ «Найменування (вельмишановної) людини»; переклад українських найменувань на позначення людини за локальною ознакою; аналіз стилістичних особливостей лексем цієї ЛСГ на матеріалі двох мов і, нарешті, подальше по-

реосмислення назви групи з урахуванням частотності використання і семантики загальних найменувань на позначення людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойчук М.І. Конверсивні та композитні моделі творення релігійної лексики в англійській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*. 2021, Вип. 1. С. 19-25. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-1-3>.
2. Грещук В., Грещук О. Словотвір і текст: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. університет імені Василя Стефаника, 2022. 233 с.
3. Грещук В. Відантропонімний словотвір у сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії*, 2021, Вип. 41. С. 18-24. URL: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2021.41.2>.
4. Денисовець І. Становлення та розвиток термінів на означення способів словотворення в українській дериватології. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022, Вип. 56. Т. 4. С. 33-39. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-4-6>.
5. Єнікєєва С.М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця XX – початку XXI століть): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. Київ, 2011. 32 с.
6. Кучменко М., Козоріз І. Шляхи творення термінів галузі архітектури та будівництва в англійській мові. *Молодий вчений*. 2024. Вип. 4 (128). С. 60-63. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-8>.
7. Мизин Т.О. Слова-композиції в термінології підмови географії (на матеріалі англійської мови). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 61. С. 104-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_61_43.
8. Пестушко А.В., Гончарова В.Б. Дослідження типології морфем в англійській та українській мовах. *Нова філологія*. 2021. Вип. 82. С. 205-209. URL: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-82-33>.
9. Токарчук В.А. Номінативне гніздо слова *hand / рука*: словотвірний та перекладацький аспекти. *Закарпатські філологічні студії / редкол.: І.М. Зимомря (голов. ред.), М.М. Палінчак, Ю.М. Бідзіля та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. Вип. 17. С. 66-70. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/17/part_2/15.pdf.*
10. Фецько І. Суфіксація як продуктивний спосіб творення термінів музейної справи. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2015. Вип. 817. С. 82-86.
11. Altakhaineh A.R.M. What is a compound? The main criteria for compoundhood. *ExELL (Explorations in English Language and Linguistics)*. 2016. Vol. 4(1). P. 58-86. URL: <https://doi.org/10.1515/exell-2017-0007>.
12. Bell M.J., Ben Hedia S., Plag I. How morphological structure affects phonetic realisation in English compound nouns. *Morphology*. 2021. Issue 31. P. 87-120. URL: <https://doi.org/10.1007/s11525-020-09346-6>.
13. Brooks T.L., Cid de Garcia D. Evidence for morphological composition in compound words using MEG. *Frontiers in Human Neuroscience*. 2015. Vol. 9. URL: <https://doi.org/10.3389/fnhum.2015.00215>.
14. Christianto D. Compound words in English. *LLT Journal: A Journal on Language and Language Teaching*. 2020. Vol. 23. № 1. P. 27-36. URL: <https://doi.org/10.24071/llt.v23i1.2030>.
15. Moehkardi R.R. Patterns and Meanings of English Words Through Word Formation Processes of Acronyms, Clipping, Compound and Blending Found in Internet-Based Media. *Humaniora*. 2017. Vol. 28. P. 324-338. URL: <https://doi.org/10.22146/jh.v28i3.22287>.

Джерела:

1. **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. 1728 с. URL: <https://1531.slovaronline.com/BTCCSUM>
2. **ГРАК-17** – Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: https://parasol.vmguest.unijena.de/grac_crystal/#dashboard?corpname=grac17
3. **СУМ** – Словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B0>
4. **Collins** – Collins Online Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com>
5. **EnTenTen21** – Corpus of the English Web. URL: <https://www.sketchengine.eu/ententen-english-corpus/>
6. **Merriam-Webster** – Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com>

References:

1. Boichuk, M.I. (2021). Konversyivni ta kompozytni modeli tvorennia relihiinoi leksyky v anhliiskii movi [Convergent and Composite Models of Religious Vocabulary Formation]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia*. 1, 19-25. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-1-3>. [in Ukrainian].
2. Greshchuk, V., Greshchuk, O. (2022). Slovtovir i tekst: monohrafiia [Word Formation and Text: Monograph]. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi nats. universytet imeni Vasylia Stefanyka. 233. [in Ukrainian].
3. Greshchuk, V. (2021). Vidantroponimnyi slovtovir u suchasni ukrainiskii movi [Anthroponymic Word Formation in Modern Ukrainian]. *Linguistic Studies*, 41, 18-24. URL: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2021.41.2>. [in Ukrainian].
4. Denysovets, I. (2022). Stanovlennia ta rozvytok terminiv na poznachennia sposobiv slovtovorennia v ukrainiskii deryvatolohii [Formation and Development of Terms for the Definition of Word Formation Methods in the Ukrainian Derivation]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 56, 4, 33-39. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-4-6>. [in Ukrainian].
5. Yenikieieva, S.M. (2011). Systema slovtovoru suchasnoi anhliiskoi movy: synerhetichnyi aspekt (na materialii novoutvoren kintsia XX – pochatku XXI stolit) [The System of Word Formation of Modern English: a Synergistic Aspect (Based on New Formations of the Late 20th – Early 21st centuries)]: Extended abstract of candidate's thesis: 10.02.04. Kyiv, 32. [in Ukrainian].
6. Kuchmenko, M., & Kozoriz, I. (2024). Shliakhy tvorennia terminiv haluzi arkhitektury ta budivnytstva v anhliiskii movi [Ways of Creating Terms in the Field of Architecture and Construction in English]. *Molodyy vchenyy*, 4 (128), 60-63. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-8> [in Ukrainian]. Myzyn, T.O. (2016). Slova-kompozyty v terminolohii pidmovy heohrafi (na materialii anhliiskoi movy) [Composite Words in the Terminology of the Geography Sublanguage (Based on English)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Filolohichna»*. 61, 104-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_61_43 [in Ukrainian].
7. Pestushko, A.V., Honcharova, V.B. (2021). Doslidzhennia typolohii morfem v anhliiskii ta ukrainkii movakh [Research on the Typology of Morphemes in English and Ukrainian]. *Nova filolohiia*, 82, 205-209. URL: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-82-33>. [in Ukrainian].
8. Tokarchuk, V.A. (2021). Nominatyvne hnizdo slova *hand* / *ruka*: slovtovirnyi ta perekladatskyi aspekty [The Nominative Nest of the Word *Hand* / *Pyka*: Word Formation and Translation Aspects]. *Zakarpatski filolohichni studii / redkol.*

- I.M. Zymomria (holov. red.), M.M. Palinchak, Yu.M. Bidzilia ta in. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2, 17, 66-70. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/17/part_2/15.pdf [in Ukrainian].
9. Fetsko, I. (2015). Sufiksatsiia yak produktyvnyi sposib tvorennia terminiv muzeinoi spravy [Suffixation as a Productive Way of Coining Terms in Museum Studies]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politehnika». Seriia «Problemy ukrainskoi terminologii»*. 817, 82-86. [in Ukrainian].
 10. Altakhaineh, A.R.M. (2016). What is a compound? The main criteria for compoundhood. *ExELL (Explorations in English Language and Linguistics)*, 4 (1), 58-86. URL: <https://doi.org/10.1515/exell-2017-0007>.
 11. Bell, M.J., Ben Hedia, S., Plag, I. (2021). How morphological structure affects phonetic realisation in English compound nouns. *Morphology*. (31), 87-120. URL: <https://doi.org/10.1007/s11525-020-09346-6>.
 12. Brooks, T.L., & Cid de Garcia, D. (2015). Evidence for morphological composition in compound words using MEG. *Frontiers in Human Neuroscience*. 9. URL: <https://doi.org/10.3389/fnhum.2015.00215>.
 13. Christianto, D. (2020). Compound words in English. *LLT Journal: A Journal on Language and Language Teaching*. 23 (1), 27-36. URL: <https://doi.org/10.24071/llt.v23i1.2030>
 14. Moehkardi, R.R. (2017). Patterns and Meanings of English Words Through Word Formation Processes of Acronyms, Clipping, Compound and Blending Found in Internet-Based Media. *Humaniora*, 28, 324-338. URL: <https://doi.org/10.22146/jh.v28i3.22287>.

References:

1. VTSSUM – Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [The Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Irpin: VTF Perun, 2005. 1728 p. URL: <https://1531.slovaronline.com/VT-SSUM> [in Ukrainian].
2. GRAC-17 – General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian, GRAC, version 17. URL: https://parasol.vmguest.unijena.de/grac_crystal/#dashboard?corpname=grac17
3. SUM – Slovnyk ukrayinskoï movy v 11 tomakh [Dictionary of Ukrainian in 11 volumes]. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B0> [in Ukrainian].
4. Collins – Collins Online Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com>
5. EnTenTen21 – Corpus of the English Web. URL: <https://www.sketchengine.eu/ententen-english-corpus/>
6. Merriam-Webster – Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com>

Yaroslava Hryhoshkina

COMPOUNDS WITH VIP TO DENOTE A PERSON IN UKRAINIAN AND ENGLISH: A COMPARATIVE ASPECT

A comparative analysis of the *VIP* compounds semantics in Ukrainian and English has revealed common and distinctive features. Names related to socio-economic status, profession and family relations are prevailing in both languages, while other semantic types (general, preferences, etc.) differ significantly. The obtained results demonstrate the relevant role of socio-economic factors in the formation and functioning of such words in the media discourse. Compounds with the seme 'age' turned out to be rare for Ukrainian (they do not exist in the English linguistic space, as well as names with a local seme). Among the general and collective names, the most

frequent is the Ukrainian lexeme *VIP-person*, which confirms its high popularity in the media discourse (according to the data of the language corpora). At the same time, synonymous names (e.g., *VIP-person*) are rare. Ukrainian family names for people rank third in terms of frequency of use, which confirms the significance of family relationship in the lives of successful Ukrainians.

The study of derivatives with the *VIP* lexeme (based on GRAC-17 language corpus) demonstrates their diversity and expressive richness. In addition to neutral names, there are stylistically marked lexical items in Ukrainian: ironic (*VIP-poor man*, *VIP-body*), affectionate (*VIP-daughter*, *VIP-children*), which means the active use of the abbreviation *VIP* to create images and express attitudes towards certain social groups.

The study conducted on enTenTen21 corpus showed that spelling is not always a reliable indicator for distinguishing between compounds and phrases in English. Compounds with initial abbreviations (e.g. *VIP*) are characterised by a tendency to spell their components separately, without the grapheme «hyphen», which makes it difficult to assign them to a particular lexico-grammatical category.

The analysis of the nouns of the lexoco-semantic group 'Name of a person' revealed that a language plays an active role in the construction of social reality. The high frequency of names based on socio-economic features (especially *VIP-guest* 'VIP-guest', *VIP-client* 'VIP-client') indicates the prestige of this status in the modern Ukrainian society. In contrast to Ukrainian, English demonstrates a more distinctive tendency to use polite forms of address in the context of commercial services. The lexeme *VIP-gentleman* is remarkable since it reflects the peculiarities of communicative strategies of English speakers.

Key words: compound, VIP, grapheme, abbreviation, semantics, functional load, media discourse.

Отримано: 24.10.2024 р.

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.208-211

Олег Рарицький

*ORCID 0000-0003-1941-584X,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри історії української
літератури та компаративістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

**ВОЛОДИМИР СВДІЗІНСЬКИЙ
І КАМ'ЯНЕЦЬ У НАУКОВИХ ОСЯГАХ
ЕЛЕОНОРИ СОЛОВЕЙ**

06 листопада 2024 року у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка з ініціативи кафедри історії української літератури та компаративістики відбувся круглий стіл «Елеонора Соловей як інтерпретаторка й дослідниця творчості Володимира Свідзінського (До ювілею науковиці)». Майданчиком для наукової дискусії не випадково обраний Університет Огієнка. За участю Елеонори Степанівни тут за тривалий час проведено низку наукових, культурно-мистецьких і просвітницьких заходів із пошанування поета В. Свідзінського, митця світового масштабу, життя і творчість якого тісно пов'язані з цим університетом і містом.

Зокрема, у жовтні 2005 р. в університеті Огієнка Е. Соловей презентувала підготовлене нею найповніше двотомне видання творів В. Свідзінського. Професорка була серед організаторів наукової конференції «Творчість Володимира Свідзінського: доба і контекст», яка відбулася 18-19 жовтня 2005 р. На початку конференції у сквері Університету було освячено пам'ятник-кенотаф поету, який постав також з ініціативи Елеонори Соловей. Професорка ініціювала надання одній із вулиць Кам'янця-Подільського імені В. Свідзінського: на Польських Фільварках, де проживав поет. За її участю проведено заходи з увічнення пам'яті поета в Кам'янець-Подільському коле-

джі культури і мистецтв (відкриття меморіальної дошки на фасаді колишньої школи, презентація нових видань тощо).

За участю професорки Е. Соловей у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка започатковано масштабний проєкт читання публічних лекцій на пошану Першого ректора Івана Огієнка, які вже традиційно щорічно виголошуються до дати заснування Університету 22 жовтня 1918 р. Саме цього дня 2014 року Е. Соловей прочитала відкриту лекцію під назвою «Володимир Свідзінський: проблеми майбутньої наукової біографії», яка вийшла друком окремим виданням (Кам'янець-Подільський: «Друкарня "Рута"», 2015. 48 с.). Відтоді проєкт вже має десятирічну історію, у його рамках виголосили лекції відомі вчені, громадські діячі, письменники С. Копилов і О. Завальнюк, Н. Баштова і Т. Костюк, Н. Бернадська, С. Гальченко, І. Набитович, О. Наумовська, Г. Райбедюк, І. Срібняк, Г. Тарасюк.

Е. Соловей відома в Україні та за її межами літературознавиця й літературна критикиня, докторка філологічних наук, професорка, членкиня Національної спілки письменників України і Українського ПЕН, лауреатка премій імені Сергія Єфремова і Василя Стуса, нагороджена Орденом княгині Ольги III ступеня. Літературознавиця є авторкою низки монографічних видань із проблем теорії та історії української літератури, компаративістики, а також і з творчості В. Свідзінського. 8 вересня Е. Соловей відзначила ювілейний день народження і ця подія об'єднала наукову спільноту задля пошанування літературознавиці та її улюбленого поета.

Робота круглого столу була заявлена у змішаному форматі. Кам'янецьке off-line крило круглого столу представили організатори, вчені-філологи та студенти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. В заході також брали участь викладачі та студенти Кам'янець-Подільського коледжу культури та мистецтв.

На on-line платформі виступили науковці з Києва, Любліна, Харкова, Вінниці, Кривого Рогу, Дніпра, Чернівців, Черкас, Ізмаїлу, Бару. Тон науковій дискусії задала ювілярка, яка виголосила доповідь-презентацію *«Кам'янець-Подільський Володимира Свідзінського»*. В руслі цієї доповіді як своєрідне продовження заявленої проблеми, прозвучали виступи Ігоря Набитовича, д. філол. н., проф. Університету Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні *«Елеонора Соловей – дослідниця Кам'янець-Подільського періоду творчості Володимира Свідзінського»*; Сидора Кіраля, д. філол. н., проф., завідувача відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. Вернадського *«Чи має власний голос Елеонора Соловей?: біобібліографічні роздуми про «територію душі» ювілярки»*; Валентини Біляцької, д. філол. наук., проф. Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» *«Літературознавиця Е. Соловей про жанрову своєрідність поезії В. Свідзінського»*; Галини Райбедюк, к. філол. н., проф., Ізмаїльського державного гуманітарного університету *«"Жага істини" (В. Панченко) в наукових осягах Елеонори Соловей»*; Наталі Мельник, к. філол. н., доц., завідувачки кафедри української та зарубіжної літератури Криворізького державного педагогічного університету *«Елеонора Соловей як дослідниця фольклорно-міфологічних начал творчості В. Свідзінського»*; Інни Онікієнко, к. філол. н., доц. Криворізького

державного педагогічного університету «Дешифрування Елеонорою Соловей есхатологічних мотивів поезії В. Свідзінського»; Ніни Поляруш, к. філол. н., доц. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Володимир Свідзінський і Тиврівщина в оптиці наукового осмислення Елеонори Соловей»; Людмили Капличної, доктора філософії, викл. філол. дисциплін Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» «Володимир Свідзінський і місто Бар: "білі плями" у біографії письменника».

До роботи круглого столу долучилися колишні аспіранти Е. Соловей, які, окрім власних досліджень про літературний доробок наставниці, ділилися теплими спогадами про творчу співпрацю. З доповідями виступили: Ганна Клименко-Синьок, к. філол. н., доц. (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького) «Творчість Володимира Свідзінського в компаративних студіях Елеонори Соловей»; Антоніна Тимченко, к. філол. н., доц. (Харківський національний університет мистецтв імені І.П. Котляревського) «Про походження однієї казки Володимира Свідзінського»; Ольга Меленчук, к. філол. н., доц. (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) «Буковинсько-подільські координати Елеонори Соловей».

Філологи-кам'ячанці готували також цілу програму доповідей, хоч формат круглого столу та його часові рамки не дали можливості їх виголосити. А проте, як свідчить ця програма, йдеться про цікаві й перспективні дослідження:

- Людмила Починок, к. філол. н., доц., завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики «Українська філософська лірика в наукових студіях Елеонори Соловей»;
- Валерій Щегельський, к. філол. наук., ст. викладач кафедри історії української літератури та компаративістики «Елеонора Соловей – дослідниця афористики як джерела української філософської лірики»;
- Любов Расевич, к. філол. н., ст. викладач кафедри історії української літератури та компаративістики «Лунарно-солярні мотиви в поетичній творчості Володимира Свідзінського»;
- Олеся Трофимюк, асистент кафедри історії української літератури та компаративістики «Постать Володимира Свідзінського у літературному процесі першої половини ХХ ст.»;
- Оксана Варик, асистент кафедри історії української літератури та компаративістики «Особливості вивчення життєтворчості В. Свідзінського на уроках літератури рідного краю»;
- Людмила Марчук, д. філол. н., проф., завідувач кафедри журналістики, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка «Функціонування урбанонімів у поезії В. Свідзінського»;
- Анжеліка Попович, д. філол. н., доц. кафедри української мови «Використання наукових здобутків української літературознавці Елеонори Соловей у процесі вивчення стилістики української мови в закладах вищої освіти»;
- Інна Беркешук, к. філол. н., доц., завідувач кафедри української мови «Мовні постаті у книзі Елеонори Соловей "Упізнання святого"»;

- Зореслава Шевчук, к. філол. н., ст. викладач кафедри української мови *«Лінгвофілософське осмислення світу людини у працях Елеонори Соловей»*.

У роботі круглого столу взяли участь почесні гості, близькі друзі Елеонори Степанівни: дисидент і політв'язень Мирослав Маринович, режисер та сценарист Василь Вовкун, письменник Василь Горбатюк, актриса Галина Стефанова, науковця Мирослава Пінковська, культуролог і видавець Леонід Фінберг.

Тематичну книжкову експозицію про творчість В. Свідзінського та науковий доробок Елеонори Соловей до роботи круглого столу підготувала завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки Галина Гайшук. Серед численних книг Елеонори Соловей учасникам круглого столу було презентовано й щойно опубліковане видання – «Елеонора Соловей. Біобібліографічний покажчик», що вийшов друком у київському видавництві «Дух і Літера» у межах серії видань Наукової бібліотеки Києво-Могилянської Академії «Вчені НаУКМА».

Відеозапис круглого столу «Елеонора Соловей як інтерпретаторка й дослідниця творчості Володимира Свідзінського» можна переглянути на ютуб-каналі Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського «Biography. Біографіка. Біографістика», за покликанням: <https://www.youtube.com/watch?v=35VzXB4SMzU>

Круглий стіл має широкий науковий резонанс серед філологічної спільноти в Україні. Учасники його відзначили значущий внесок професорки Елеонори Соловей у розвиток філологічної науки, йшлося про її оригінальні наукові відкриття, про подвижницьку працю з повернення постаті і творчості поета В. Свідзінського до української культури. Відзначалася духовна і душевна співзвучність та спорідненість митця й інтерпретаторки його доробку. Інтелектуальна бесіда про творчість поета і його найавторитетнішу дослідницю відбувалася у надзвичайно теплій науковій атмосфері, доповідачі схвально відгукувалися про оригінальний формат проведення круглого столу, про інноваційні форми дослідницької думки в окремо взятій проблемі, про способи і можливості її реалізації.

Отримано: 8.11.2024 р.

Олеся Трофимюк

*ORCID 0000-0001-9572-1836,
асистент кафедри історії української
літератури та компаративістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

VI ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ТРАДИЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА У СВІТЛІ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ»

22 жовтня 2024 року з нагоди 106-ї річниці з дня відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету відбулося пленарне засідання VI Всеукраїнської наукової конференції «Традиції Івана Огієнка у світлі вітчизняної науки».

Конференція ініційована й організована кафедрою історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Ідейним організатором всеукраїнського огієнківського наукового форуму уже традиційно став **Олег Рарицький**, професор кафедри історії української літератури та компаративістики, доктор філологічних наук, професор, керівник науково-дослідного центру огієнкознавства.

З вітальним словом до учасників конференції звернувся ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор **Сергій Копилов**.

У межах конференції презентована відкрита лекція із циклу щорічних лекцій пам'яті Івана Огієнка «*Військово-політична і просвітницька діяльність Симона Петлюри 1919-1926 рр. (Кам'янець-Подільський – Тарнів – Варшава – Париж)*» у прочитанні Ігоря Срібняка, доктора історичних наук, професора Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

На пленарному засіданні у форматі обговорення тематики відкритої лекції доктора історичних наук, професора Київського столичного університету імені Бориса Грінченка **Ігоря Срібняка** з доповідями виступили доктор філологічних наук, професор, **Ігор Набитович** (Університет імені Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні, Польща), кандидат філологічних наук, професор **Галина Райбедюк** (Ізмаїльський державний гуманітарний університет), доктор історичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України **Анатолій Філінюк**, завідувачка кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, доктор філологічних наук, професор **Людмила Марчук**, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, доктор філологічних наук, професор, керівник науково-дослідного центру огієнкознавства **Олег Рарицький**.

До наукової дискусії в онлайн-обговоренні долучилися доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України,

член Українського центру Міжнародного ПЕН-клубу **Елеонора Соловей**, кандидат філологічних наук, доцент **Інна Онікієнко** (Криворізький державний педагогічний університет), кандидат філологічних наук, доцент **Ніна Поляруш** (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського), доктор філологічних наук, професор **Наталія Піддубна** (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди), доктор філологічних наук, доцент **Валентина Біляцька** (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»), доктор філологічних наук, професор **Ніна Бернадська** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

В онлайн-форматі конференції розгорнулось жваве та плідне спілкування між науковцями з різних куточків країни, яких консолідував Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

З прикінцевим вітальним словом до учасників пленарного засідання наукової конференції звернувся директор навчально-наукового інституту української філології та журналістики, доктор філологічних наук **Борис Коваленко**.

Книжкову експозицію з наукової тематики конференції підготовано завідувачкою інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка **Галиною Гайшук**.

Отримано: 24.10.2024 р.

НАШІ АВТОРИ

Абрамович Семен (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бановська Дар'я (*м. Кам'янець-Подільський*), аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Босва Евеліна (*м. Одеса*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

Горіна Жанна (*м. Одеса*), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського

Григошкіна Ярослава (*м. Вінниця*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету імені Василя Стуса

Гудима Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Завальнюк Олександр (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Каленюк Світлана (*м. Миколаїв*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Коваленко Борис (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, директор інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Литвинюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, ст. викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мартіна Олеся (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мацюк Зоряна (м. Луцьк), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки

Никитюк Світлана (м. Кам'янець-Подільський), ст. викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Попович Анжеліка (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Прокопів Леся (м. Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Рарицький Олег (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, воїн ЗСУ

Расевич Любош (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Третяк Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Трофимюк Олеся (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Чайковська Уляна (*м. Кам'янець-Подільський*), асистент кафедри української мови закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Шевчук Зореслава (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шеремета Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Щегельський Валерій (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури і компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5
--------------------	---

1. МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

Бановська Дар'я

Трансформації фразеологічних одиниць із компонентами-мітологами в романі Євгена Положія «Іловайськ».....	6
--	---

Босва Евеліна, Горіна Жанна

Особливості художньої текстуалізації українського суржикю: спокуса спатажної гри.....	15
---	----

Козярук Аліна

Авторська інтерпретація онімного простору в романі Анастасії Левкової «За перекопом є земля»	24
--	----

Литвинюк Оксана, Никитюк Світлана

The Role of Ivan Ohienko in Establishing Ukrainian Identity Through the Prizm of Ukrainian-russian War	30
--	----

Марчук Людмила, Чайковська Уляна

Концепт «Віра» та його контрарні антиподи (на матеріалі української художньої прози).....	37
---	----

Мітроусова Тетяна

Графон як засіб графовимовної модифікації слова у романі Пола Бітті «Запроданець»	45
---	----

Прокопів Леся

Актуалізація явища авторської синонімізації (комплементарність та контрарність).....	51
--	----

Шевчук Зореслава

Семантичне наповнення лексеми «війна» в поемі Івана Огієнка «Туми»	58
--	----

2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

Абрамович Семен

Вірш І. Огієнка «Не питай, чого в мене заплакані очі...» як художня структура	65
---	----

Расевич Любов

Мова як шлях до нації й модель я-концепції в працях

І. Огієнка та в романі «Мондегрін» В. Рафесенка..... 69

Щегельський Валерій

Сатиричне зображення радянської

дійсності у творах Миколи Тишука 88

3. ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

Гудима Наталія

Комунікативна компетентність учителя початкових класів

як один із ключових компонентів іміджу педагога..... 97

Каленюк Світлана, Шеремета Наталія

Виховання національно-патріотично свідомої

мовної особистості засобами української мови 107

Мартіна Олеся, Третяк Наталія

Реалізація принципів педагогіки партнерства в умовах

упровадження нової української школи

(на основі педагогічних поглядів Івана Огієнка) 118

Мацюк Зоряна, Фенко Марія

Метафоричні асоціативні картки: інноваційні техніки

в роботі зі здобувачами освіти з ООП..... 128

Попович Анжеліка

Розвиток української лінгвостилістики:

здобутки мовознавців 50-60 років XX століття 137

4. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

Коваленко Борис, Коваленко Наталія

Засади укладання словника фразеологізмів творів М. Коцюбинського 148

5. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Завальнюк Олександр

Роль Івана Огієнка у вирішенні житлової проблеми управлінців

і учасників освітнього процесу в Кам'янець-Подільському

державному українському університеті (1918-1920 рр.)..... 158

Марчук Олександр

Діяльність ради міністра ісповідань на Поділлі

за часів керівництва Івана Огієнка (вересень 1919 – червень 1920) 173

Чікарькова Марія

Штучна рустикалізація України в російській імперії

та її інтерпретація в художньому слові 183

6. ДИСКУРСОЛОГІЯ

Григошкіна Ярослава

Композити з VIP на позначення людини в українській
та англійській мовах: порівняльний аспект..... 194

7. ПОДІЇ

Рарицький Олег

Володимир Свідзінський і Кам'янець
у наукових осягах Елеонори Соловей..... 208

Трофимюк Олеся

VI Всеукраїнська наукова конференція
«Традиції Івана Огієнка у світлі вітчизняної науки»..... 212

НАШІ АВТОРИ..... 214

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XXI

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Технічний редактор: **Зореслава Шевчук**, кандидат філологічних наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Підписано до друку 18.12.2024 р. Гарнітура «Таймс».

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 12,8. Обл.-вид. арк. 17,2.

Тираж 60. Зам. № 1148.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.